

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Μια μελέτη της διαπλοκής, πολιτικής και επιχειρηματικότητας,
μέσα από την περίπτωση του Βασίλη Ζαχάρωφ»**

Μεταξωτός Ευάγγελος, Α.Μ.: 1112Μ041

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παπαστράτης Προκόπης, Ομότιμος Καθηγητής, Επιβλέπων
Παπαγεωργίου Στέφανος, Καθηγητής
Καλαφάτης Θανάσης, Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ, 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	- 5 -
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	- 7 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. ΝΕΟΤΗΤΑ – ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ	- 14 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. Η ΠΡΩΤΟΠΟΡΑ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΒΡΥΧΙΟΥ ΩΣ ΌΠΛΟΥ ΑΠ’ ΤΟΝ ΖΑΧΑΡΩΦ	- 41 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ NORDENFELT ΜΕ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΟΥ MAXIM ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΩΦ	- 49 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ MAXIM NORDENFELT	- 57 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΠΕΡΙΟΔΕΥΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ	- 62 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΚΤΟ. ΕΞΑΓΟΡΑ ΤΗΣ MAXIM – NORDENFELT ΑΠΟ ΤΗ VICKERS’ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΖΑΧΑΡΩΦ	- 66 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΒΔΟΜΟ. ΙΣΠΑΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ – ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ BOERS – ΡΩΣΟΪΑΠΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ – ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΥΡΣΑ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ- - 74 -	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΌΓΔΩΟ. Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΩΦ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	- 94 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΝΑΤΟ. Η ΠΑΡΟΧΗ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ Ή Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΩΣ ΥΠΕΡΚΑΤΑΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΓΚΑΡΔΙΑΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗΣ	- 109 -
Α΄ Μέρος.....	- 109 -
Β΄ Μέρος.....	- 115 -
Γ΄ Μέρος.....	- 120 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ, ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ – Α΄ ΜΕΡΟΣ- 125 -	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ – Β΄ ΜΕΡΟΣ.....	- 139 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΠΩΛΕΙΕΣ.....	- 148 -
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	- 153 -
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	- 157 -
Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΣΤΟ ΜΟΝΑΚΟ	- 157 -
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	- 161 -

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η κοινωνική άνοδος κι η απόκτηση γοήτρου, ο πλουτισμός και η προσωπική ευτυχία μπορούν να αποτελούν στόχους στα πλαίσια της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος από τα κοινωνικά υποκείμενα. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν στόχοι όπως η «εθνική ολοκλήρωση», η απόκτηση πλουτοπαραγωγικών πηγών και μεριδίων αγορών τους οποίους μπορεί να επιδιώκουν να πετύχουν κοινωνίες ολόκληρες, οι ελίτ που τις καθοδηγούν ή μπορεί και να συμβαίνει και κάτι το ενδιάμεσο.

Η επίτευξη των ανωτέρω είτε από τα άτομα είτε από συλλογικά υποκείμενα αντίστοιχα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν προσεγγίζει ένα σημείο στο οποίο οι εκατέρωθεν επιδιώξεις τέμνονται, ταυτίζονται ή αντιτίθενται. Αυτά είναι τα σημεία που η παρούσα διερεύνηση προσπαθεί να διαφωτίσει μέσα από τη μελέτη της περίπτωσης του Βασίλη Ζαχάρωφ.

Έτσι η συνάντηση της προσπάθειας του μετέπειτα Sir Basil να «κάνει λεφτά», να ανέλθει στην κοινωνική κλίμακα, αλλά και να αποκατασταθεί οικογενειακά, στόχοι οι οποίοι θα τον εξωθήσουν σε ένα ιδιαίτερα τυχοδιωκτικό ταξίδι, με στόχους εθνών ή/και των ελίτ τους, για την «απελευθέρωση αλύτρωτων αδελφών», για ενεργειακή επάρκεια και τεχνολογική/βιομηχανική πληρότητα φαίνεται ότι δημιούργησε ένα αξιοσημείωτο αποτέλεσμα στην ανθρώπινη ιστορία πριν, κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν οι προναφερθέντες συλλογικοί στόχοι αποτελούσαν και τον αντικειμενικό στόχο κάποιων άλλων επιχειρηματικών συλλογικών υποκειμένων, δηλαδή κάποιων εταιρειών.

Η σταδιακή και κλιμακωτή εστίαση στις κινήσεις του Σερ Βασίλη πραγματοποιείται με τη χρήση των υπαρκτών δεδομένων. Τα δε υπαρκτά δεδομένα συγκροτούνται κυρίως από συγγραφικά πονήματα των διαδοχικών βιογράφων του στην αγγλική και τη γαλλική γλώσσα. Κάποια είναι γραμμένα με δημοσιογραφικό τρόπο, ενώ κάποια άλλα διαθέτουν φιλοδοξίες ιστορικής καταγραφής. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι κατέστη εφικτό να αποκαλυφθούν πρωτογενή στοιχεία, δοσμένα μέσα από την αναπαραγωγή τους σε αυτά.

Εάν ο Βασίλης Ζαχάρωφ παραμένει μια προσωπικότητα αντιθέσεων, αυτό συμβαίνει γιατί αυτή ήταν η επιθυμία του. Πράγματι, εάν δεν είχε υπερβεί τα όρια που είχε θέσει η δεδομένη κοινωνική του θέση, δεν θα είχε υπάρξει θρύλος επί του οποίου θα χρειαζόταν να ριχτεί φως. Αναμφίβολα αιφνιδιάστηκε, σίγουρα δυσαρεστήθηκε, από την δριμύτητα αυτού του ξαφνικού ενδιαφέροντος γι' αυτόν. Περιφρονώντας τις συμβατικότητες, δίχως να ενδιαφέρεται για την παρούσα φήμη ή υστεροφημία του, παρασκεύασε τη γοητεία μέσα απ' την επίμονη φροντίδα του για αυστηρή ιδιωτικότητα η οποία, συνδυασμένη με μια ισχυρή φλέβα εφευρετικότητας στο χαρακτήρα του, εξυπηρέτησε στο να αναστατώσει και να

προκαλέσει σύγχυση στους περίεργους. Ούτε φορτωμένος συκοφαντίες, δεν καταδέχτηκε να αναζητήσει δικαίωση έστω για μια φορά. Με αυτό τον τρόπο υπέθαλψε έναν θρύλο και εάν αυτός είναι μια εξαιρετικά περιπετειώδης πορεία διάστικτη από την παρουσία ακόμη και ανθρώπων του υποκόσμου, η ζωή του μόλις και μετά βίας ήταν κάτι λιγότερο, αν και ακόμη και τώρα μπορεί να αμφισβητηθεί το εάν αυτό που είναι γνωστό γι' αυτόν αντιπροσωπεύει κάτι περισσότερο απ' την κορυφή του παγόβουνου· πρέπει να υπάρχουν πολλές αφανείς πληροφορίες ακόμη σε απαρατήρητα σημεία των υπουργείων εθνικής αμύνης και των γενικών επιτελείων ναυτικού παγκοσμίως που μένει να αποκαλυφθούν.¹

¹ (Allfrey, 1989, p. 261)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Βασίλης Ζαχάρωφ ή Sir Basil Zaharoff (υπότης του τάγματος του Bath του Ηνωμένου Βασιλείου) έζησε και έδρασε σε ένα ευρύ πλαίσιο ακολουθώντας μια διαδρομή που τον οδήγησε κατά καιρούς στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, τα ζέοντα σημεία της εποχής του: Άπω Ανατολή, Νότια και Βόρεια Αμερική, Βόρεια Αφρική, Μέση Ανατολή και φυσικά η ευρωπαϊκή ήπειρος. Η επαγγελματική του ενασχόληση, αυτή του εξοπλιστικού και χρηματοοικονομικού μεσάζοντα, τον έφερε στο σημείο να θεωρείται από τους συγχρόνους του ως ο ευπορότερος άνθρωπος της Ευρώπης. Προκειμένου να διερευνηθεί η δράση του είναι εύλογο προηγουμένως να θεαθεί το ιστορικό πλαίσιο της εποχής του.

Ο Peter Martland² σημειώνει ότι η Βρετανία πλούτισε τον 19^ο αιώνα με τη δημιουργία μιας φιλελεύθερης οικονομίας που βασίστηκε στις ιδέες του ελεύθερου εμπορίου. Εισήγε και εξήγε αγαθά δίχως φόρους μέσα σε μια φιλελεύθερη αγορά που καθόριζε τα πάντα με μια κυβέρνηση που έπαιζε απλά το ρόλο του διαιτητή. Δεν ήταν σε καμία περίπτωση κράτος παρεμβατισμού. Πουθενά στην Ευρώπη και την Αμερική, αυτές οι ιδέες δεν έτυχαν τόσο μεγάλης αποδοχής, όσο στη Μεγάλη Βρετανία. Μέσω του ελεύθερου εμπορίου ενθαρρυνόταν η ιδέα του εμπορίου και της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε διεθνές επίπεδο. Αυτό ήταν τέλειο για κάποιον σαν τον Ζαχάρωφ. Αυτό προσπαθούσε να επιτύχει. Με βάση το Λονδίνο, μπορούσε να ελέγχει το εμπόριό του. Ο Ζαχάρωφ και οι όμοιοί του εκμεταλλεύτηκαν την ελεύθερη αγορά. Τη δεκαετία του 1900, δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική στο σύστημα που επικρατούσε.³

Γενικότερα, μεταξύ 1875 – 1900 αυξήθηκε η κλίμακα της συσσώρευσης και της συγκέντρωσης του κεφαλαίου στην Ευρώπη με την τάση να γίνεται πιο φανερή στη βαριά βιομηχανία π.χ. στα μέταλλα και τη διύλιση πετρελαίου. Επιπλέον, οι επιχειρηματίες ανέπτυξαν μια καινούργια μορφή οργάνωσης η οποία έχει περιγραφεί ποικιλοτρόπως (ένωση, καρτέλ, συνδικάτο, σύνδεσμος, τραστ). Οι ενώσεις προσπάθησαν να μειώσουν τον ανταγωνισμό ρυθμίζοντας την τιμή· κατανέμοντας ποσοστά της αγοράς με βάση είτε τον όγκο είτε την περιοχή· και εφαρμόζοντας ομοιόμορφη πολιτική απέναντι στην εργασία. Βαθμιαία επέκτειναν τη δικαιοδοσία τους πέρα από τα εθνικά σύνορα και πήραν τη μορφή διεθνών εμπορικών συμφωνιών στις οποίες αναμείχθηκαν οι κυβερνήσεις πράγμα που συνέτεινε στην αύξηση της δύναμης της βιομηχανικής ομάδας. Ουσιαστικά οι ενώσεις αυτές έγιναν, στην πραγματικότητα, μονοπώλια. Η τάση ήταν γενική στην Ευρώπη κι ακολούθως έγιναν συμμετοχοί ΗΠΑ και Ιαπωνία. Ωστόσο, η ύφεση του 1873 προκάλεσε μια τάση προς τον προστατευτισμό στον οποίο μόνο η Μ. Βρετανία στάθηκε ικανή να μην επιστρέψει

² Δρ Ιστορίας Cambridge University

³ (Αμπαζόγλου, 2005)

πρώιμα. Οι τρεις κύριες προσεγγίσεις στα προβλήματα της εξασφάλισης μεριδίων στις αγορές ήταν οι δασμολογικοί περιορισμοί και τα καρτέλ για τις δεδομένες αγορές, και η εδαφική επέκταση (αποικισμός) για την αύξηση του μεγέθους των δεδομένων αγορών.⁴

Η Annie Lacroix – Riz⁵ εξειδικεύει σημειώνοντας ότι η κρίση του 1870 και των επόμενων δεκαετιών έκανε ακόμη πιο έντονη την ανάγκη για την εύρεση νέων αγορών. Το 1870 παρατηρήθηκε μια άνθιση στον τομέα αυτό. Λόγω της αποικιοκρατίας και των εθνικιστικών ιδεών που οδήγησαν στη σύσταση κρατών – εθνών δημιουργήθηκαν καταπληκτικές ευκαιρίες για εμπόριο όπλων. Από το 1880, όταν η σταδιοδρομία του Ζαχάρωφ εκτοξεύτηκε, εισήλθαμε σε μια περίοδο μόνιμης κινητοποίησης των μαζών για τον επερχόμενο πόλεμο. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα Βαλκάνια, που ήταν υπό την κατοχή της, βρίσκονταν σε κατάσταση συνεχών πολεμικών συγκρούσεων. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, ο πολυμήχανος Ζαχάρωφ θα αποδείκνυε την ικανότητά του για διαπραγματεύσεις.⁶

Η ανάπτυξη των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, εκτός της Μ.Βρετανίας και του Βελγίου, εξαρτήθηκε πολύ από την ξένη επένδυση. Η Μ.Βρετανία ήταν ο κύριος εξαγωγέας κεφαλαίου ως το 1870 περίπου, οπότε πήραν τη θέση αυτή η Γαλλία και η Γερμανία. Περισσότερο από το μισό του εξαγόμενου γαλλικού κεφαλαίου δανειζόταν σε ξένες κυβερνήσεις (π.χ. ρωσική μεταλλουργία, ανατολικοευρωπαϊκοί σιδηρόδρομοι). Μεγάλο μέρος των γερμανικών επενδύσεων στην Ευρώπη πριν το 1914 ήταν συγκεντρωμένο σε Αυστροουγγαρία και Ρουμανία. Γενικά, οι λιγότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες ήταν οι κύριοι στόχοι για την εξαγωγή κεφαλαίου ώστε να προωθήσουν την ανάπτυξή και την εκβιομηχάνισή τους.⁷

Ο Peter Martland επισημαίνει ότι ο Ζαχάρωφ ταίριαζε στην εποχή της διεθνοποίησης των επιχειρήσεων και του καπιταλισμού, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μπορούσε και συνδύαζε άριστα τα οικονομικά με τη βιομηχανία. Προσέφερε τα όπλα και την πίστωση που χρειαζόταν για την αγορά τους, όπως έκαναν πολλοί διεθνείς επιχειρηματίες του 20^{ου} αιώνα. Διείδε ότι μπορούσε να βγάλει περισσότερα χρήματα πουλώντας κυρίως οικονομικά πακέτα παρά πουλώντας τα προϊόντα που προωθούσε στην αγορά. Επομένως, ο Ζαχάρωφ δεν ήταν μόνο πρωτοπόρος, είχε την διορατικότητα να μην κινδυνεύει να χάσει τα χρήματά του. Για να αυξήσει τα κέρδη του δραστηριοποιήθηκε στον τραπεζικό τομέα. Έτσι, όχι μόνο έπαιρνε προμήθεια για τους νέους πελάτες που έφερνε στην τράπεζα, αλλά και είχε κέρδη από τις τράπεζες στις οποίες ήταν μέτοχος.⁸

Η διείσδυση ευρωπαϊκών κεφαλαίων, σε χώρες οικονομικά ή πολιτικά αδύνατες, όπως η Ρωσία, η Κίνα, τα λατινοαμερικανικά κράτη ή η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ευνοήθηκε ως

⁴ (Tuma, 1978, σσ. 609 - 611, 618, 620)

⁵ Δρ Ιστορίας Université Paris VII

⁶ (Αμπαζόγλου, 2005)

⁷ (Tuma, 1978, σσ. 637 - 639, 642)

⁸ (Αμπαζόγλου, 2005)

εξασφάλιση διεξόδου στις επιχειρήσεις των περισσότερο ανεπτυγμένων χωρών. Σ' αυτή την προοπτική, το καπιταλιστικό σύστημα κατέστη φορέας εθνικιστικών και ιμπεριαλιστικών τάσεων οι οποίες θα μεταβάλλουν σταδιακά το κλίμα των διεθνών σχέσεων. Η οικονομική διείσδυση επέτρεπε στις πιστώτριες χώρες να επιβάλλουν πολιτικούς προσανατολισμούς. Αυτές οι ιμπεριαλιστικές πρακτικές συνοδεύονταν από σκληρές αντιπαλότητες ανάμεσα σε οικονομικούς ομίλους υποστηριζόμενους από τις κυβερνήσεις τους πράγμα που διέυρνε σε ολόκληρο τον κόσμο το πεδίο έντασης ανάμεσα στις κυριότερες δυνάμεις της Ευρώπης.⁹

Η Annie Lacroix – Riz επισημαίνει τη διαδικασία χρηματοδότησης από μια τράπεζα της αγοράς όπλων το 1870 και το 1880. Οι μεγάλες τράπεζες είχαν την υποστήριξη του κράτους, του υπουργού οικονομικών και γι' αυτό λάμβαναν κρατικές εγγυήσεις. Η τράπεζα θα δάνειζε στη Ρωσία, στην Οθωμανική αυτοκρατορία, σημαντικά ποσά, εκατοντάδες εκατομμύρια. Οι τράπεζες δεν ήθελαν να διακινδυνεύσουν. Αν η Ρωσία δεν εξοφλούσε, η τράπεζα θα είχε την κρατική εγγύηση. Δηλαδή υπήρχε ένας μηχανισμός χρηματοδότησης που είχε την εγγύηση του φορολογουμένου. Η δραστηριότητα των τραπεζών είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί εκτός απ' την εγγύηση που τους παρείχε το κράτος λάμβαναν και προμήθεια επί του δανεισμού. Μπορεί να επρόκειτο για μικρές προμήθειες της τάξεως του 0,5% έως 4% άνευ δαπανών, ενώ κάποιες προμήθειες έφθαναν μέχρι το 15%.¹⁰

Κατ' επέκταση, στρατός και πόλεμος σύντομα έγιναν πολύ μεγάλες «βιομηχανίες» ή συμπλέγματα οικονομικής δραστηριότητας, στα τέλη δε του 19^{ου} αιώνα είχε αναπτυχθεί κάποιο είδος συμβιωτικής σχέσης μεταξύ κυβέρνησης και εξειδικευμένων ιδιωτικών εταιρειών παραγωγής εξοπλισμών, ιδιαίτερα στους τομείς υψηλής τεχνολογίας – όπως το πυροβολικό και το ναυτικό –, πράγμα που αποτέλεσε και τον προπομπό αυτού που αργότερα αποκλήθηκε «στρατιωτικό – βιομηχανικό σύμπλεγμα». Η διεθνής πολιτική αντιπαλότητα ακολούθησε λοιπόν τα ίχνη της οικονομικής ανάπτυξης και του οικονομικού ανταγωνισμού, αλλά το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της γνώρισμα ήταν ακριβώς το γεγονός ότι δεν είχε κανένα όριο. Τα «φυσικά σύνορα» της Standard Oil, της Deutsche Bank ή της De Beers Diamond Corporation έφταναν μέχρι τα πέρατα της οικουμένης ή μάλλον μέχρι τα όρια της ικανότητάς τους για επέκταση. Επομένως ο πόλεμος που ακολούθησε, σε αντίθεση με προηγούμενους πολέμους που είχαν διεξαχθεί για περιορισμένους και συγκεκριμένους σκοπούς, διεξήχθη για απεριόριστους σκοπούς. Στην Εποχή της Αυτοκρατορίας, πολιτική και οικονομία συγχωνεύθηκαν. Για τους δύο μεγάλους ανταγωνιστές – τη Γερμανία και τη Βρετανία – μόνο ο ουρανός ήταν το όριο, εφόσον η Γερμανία ήθελε να κατακτήσει μια παγκόσμια πολιτική και ναυτική θέση σαν αυτήν που κατείχε τότε η Βρετανία, θέτοντας αυτόματα τη Βρετανία σε υποδεέστερη θέση. Ήταν μια κατάσταση που θα συνέβαινε ή το ένα ή το άλλο. Για τη

⁹ (Bernstein & Milza, 1992, σσ. 175, 189 - 190)

¹⁰ (Αμπαζόγλου, 2005)

Γαλλία, τότε, αλλά και αργότερα, τα διακυβεύματα ήταν λιγότερο παγκόσμια, όχι όμως λιγότερο επείγοντα: η αντιστάθμιση της αυξανόμενης και προφανώς αναπόφευκτης δημογραφικής και οικονομικής της μειονεκτικότητας απέναντι στη Γερμανία. Κι εδώ διακυβευόταν το μέλλον της Γαλλίας ως Μεγάλης Δύναμης. Θεωρητικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κάποιος συμβιβασμός ήταν δυνατός σ' αυτό ή το άλλο σημείο των σχεδόν μεγαλομανών «σκοπών του πολέμου» που και οι δυο πλευρές διαμόρφωσαν αμέσως μόλις ξέσπασε ο πόλεμος, αλλά στην πράξη, ο μόνος σκοπός του πολέμου ήταν η ολοκληρωτική νίκη.¹¹ Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο, ότι ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν η Ρωσία και όχι η Γερμανία ή η Γαλλία εκείνη που παρέμεινε ο κυριότερος ανταγωνιστής της Μ. Βρετανίας, αφού λόγω γεωγραφικής θέσης και φιλοδοξιών ήταν ικανή να απειλήσει την Ινδία και τους δρόμους που οδηγούσαν σ' αυτήν.¹²

Ο Peter Martland, εστιάζει εξηγώντας ότι ο Ζαχάρωφ αντιλήφθηκε αυτή τη μοναδική ευκαιρία και την άδραξε. Ο Ζαχάρωφ ξεχώρισε, μέσα σ' αυτή τη σύγχρονη εποχή εμπορίου και πολέμων γιατί ήταν διατεθειμένος να πουλήσει σε αντίπαλες πλευρές. Δεν είχε καμία ιδεολογική δέσμευση.¹³

Η Catherine Durandin¹⁴ μας εισάγει σε μια εναλλακτική σχετική προοπτική. Το όπλο ήταν προϊόν τεχνολογίας, ευφυΐας και επιδόσεων μέσα σε συνθήκες ανταγωνισμού. Η γερμανική επίδοση ήταν η κατάληξη μιας μάχης ανταγωνισμού που δεν παρουσιαζόταν ως οικονομικός ανταγωνισμός, αλλά ως ανταγωνισμός ευφυΐας, τεχνογνωσίας και αισθητικής του όπλου. Η κοινωνία συγκλονιζόταν από τα ίδια της τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Φάνηκε ξεκάθαρα στους καταλόγους της Διεθνούς Έκθεσης του 1900 όπου μεγάλες βιομηχανίες όπλων, όπως η Skoda, η Vickers και γαλλικές εταιρείες, παρουσίασαν τα εκθέματά τους, με τρόπο εντυπωσιακό και ενθουσιώδη.¹⁵

Επί τούτου, ένα παρεπόμενο της διεξαγωγής των Βαλκανικών πολέμων ήταν η επισήμανση της σημασίας που είχε το βαρύ πυροβολικό,¹⁶ ενώ πάλι, το μόνο τεχνολογικό όπλο που είχε μείζον αποτέλεσμα στον πόλεμο του 1914 – 1918 ήταν το υποβρύχιο – με τον Ζαχάρωφ να το εισάγει στις αγορές – διότι και οι δύο πλευρές – ανίκανες να νικήσουν τον αντίπαλο στρατό - κατέφυγαν στη μέθοδο της λιμοκτονίας των αντίπαλων αμάχων.¹⁷

Ο ιστορικός Alain Beltran, εξηγεί ότι ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε πολλά μαθήματα. Από τη μια, το 1918 υπήρχε το μονοπώλιο στην εισαγωγή πετρελαίου. Παρόλο που η Γαλλία ήταν μια κατεξοχήν οικονομία της αγοράς, το κράτος αύξησε κατά πολύ τον παρεμβατικό

¹¹ (Hobsbawn, 1994, σσ. 47 - 48)

¹² (Joll, 1990, σσ. 32 - 33, 257)

¹³ (Αμπαζόγλου, 2005)

¹⁴ Δρ Ιστορίας – INALCO (Εθνικό Ινστιτούτο της Γαλλίας για τις Γλώσσες και τους Πολιτισμούς της Ανατολής – Institut national des langues et civilisations orientales)

¹⁵ (Αμπαζόγλου, 2005)

¹⁶ (Joll, 1990, σ. 242)

¹⁷ (Hobsbawn, 1994, σ. 46)

του ρόλο κατά τη διάρκεια του πολέμου. Από την άλλη πλευρά, πολιτικές προσωπικότητες σαν τον Clemenceau και τον Henri Béranger¹⁸ που ανησυχούσαν για την πετρελαϊκή επάρκεια της χώρας, σκέφτηκαν ότι έπρεπε να βρουν μια λύση μετά τον πόλεμο. Η Γαλλία κατάλαβε τις αδυναμίες της, όταν αποδείχθηκε εξαιρετικά σημαντικό για τον πόλεμο το πετρέλαιο.^{19 20}

~ ~ ~

Στη νότια και ανατολική Ευρώπη, στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας των Οσμανλίδων, είναι αισθητή η ανάδειξη της ελληνόφωνης – χριστιανικής εμπορικής ομάδας του ορθόδοξου μιλέτ ως του πλέον ισχυρού τμήματος της οθωμανικής εμπορικής τάξης. Επρόκειτο για το επακόλουθο άριστης εκμετάλλευσης των οικονομικών αλλαγών και των ευνοϊκών συγκυριών που οδήγησαν στην απόκτηση αξιοσημείωτης οικονομικής ισχύος.²¹

Πρέπει να σημειωθεί ότι στο τέλος του 19^{ου} αιώνα έλληνες, αλλά και άλλα άτομα και ομάδες προερχόμενα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία που μεταναστεύσαν δεν το έκαναν κατ' ανάγκη επειδή ήταν οι πιο εξαθλιωμένοι, αλλά επειδή ήταν οι πιο τολμηροί και οι πιο αισιόδοξοι. Σ' αυτό το θέμα πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη τα ψυχολογικά κίνητρα που προσδιορίζουν τις ατομικές επιλογές όπως είναι η θέληση για επιτυχία και η διάθεση για περιπέτεια.²²

Η επέκταση της ελληνικής διασποράς στράφηκε κυρίως σε χώρες με αδύνατες ή ανύπαρκτες καπιταλιστικές δομές, πέρα από την άμεση επίδραση της δυτικοευρωπαϊκής οικονομίας. Στις περιοχές τις οποίες επέλεξαν (Βόρεια Βαλκάνια, Αυστροουγγαρία, Νοτιοανατολική Γερμανία) οι έλληνες μετανάστες δεν είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρούς ανταγωνιστές. Η πρώτη σημαντική μεταστροφή έγινε με την αποκατάσταση της ειρήνης με το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων το 1815. Στο μεταξύ όμως, οι ελληνικές εμπορικές εταιρείες είχαν εκμεταλλευτεί την ουδετερότητα της Υψηλής Πύλης για να ελέγξουν το εξωτερικό εμπόριο και τις θαλάσσιες μεταφορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επομένως, αισθάνθηκαν

¹⁸ Henry Béranger (22/4/1867 – 18/5/1952): Γάλλος συγγραφέας και πολιτικός, ο οποίος ήταν γεροϋσιαστής με σημαντική επιρροή από το 1912 μέχρι το 1945. Μέλος των επιτροπών Οικονομικών και Εξωτερικών Υποθέσεων. Διετέλεσε πρεσβευτής της Γαλλίας στις Ηνωμένες Πολιτείες από το 1926 έως το 1927.

¹⁹ (Sapaut & Knecht, 2004)

²⁰ Το 1917, ο πρωθυπουργός της Γαλλίας George Clemenceau έστειλε ένα τηλεγράφημα στον πρόεδρο των ΗΠΑ Woodrow Wilson που τελείωνε με την περίφημη φράση «*Αν οι Σύμμαχοι δεν θέλουν να χάσουν τον πόλεμο, όταν φθάσουν οι γερμανοί, η μαχόμενη Γαλλία θα πρέπει έχει πετρέλαιο που είναι το ίδιο σημαντικό για τη νίκη όπως και το αίμα*». (Sapaut & Knecht, 2004)

²¹ (Παπαγεωργίου, ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, 1821 - 1862, 2003, σ. 73)

²² (Berstein & Milza, 1992, σ. 181)

αρκετά σίγουροι ώστε να επεκτείνουν περαιτέρω τις δραστηριότητές τους στη Δυτική Ευρώπη, αυξάνοντας τα εκεί παραρτήματά τους.²³

Ο ιστορικός Raymond Kevorkian, μεταφέρει το γενικό πλαίσιο στο ειδικό. Όταν κάποιος φανταστεί τον Ζαχάρωφ που μοιάζει με όλους τους νέους της ηλικίας του στην Κωνσταντινούπολη, σε μια παραδοσιακή κοινωνία μπορεί να γίνει κατανοητό ότι θα δυσκολευτεί να ανέλθει κοινωνικά και να εκφραστεί. Το μεταναστευτικό κίνημα της εποχής αφορά κυρίως τις μειονότητες. Αναχωρούν ακτοπλοϊκώς στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προς Αμερική και Ευρώπη. Ειδικότερα δε προς τη Γαλλία και την Αγγλία που ήταν σημαντικά κέντρα. Το ταξίδι αντιπροσωπεύει το Όνειρο για κοινωνική επιτυχία. Τον πρώτο καιρό, θα απασχοληθούν ευκαιριακά. Θα εργαστούν σε κάποιον γνωστό, σε κάποιον συμπατριώτη τους που έχει εγκατασταθεί στο Άμστερνταμ, στο Λονδίνο ή στο Παρίσι και σταδιακά, θα ανέλθουν. Υπήρχε ένα σύμπλεγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σε σχέση με τη Δύση. Υπήρχε η αντίληψη ότι η Δύση είχε αποτελεσματική διοίκηση, νόμους και δικαιοσύνη που σεβόταν τους πολίτες της. Με λίγα λόγια, στην Ευρώπη έχουμε πολίτες, ενώ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έχουμε ακόμη υπηκόους. Σ' αυτές τις συνθήκες, κάποιος μπορεί να αντλεί δύναμη για το μέλλον. Αυτό είναι το καθοριστικό σημείο στη ζωή του Ζαχάρωφ. Αποκτά την ικανότητα να θωρακίσει όλα του τα συναισθήματα.²⁴

Οι έλληνες της διασποράς έπαιξαν ρόλο στην ελληνική εξωτερική πολιτική μόνο όταν η ισορροπία των δυνάμεων στην περιοχή (νοτιοανατολική Ευρώπη – ανατολική Μεσόγειος) άλλαξε δραστικά. Επρόκειτο για μια εξέλιξη που ξεπερνούσε τις δυνάμεις τόσο των ελλήνων της διασποράς όσο και της ίδιας της Ελλάδας.²⁵ Σε αυτή τη νέα κατάσταση η Ελλάδα αναδύθηκε στις παραμονές των βαλκανικών πολέμων ως μια νέα δύναμη έτοιμη να αντιμετωπίσει μαζί με τις άλλες βαλκανικές χώρες την οθωμανική κυριαρχία στην περιοχή.²⁶

Οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού και κυρίως στις πρωτεύουσες των χωρών της Entente Cordiale έχοντας γερές προσβάσεις στην τοπική κοινωνία βοήθησαν αποτελεσματικά στην προώθηση των στόχων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στην κρίσιμη περίοδο όταν η Ελλάδα παρουσίαζε τις εθνικές της διεκδικήσεις μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.²⁷

²³ (Παπαστράτης, Ο ρόλος της διασποράς στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 2005, σ. 332)

²⁴ (Αμπαζόγλου, 2005)

²⁵ Όλα σχεδόν τα νέα κράτη που αναδύθηκαν, όταν υποχώρησε η Οθωμανική δύναμη, εξαρτιόνταν για την επίτευξη των αλυστωτικών τους στόχων από την υποστήριξη των μεγάλων δυνάμεων (Joll, 1990, σ. 40)

²⁶ (Παπαστράτης, Ο ρόλος της διασποράς στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 2005, σ. 340)

²⁷ (Παπαστράτης, Ο ρόλος της διασποράς στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 2005, σσ. 341 - 342)

Η απόφαση των Συμμαχικών Δυνάμεων να επιτρέψουν στην Ελλάδα να αποτολμήσει την περιπέτεια της Μικράς Ασίας τροchioδρόμησε μια σειρά γεγονότων που πολύ σύντομα ακύρωσαν όλα τα επιτεύγματα της έως τότε ασκούμενης εξωτερικής πολιτικής. Όμως, το μέγεθος της καταστροφής που επήλθε δεν θα πρέπει να επισκιάσει το γεγονός ότι αυτή η εξωτερική πολιτική ήταν ευφυέστατα σχεδιασμένη και εκτελεσμένη.²⁸ Την ίδια ακριβώς περίοδο η Μεγάλη Ιδέα υποχωρεί, ο οικονομικός παράγων βαρύνει και κάποιες προσπάθειες για διαβαλκανική συνεργασία αναδύονται.²⁹

²⁸ (Παπαστράτης, Ο ρόλος της διασποράς στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 2005, σ. 347)

²⁹ (Παπαστράτης, ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΈΝΩΣΗ, 1988)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. ΝΕΟΤΗΤΑ – ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ

Ο Ζαχάρωφ πήρε το όνομα του παππού του Ζαχαρία σύμφωνα με το ελληνικό έθιμο και επιπρόσθετα του πατέρα του Βασίλη. Η βάπτιση έλαβε χώρα στον ελληνορθόδοξο ναό της Παναγίας στα Μούγλα (Βιλαέτι Σμύρνης) της Μ.Ασίας δυο μέρες μετά τη γέννηση του παιδιού. Την τελετή τέλεσε ο πατέρας Δανιήλ, αρχιερέας της πόλης.

Σύμφωνα με την εγγραφή στα αρχεία των βαπτίσεων ο Ζαχαρίας Βασίλειος Ζαχάρωφ, γιος του Βασίλειου Ζαχάρωφ και της νόμιμης συζύγου του, Ελένης, γεννήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1849, στην ενορία των Μούγλων και βαπτίστηκε εκεί στις 8 Οκτωβρίου, σύμφωνα με τα ήθη που ορίζονται από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία.^{30 31}

Οι Ζαχάρωφ ήταν σίγουρα μια δραστήρια οικογένεια. Ο πατέρας του νεαρού Ζαχάρωφ ήρθε από τον βορρά, από την Κωνσταντινούπολη. Οι πρόγονοί του κατοικούσαν στην παλιά ελληνική συνοικία Ταταύλα,³² η οποία στην τουρκική αποκαλείται Kurtuluç,³³ στην Κωνσταντινούπολη, με το όνομά τους εκείνη την εποχή να είναι Ζαχαρίου. Κατά τη διάρκεια του ελληνικού πολέμου της ανεξαρτησίας, οι έλληνες καταδιώχτηκαν σκληρά, και, με τα πρώτα νέα της εξέγερσής τους, οι τούρκοι στην Κωνσταντινούπολη τους εκδικήθηκαν.³⁴

Ελληνικές εκκλησίες λεηλατήθηκαν και πυρπολήθηκαν. Εκατοντάδες ευημερούντες έλληνες έμποροι σκοτώθηκαν. Στην περιφέρεια, στην οποία απλώθηκε η καταδίωξη των ελλήνων, η επαναστατική κίνηση απόκτησε νέα ώθηση, αλλά για τους έλληνες στην Κωνσταντινούπολη δεν υπήρχε ούτε διαφυγή ούτε η δυνατότητα αντίστασης. Η θέση τους έγινε ακόμη χειρότερη όταν ο τελευταίος τους προστάτης, ο ρώσος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, που κι ο ίδιος απειλήθηκε από τον τουρκικό όχλο,³⁵ διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με την κυβέρνηση. Εκείνοι οι έλληνες που είδαν ότι ήταν δυνατή η διαφυγή προσπάθησαν να την πραγματοποιήσουν. Η έξοδος προς την περιφέρεια ή η παραμονή στην οθωμανική επικράτεια ήταν αυτοκτονία. Το μόνο μέσο διαφυγής ήταν να κινηθούν μέσω Μαύρης Θάλασσας προς τους ομοδόξους τους στη Ρωσία.

Η οικογένεια των Ζαχάρωφ ήταν ανάμεσα σ' εκείνους που πέτυχαν να σώσουν τη ζωή τους με αυτό τον τρόπο. Πήγαν στην Οδησό και προσπάθησαν να επιβιώσουν όπως μπορούσαν ως μετανάστες. Δεν ήταν εύκολο. Σε όποιες ρωσικές περιοχές κι αν πήγαν, πολλοί έλληνες υιοθέτησαν ρωσικά ονόματα προκειμένου να μην προδώσουν την ξενική τους καταγωγή και η οικογένεια των Ζαχαρίου επίσης αποφάσισε να ρωσοποιήσει το όνομά της. Η κλασική

³⁰ (Mennevée, 1928, p. 4)

³¹ (Lewinsohn, 1929, p. 15)

³² (Lewinsohn, 1929, p. 16)

³³ (McCormick, 1965, p. 18)

³⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 16)

³⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 17)

ελληνική κατάληξη αλλάχτηκε στο ρωσικό –ωφ και το Ζαχαρίου έγινε Ζαχάρωφ – γραμμένο με τον γαλλικό τρόπο, Zaharoff.³⁶

Η οικογένεια φυγάδων αναζητά λοιπόν καταφύγιο στη Ρωσία. Στη συνέχεια βρίσκουμε ίχνη της οικογένειας στο Kischineff στη Βεσσαραβία. Λέγοντας «οικογένεια» εννοείται ο παππούς του Βασίλη Ζαχάρωφ κι η γυναίκα του Ελένη· είναι η ίδια Ελένη η οποία αναφέρεται στο πιστοποιητικό γέννησης του 1892 ως νονά του βρέφους Βασίλη Ζαχάρωφ στη βάπτισή του. Φαίνεται ότι είχαν δυο γιούς, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος ήταν ο πατέρας του. Δεν υπάρχει βεβαιότητα για το αν υπήρχαν θυγατέρες ή όχι. Η οικογένεια εισέρχεται στις επιχειρήσεις ραπτικής, πουλά υφάσματα και ενδύματα.

Απ'το Kischineff η οικογένεια πηγαίνει στο Otschakoff,³⁷ ένα μικρό λιμάνι στη Μαύρη Θάλασσα, ανατολικά της Οδησού κι απ'το Otschakoff στην ίδια την Οδησό. Υπάρχουν αποδείξεις ότι η οικογένεια έζησε στην Οδησό απ'το 1841 μέχρι το 1843 κι ότι πέτυχε ακόμη και μια σχετική ευημερία.³⁸

Δεν έμειναν πολύ σε ρωσικό έδαφος. Αμέσως μόλις η πολιτική κατάσταση εξομαλύνθηκε, και δεν υπήρχε τίποτε να τους εμποδίσει να επιστρέψουν στην Οθωμανική επικράτεια, μετακινήθηκαν ξανά προς τα νότια για να ενωθούν με τους συμπατριώτες τους στην ελληνική συνοικία της Κωνσταντινούπολης, και μετά, προκειμένου να χτίσουν μια καινούργια ζωή, διείσδυσαν πολύ περισσότερο στη Μικρά Ασία, στην κωμόπολη Μούγλα³⁹ στην ενδοχώρα του κόλπου της Κω,⁴⁰ όπου γεννήθηκε ο Ζαχαρίας Βασίλειος Ζαχάρωφ.⁴¹

Ο πατέρας του, Βασίλειος κι αυτός, και η μητέρα του Ελένη ενώθηκαν με τα δεσμά του γάμου κατά τη διάρκεια του περάσματός τους απ'την Κωνσταντινούπολη. Το πατρικό όνομα της μητέρας του Βασίλη Ζαχάρωφ δεν μπορεί να εξακριβωθεί με σιγουριά, αλλά πιθανότατα ήταν Αντωνιάδη.⁴²

Σε ό,τι αφορά στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση στα Μούγλα οι φυτείες καπνού που βρίσκονταν εκεί δεν πρόσθεταν ποτέ περισσότερο από ένα κομμάτι ψωμί στις σοδειές των ελιών, και οι ληστές της περιοχής, έκαναν τη ζωή λίγο περισσότερο δυστυχημένη για τους Ζαχάρωφ απ'ότι ήταν στα Ταταύλα. Οι κάτοικοι των Μούγλων ζούσαν σε σκονισμένα σπίτια, που είχαν παράθυρα χωρίς τζάμια και τα οποία «έβλεπαν» σε δρόμους που δεν φωτιζόνταν τη νύχτα. Ήταν απελπισμένοι και χωρίς φιλοδοξίες. Ολόκληρη η Ανατολία έβραζε απ' την αναταραχή και τις συνωμοσίες.

³⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 18)

³⁷ (Neumann, 1938, p. 20)

³⁸ (Neumann, 1938, p. 21)

³⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 18)

⁴⁰ (Allfrey, 1989, p. 2)

⁴¹ (Lewinsohn, 1929, p. 18)

⁴² (Neumann, 1938, p. 21)

Αυτή ήταν η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία γεννήθηκε ο Ζαχαρίας Βασίλειος Ζαχάρωφ. Ωστόσο, οι Ζαχάρωφ ευημερούσαν. Ο Ζαχάρωφ, ο πρεσβύτερος, ένας μικρέμπορος, κατάφερε ακόμη και να συγκεντρώσει χρήματα αρκετά για ταξίδια, και δυο φορές η μικρή οικογένεια, ο γιος, οι τρεις κόρες, η Ζωή, η Χαρίκλεια κι η Σεβαστή, είδε το Παρίσι και το Λονδίνο.⁴³ Μετά απ'αυτές τις σύντομες φευγαλέες ματιές στον έξω κόσμο, τα Μούγλα έδειχναν πολύ μικρά, πολύ οπισθοδρομικά για την αυξανόμενη παρουσία των Ζαχάρωφ.⁴⁴

Αμέσως μόλις τα μπόρεσαν ξεκίνησαν για την Κωνσταντινούπολη.⁴⁵ Επέστρεψαν λοιπόν στην Κωνσταντινούπολη⁴⁶ και τα Ταταύλα τους είδαν ξανά, ενώ παρέμειναν εκεί για δέκα χρόνια. Οι Ζαχάρωφ μετακόμισαν στους συγγενείς τους, τους Αντωνιάδηδες.^{47 48}

Για εκείνους που έρχονταν εκείνη την εποχή από τη Δύση, η Κωνσταντινούπολη ήταν η πύλη της Ανατολής. Για τους Ζαχάρωφ ήταν η μητρόπολη όπου υπήρχε πλούτος και εκεί μπορούσε να δει κανείς μέχρι που μπορούσε να φθάσει εάν ήταν τυχερός και ικανός.⁴⁹

Η ελληνική κοινότητα στα Ταταύλα είχε γίνει σημείο επικέντρωσης για τους έλληνες που ήταν σκορπισμένοι παντού στην Ανατολή. Εύποροι έμποροι είχαν μεταναστεύσει, αλλά από την Οδησό και το Κάιρο, ακόμη και από το Παρίσι διατηρούσαν σύνδεση με τους συμπατριώτες τους στο Βόσπορο. Σε ό,τι αφορούσε την αλληλοβοήθεια και την αλληλοϋποστήριξη απέναντι στους τούρκους κυβερνώντες, τα Ταταύλα ήταν σίγουρα ένα υπόδειγμα. Όταν ένας έρανος περιφερόταν για το σκοπό της απελευθέρωσης ενός αδικώς καταδικασμένου⁵⁰ έλληνα συμπατριώτη από τη φυλακή ή για το σκοπό της αποστολής μιας ένδειξης φιλίας σε κυβερνητικούς αξιωματούχους – είτε αυτοί ήταν υψηλά είτε χαμηλά ιστάμενοι – κανείς δεν έκανε πίσω. Από άλλες απόψεις, ωστόσο, καθένας ήταν πολύ βαθιά και ενθουσιωδώς επίμονος στην επιδίωξη του ατομικού του κέρδους.⁵¹

Ωστόσο, τις νυχτερινές ώρες τα Ταταύλα γίνονταν το κέντρο της ανομίας και της απρέπειας σε ολόκληρη την Ανατολή, ένας επικίνδυνος ανταγωνιστής του Γαλατά, όπου ήταν συγκεντρωμένες γυναίκες «ελευθερίων ηθών» στο τρίγωνο Jenischerschi – Jurilk Kalderin – Rue de Galata και ναύτες από κάθε χώρα απολάμβαναν κάθε ελευθερία. Τα Ταταύλα ήταν ένας τόπος αναψυχής ενός αρκετά διαφορετικού τύπου.⁵² Επρόκειτο για το αρχηγείο της τοπικής σωματεμπορίας και της ανατολίτικης ηθικής κατάπτωσης.⁵³

⁴³ (Davenport, 1934, p. 16)

⁴⁴ (Davenport, 1934, p. 16)

⁴⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 20)

⁴⁶ (Davenport, 1934, p. 16)

⁴⁷ (Davenport, 1934, p. 17)

⁴⁸ (Neumann, 1938, p. 22)

⁴⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 20)

⁵⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 21)

⁵¹ (Lewinsohn, 1929, p. 22)

⁵² (Neumann, 1938, p. 25)

⁵³ (Neumann, 1938, p. 26)

Σε αυτό το περιβάλλον μεγάλωσε ο νεαρός Ζαχάρωφ. Εκτός από το μοναχογιό Ζαχαρία Βασίλειο, υπήρχαν και οι τρεις κόρες – η Σεβαστή που είχε γεννηθεί στην Αγγλία και άλλες δύο που απαντούσαν στα ονόματα Ζωή και Χαρίκλεια. Οι συγγενείς είχαν βοηθήσει όσο μπορούσαν και ένας εύπορος αδελφός της κυρίας Ζαχάρωφ, έδωσε στους Ζαχάρωφ ένα επιπλωμένο διαμέρισμα στην οικία του. Σε αυτό το άνετο τριώροφο ξύλινο κτήριο πέρασε την πρώτη του νεότητα ο Βασίλης Ζαχάρωφ.⁵⁴

Η οικογένεια, αν και τα περιουσιακά της στοιχεία είχαν διακυμάνσεις, ήταν εύπορη και ενώ ο γιος του σπιτιού παρακολούθησε ένα συνηθισμένο ελληνικό σχολείο, στη συνέχεια προχώρησε προς ένα ανώτερο ίδρυμα.

Η οικογένεια Ζαχάρωφ συμμετείχε στα κέρδη που προκάλεσε ο Κριμαϊκός πόλεμος, πράγμα που εξηγεί την επιστροφή τους στην πρωτεύουσα απ' την Ανατολία. Ο πατέρας ήταν εισαγωγέας αιθέριου έλαιου από τριαντάφυλλα, ένα πολύτιμο και με μεγάλη ζήτηση εκχύλισμα (250 λίβρες πετάλων απ' τους πιο εκτενείς κήπους τριανταφύλλων στον κόσμο στην νότια Βουλγαρία παρήγαν μόνο μια ουγγιά έλαιο). Όταν οι απασχολήσεις του τον κρατούσαν στο εξωτερικό για παρατεταμένες περιόδους, η οικογένειά του τον συνόδευε· μία απ' τις αδελφές του Ζαχάρωφ γεννήθηκε στην Αγγλία.

Η μητέρα του, στην οποία έμοιασε, ήταν τυφλή και έβαζε το γιο της να της επαναλαμβάνει τα καθημερινά του μαθήματα, μια εξάσκηση που ακόνισε τη μνήμη του.

Ο θρύλος επιμένει ότι ενώ ο Ζαχάρωφ ήταν ακόμη νέος, η οικογένεια συνάντησε οικονομικές δυσκολίες. Ακόμη κι έτσι, η φτώχεια θα ήταν σχετική. Όποιοι κι αν ήταν οι κίνδυνοι του εμπορίου πολυτελών ειδών, ο πατέρας εξασκούσε επίσης⁵⁵ το επάγγελμα του επικυρωτή επισήμων εγγράφων (νοτάριος), μια σταθερή και επικερδή εναλλακτική επαγγελματική απασχόληση.

Σε σχέση με την εκπαίδευση του νεαρού Βασίλη, η ίδια η οικογένεια του Ζαχάρωφ επιβεβαίωσε ότι πραγματικά παρακολούθησε αγγλέζικο σχολείο και τα τεκμήρια υποδεικνύουν ένα στην Αγγλία. Ήταν σαφώς γνώστης των βασικών χαρακτηριστικών τους. Μερικά χρόνια αργότερα, επισημαίνοντας σε έναν φίλο τις δαπάνες του ελληνικού σχολείου στην Κύπρο – £100 το χρόνο – όπου βρισκόταν τότε, μπορούσε να συστήσει «πολλά αγγλικά σχολεία μέσα και γύρω απ' το Λονδίνο όπου το αγόρι με είδη ιματισμού, βιβλία κλπ θα κόστιζε» λιγότερα απ' τα μισά απ' αυτά τα δίδακτρα.⁵⁶

Κάποιες απ' τις ενδείξεις υποδεικνύουν ότι ο Βασίλης Ζαχάρωφ, παράτησε το αγγλέζικο σχολείο στα δεκάξι κι έγινε πυροσβέστης και αργότερα ξεναγός στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στη δεκαετία του 1860 στα Ταταύλα, τον υπόκοσμο της τουρκικής πρωτεύουσας.

⁵⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 22)

⁵⁵ (Allfrey, 1989, p. 3)

⁵⁶ (Allfrey, 1989, p. 4)

Στην Κωνσταντινούπολη οι πυροσβέστες έπαιζαν σε μεγάλο μέρος τον ίδιο ρόλο που έπαιζαν οι συμμορίες στην Αμερική την εποχή της ποτοαπαγόρευσης. Όποτε χτυπούσε η σειρήνα, οι πυροσβέστες της συνοικίας έσπευδαν με τις ανεπαρκείς μάνικές τους, αλλά αυτές τις χρησιμοποιούσαν πολύ λιγότερο απ'όσο χρησιμοποιούσαν τα εργαλεία διαρρήξεων τα οποία μετέφεραν επίσης μαζί τους. Όταν δεν υπήρχαν φωτιές εντρυφούσαν στις κλοπές, στους φόνους επί παραγγελία και σε συναφείς ασχολίες.

Σχετικά με την άλλη του απασχόληση πρέπει να σημειωθεί ότι ένας ξεναγός στην Κωνσταντινούπολη ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό το ίδιο πράγμα μ'έναν κράχτη οίκων ανοχής.⁵⁷ Ο Βασίλης ευημέρησε κάπως ως ξεναγός έως ότου τελικά έγινε πορτιέρης σε έναν οίκο ανοχής κοντά στην οδό Γαλατά.⁵⁸ Είχε εμπλακεί σ' αυτό το επάγγελμα για τρία χρόνια την περίοδο που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη.⁵⁹

Παρ'όλα αυτά, ο εικοσάχρονος Ζαχάρωφ δυσκολευόταν πολύ να τα βγάλει πέρα. Τα ημερήσια κέρδη του επαρκούσαν μονάχα για τα ημερήσια έξοδά του και δεν μπορούσε να υπάρξει σκέψη αποταμίευσης πράγμα που ήταν ζωτικό για το στήσιμο ενός τακτικού βιοπορισμού. Έτσι καταχάρηκε όταν ένας θείος από την πλευρά της μητέρας του προσφέρθηκε να τον προσλάβει στην επιχείρησή του. Ο θείος του ήταν ένας αξιοσέβαστος υφασματέμπορος στο Γαλατά. Είχε διασυνδέσεις στο εξωτερικό και συν τω χρόνω είχε γίνει εύπορος, αλλά η επιχείρηση παρουσίαζε προβλήματα εξαιτίας της κακής υγείας του ιδιοκτήτη. Ο Ζαχάρωφ δεσμεύτηκε να βοηθήσει τον θείο του ως συγγενής και έμπιστος πράκτορας.

Για πρώτη φορά ήρθε σε επαφή με μια επιχείρηση της οποίας τα λογιστικά βιβλία τηρούνταν με τακτικό τρόπο.⁶⁰ Ο Ζαχάρωφ ασχολήθηκε με το εμπόριο υφασμάτων από το 1866 έως το 1870. Ο θείος έμεινε ιδιαίτερα ευχαριστημένος με την επιδεξιότητα και την ενέργεια του προστατευόμενού του· μετά από ένα διάστημα ο Ζαχάρωφ ξαφνικά και μυστηριωδώς εξαφανίστηκε.

Ήταν σε εκείνο το στάδιο της σταδιοδρομίας του που άρχισε να χρησιμοποιεί πλαστά ονόματα. Ταξίδεψε στη Σμύρνη, μετά στη Γαλλία, το Βέλγιο και την Αγγλία, υιοθετώντας τον τίτλο του Πρίγκιπα Gortzacoﬀ, το γιο ενός ρώσου αξιωματικού. Με αυτό τον τίτλο επιδίωξε να εντυπωσιάσει τον κόσμο, να λάβει τις όποιες επιχειρηματικές προμήθειες μπορούσε και να βρει μια πλούσια σύζυγο. Ο τρόπος με τον οποίο χρηματοδότησε αυτά τα ταξίδια δεν είναι γνωστός· θα μπορούσε για παράδειγμα είτε να είχε αποταμιεύσει σημαντικά

⁵⁷ (Neumann, 1938, p. 26)

⁵⁸ (McCormick, 1965, p. 20)

⁵⁹ (Neumann, 1938, p. 27)

⁶⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 25)

ποσά απ' τις προηγούμενες εργασίες του ή να είχε αποκτήσει τη βοήθεια κάποιου ή να είχε διαφύγει με κεφάλαια παρανόμως.⁶¹

Δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι εκείνη την περίοδο είχε επαγγελματική επιτυχία, αλλά απέκτησε επαφές με αρκετές χώρες κατάφερε να βρει μια αγγλίδα σύζυγο η οποία, αν όχι πλούσια, ήταν τουλάχιστον κόρη ενός εύπορου εργολάβου οικοδομών. Σε όλη του τη ζωή ο Ζαχάρωφ κράτησε μυστικό αυτό τον γάμο ακόμη και απ' τους πιο στενούς του φίλους.⁶²

Οι αποδείξεις σ' αυτό το σημείο από την εφημερίδα *The Times* είναι απόλυτα κατηγορηματικές. Για τον γάμο του Ζαχάρωφ στη Βρετανία υπάρχει ένας ολοκληρωμένος και λεπτομερής φάκελος στην Εκκλησία των Αγίων Πάντων, στο Ennismore Gardens, στην Knightsbridge. Σύμφωνα λοιπόν με τον φάκελο, στις 14 Οκτωβρίου 1872 ο Ζαχαρίας Βασίλειος Gortzacoff, στρατηγός απ' το Κίεβο, νυμφεύτηκε την Emily Ann Burrows στην Εκκλησία των Αγίων Πάντων στην ενορία της Αγίας Μαργαρίτας, στην κομητεία του Middlesex.⁶³

Το Gortzacoff ήταν μια αχαρακτήριστα ανυπόληπτη επιλογή ονόματος για έναν σοβαρό απατεώνα. Ο πρίγκιπας Michael Gortschakoff, όπως γραφόταν συνήθως, διάσημος για τη θαρραλέα άμυνα της Σεβαστούπολης, ήταν ήδη από δεκαετίας νεκρός, αλλά ο εξάδελφός του, πρίγκιπας Αλέξανδρος, ήταν ακόμη ολοζώντανος και δραστήριος ως ένας από τους πιο ισχυρούς υπουργούς στην Ευρώπη.⁶⁴ Οι ανορθόδοξοι διπλωματικοί του ελιγμοί καταγράφονταν ευρέως και δύσπιστα στις σύγχρονές του αγγλικές εφημερίδες.

Στις 20 Νοεμβρίου 1872, ο Σερ Sydney Waterlow, λόρδος δήμαρχος⁶⁵ του City του Λονδίνου, υπέγραψε ένα ένταλμα για τη σύλληψη του «Ζαχαρία Βασιλείου Ζαχάρωφ, δήθεν πρίγκιπα Βασιλείου Gortschakoff». Η κάλυψή του είχε διαλυθεί.

Στις 14 Δεκεμβρίου, παρουσιάστηκε, ενώ ήταν προφυλακισμένος ενώπιον του λόρδου δημάρχου, κατηγορούμενος ότι απέσπασε με δόλο απ' τον Εμμανουήλ Ηφαιστίδη, έλληνα έμπορο, εμπορεύματα – κόμμι και gall-nuts – μέχρι £1.000 και ότι έκλεψε χρεώγραφα αξίας μεταξύ £6.000 και £7.000 – μια πολύ σημαντική περιουσία.⁶⁶

Νέες πληροφορίες για την οικογένεια προέκυψαν. Ο ίδιος ο Ζαχάρωφ, παραδέχτηκε ο δικηγόρος του μηνυτή, είχε τη φήμη ότι ήταν πολύ έξυπνος· κάτοχος ήδη επτά ή οκτώ γλωσσών – ήταν τότε μόνο εικοσιτριών – είχε εργαστεί ως διερμηνέας στο Λονδίνο για λίγα

⁶¹ (McCormick, 1965, p. 24)

⁶² (McCormick, 1965, p. 24)

⁶³ (McCormick, 1965, pp. 25 - 26)

⁶⁴ (Allfrey, 1989, pp. 6 - 7)

⁶⁵ Ο λόρδος δήμαρχος του City του Λονδίνου, είναι ο επικεφαλής αξιωματούχος αυτής της συγκεκριμένης περιοχής του Λονδίνου και δεν πρέπει να συγχέεται με τον δήμαρχο της μείζονος περιοχής του Λονδίνου. Κατά τη βικτωριανή περίοδο είχε και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες.

Πηγές:

https://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Mayor_of_London

<http://www.victorianlondon.org/publications/sala-9.htm>

⁶⁶ (Allfrey, 1989, p. 8)

χρόνια. Ο πατέρας του ήταν νοτάριος που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης· ο ίδιος ο πελάτης του δρούσε ως λογιστής και συναλλαγματικός του μεσίτης. Αυτά επιβεβαιώνουν ένα βαθμό πλούτου που ο Ζαχάρωφ αργότερα αρνήθηκε και που ο θρύλος, όχι αιφνιδιαστικά, ποτέ δεν παραδέχθηκε.

Αποκαλύφθηκε ότι ο κατηγορούμενος ήταν στην Κωνσταντινούπολη τον Ιούνιο όταν προσφέρθηκε να ενεργήσει για λογαριασμό του Ηφαιστίδη, ο οποίος τον ήξερε καλά, ως μεσάζοντας για την πώληση εμπορευμάτων. Έπειτα προσέγγισε την εταιρεία Heinrich Bluhm των Faber και Σία και, αντιπροσωπεύοντας τον εαυτό του ως ιδιοκτήτη, πήρε προκαταβολές ύψους £896 περίπου.

Το Σεπτέμβριο, το μήνα πριν τη γαμήλια τελετή του, ο κατηγορούμενος είχε επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Ηφαιστίδης είχε ζητήσει να του αποδώσει λογαριασμό πωλήσεων. Ο Ζαχάρωφ, επικαλούμενος ότι ήταν αδιάθετος και χρειαζόταν ξεκούραση, υποσχέθηκε να το κάνει στην ώρα του. Στη συνέχεια εξαφανίστηκε, παίρνοντας μαζί του ένα μεγάλο χρηματικό ποσό και τις εγγυήσεις απ' το χρηματοκιβώτιο του μηνυτή, το οποίο ο ίδιος ο κατηγορούμενος το είχε αγοράσει προηγούμενα στο Λονδίνο, κρατώντας για δική του χρήση ένα από τα δύο κλειδιά τα οποία είχε προμηθευτεί.

Ένας αστυνομός ερευνητής παρείχε αποδείξεις ότι είχε εντοπίσει τον κατηγορούμενο στις Βρυξέλλες όπου συνελήφθη στο Hôtel de France απ' τη βελγική αστυνομία.⁶⁷ Αντιμέτωπος με τις κατηγορίες, είχε επιμείνει ότι ήταν «*λανθασμένες απ' την αρχή μέχρι το τέλος*» και ότι, αν και ήταν καταγεγραμμένος ως Gortzacoff, επρόκειτο για υπόθεση λανθασμένης ταυτότητας. Έχοντας επιστρέψει στο Λονδίνο λίγες ημέρες αργότερα, ο Ζαχάρωφ κατηγορήθηκε για παράνομη ενεχυρίαση εμπορευμάτων που του τα είχαν εμπιστευτεί. Δήλωσε αθώος.

Στη συνέχεια της δίκης ο Ζαχάρωφ απέσυρε τον ισχυρισμό αθώος και τελικά στο βασιλικό εφετείο αφέθηκε ελεύθερος στις αρχές Φεβρουαρίου 1873 με χρηματική εγγύηση £100.⁶⁸

Στις 3 Φεβρουαρίου 1873, οι δικαστικές αρχές μεταχειρίστηκαν το Ζαχάρωφ με μεγάλη επιείκεια. Η κατηγορούσα αρχή είπε ότι ο ενάγων ήταν εκείνη τη στιγμή διατεθειμένος να θέσει την πιο ευνοϊκή ερμηνεία για τη διαγωγή του φυλακισμένου. Έτσι είναι απόλυτα ξεκάθαρο απ' τις αναφορές της υπόθεσης ότι ο Ζαχάρωφ είχε καταδικαστεί, ενώ σύμφωνα με τη δική του αφήγηση για την υπόθεση έδωσε την εντύπωση ότι απελευθερώθηκε επειδή δεν ήταν ένοχος.⁶⁹

Ο Ζαχάρωφ υποχρεώθηκε να καταστήσει απολύτως σαφές ποιος ήταν κατά τη διάρκεια της δίκης και το πιστοποιητικό που έδινε ως τόπο γέννησής του τα Ταταύλα και ως ημερομηνία γέννησης το 1851 έγιναν αποδεκτά ως αξιόπιστα από τις αρχές.⁷⁰

⁶⁷ (Allfrey, 1989, p. 9)

⁶⁸ (Allfrey, 1989, pp. 10 - 11)

⁶⁹ (McCormick, 1965, pp. 30 - 31)

⁷⁰ (McCormick, 1965, p. 32)

Πρόσθετες πληροφορίες για την υπόθεση αυτή υπάρχουν στους Times στις 16/12/1872, 14/1/1873, 17/1/1873 και στις 4/2/1874 καθώς και στις δικαστικές καταχωρήσεις στις 13/1/1873 όπως προκύπτει απ'το βιβλίο του Donald McCormick PEDDLER OF DEATH. The Life and Times of Sir Basil Zaharoff που εκδόθηκε το 1965 απ'τις εκδόσεις HOLT, RINEHART AND WINSTON στις ΗΠΑ και απ'το βιβλίο του Robert Neumann ZAHAROFF, THE ARMAMENTS KING⁷¹ που εκδόθηκε το 1938 απ'τις εκδόσεις READERS' UNION LIMITED - GEORGE ALLEN & UNWIN LTD στη Μ.Βρετανία.

Ο προαναφερθείς Ηφαιστίδης μπορούσε να είναι ο θείος των διηγήσεων του Ζαχάρωφ ο οποίος πήρε τον Ζαχάρωφ στις επιχειρήσεις του ως υφασματέμπορο.⁷²

Η σύζυγος του Ζαχάρωφ που τον είχε ακολουθήσει στην Κύπρο⁷³ επέστρεψε στην Αγγλία και τελικά χώρισαν το 1876 ή 1877 χωρίς να κάνουν παιδιά.⁷⁴

Για κάποιους λόγους ο Ζαχάρωφ επιθυμούσε να αξιώνει λεβαντίνικη προέλευση, για την οποία υπάρχουν κάποιες αποδείξεις απ'την μεριά της μητέρας του, αλλά πιο πιθανόν επειδή οι λεβαντίνιοι ήταν παραδοσιακά ιδιαίτερα αποδεκτοί στις βρετανικές στρατιωτικές αρχές και

⁷¹ Όπως αναφέρει ο Robert Neumann οι έλληνες της Κωνσταντινούπολης υποστήριξαν ότι ο Βασίλης Ζαχάρωφ ήταν απλά ένας υπάλληλος παθιασμένος με την ιδέα της διαφυγής σε άλλους απώτερους ορίζοντες και για να αποκτήσει τα χρήματα που χρειαζόταν πήρε όσες περισσότερες μπάλες υφασμάτων και πανιών μπορούσε εκτός καταστήματος, πήγε στο Galata Tscharschia όπου γίνονταν δημοπρασίες και αφού έβγαλε περίπου χίλια φράγκα επιβίβαστηκε σ'ένα πλοίο και έφυγε.

Όταν ο μαγαζάτορας επέστρεψε στο κατάστημά του στα τέλη Σεπτεμβρίου, βρήκε το λεηλατημένο μαγαζί κλειστό. Ο Βασίλειος έχοντας πάει στο Λονδίνο θεωρούσε δεν είχε τίποτε να φοβηθεί. Το ότι θα τον εντόπιζε η αστυνομία της Κωνσταντινούπολης στο Λονδίνο φαινόταν απίθανο.

Ωστόσο, πολύ σύντομα ο ζημιωμένος καταστηματάρχης έμαθε από έναν έλληνα έμπορο ότι ο ανιψιός του είχε εμφανιστεί στην ελληνική συνοικία στο Λονδίνο. Με υπόδειξη της αστυνομίας της Κωνσταντινούπολης, ο Βασίλης Ζαχάρωφ συνελήφθη.

Η σύλληψη του Βασίλη Ζαχάρωφ πολύ σύντομα έγινε γνωστή στην Κωνσταντινούπολη και ο θιγμένος καταστηματάρχης απειλήθηκε με αιματηρή εκδίκηση. Η οικογένεια τον έπεισε να πάει ο ίδιος στο Λονδίνο.

Ο καταστηματάρχης έπρεπε να βγάλει τον Ζαχάρωφ απ'τη φυλακή, γιατί διαφορετικά ο Ηφαιστίδης θα έπρεπε να θεωρεί την δική του θανατική καταδίκη υπογεγραμμένη. Μια επιστολή – προχρονολογημένη – γράφτηκε και βρέθηκε ένας τρόπος να πάει στα χέρια του κατηγορουμένου ή πιο απλά ζητήθηκε να αντιμετωπιστεί ο κατηγορούμενος με την μεγαλύτερη δυνατή επιείκεια. Ο δε Ζαχάρωφ κατέβαλλε την εγγύηση και εξαφανίστηκε (Neumann, 1938, pp. 57 - 58, 64 - 67)

⁷² (McCormick, 1965, p. 29)

⁷³ Ένας ειδικός πάνω στα θέματα της ζωής του Ζαχάρωφ, ο αμερικανός δημοσιογράφος Charles Merz, διηγείται ότι ο νεαρός Ζαχάρωφ δεν πήγε στην Αθήνα (μετά το περιστατικό στο Old Bailey), αλλά στην Κύπρο φέροντας ένα βρετανικό διαβατήριό που είχε εκδοθεί στο όνομα Z. Z. Williamson. Σύμφωνα με τον Mertz, ο αντικειμενικός του στόχος, ήταν να πουλάει στρατιωτικά εφόδια (Davenport, 1934, p. 26) Η Κύπρος εκμισθώθηκε στη Βρετανία απ'την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως συνέπεια της ήττας της τελευταίας στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 (Allfrey, 1989, p. 13)

Η κυρία Adrian de Lavison, κόρη του John W. Williamson μιας ομώνυμης αγγλο – λεβαντίνικης οικογένειας η οποία έζησε στην Κύπρο για μερικές γενιές, σχετικά με το γιατί ο Ζαχάρωφ στην Κύπρο χρησιμοποίησε το όνομα «Z.Z. Williamson» είπε:

«Η οικογένειά μου δεν ήταν με κανέναν τρόπο συνδεδεμένη με τον Ζαχάρωφ. Ο πατέρας μου ήταν στην Κύπρο την εποχή της (βρετανικής) κατοχής και ενδεχομένως πριν απ'αυτή και ήταν εκεί όταν ήρθε ο Ζαχάρωφ στο νησί, αυτοαποκαλούμενος 'Z.Z. Williamson'. Δεν ξέρω γιατί επέλεξε αυτό το όνομα: ίσως να είχε να είχε γνωριστεί με την οικογένεια του πατέρα μου στη Σμύρνη. Σε κάθε περίπτωση ο πατέρας μου δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένος γι'αυτό...» (McCormick, 1965, p. 37)

⁷⁴ (McCormick, 1965, pp. 31, 33 - 34)

ως εμπορευόμενοι και ως πληροφοριοδότες.⁷⁵ Σ' αυτή την άποψη δίνει βάση ο Στέφανος Ζηνόπουλος του οποίου ο πατέρας ήταν σύγχρονος του Ζαχάρωφ στην Αθήνα. «Ο Ζαχάρωφ ακόμη και ως νεαρός θεωρούσε την Μ.Βρετανία ως το κράτος εκείνο που μπορούσε να του δώσει το είδος της σταδιοδρομίας που ήθελε. Στην πρώτη του επίσκεψη στο Λονδίνο είχε προσπαθήσει να αποκτήσει την εύνοια κύκλων των μυστικών υπηρεσιών με κάποια επιτυχία. Είχε μπορέσει να τους δώσει ορισμένες πληροφορίες για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Κύπρο. Η δίκη είχε αποτελέσει αναποδιά στα σχέδιά του κατά κάποιον τρόπο, αλλά με κάποιον άλλο του είχε δώσει τη δυνατότητα να προσφύγει στη βοήθεια πηγών των μυστικών υπηρεσιών οι οποίες, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, προκάλεσαν την επιεική του μεταχείριση. Όταν απελευθερώθηκε απ' τη φυλακή ο Ζαχάρωφ χρειάστηκε ένα νέο πλαστό όνομα· η εργασία για την παροχή πληροφοριών στην βρετανική πλευρά του το παρείχε. Όταν υιοθέτησε το όνομα 'Z.Z. Williamson' και εξασφάλισε ένα πλαστό βρετανικό διαβατήριο με εκείνο το όνομα, οι επίσημοι έκαναν τα στραβά μάτια και ήλπισαν με ευθυμία (blithely) ότι το ποντάρισμά τους σε αυτό τον ανέντιμο τυχοδιώκτη θα απέδιδε χρήσιμες πληροφορίες».

Τα αρχικά «Z.Z.», απ' το Ζαχαρίας Ζαχάρωφ, παρέμειναν το παρατσούκλι του για χρόνια. Όχι μόνο σε βρετανικούς κύκλους των μυστικών υπηρεσιών, αλλά κι ανάμεσα στους συναδέλφους του στην αίθουσα συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου της Vickers τον ανέφεραν με περιέργεια ως «Zed – Zed». Ο Ζαχάρωφ είχε μάθει ότι ένας λεβαντίνος με το όνομα John W. Williamson είχε βοηθήσει πολύ τους βρετανικούς σκοπούς στο Σουδάν και αλλού και σκέφτηκε ότι αυτό το όνομα, συναφές με τις αξιώσεις του περί φραγκο – λεβαντίνικης προέλευσης απ' την πλευρά της μητέρας του, ίσως να ήταν χρήσιμο ως πλαστή ταυτότητα.⁷⁶

Στην Κύπρο Ο Ζαχάρωφ, με τα ραγδαία μειούμενα κεφάλαια της συζύγου του δημιούργησε ένα μικρό κατάστημα και άρχισε να βιοπορίζεται ως πωλητής μάλλον παρά ως καταστηματάρχης.

Η συμπληρωματική εργασία την οποία ανέπτυξε και στην οποία είδε πολλές δυνατότητες ακόμη και τότε ήταν η πώληση όπλων. Αρχικά περιόρισε τα προϊόντα του στην εύρεση έξοχων δειγμάτων όπλων για χομπίστες και αξιωματικούς του βρετανικού στρατού στο νησί. Μετά, μέσα απ' αυτές τις επαφές, προσπάθησε να πουλήσει μέτρια κομμάτια στρατιωτικού εξοπλισμού σε πολύ χαμηλές τιμές, με λιγοστή επιτυχία, αλλά τουλάχιστον αποκτούσε συνεχώς εμπειρίες. Η περίοδος της Κύπρου πρέπει να ήταν μία απ' τις σημαντικότερες φάσεις της νεότητάς του, σχεδόν, ένα σημείο καμπής, στην πραγματικότητα, γιατί ήταν τότε που φάνηκε να είχε αποφασίσει να παρατήσει μια για πάντα την σταδιοδρομία ενός περιπλανώμενου προικοθήρα πράγμα που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ό,τι είχε πετύχει. Η

⁷⁵ (McCormick, 1965, p. 37)

⁷⁶ (McCormick, 1965, p. 38)

επιθυμία να γίνει ένα διακεκριμένο άτομο εξουσίας, ικανό να προκαλεί το σεβασμό, πράγμα που είχε καταδείξει με την κάλυψη του πρίγκιπα Βασιλείου Gortzacoff, ήταν ακόμη παρούσα, αλλά είχε συνειδητοποιήσει πλέον ότι ο νέος Ζαχάρωφ έπρεπε να είχε περισσότερη ουσία απ'ότι ένας απλός απατεώνας.⁷⁷

Ο John W. Williamson κι ο Ζαχάρωφ που χρησιμοποιούσε το επώνυμό του συνεταιρίστηκαν. Στην αρχή όλα πήγαν καλά. «Ο μικρός Williamson», σκεφτόταν ο Ζαχάρωφ, «άξιζε σημαντικούς επαίνους για τον τρόπο με τον οποίο εργαζόταν στο θέμα» μιας εμπορευματικής συναλλαγής η οποία προχωρούσε στραβά: δυο μήνες αργότερα, πίστευε τα χειρότερα γι'αυτόν. Ο Ζαχάρωφ τον απέρριψε επίσημα μαζί με έναν άλλο ανυπόληπτο συνεταίρο και «πήγε τον Johnny στα δικαστήρια για συκοφαντική δυσφήμιση» για τη διάδοση του μύθου ότι οι επιχειρήσεις του Ζαχάρωφ είχαν αποτύχει και ότι είχε φύγει απ'το νησί: αν και ο κύριος Williamson αναγνώρισε το σφάλμα του και ικέτευσε για συγχώρηση, ο Ζαχάρωφ απαίτησε «μια ταπεινή απολογία» στο δικαστήριο. (ίσως να μην ήταν τόσο θλιβερά εν αδίκω όσο νόμιζε: «ο νόμος», σχολίασε, «είναι πολύ σαφής για τη συκοφαντία και προβλέπει πάνω από δύο χρόνια καταναγκαστικά έργα για εκείνους, οι οποίοι στην πραγματικότητα λένε την αλήθεια εναντίον ενός άλλου άνδρα».) Μετά από αυτά, ο Ζαχάρωφ συνέχισε για ένα χρονικό διάστημα να εμπορεύεται και να ταξιδεύει με το όνομα Z.Z. Williamson.⁷⁸

Τίποτα περισσότερο δεν είναι γνωστό για τα πρώτα του βήματα στο νησί εκτός απ'το ότι εκεί ήταν το μέρος που γνώρισε έναν άγγλο έμπορο που είχε εξοικειωθεί με την κοινωνία και το περιβάλλον της Κύπρου, τον William Shaw, ο οποίος επρόκειτο έμμεσα να δώσει στον Ζαχάρωφ την κύρια ευκαιρία του, αν και δεν αναγνωρίστηκε αμέσως. Οι δυο τους συνδύασαν τα ταλέντα τους σε μια ανεπίσημη σχέση σπάνιας συμπάθειας, ειλικρίνειας και εμπιστοσύνης.⁷⁹

Μέσω αυτής της επαφής ήταν που ο Ζαχάρωφ γνώρισε τον κύριο ευεργέτη του, έναν οικογενειακό φίλο του Shaw, τον Στέφανο Σκουλούδη, μια προσωπικότητα με πλούτο και επιρροή στην Αθήνα. Είχαν κοινό υπόβαθρο, την Κωνσταντινούπολη, όπου γεννήθηκε ο Σκουλούδης, μεγαλύτερος του Ζαχάρωφ κατά δώδεκα ολόκληρα χρόνια. Συνιδρυτής της Τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως, είχε ξεπουλήσει λίγα χρόνια πριν και ήταν εκείνη την εποχή σχολιαστής στην εφημερίδα Ώρα, ενώ αργότερα επρόκειτο να εισέλθει στο ελληνικό κοινοβούλιο και να επιδιώξει μια διακεκριμένη δημόσια σταδιοδρομία.

Αυτά τα πρώτα χρόνια, έως ότου να αποκτήσει ρίζες στην Κύπρο, ήταν αναμφίβολα ισχνά και αβέβαια για τον νεαρό έλληνα. Ο Σκουλούδης παραδέχτηκε ότι ο Ζαχάρωφ αντιμετώπιζε μεγάλες οικονομικές δυσκολίες και ότι οι νέοι του φίλοι συχνά έπρεπε να τον βοηθούν για να περάσει την επόμενη μέρα. Ο Ζαχάρωφ δεν ήταν ακόμη σε θέση προσφέρει σε ανταπόδοση

⁷⁷ (McCormick, 1965, p. 35)

⁷⁸ (Allfrey, 1989, pp. 14 - 15)

⁷⁹ (Allfrey, 1989, p. 15)

τίποτα άλλο από ασήμαντες υπηρεσίες, δεν είχε προοπτικές. Δεν υπάρχει τίποτα σίγουρα που να υποδεικνύει κοινές αντιλήψεις ανάμεσα στον Ζαχάρωφ και τον Σκουλούδη. Ο Σκουλούδης ήταν πομπώδης και ηθικολόγος.⁸⁰

Όλες οι αποδείξεις επισημαίνουν το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο προσπαθούσε απεγνωσμένα να σταθεί όχι μόνο ως καταστηματοάρχης, αλλά και ως εν δυνάμει εργολάβος εξοπλισμών, ως πλανόδιος πωλητής και ως μάρμαν και ξεναγός. Ήταν πάντοτε εν κινήσει, εξαφανιζόμενος στην Αθήνα για μακρές περιόδους όπου, ωστόσο, δεν είχε επιχειρηματικές διασυνδέσεις.

Ο Ζαχάρωφ στην Αθήνα ίσως κάλλιστα να είχε επιδοτηθεί κατά τις περιόδους ανεργίας του με πληρωμές των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών και πιθανώς αποσκοπούσε να αναμειχθεί με την κοινωνία για να διευρύνει την σταδιοδρομία του ως βρετανός πράκτορας. Παρ' όλα αυτά ήταν συχνός επισκέπτης στο σπίτι του Σκουλούδη.^{81 82}

Ανάμεσα στους ξένους φίλους του Σκουλούδη ήταν κι ένας σουηδός καπετάνιος ο οποίος ήταν εμπορικός αντιπρόσωπος⁸³ της αγγλό – σουηδικής επιχείρησης πολεμοφοδίων του Nordenfellt. Ο σουηδός είχε πετύχει μια μεγάλη παραγγελία για την εταιρία του και επρόκειτο να φύγει απ' την Ελλάδα έχοντας πάρει προαγωγή σε υψηλότερη θέση.

Είχε λοιπόν την έγνοια να βρει κάποιον να τον διαδεχτεί και απευθύνθηκε στον Σκουλούδη επίσημα παραδίδοντάς του ένα τηλεγράφημα το οποίο είχε μόλις φθάσει από Λονδίνο: «Ρωτήστε τον Σκουλούδη ποιόν συνιστά για τις δουλειές μας στην Ανατολή». Ο Σκουλούδης

⁸⁰ (Allfrey, 1989, p. 15)

⁸¹ Ο Richard Lewinsohn, ο κατά κάποιον τρόπο επίσημος βιογράφος του Ζαχάρωφ (με ό,τι αυτό συνεπάγεται), πληροφορεί σχετικά με τη γνωριμία του Ζαχάρωφ με τον Σκουλούδη όπως παρατίθεται στη συνέχεια.

Ο Σκουλούδης συνειδητοποίησε ότι οι άλλοι νεαροί απέφευγαν τον Ζαχάρωφ ακόμη και στο σπίτι του Σκουλούδη. Πίεσε τους φίλους του να του διηγηθούν ολόκληρη την αλήθεια· έμαθε για την φυλάκιση στο Λονδίνο και αποφάσισε να δείξει στον Ζαχάρωφ την πόρτα εάν επιχειρούσε να εμφανιστεί ξανά στο σπίτι του.

Ο Ζαχάρωφ έμαθε ότι ο τελευταίος φίλος και προστάτης του επρόκειτο να τον εγκαταλείψει. Έτσι έκανε μια τελική απόπειρα να σώσει τον εαυτό του. Συγκέντρωσε από τα χαρτιά του όλες τις αποδείξεις που μπορούσε να βρει για να υποστηρίξει την αθωότητά του και πήγε κατευθείαν στον Σκουλούδη. Ο τελευταίος δεν είχε χρόνο να βάλει να πετάξουν τον Ζαχάρωφ έξω. Γιατί ο Ζαχάρωφ ήδη μιλούσε μπροστά του:

«Εσείς, αγαπητέ μου κύριε Σκουλούδη, έχετε κι εσείς δώσει βαρύτητα σε αυτές τις αχρείες υποψίες οι οποίες με καταδιώκουν παντού! Ωραία. Ακούστε λοιπόν την αλήθεια. Θα σας τα διηγηθώ όλα, γιατί εσείς μου έχετε δώσει τόσες πολλές αποδείξεις της ευγένειάς σας. Ακούστε με και κρίνετε μόνος σας!»

Ο Σκουλούδης άκουσε ήρεμα τον Ζαχάρωφ να επαναλαμβάνει την ιστορία της δίκης και ως απόδειξη των όσων είχε πει ανέσυρε μερικά αποκόμματα εφημερίδων από την τσέπη του. Ο Σκουλούδης τα εξέτασε και πείστηκε για την αθωότητα του νεαρού του φίλου.

Ο Σκουλούδης αντιμετώπισε σημαντικές δυσκολίες για να πείσει τους συμπατριώτες του για την αθωότητα του Ζαχάρωφ. Ο Ζαχάρωφ δεν μπορούσε να ξεφορτωθεί τη φήμη που προσκολλιόταν πάνω του και η σταδιοδρομία του στην Αθήνα πιθανόν να βρισκόταν προς το τέλος της. Άδραξε λοιπόν την πρώτη ευκαιρία για να πάει στο εξωτερικό ξανά (Αν και υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα σε προαναφερθείσες πληροφορίες βασιζόμενες σε έγγραφα τεκμήρια και σε μέρος της πληροφόρησης που παρέχει ο Richard Lewinsohn, η συγκεκριμένη αναφορά περί φυγής του Ζαχάρωφ στο εξωτερικό – δηλαδή στην Κύπρο – φαίνεται ότι είναι ακριβής) (Lewinsohn, 1929, pp. 45 - 48)

⁸² (McCormick, 1965, p. 39)

⁸³ (Lewinsohn, 1929, p. 56)

σκέφτηκε αμέσως τον προστατευόμενό του, τον Ζαχάρωφ. Είναι αλήθεια ότι ο τελευταίος δεν είχε ουσιαστική επαγγελματική εμπειρία στις επιχειρήσεις στρατιωτικών εξοπλισμών, αλλά ήταν πολύ έξυπνος, γλωσσομαθής και είχε ασυνήθιστη ενεργητικότητα. Ωστόσο, οι ιστορίες που κυκλοφορούσαν γι' αυτόν το έκαναν δύσκολο ακόμα και για τον Σκουλούδη να τον συστήσει. Ο Σκουλούδης ήταν αρκετά προσεκτικός ώστε να επιστήσει⁸⁴ την προσοχή του σουηδού του φίλου στα κουτσομπολιά και να υποδείξει ότι έπρεπε να κάνει έρευνες διαμέσου των αγγλικών και ελληνικών αρχών. «*Εάν αποβούν ευνοϊκές*», κατέληξε, «*μη διστάσετε να διορίσετε τον Ζαχάρωφ. Ο άνθρωπος θα σας είναι χρήσιμος*», είπε ο Σκουλούδης.

Τρεις μέρες αργότερα ο Ζαχάρωφ κάλεσε τον προστάτη του, χωρίς να μπορεί να συγκρατήσει τη χαρά και την ευγνωμοσύνη του. Δακρυσμένος, γονάτισε ενώπιον του ευεργέτη του και ασπάστηκε τα χέρια του.⁸⁵

Ο κύριος Θεόδωρος Πετρακόπουλος, γενικός διευθυντής του ξενοδοχείου M.Βρετανία, ο οποίος γνώριζε τον Ζαχάρωφ, υποστηρίζει ότι αρχικά ο Ζαχάρωφ απέρριψε τη θέση, λέγοντας ότι το βιογραφικό του δεν του προσέδιδε τα χαρακτηριστικά γι' αυτή τη θέση. Πιθανότατα περίμενε ότι οποιαδήποτε πληροφορία απ' το Λονδίνο θα ήταν δυσμενής για αυτόν. Όμως, πίσω απ' το προσωπείο της εντιμότητας και της σεμνότητας, ο Ζαχάρωφ έπαιξε τα χαρτιά του επιδέξια· συμπτωματικά, άφησε να γίνει γνωστό ότι είχε εργαστεί για τις βρετανικές μυστικές υπηρεσίες. Σε κάθε περίπτωση, ποτέ δεν ξέχασε αυτή την ευνοϊκή κατάληξη απ' τον προστάτη του.⁸⁶

Σημειωτέον ότι η σκηνή των γονατιστών ευχαριστιών του Ζαχάρωφ προς τον Σκουλούδη πρέπει να διαδραματίστηκε στην Κύπρο. Ο Ζαχάρωφ είχε πάει στην Ελλάδα μόνο μία φορά πριν τον Αύγουστο του 1880 και τότε, με δική του παραδοχή, κρυβόταν.⁸⁷

Όμως, αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει ο Richard Lewinsohn, ο Ζαχάρωφ δεν άδραξε τις επιχειρηματικές ευκαιρίες που προέκυψαν απ' τον πόλεμο Ρωσίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 1877. Για τα επόμενα χρόνια αφιέρωσε τον εαυτό του αποκλειστικά στις δικές του υποθέσεις στην Κύπρο. Μόνο μια φορά, προμήθευσε ένα φορτίο τυφεκίων δια θαλάσσης σε μια «πολύ ευγνώμονα» ελληνική κυβέρνηση το 1881. Δεν ήταν, όμως, προϊόντα του Nordenfelt.

Απ' το 1879 σπάνιο ξαφνικό φως ρίχνεται στο χαρακτήρα του Ζαχάρωφ και τη σταδιοδρομία σε μια μακρά, φιλική και επιμελημένη σειρά επιστολών, αθέατη για πάνω από εκατό χρόνια, απ' τον «Z.Z.», τότε τριάντα ετών, προς τον William Shaw, πενήντα ετών. Κερδίζοντας αυτοπεποίθηση και μερικές φορές προμήθειες, είχε απλώσει τα φτερά του πέρα απ' το νησί, αφήνοντας τον Shaw να φροντίζει τις κοινές τους επιχειρήσεις και τα χωριστά τους

⁸⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 57)

⁸⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 58)

⁸⁶ (McCormick, 1965, p. 45)

⁸⁷ (Allfrey, 1989, p. 17)

καταστήματα – ο Ζαχάρωφ στη Λεμεσό, ο Shaw στη Λάρνακα – εν απουσία του, ενώ ο ανηψιός του τελευταίου ενεργούσε γι' αυτούς ως αντιπρόσωπος στο Λίβερπουλ. Ο Ιούλιος εκείνου του έτους βρήκε τον Ζαχάρωφ ξανά στην Κωνσταντινούπολη να επισκέπτεται την μητέρα του που πέθαινε (ο πατέρας του είχε πεθάνει την προηγούμενη χρονιά).⁸⁸

Είχε εξελιχθεί σε έναν πολυμήχανο και ακοίμητο έμπορο, που προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί οποιαδήποτε ευκαιρία κέρδους ή προμήθειας. Δραστηριοποιήθηκε στα πρωτογενή προϊόντα: εξάγοντας χαρούπια και εισάγοντας κριθάρι από τη Βηρυτό.

Κατά τη διάρκεια των πάντοτε σύντομων διαμονών του στο νησί διήθυνε το κατάστημά του με τον έλληνα συνεταίρο του, τον Γιώργο Ρωσσίδη, ο οποίος ήταν σχολαστικά προσεκτικός για οποιαδήποτε ευκαιρία.⁸⁹ Εκτιμώντας πχ ως υπερβολικά υψηλή την τιμή του βουτύρου, συνέστησε επίμονα προσοχή.

Για να συμπληρώσει αυτά τα ταπεινά περιθώρια, εναλλάχτηκε στην τροφοδοσία, κερδίζοντας ένα προσοδοφόρο συμβόλαιο για να εφοδιάζει την καντίνα για διαδοχικά βρετανικά συντάγματα με καθήκοντα φρούρησης καθώς και εκείνο το συμβόλαιο για τη μεταφορά στρατευμάτων. (ήλπιζε να ξανακερδίσει τους τελωνειακούς δασμούς με παραγγελίες για το στρατό, *«μια καλή εργασία, καθώς αυξάνει τα κέρδη ουσιαστικά»*). Επιπλέον, συγκέντρωσε μεσολαβήσεις για πλήρινα σκευή και *«σκοτσέζικα φανελένια ρούχα, κλινοσκεπάσματα και λινά»* αγόρασε *«κρυφά»* την παραλιακή λέσχη στη Λεμεσό. Όλα αυτά ήταν αρκετά επιτυχημένα για να τον ενθαρρύνουν, παρά την απαισιοδοξία του Shaw, να ανοίξει ένα άλλο μικρό κατάστημα στη Λευκωσία, *«κάτι σαν το κατάστημά μας στη Λεμεσό με όχι υπερβολικά πολλά αγαθά»*. Θεώρησε ότι ήταν ακόμη και επαρκώς ευκατάστατος ώστε να πραγματοποιήσει μια ήπια φιλανθρωπία για το ελληνικό σχολείο το οποίο τον ευγνωμονούσε θερμά – τους είχε δώσει £5.

Επιδίωξε μια παράλληλη σταδιοδρομία ως εργολάβος οικοδομών, αν και με κάποιο δισταγμό. Παρ'όλο που εξασφάλισε ένα συμβόλαιο για τις εργασίες υδροδότησης της Λεμεσού αξίας πάνω από £3.000, η ροή μετρητών ήταν ως συνήθως η κύρια δυσκολία. Μια τράπεζα ανακάλεσε την υπεσχημένη προκαταβολή για την εγγύηση του συμβολαίου για την αγορά σωλήνων στο Λονδίνο, ο Ζαχάρωφ τελικά ξεδιάλυνε, σε μια ανταλλαγή τηλεγραφημάτων με τον Shaw, ότι δεν μπορούσε να βρει ένα πλοίο να μεταφέρει τους σωλήνες απ'την Αγγλία. Τελικά το πέτυχε. Στη συνέχεια ήταν τυχερός ώστε να γνωριστεί με τον περιφερειακό διευθυντή της Εταιρείας Ανατολικών Τηλεγράφων, ονόματι Gibbs, ο οποίος επρόκειτο να αποδειχθεί ένας αφοσιωμένος φίλος. Ο Ζαχάρωφ επισκέφθηκε την έδρα της εταιρείας στο Λονδίνο όπου *«με μεταχειρίστηκαν θαυμαστά καλά, με έχουν σε μεγάλη εκτίμηση και με γέμισαν προσκλήσεις»*. Είχε σιγουριά για το συμβόλαιο *«τοποθέτησης τηλεγραφικών στύλων»*

⁸⁸ (Allfrey, 1989, p. 18)

⁸⁹ (Allfrey, 1989, p. 19)

στην Ελλάδα και όταν ήταν στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, υπολόγιζε να «κινηθεί προσεκτικά για την αγορά της τουρκικής γραμμής».

Ταυτόχρονα φλέρταρε με την Εκκλησιαστική Οργάνωση Αποικιών ακούγοντας την είδηση ότι υπήρχε η πρόθεση να δαπανηθούν £5.000 στο νησί για κατασκευές: «...και εννοώ να κερδίσω £2.000⁹⁰ απ'αυτό». Αγόρασε γη για την Οργάνωση προτού φύγει για Λονδίνο το Δεκέμβριο του 1879. Ο γραμματέας της Οργάνωσης, προσκάλεσε τον Ζαχάρωφ να περάσει τα Χριστούγεννα μαζί τους ο οποίος συμπεριφέρθηκε ως θρήσκος. Τέτοια αφοσίωση προφανώς εντυπωσίασε τους οικοδεσπότες γιατί του εξασφάλισαν τη συνδρομή της νομικής υπηρεσίας της Οργάνωσης, του ανέθεσαν την πληρωμή στον αρμένιο «εφημέριο» τις τριμηνιαίες απολαυές του των £75 και την οικοδόμηση «της εκκλησίας δίχως προσφορά και χρέωση ό,τι κοστίζει συν 10% για τις φασαρίες μου».

Ο William Shaw, ως ιδιοκτήτης ενός μικρού ακτοπλοϊκού σκάφους, ενίσχυσε το ενδιαφέρον του Ζαχάρωφ για την ακτοπλοΐα. Όταν ο Shaw επιθύμησε να επεκταθεί, ο Ζαχάρωφ ρώτησε, «αλλά γιατί να αγοραστεί ένα πλοίο; Νομίζω ότι μπορώ να πάρω 2 πλοία...σταλμένα σ'εμάς για να εργαστούν με προμήθεια και πιστεύω ότι είναι καλύτερα απ'το να διακινδυνεύεις το ίδιο σου το κεφάλαιο». Η συνεισφορά του Ζαχάρωφ ήταν να προτείνει ατμόπλοια με επίπεδο πυθμένα και χωρίς καρίνα «τα οποία θα πηγαίνουν στην προβλήτα και θα εκφορτώνουν/αποβιβάζουν χωρίς μαούνες». Στην Αλεξάνδρεια διέκρινε ένα άλλο μονοπώλιο και μια ευκαιρία: «υπάρχει μόνο ένας εξοπλιστής πλοίων εδώ, ο Ross, και εργάζονται με το δικό τους τρόπο, πρέπει να κερδίσω σιγά σιγά τη συμπάθειά τους».

Όλα αυτά ίσως συνηγορούν στο ότι απολάμβανε κάποιο βαθμό ευημερίας.⁹¹ Σίγουρα δεν αρνιόταν τις ανέσεις στον εαυτό του. Η πληρωμή ήταν πάντα το πρόβλημα. Μερικοί απ'αυτούς που είχε να λαμβάνει ήταν μέχρι έντεκα μήνες εκπρόθεσμοι· οι δαπάνες του για ταξίδια στο εξωτερικό ήταν υψηλές κι οι τελική επιστροφή αβέβαιη, ενώ στο σπίτι διατηρούσε έναν ιπποκόμο για να φροντίζει τα πέντε του άλογα καθώς και έναν χειρώνακτα. Οι τρεις ανύπανδρες αδελφές του ήταν επίσης μια αιμορραγία· τον επισκέπτονταν με δικά του έξοδα και όταν ανέκτησε £75 απ'την «Θρησκευτική Οργάνωση» πρότεινε να στείλει μέρος απ'αυτά σ'εκείνες καθώς βρίσκονταν «σε έλλειψη κεφαλαίων». Με τις πληρωμές για τα χαρούπια, τα έργα ύδρευσης και τη μεταφορά στρατευμάτων, εξόφλησε την τοπική τράπεζα, αφήνοντας τον Γιώργο Ρωσσίδη να εκμεταλλευτεί αθέμιτα όλους τους υπόλοιπους και μέσα σ'ένα μήνα είχε «£600 ή £800 σε πίστωσή μου, αυτό είναι καλύτερο απ'ότι περίμενα». Αλλά μόνο δύο μήνες αργότερα τον Ιανουάριο του 1880 «είχε πακετάρει κι είχε τακτοποιηθεί» στο Λονδίνο. Ο Shaw φανερά τον νουθέτησε για τις αλόγιστες σπατάλες του. «Σου είμαι πολύ υποχρεωμένος για τον ευγενικό σου υπαινιγμό σχετικά με την οικονομία», απάντησε ο

⁹⁰ (Allfrey, 1989, p. 20)

⁹¹ (Allfrey, 1989, p. 21)

Ζαχάρωφ με αξιοπρέπεια. «Έχω καταγράψει κάθε πένα που έχω ξοδέψει, όντας πολύ φειδωλός». «Κάνε το από καλοσύνη!», παρακαλούσε θερμά αργότερα, «στείλε μου τις £100 που ζήτησα και μέσω τηλεγράφου διαφορετικά θα πρέπει να λιμοκτονήσω εδώ, υποθέτω. Εάν πρέπει να πουλήσεις το καταραμένο σπίτι άσε να το πάρω εγώ, δεν έχω ξοδέψει μία πένα για τον εαυτό μου...και είναι σκληρή κατάρα να σκέφτομαι ότι όταν ακριβαίνουν τη διατροφή και τη διαμονή μου θα πρέπει να ενεχυριάσω το ρολόι μου».⁹²

Είχε μια μεγαλεπήβολη ιδέα που ήταν σαφής και τολμηρή και πήγε κατευθείαν στην κορυφή για να την προωθήσει. Η Κύπρος είχε εκχωρηθεί στην Αγγλία με αντάλλαγμα την πληρωμή όλων των περισσευούμενων εσόδων αφού είχαν αφαιρεθεί τα έξοδα στο νησί, περίπου £100.000 το χρόνο αποκλειόμενων των φυσικών καταστροφών. Ωστόσο, εάν η Ρωσία επέστρεφε τις κατακτήσεις της στην Αρμενία προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Αγγλία θα αποσυρόταν απ'την Κύπρο. Αυτή ήταν μια αδύναμη προοπτική, αλλά η πιθανότητα αποθάρρυνε τις βρετανικές κεφαλαιακές επενδύσεις. Η «λαμπρή ιδέα» του Ζαχάρωφ ήταν ότι η βρετανική κυβέρνηση θα πρόσφερε στους οθωμανούς ένα εφ'άπαξ ποσό ως αποζημίωση για να τροποποιηθεί η συνθήκη με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να καταστεί η κατοχή αμετάκλητη και τα συνολικά ετήσια έσοδα αντ'αυτού θα διοχετεύονταν σε δημόσια έργα μέσω ενός διάσημου και σεβαστού ντόπιου εργολάβου. Για έναν μικρό καταστηματούχο που σύντομα θα είχε ανάγκη κεφαλαίων από ενεχυροδανειστή, αυτή ήταν μια υπερβολική φιλοδοξία.

Την ημέρα της άφιξής του στο Λονδίνο το Δεκέμβριο του 1879, ο Ζαχάρωφ εξασφάλισε μια συνάντηση με τον, βρετανό τραπεζίτη και βουλευτή με το κόμμα των Φιλελευθέρων, Nathaniel Rothschild μέσω ενός φίλου και γείτονα απ'την οδό Piccadilly, του Frederick Gray. «Ο Rothschild με δέχθηκε πολύ καλά, είπε ότι το σχέδιό μου ήταν έξοχο, αλλά λυπόταν πολύ που δεν μπορούσε να αναμειχθεί, καθώς οι διαπραγματεύσεις για την αγορά της Κύπρου...πραγματοποιούνταν μέσω αυτών...ότι αν και αυτό τους σταματούσε απ'το να δανείσουν το όνομά τους στο σχέδιο, δεν θα τους σταματούσε απ'το να ενδιαφερθούν γι'αυτό μέσω τρίτων». Ο Rothschild έστειλε τον Ζαχάρωφ στον Julius Beer, τον ιδιοκτήτη της εφημερίδας Observer, με τον οποίο είχε ήδη γνωριστεί. Το σχέδιο περιστρεφόταν γύρω απ'το εάν τα έσοδα της Κύπρου είχαν ενεχυριαστεί με οποιονδήποτε τρόπο στους αλλοδαπούς κατόχους ομολογιών του οθωμανικού χρέους πριν την κατοχή και εάν η βρετανική κυβέρνηση θα πλήρωνε το ενοίκιο προς την Τράπεζα της Αγγλίας «σε πίστωση της εταιρείας μου». Αυτό το δεύτερο ζήτημα, ακόμη και ο Ζαχάρωφ το παραδέχτηκε, θα απαιτούσε «λεπτότητα και επιρροή». Ο Baring, ο κύριος ανταγωνιστής του Rothschild, υποσχέθηκε στον Ζαχάρωφ να βολιδοσκοπήσει τον βρετανό ΥΠΕΞ, τον λόρδο Salisbury. Ο Beer – «ο εξυπνότερος άνθρωπος που έχω γνωρίσει...με συμπάθησε πολύ» – ανέλαβε «να παρουσιάσει

⁹² (Allfrey, 1989, p. 22)

την τράπεζα για εμένα» (to bring out the bank for me) είτε το κεντρικό σχέδιο πετύχαινε είτε όχι.

Στις αρχές του νέου έτους, ο Beer και ο Ζαχάρωφ έγιναν δεκτοί απ' τον Salisbury, αλλά το αρχικό σχέδιο είχε «πάρει εντελώς άλλη μορφή, αφήνοντας λιγότερο κέρδος, αλλά κάνοντας την υπόθεση περισσότερο πρακτική, αφήνω σε κάθε περίπτωση κάτι για αυτούς τους σημαντικούς τύπους». Ο Ζαχάρωφ κατάλαβε ότι θα ζητείτο απ' το κοινοβούλιο να ψηφίσει μισό εκατομμύριο λίρες για βελτιώσεις στην Κύπρο οι οποίες «θα αντιμετωπίσουν μεγάλες αντιδράσεις, αλλά θα πραγματοποιηθούν».⁹³ Θα επιτρεπόταν στο ιδιωτικό κεφάλαιο να αποκτήσει την πλήρη κυριότητα του νησιού. Η κυβέρνηση θα «παραχωρούσε τη βοήθειά της όπως τους βόλευε... αλλά θα ήταν προαιρετικό γι' αυτούς να μας εξαγοράσουν με κέρδος». Ανατέθηκε στον Ζαχάρωφ να κάνει μια προσφορά στην Πύλη, με όλες τις δαπάνες του να πληρώνονται από τους «διαφημιστές της λαμπρής ιδέας η οποία έχει πάρει πολύ ευνοϊκή τροπή». Ήταν εξοπλισμένος με συστάσεις «προς τους καλύτερους ανθρώπους και πασάδες, τραπεζίτες κλπ». Εάν όλα πήγαιναν καλά, θα επέστρεφε στο Λονδίνο χωρίς καθυστέρηση· εάν η Πύλη δεν «συμβιβαστεί, θα επιστρέψω κατευθείαν στην Κύπρο και θα παρατήσω κάθε ιδέα να γίνω πλούσιος μια μέρα και θα κολλήσω στην επιχείρησή μου και δεν θα φύγω απ' την Κύπρο ξανά για ένα ασήμαντο πράγμα, μπορώ να σε διαβεβαιώσω. Η Αγγλία δεν θα με δει για λίγα χρόνια».

Ο Ζαχάρωφ έγραψε εμπιστευτικά στο τέλος του Ιανουαρίου του 1880 ότι «Οι Φιλελεύθεροι δεν έχουν πιθανότητα να εισέλθουν... δεν έχουν ηγέτη και το λένε. Θα προτιμούσα να έμπαιναν κι αυτοί, πιστεύω ότι θα έκαναν περισσότερα για την Κύπρο απ' ότι το παρόν κόμμα και έχω καλούς λόγους που το λέω». (Είχε ήδη, με τον λεπτομερή του τρόπο, εφοδιαστεί με «μια κεφαλαιακή πηγή... απ' την οποία αντλώ όλες τις ειδήσεις του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών».) Ταξιδεύοντας μέσω Παρισιού και Μασσαλίας, έφθασε στη Σμύρνη στις 12 Φεβρουαρίου. Για πέντε εβδομάδες δεν έδωσε σημεία ζωής. Οι πρώτες άσχημες ειδήσεις που πρέπει να είχε λάβει ήταν εκείνες για το θάνατο του προστάτη του, του Beer, στις 29 Φεβρουαρίου, στην ηλικία των σαράντα τεσσάρων ετών· αυτό το χτύπημα ακολούθησε μια εβδομάδα αργότερα η πληροφορία ότι ο Disraeli, εκτιμώντας λανθασμένα το ρεύμα στους ψηφοφόρους με τον ίδιο τρόπο, είχε προκηρύξει αιφνιδιαστικές εκλογές.⁹⁴ Η αυτοπεποίθησή του υπονομεύτηκε, ο Ζαχάρωφ δεν περίμενε τα αποτελέσματα. Μετακινήθηκε αντ' αυτού στην Αλεξάνδρεια. Μένοντας με τον φίλο του τον Gibbs της

⁹³ (Allfrey, 1989, p. 23)

⁹⁴ Οι γενικές εκλογές του 1880 του Ηνωμένου Βασιλείου πραγματοποιήθηκαν από Μάρτιο μέχρι Απρίλιο. Στο αποκορύφωμα της προεκλογικής εκστρατείας, οι Φιλελεύθεροι, υπό την ηγεσία του William Ewart Gladstone επιτιθέμενοι κατά της δήθεν ανήθικης εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης Disraeli, εξασφάλισαν μία από τις μεγαλύτερες πλειοψηφίες που έλαβαν ποτέ σε εκλογές, αφήνοντας τους Συντηρητικούς μακράν δεύτερους. Ο Gladstone έτσι έγινε πρωθυπουργός για δεύτερη φορά. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_general_election,_1880

Εταιρείας Ανατολικών Τηλεγράφων, έμαθε ότι ο διευθυντής της εταιρείας στην Κύπρο είχε πληροφορήσει τον οικοδεσπότη του Ζαχάρωφ για όλες τις φήμες που τον αφορούσαν στο νησί. Ευτυχώς αυτό το αδικαιολόγητο κουτσομπολιό είχε το αντίθετο αποτέλεσμα στον Gibbs. Ο Ζαχάρωφ αποφάσισε να ανοίξει ένα γραφείο στην Αλεξάνδρεια *«και σύντομα μάλιστα καθώς η Εταιρεία Ανατολικών Τηλεγράφων έχει 800 μίλια νέων γραμμών να φτιάξει και ο Gibbs μου έχει υποσχεθεί τη δουλειά. ... δεν δίνει δεκάρα για το τι λένε για μένα, με ξέρει και θα προτιμούσε να μου εμπιστευθεί τις υποθέσεις της εταιρείας παρά σε οποιονδήποτε άλλο άνθρωπο...υπάρχουν £2.000 να κερδηθούν απ'τα κτήρια της Εταιρείας Ανατολικών Τηλεγράφων»*.

Ο Ζαχάρωφ ήταν πίσω στην Κύπρο προτού γνωστοποιηθούν τα αποτελέσματα των βρετανικών εκλογών. Ο William Shaw ξεκίνησε για Αλεξάνδρεια.⁹⁵ Ο Shaw δεν ήταν αισιόδοξος για τις ευκαιρίες τους, αλλά σκεφτόταν ότι κάτι μπορεί να γινόταν *«με πολλή πίεση και θρασύτητα και 'λιβάνισμα'»*, ο Ζαχάρωφ θεωρούσε, *«ότι έχω λίγο απ'το πρώτο και άφθονο απ'το τελευταίο»*.

Ήταν μόλις την πρώτη εβδομάδα του Απριλίου που ο Ζαχάρωφ είχε νέα για την αποφασιστική νίκη των Φιλελευθέρων. Ήταν *«εντελώς άναυδος με τα αποτελέσματα, αλλά κανείς δεν ήταν περισσότερο άναυδος απ'τους ίδιους τους Φιλελεύθερους...οι δύσμοιροι κύπριοι τίνάζαν τα παπούτσια τους, από φόβο ότι ο Gladstone θα παρατούσε το νησί...ακόμη και στο αρχηγείο αυτή η ιδέα κυριαρχεί. ...Δεν πιστεύω τίποτα τέτοιο»*. Είχε δίκιο, αλλά σύντομα θα ήταν υπερβολικά αποθαρρυνμένος από άλλες αναποδιές στα κέρδη.

Ο Shaw έλειπε για πάνω από επτά εβδομάδες. Του Ζαχάρωφ του έλειψε: *«το καταραμένο μέρος είναι τόσο περίεργο δίχως εσένα, η Λάρνακα και το κατάστημά μας σε νοσταλγούν, σ'έχω συνηθίσει τόσο πολύ παλιόφιλε που θα κλείσω το μαγαζί μέχρι να έρθεις πίσω»*. Ωστόσο, ο Gibbs ήταν τόσο καλός όσο κι ο λόγος του. Ο Ζαχάρωφ πήρε το συμβόλαιο για τη νέα εταιρική στέγη, λαμβάνοντας 10 τοις εκατό επί της αξίας του κτηρίου και για να κρατηθεί στα πράγματα, ο εν δυνάμει κατασκευαστής αυτοκρατοριών ξεκίνησε να βάφει τους στύλους της εταιρείας και αγόρασε το παλιό τηλεγραφικό γραφείο για £50 όπου *«έφτιαξε έναν όμορφο κήπο»*. Καλωσόρισε θερμά την επιστροφή του συνεταίρου του, αλλά αυτή η ευτυχισμένη εικόνα σύντομα σείστηκε.

Μία άλλη απ'τις εμπορευματικές του συμφωνίες αποδείχθηκε πιο προβληματική απ'ότι συνήθως. Διέφυγε στη Βυρητό, σκοπεύοντας να μείνει μακριά *«έως ότου το θέμα κανονιστεί με τον Burnett για £100 εάν θα δεχθεί...Εάν με πάει στα δικαστήρια μια φορά, τότε η Κύπρος θα είναι υπερβολικά καυτή για μένα»*. Μπορούσε ακόμη να βάζει στην άκρη τις έγνοιες του για άλλες απολαύσεις: *«Τα πηγαίνω πολύ καλά με τις κυρίες, μία είναι τέλεια γόησσα, είναι Παρθένος (ζώδιο) και διαζευγμένη, ευτυχισμένη γυναίκα»*. Ανακαλύπτοντας ότι το ξενοδοχείο

⁹⁵ (Allfrey, 1989, p. 24)

του δεν θα τον χρέωνε για υπηρετή, πίεσε τον Shaw να στείλει τον Abdul Kerim *«δίχως άλλο καθώς αισθάνομαι χαμένος χωρίς αυτό τον νεαρό μασκαρά»*. Ωστόσο, αναστατώθηκε μαθαίνοντας ότι ο ίδιος ο Shaw σκεφτόταν να φύγει απ'την Κύπρο (*«θα είμαι φριχτά συντετριμμένος»*) και επέστρεψε τρεις εβδομάδες αργότερα για να αντιμετωπίσει τις συνέπειες. Με τον Burnett να έχει αρνηθεί την προσφερόμενη δωροδοκία, η υπόθεση ενάντια στον Ζαχάρωφ είχε έρθει στην επιφάνεια και είχε εξοργιστεί μαθαίνοντας ότι το ίδιο βράδυ οι διώκτες του τον είχαν προσβάλλει στην ίδια του τη λέσχη, πιστεύοντας ότι δεν θα επέστρεφε. Αφού ανέκαμψε το ηθικό του, έβγαλε μια *«κλήτευση για έγκλημα»* ενάντια σε δύο απ'τους παραβάτες. Ο ισχυρισμός του Burnett δεν έγινε δεκτός απ'το δικαστήριο, αλλά υπήρχαν άλλα⁹⁶ πειστικά οικονομικά προβλήματα. Ξεκίνησε να ρευστοποιεί τις επιχειρήσεις του· η επιχείρηση στη Λεμεσό πουλήθηκε για £900 και *«ο νεαρός Lansdowne»* μου έκανε μια προσφορά £521 για τη λέσχη. Έτσι εξοπλισμένος, *«ξεπέρασε τη χρεωκοπία κι επέστρεψε...με την εξόφληση στην τσέπη»*. Αλλά σε μια σπάνια στιγμή απαισιοδοξίας είχε ήδη αποφασίσει να εγκαταλείψει κι ο ίδιος την Κύπρο. Ήταν αβέβαιος για το που θα κατευθυνόταν στη συνέχεια: σκεπτόταν την Αλεξάνδρεια, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα, *«αλλά αρχίζω να εγκαταλείπω την ιδέα. Είναι άχρηστο να μείνεις κάπου όπου κάνεις ό,τι καλύτερο μπορείς και εμφανίζεται κάποιος που γνωρίζει το ιστορικό σου...θέτοντας ότι ήσουν αυτό κι εκείνο πλέον της αλήθειας. Η τωρινή μου ιδέα είναι να ολοκληρώσω τα πάντα εδώ, να πάρω όλο το μετρητό και μετά να μείνω στο Λεβάντε για ένα δυο μήνες και να σκεφτώ σοβαρά»*. Άρχισε να εξετάζει ακόμη και τη Ρωσία, την Αμερική ή την Αυστραλία. Ο Shaw είχε ήδη μετακομίσει στην Αθήνα. Ο ίδιος ο Ζαχάρωφ έφυγε για τελευταία φορά απ'το νησί το Σεπτέμβριο του 1880.

Όλη αυτή η θαυμαστή δραστηριότητα έλαβε χώρα σε λίγο περισσότερο από ένα χρόνο. Δεν είναι θαύμα που ήταν τόσο αδιάφορος για τις υποθέσεις του υπομονετικού σουηδού εργοδότη του ή δεν είχε ανάπαυλα για να ικανοποιήσει τις πριαπικές του απολαύσεις: *«Υποθέτω ότι αυτό το μαλτέζικο παλιόσκυλο χώνεται μέσα στη χήρα ή πάνω της, μακάρι να είχα το χρόνο να κάνω το ίδιο...έχει τα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για επιστημονικό σκάλισμα»*.

Υπάρχει μια συγκινητική απλότητα και θερμή γύρω απ'την συμπάθειά του για τον μεγαλύτερο Shaw. Ήταν τόσο αυθόρμητα ανταποδοτικός στην ευγένεια όσο ήταν και υποκείμενος σε περιστασιακά ενστικτώδη ξεσπάσματα. Ύστερα από μια μικρή ενόχληση με τους τελωνειακούς υπαλλήλους, κόμπασε ότι *«θα συντρίψω αυτούς τους μάγκες προτού φύγω, θα δώσω στους μπάσταρδους τέτοιο ξυλοφόρτωμα μισή ώρα προτού αναχωρήσω...που θα θυμούνται τον Z.Z.»* Οι υπάλληλοι δεν κινδύνευαν ιδιαίτερα· οι απειλές του δεν ήταν τίποτα περισσότερο από έμφυτη καυχησιολογία. Πράγματι, παραδέχθηκε σε μια υποσημείωση ότι ήταν σε *«απαίσια διάθεση και πραγματικά δεν ξέρω γιατί»*. Μπορούσε, απ'την άλλη πλευρά,

⁹⁶ (Allfrey, 1989, p. 25)

να ξεφουσκώνει τις φιλοδοξίες ήρεμα. Αντιμετώπισε έναν «λίγο αεράτο σκωτσέζο» για λογαριασμό του Shaw «ο οποίος εμφανίζεται να συμπαθεί πολύ τους τσακωμούς». «Πραγματοποίησε μια πολύ επιδεικτική ομιλία που διήρκεσε ¾ της ώρας και όταν τελείωσε τον ρώτησα εάν είχε παραλείψει να προσθέσει ο,τιδήποτε στην πολύ επιμελημένη του διάλεξη – το παλιόπαιδο εμφανίστηκε σαφώς άγριο, αλλά έσκασε».

Ήταν ένας ευγενικός και γενναιόδωρος εργοδότης όταν εμπλέκονταν η εμπιστοσύνη και τα συναισθήματά του. Οι υπολογισμοί του ήταν επιεικείς, ουσιαστικοί και κωμικοί: Ο Maltass «δεν θα ταίριαζε σ'ένα ή εμένα», συμβούλεψε το συνέταιρό του, «είναι τίμιος και ευθύς, αλλά δίπλα στον λόρδο Harry άφησε τα μυαλά του στη Σμόρνη ή τα κρατάει σε εφεδρεία». Ο Shaw διαφώνησε, ο Ζαχάρωφ δεν δίστασε. Μπορούσε επίσης να είναι απρόβλεπτα συμπονετικός. Ο Shaw παραπονέθηκε στον Ζαχάρωφ ότι ένας υπάλληλος, ο Paul Samuel,⁹⁷ «υπέφερε από μέθη» εν απουσία του. Ο Ζαχάρωφ, ο οποίος είχε «πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη σ'αυτόν και θα του είχα εμπιστευτεί ό,τι έχω», τώρα αποφάσισε «πρέπει να φύγει». Αντ'αυτού του δόθηκε μία άλλη ευκαιρία, αλλά καθώς συνέχισε να προκαλεί μπελάδες, ο Ζαχάρωφ συμβούλεψε τον Shaw να τον αποδεσμεύσει εάν δεν έκανε «πλήρως και ακριβώς» ό,τι του λέγανε. Ο Samuel σκυθρωπά ενημέρωσε τον Ζαχάρωφ ότι δεν θα παρέμενε εάν ο Ζαχάρωφ απομακρυνόταν ξανά, έτσι ο εργοδότης του αποφάσισε ξανά να τον προειδοποιήσει «και μπορεί να πάει μέχρι τη Σμόρνη μαζί μ'εμένα, αφού με συμπαθεί τόσο πολύ». Στα πρόθυρα της επόμενης αναχώρησής του για Λονδίνο, ο Ζαχάρωφ τελικά έκανε τη ρήξη, επιπλήττοντας ευγενικά τον Samuel για ανυπακοή προς τον αδιάλλακτο Shaw και συμβουλευόντάς τον να έχει το νου του για μια άλλη θέση εργασίας. «Λυπάμαι που είμαι υποχρεωμένος να προχωρήσω σ'αυτό το βήμα και αγαπητέ Paolo και διατελώ αληθινά μεθ'υπολήψεως...». Ο Ζαχάρωφ δικαιολόγησε την ενέργειά του στον Shaw: «δεν ωφελεί να το αναβάλλουμε πλέον. Δεν είμαι νυμφευμένος μαζί του, ούτε δεσμευμένος με οποιονδήποτε τρόπο». Όμως, προτού η μηνιαία ειδοποίηση λήξει, ο Ζαχάρωφ, ακούγοντας απ'τον Paolo ότι δεν είχε καθόλου χρήματα, ανέθεσε στον Shaw να του δώσει £5 ή £10 και πολύ μετά αφού ο Ζαχάρωφ είχε φύγει απ'το νησί για τα καλά οι δυο τους συνέχισαν να αλληλογραφούν. Μπορούσε να είναι τόσο ευαίσθητος όπως ήταν διακριτικός με τα αισθήματα των άλλων: «ο αγαπητός Γιωργάκης Ρωσσίδης», γράφει στον Shaw για τον συνεργάτη του, «παραπονέθηκε ότι δεν έχω αρκετή εμπιστοσύνη σ'αυτόν – αντιθέτως αγαπώ το αγόρι με θερμή και έχω περισσότερη εμπιστοσύνη σ'αυτόν απ'ότι έχω στον εαυτό μου, πες του ότι είμαι πληγωμένος από την επιστολή του».

Πολλές απ'τις κακόβουλες φήμες που τον ακολουθούσαν οφείλονταν αναμφίβολα σε φθόνο. Απολάμβανε μια τέλεια φιλική σχέση με τον διάδοχο του Wolseley ως ύπατου αρμοστή, τον στρατηγό Biddulph του πυροβολικού. Τα προβλήματά του προέκυψαν από τους ανταγωνιστές εγγλέζους εμπόρους και αντιπροσώπους στο νησί. Η οικονομική άνθηση που

⁹⁷ (Allfrey, 1989, p. 26)

ήρθε ως συνέπεια της κατοχής υποχωρούσε ήδη. Τα εμπορεύματά τους συχνά ήταν αταίριαστα στις ανάγκες των φτωχών και φειδωλών κυπρίων οι οποίοι, δίχως να μιλούν τη γλώσσα τους, ήταν, όπως σχολίασε ο Σερ Samuel Baker,⁹⁸ δύσπιστοι μαζί τους, ενώ οι έλληνες καταστηματάρχες ήταν ευχαριστημένοι με μικρότερα κέρδη και λιγότερο περίτεχνες εγκαταστάσεις. Αυτό θα ήταν αρκετό για να ερμηνέψει τη μνησικάκια και την εχθρότητα, γιατί οι ηθικές αρχές του δεν ήταν τέτοιες που θα ήταν ολοκληρωτικά ξένες σε πολλούς άλλους εκκολλαπτόμενους επιχειρηματίες οποιασδήποτε εθνικότητας: *«Δεν ενίσταμαι στο να εξαπατώ ανθρώπους, αλλά σίγουρα ενίσταμαι στο να με πιάσουν να το κάνω και σ' αυτή την κατάσταση»* – μια ασήμαντη και εμφανώς απρόσεκτη υπερτίμηση για τον εκτελωνισμό – *«έχουμε ήδη πιαστεί»*. Κι όμως είκοσι χρόνια αργότερα κινήθηκε για να διαμαρτυρηθεί όταν πληροφορήθηκε ότι ένας έλληνας αξιωματικός του ναυτικού θα περίμενε προμήθεια επί μιας παραγγελίας για πολεμικά πλοία: ήταν *«πολύ συγκλονισμένος που οποιοσδήποτε έλληνας θα έπαιρνε προμήθεια υπό τις περιστάσεις το οποίο απλά σημαίνει ληστεία της χώρας του και συνεπώς κακές υπηρεσίες»*.⁹⁹

Πρόσφερε μια διαφωτιστική ματιά στην επιλεκτική έννοια που έδινε στην τιμή και στη διαολεμένη εύθυμη διάθεση αυτή τη φορά σε μια επιστολή στον Shaw απ' το Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1880:

«Θυμάσαι που σου είπα δύο δυσάρεστες υποθέσεις που είχα στο Λονδίνο πολύ καιρό πριν και τις οποίες τις πληρώνω από τότε που ήρθα στην Κύπρο. Λοιπόν έστειλα γι' αυτούς τους ανθρώπους λίγες ημέρες πριν, προσπαθώντας να συμβιβάσω την υπόθεση. Συμφώνησα τις £3.000 άνθρωπε πληρωνοντάς του £150 μετρητά επιτόπου και έχω πάρει πλήρη απόδειξη, με ρώτησε δεν ξέρω κι εγώ τι, αλλά ήμουν προετοιμασμένος γι' αυτόν, ήμουν ξαπλωμένος στο κρεβάτι και ξέρω ότι έδειχνα σαν τον θάνατο. Είχα επίσης κανονίσει να καλέσει ένας φίλος μου όσο αυτός ήταν εδώ, αυτός ο φιλαράκος προσποιήθηκε ότι είναι ο γιατρός μου και είπε στον πιστωτή μου εμπιστευτικά ότι είχε σοβαρές αμφιβολίες για την αποθεραπεία μου. Τα είχα σχεδιάσει όλα αυτά, ο δόκτωρ έγραψε μια συνταγή και έφυγε και δεν είχε καλά καλά φύγει όταν ο πιστωτής επωφεληθήκη της προσφοράς μου των £150 μετρητών φοβούμενος ότι θα πέθαινα και δεν θα λάμβανε τίποτε.

Ο άλλος άνθρωπος στον οποίο όφειλα £400 (μια βρωμοδουλειά) είχε λάβει από τότε που ήμουν στην Κύπρο £75 και του έχω δώσει £25 έκτοτε, έχει υπάρξει πολύ καλός μαζί μου σε παλαιότερες εποχές και θα τον αποπληρώσω πλήρως βαθμιαία και λέει ότι θα περιμένει και ποτέ δεν ρωτά μέχρι να του στείλω ό,τι μπορώ (ο Ζαχάρωφ είχε μόνο £34 στην τράπεζα).

⁹⁸ Σερ Samuel White Baker, (8/6/1821 – 30/12/1893) : βρετανός αξιωματούχος και εξερευνητής. Κατείχε τα αξιώματα του πασά και του υποστρατήγου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αίγυπτο. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Baker

⁹⁹ (Allfrey, 1989, p. 27)

Χαίρομαι που διευθετήθηκαν αυτές οι δύο υποθέσεις καθώς τις είχα στο μυαλό μου, μια απόδειξη ότι ακόμη μου έχει απομείνει μια ουγγιά συνείδησης και κάτι.

Ο άνθρωπος των £3.000 πιστεύοντας ότι δεν θα ζούσα για να αποδεχθώ την πρόσκλησή του με ρώτησε χαζά να μείνω μαζί του για μιας εβδομάδας κυνήγι στην εξοχή και θα είναι καταδικασμένος έξαλλος αύριο καθώς του γράφω αποδεχόμενος την πρόσκλησή του».

Το κορόιδο που του είχαν ανοίξει τα μάτια ήταν υποχρεωμένο να μείνει με τον προσκεκλημένο του, μαζί με τον υπηρέτη του, «το μαύρο αγόρι», για τρεις ημέρες. Ο Ζαχάρωφ «μάλλον το διασκέδασε». Φαίνεται ότι κατάφερε εκείνη τη δουλειά κεφαλαιωδώς.

Αφού έφυγε απ' την Κύπρο, ο Ζαχάρωφ πέρασε τους επόμενους εννέα μήνες περιφερόμενος γύρω από την ανατολική Μεσόγειο: Βυρητός, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Κωνσταντινούπολη. Οι προσδοκίες του ανυψώθηκαν όταν έμαθε ότι μια γραμμή τραμ θα κατασκευαζόταν στη Ζάκυνθο: «θα φτιαχτεί μια σίγουρη περιουσία», εκμυστηρεύτηκε στον Shaw. Αν και τον Απρίλιο του 1881 εφοδίασε δια θαλάσσης την ελληνική κυβέρνηση με ένα φορτίο τυφεκίων, μόνο δύο εβδομάδες αργότερα ρωτούσε τον Shaw για την εξόφληση ενός δανείου και να του δανείσει επιπλέον £150 για έξι μήνες. Τον Ιούνιο τάχθηκε υπέρ της αλλαγής αέρα στο Παρίσι· αλλά οι κακές γλώσσες ακόμη έλεγαν και η υγεία του τον ενοχλούσε. «Τη στιγμή που φεύγω από ένα μέρος λέγονται πράγματα για μένα τα οποία εάν ήταν αλήθεια όφειλαν να με έχουν στείλει στην κρεμάλα πολύ πριν...είναι αδύνατο για μένα αγαπητέ μου Shaw να αρχίσω να τσακώνομαι με όλο τον κόσμο¹⁰⁰ ή να σταματήσω τα στόματα των ανθρώπων – ας το να σβήσει».

Οι γιατροί σύντομα έθεσαν τέλος στα διάφορα χαριεντίσματά του με το άλλο φύλλο. Διαγνώσθηκε αναιμία. Τον συμβούλεψαν να είναι «πολύ προσεκτικός για ένα έτος. Θα αποφύγω την ελάχιστη αναστάτωση...να κάνω ήπιες ασκήσεις και να αποφύγω όλες τις σκάλες και εάν θέλω να αυτοκτονήσω θα βρω μια γυναίκα, αυτό το τελευταίο είναι αυστηρά επιβεβλημένο, θα παρατήσω τις γυναίκες ολοκληρωτικά και στην πραγματικότητα θα τις αποφεύγω έτσι ώστε να μην αναστατώνομαι». Έπρεπε επίσης να αποφύγει το κάπνισμα, τα κρύα λουτρά, το αλκοόλ, τον καφέ και το τσάι· αυτό το άχαρο καθεστώς ανακουφιζόταν μόνο από την υπερβολική πρόσληψη κακάο. «Αυτός είναι ένας ακμαίος τρόπος ζωής, έτσι δεν είναι;» κλαύτηκε στον Shaw. «Πραγματικά δεν νομίζω ότι θα έχω την υπομονή να τον συνεχίσω, ίσως να πάω σε μοναστήρι». Η επιβεβλημένη εγκράτεια ήταν σύντομη: μετά από τρεις εβδομάδες, παραπονέθηκε ότι «καταραμένη να είναι, είναι μια φριχτά άνοστη και τερατώδης ζωή για ένα φιλαράκο που έχει τριγυρίσει λιγάκι...Φοβάμαι ότι θα πρέπει να επιστρέψω στις γυναίκες και...».

Ξανά είχε έλλειψη χρημάτων και το παριζιάνικο καλοκαίρι δεν ήταν του γούστου του: «οι δρόμοι δεν έχουν πλυθεί για 10 ημέρες και το μέρος βρωμάει υπερβολικά». Έμαθε ότι ο

¹⁰⁰ (Allfrey, 1989, p. 28)

Lesseps θα έφτιαχνε μια διώρυγα διαμέσου του ισθμού της Κορίνθου, αν και ο Σκουλούδης, που βρισκόταν επίσης στο Παρίσι τότε, τον προειδοποίησε ότι θα «τελείωνε με κάπνα». Επίσης έδωσε στον Shaw την μυστική πληροφορία ότι οι γάλλοι Rothschilds «απέβλεπαν στους ελληνικούς σιδηροδρόμους (οι οποίοι μέχρι τώρα είναι ιδιωτικοί και ούτε καν ο Σκουλούδης δεν το υποψιάζεται)»· ο Ζαχάρωφ γνωρίστηκε με τον τοπογράφο, κόμη de Rohan, «ένα θαυμάσιο άνθρωπο...είμαστε πολύ φίλοι τώρα και τον βλέπω σχεδόν κάθε μέρα». Εκτός από τέτοιες αναλαμπές liaisons, αμφιταλαντευόταν για το μέλλον του και για το ότι δεν είχε τι να κάνει. «Έχω σχεδόν αποφασίσει τι να κάνω...είναι άχρηστο να ξοδεύεις χρόνο και χρήματα στην ακινησία». Τότε, προς το τέλος του Ιουλίου 1881, έγραψε περιχαρής¹⁰¹ στον Shaw: «Η τύχη επιτέλους εμφανίζεται να μου χαμογελάει ξανά». Πήγε στη διώρυγα του Παναμά (στην οποία οι εργασίες είχαν αρχίσει πέντε μήνες νωρίτερα) «με δικά μου έξοδα» ως αντιπρόσωπος της Γενικής Εταιρείας Τσιμέντων της Grenoble. Θα λάμβανε προμήθεια (12 ½ εκατοστά/λεπτά) για κάθε σακί τσιμέντου, με μια εγγύηση 13.000 γαλλικών φράγκων (πάνω από £500) ετησίως για επτά χρόνια και ήταν ελεύθερος να αντιπροσωπεύει άλλες γαλλικές εταιρείες. Τα χρήματα ήταν ως συνήθως το πρόβλημα· χρειαζόταν τουλάχιστον £600 για ναύλα και άλλες δαπάνες. Πήρε μόνο £125 απ' τον Σκουλούδη με δική του τραπεζική επιταγή του Shaw, Σκουλούδης – «περισσότερο από ευγενικός» – χρέωσε καθαρό τραπεζικό επιτόκιο για προεξόφληση. Με αυτά, ο σπάταλος «πήγε και παρήγγειλε λίγα καλοκαιρινά πράγματα για ένα θερμό κλίμα».

Ενώ διαρκούσε αυτή η ευφορία, ο αντιπρόσωπος της Εταιρείας Ανατολικών Τηλεγράφων στο Παρίσι έλαβε ένα τηλεγράφημα: «Ψάξε για τον Z.Z. Williamson πρόσφατα σε Αθήνα και Κύπρο και τηλεγράφησε όταν τον βρεις». Τον ήθελαν στην Αλεξάνδρεια. Ο Ζαχάρωφ, διστακτικός να ανταλλάξει μια συμπαγή πρόταση με μια αβέβαιη προοπτική ζήτησε ακριβείς λεπτομέρειες.

Μέχρι τις 24 Ιουλίου το συμβόλαιό του είχε συνταχθεί, αλλά δεν είχε υπογραφεί. Ποτέ δεν πήγε στην Κεντρική Αμερική. Δεν υπάρχει λέξη του για τρεις εβδομάδες και κανένας μεταγενέστερος υπαινιγμός για το τι είχε πάει στραβά. Κατόπιν εορτής μπορεί να ειπωθεί ότι ήταν τυχερός· οι ελώδεις βάλτοι ήταν λιγότερο υγιεινοί ακόμη και απ' τους παραμελημένους δρόμους του Παρισιού κι η φήμη του γλύτωσε επιπλέον κηλιδώματα αν σχετιζόταν από οποιαδήποτε απόσταση με το σπουδαιότερο οικονομικό σκάνδαλο της Τρίτης Δημοκρατίας.¹⁰² Στωικός όπως πάντα στις κακοτυχίες, αφήφησε την απογοήτευσή του κι

¹⁰¹ (Allfrey, 1989, p. 29)

¹⁰² Τα σκάνδαλα του Παναμά (επίσης γνωστά ως το σκάνδαλο της διώρυγας του Παναμά ή η υπόθεση Παναμάς) ήταν μια υπόθεση διαφθοράς που ξέσπασε στην Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία το 1892 και συνδεόταν με την κατασκευή της Διώρυγας του Παναμά. Κοντά στο ένα δισεκατομμύριο φράγκα χάθηκαν όταν η γαλλική κυβέρνηση αποδέχθηκε δωροδοκίες για να σιωπήσει σχετικά με τα οικονομικά προβλήματα της Εταιρείας της Διώρυγας του Παναμά, σε ό,τι έχει θεωρηθεί ως το μεγαλύτερο σκάνδαλο διαφθοράς του 19^{ου} αιώνα.

έφυγε για την Αλεξάνδρεια για να τακτοποιήσει τις υποθέσεις της Νέας Τηλεφωνικής Εταιρείας: «ο αγαπητός γερό – Gibbs είπε στον Pender (τον πρόεδρο) ότι ήμουν ο καλύτερος άνδρας που μπορούσαν να αποκτήσουν». Φρέσκια αναταραχή τον βρήκε. Ανακάλυψε «ότι το πράγμα έχει πάει κατά διαόλου, με το προσωπικό να μοιράζεται το πλιάτσικο». Μόλις αφίχθη η νομική του υποστήριξη, αποφάσισε να απομακρύνει το διευθυντή και όλο το προσωπικό. Η αυτοπεποίθησή του για μια φορά τον είχε εγκαταλείψει: «δε μπορώ να δω τα πράγματα όσο καθαρά το έκανα και το παραμικρό πράγμα με κάνει να χάνω το θάρρος μου – υποθέτω ότι ευθύνεται η τεμπέλικη ζωή των 12 μηνών που είχα τελευταία». Αναγνώρισε, ωστόσο, τους «παλιανθρώπους» απολύοντας δώδεκα απ'τους υπαλλήλους του. Την επόμενη μέρα το εναπομείναν προσωπικό έκανε απεργία. Αφού ανακάλυψε ότι έπρεπε να είχαν δώσει τριών μηνών ειδοποίηση, «ξεθύμαναν όλοι στη φυλακή». Με την απελευθέρωσή τους, τα απείθαρχα «καθάρματα» έκοψαν είκοσι τρία καλώδια, ενώ ο εργοδότης τους ήταν «κάτω απ'τον ήλιο όλη την ημέρα για να ανακαλύψει το σφάλμα». Τότε οι συνδρομητές εξεγέρθηκαν, υποχρεώνοντάς τον να ενδώσει στις απαιτήσεις τους για εκπτώσεις.¹⁰³ Η δραστηριότητα ενήργησε ως τονωτικό: «Είμαι πάντα καλά όταν έχω πολλή εργασία και υπερδιέγερση. Υποθέτω ότι η αντίδραση θα έρθει ως συνήθως όταν όλα είναι εντάξει». Ταξίδεψε στο Λονδίνο για να εξηγήσει τα προβλήματα στην εταιρεία, επιστρέφοντας μέσω Κωνσταντινούπολης, Αθήνας και Βουκουρεστίου. Δεν είχε γυρίσει πίσω καλά καλά όταν προδόθηκε ξανά απ'τις διαδόσεις και την υπόληψή του. Ο φίλος του ο Gibbs έλαβε ένα ασήμαντο τηλεγράφημα απ'τον Pender, πρόεδρο της Εταιρείας Ανατολικών Τηλεγράφων: «Δεν θέλουμε σχέσεις με τον Z.Z. Williamson. Δεν πρέπει να του επιτρέψεις την είσοδο στο κτήριο της εταιρείας». Καθώς ο Pender ήταν επίσης πρόεδρος της Νέας Τηλεφωνικής Εταιρείας, ο Ζαχάρωφ περίμενε «να απολυθεί με το ταχυδρομείο της Τετάρτης». Ακόμη και προτού πέσει αυτή συμφορά, υπέφερε απ'τη συνηθισμένη του ανάγκη: «Θέλω να πάρω και λίγα χρήματα μαζί – εάν ρωτήσουν οι αδελφές πες ότι είμαι στην Ινδία». Έφτιαξε τις βαλίτσες του καρτερικά και συνέχισε τη διαδρομή του σε μια απόπειρα να διαγράψει το παρελθόν του.

Κάνοντας μια ανάπαυλα στην Κωνσταντινούπολη για να χαιρετίσει τις αδελφές του, οι οποίες του πρόσφεραν «λίγη άνεση και οικογενειακή ευτυχία» όποτε ήταν πεσμένος ή ασθενής, έδωσε το επόμενο σημείο ζωής κατά μήκος του Ατλαντικού σχεδόν τρία χρόνια αργότερα. Αποβάλλοντας το πρόσφατο παρελθόν του, είχε επανέλθει στο Ζ. Ζαχάρωφ. Έγραψε στον Shaw απ'τη Ν.Υόρκη στα τέλη του Δεκεμβρίου του 1884 ότι θεωρούσε την Ελλάδα υπερβολικά μικρό τόπο γι'αυτόν κι ότι οι ΗΠΑ του ταίριαζαν αφού εκεί η δημιουργία πλούτου βασιζόταν περισσότερο στην ευφυΐα και λιγότερο στην χειρωνακτική

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Panama_scandals

¹⁰³ (Allfrey, 1989, p. 30)

εργασία. Είχε κερδίσει το προσωνύμιο «ο βασιλιάς του μικρού σιδηρόδρομου» και κατέληγε με τη φράση «ο θεός να έχει καλά τις ΗΠΑ και τον Καναδά».

Τρία χρόνια αργότερα πληροφόρησε τον Shaw ότι η Εταιρεία Standard Oil διαπραγματευόταν να τον εξαγοράσει και με «όχι λιγότερους από 3 ανθρώπους να μου τηλεγραφούν καθημερινά για τις μετοχές μου... ανταγωνιστικά έχουν φθάσει τα \$20.500. ... Ας δούμε πόσα θα πάρω».¹⁰⁴

Στην Αθήνα, η μαγιά της δυσφήμισης ήταν ακόμη ενεργή, ενώ είχαν ήδη υπάρξει διαδόσεις στα τελευταία του χρόνια στην Κύπρο ότι τον καταδιώκαν οι βρετανικές αρχές. Αυτές ήταν τόσο επίμονες που ο Ζαχάρωφ είχε πάρει την προφύλαξη στο Παρίσι να ζητήσει να γνωριστεί με έναν εγγλέζο δικαστή για «να ανακαλύψει ήσυχα απ' την Scotland Yard εάν υπήρχε ίχνος αληθείας στην υπόθεση του εντάλματος» προτού διακινδυνεύσει να εμφανιστεί στο Λονδίνο. Αποκαλύφθηκε ότι η Witt και Σία είχε πράγματι αιτηθεί για ένα τέτοιο πίσω στα 1874 και, παρόλο που υπήρχαν ανεπαρκείς αποδείξεις για να χορηγηθεί, «θεωρήθηκε ύποπτο άτομο». Ο Ζαχάρωφ αργότερα τα κανόνισε με την Witt – τον λονδρέζο πιστωτή των £3.000 ή £400 – ο οποίος, ωστόσο, παρέλειψε να αποσύρει «τις ένορκες καταθέσεις» έως ότου παρακινήθηκαν απ' τον Ζαχάρωφ το 1881. Οι εχθροί του Ζαχάρωφ στην Κύπρο, μαθαίνοντας αυτή την εκκρεμή κατηγορία, είχαν «τρομοκρατήσει την Witt» να προχωρήσει με τη δίωξη. Μια παρόμοια διάδοση ότι ο νόμος βρισκόταν στο κατόπι του εμφανίστηκε στην Αθήνα στα τέλη του φθινοπώρου του 1884. «Ποιος στο διάολο είπε ότι ένας άνθρωπος της Scotland Yard ήρθε στην Ελλάδα στο κατόπι μου;» Ρώτησε ο Ζαχάρωφ τον Shaw. «Τι στο διάολο ήθελε; Δε φοβάμαι κανέναν άνθρωπο ζωντανό ή νεκρό». Συνέχισε με θαυμάσια κωμικότητα, «φαντάσου τα ψιλοκλεψίματά μου όταν υπάρχουν χιλιάδες χρηματοκιβώτια γεμάτα χρήματα που περιμένουν να τα κλέψουν. Τι σε κάνει να πιστεύεις ότι δολοφόνησαν εκείνο τον αξιολύπητο τύπο στη φυλακή;»

Δυστυχώς, οι επιστολές του Shaw προς τον Ζαχάρωφ δεν έχουν επιβιώσει κι ακόμη και ο Ζαχάρωφ το βρήκε δύσκολο να ακολουθήσει κάποια μέρη αυτής της μακάβριας διήγησης. Αλλά για μία φορά ο θρύλος στιγμιαία συγκλίνει προς την πραγματική ζωή. Μια εντυπωσιακή απόπειρα απόδρασης είχε αναφερθεί στον αθηναϊκό Τύπο. Η απόπειρα είχε αποτύχει, ο δραπετής πυροβολήθηκε και σκοτώθηκε. Το όνομα του νεκρού δόθηκε ως Ζαχαρίας Βασίλειος Ζαχάρωφ. Ο δημιουργός αυτής της επινόησης ήταν ο Στέφανος Ξένος, ένας πρώην οικονομικός μεσάζων στο Λονδίνο που έγινε συγγραφέας και δημοσιογράφος. Οι ειδήσεις πρέπει μάλλον να ξάφνιασαν παρά να ανησύχησαν τις αδελφές του Ζαχάρωφ, οι οποίες πίστευαν ότι ο αδελφός τους ήταν στην Αμερική, αλλά παρόλα αυτά έπεισαν τον

¹⁰⁴ (Allfrey, 1989, p. 31)

Σκουλούδη να κάνει εκταφή του πτώματος και να εξεταστεί απ'τον οδοντίατρο του Ζαχάρωφ.¹⁰⁵

Η συνέχεια δεν είναι καταγεγραμμένη, αν και ο θρύλος πρόσφερε διασκέδαση με μια κωμική αντιπαράθεση ανάμεσα στον θριαμβευτή Ζαχάρωφ και έναν δειλό Ξένο, ο οποίος συγχωρέθηκε με μια άτεγκτη προειδοποίηση και με μια δημόσια συστολή μάλλον παρά με την απειλούμενη χειροδικία. Περισσότερο περίεργο όμως ήταν το ισχυριζόμενο κίνητρο για τον λανθασμένο ισχυρισμό – ότι ο Ζαχάρωφ το είχε σχεδιάσει ο ίδιος στον Ξένο καθώς ήταν ακόμη αναποφάσιστος για το ποια ταυτότητα να διατηρήσει, του Williamson ή του Ζαχάρωφ, η ανάσταση του ενός απαιτούσε τον ενταφιασμό του άλλου. Δεν είναι πια εμφανές γιατί θα έπρεπε να είχε ενδιαφερθεί για την ονομαστική του ταυτότητα όταν είχε ξεκινήσει μια νέα σταδιοδρομία στο Νέο Κόσμο. Σε κάθε περίπτωση, και μόνο η επανεμφάνισή του στην Αθήνα, όπου η πραγματική του ταυτότητα ήταν καλά γνωστή, θα είχε διαψεύσει τον αναφερμένο θάνατό του.

Στις αρχές του 1885, ο Ζαχάρωφ επέστρεψε στη Ν.Υόρκη. Εκεί ο πρόσφατος ιδιοκτήτης φάρμακας και βασιλιάς του σιδηρόδρομου αυτοστιγμεί ξεκίνησε μια αχαρακτήριστα απρόσεκτη περιπέτεια η οποία παρόλα αυτά διέφυγε της προσοχής του θρύλου. Στο τέλος του Αυγούστου η εφημερίδα New York Herald ανακοίνωσε το γάμο του Ζαχαρία Ζαχάρωφ με τη Jeannie Frances Billings στο ξενοδοχείο Madison μια εβδομάδα πριν στις 21 Αυγούστου. Δεν είχε δώσει το χέρι του ελαφρά τη καρδία¹⁰⁶ η δεσποινίς Billings, «εξαιρετικής οικογένειας και θέσης», ευλογήθηκε περαιτέρω με μια καλή προίκα. Η ένωση, δυστυχώς, προορίστηκε να είναι τόσο σύντομη και περιπετειώδης όσο και ο νόμιμος γάμος του στο Λονδίνο δεκατρία χρόνια πριν.

Η δημοσιοποίηση του χαρμόσυνου γεγονότος περιέπεσε στην προσοχή ενός επιχειρηματία απ'τη Φιλαδέλφεια, πρώην κατοίκου του Bristol. Θυμήθηκε έναν συγκεκριμένο «Πρίγκιπα Βασίλειο Gortschakoff» τον οποίο είχε γνωρίσει καλά σ'εκείνη την πόλη και ο οποίος είχε νυμφευτεί την κόρη ενός ντόπιου εμπόρου προτού εκπέσει στην περιφρόνηση του νόμου. Ενημέρωσε για τις υπονίες του την οικογένεια Billings, η οποία πήγε να δει τον κύριο Ζαχάρωφ – ή κόμη Ζαχάρωφ όπως ήταν γνωστός μερικές φορές – για εξηγήσεις. Ο γαμπρός, αγανακτισμένος, διακήρυξε την αθωότητά του με τη συνηθισμένη του ορμητικότητα. Η προσπάθεια δεν ήταν αρκετά πειστική ώστε να καθησυχάσει όλες τις αμφιβολίες· η οικογένεια και οι φίλοι της νεαρής κυρίας επέμειναν σε μια διερεύνηση. Ο Ζαχάρωφ το πήγε τόσο μακριά που συμφώνησε να ζήσει χωριστά απ'τη σύζυγό του έως ότου μπορούσε να καθαρίσει το όνομά του.

¹⁰⁵ (Allfrey, 1989, p. 32)

¹⁰⁶ (Allfrey, 1989, pp. 32 - 33)

Ο πολυπράγμων απ' το Bristol στη συνέχεια έπεισε κάποιον κύριο Jenks της νομικής εταιρείας Crow & Jenks του Broadway, να επιδιώξει την έρευνα στο ίδιο το Bristol. Το ζεύγος σάλπαρε για Λίβερπουλ με το πλοίο Serbia στις 5 Σεπτεμβρίου. Το θύμα αυτών των κακόβουλων κατηγοριών ζήτησε επίσης νομικές συμβουλές, προφανώς χωρίς να αφήσει τον συνήγορό του με πλήρη σιγουριά. Πιέστηκε να ακολουθήσει τους συκοφάντες του στο Bristol με τη σύζυγό του, για να τους αντιμετωπίσει και να τους αναστατώσει. Αυτή η συμβουλή, με κάποιες τροποποιήσεις, θεωρήθηκε βάσιμη. Ο Ζαχάρωφ, την ημέρα που οι κατήγοροί του σάλπαραν για Λίβερπουλ, πήρε το πλοίο Leerdam για Rotterdam. Ο Jenks προειδοποιήθηκε με τηλεγράφημα για αυτή τη διαφυγή με την άφιξή του στην Αγγλία, αλλά είχε διαθέσιμο χρόνο προτού το Leerdam να φθάσει στην Ολλανδία. Έκανε ό,τι καλύτερο μπορούσε, συγκεντρώνοντας πρώτα τις αποδείξεις για το ότι ο «Πρίγκιπας» και ο «Κόμης» ήταν το ίδιο και το αυτό πρόσωπο και στη συνέχεια για την πρώην κυρία Ζαχάρωφ στο Λονδίνο. Στις 10 Σεπτεμβρίου οι δύο αμερικανοί, η Emily Ann και ο αδελφός της συνοδευόμενοι από έναν ερευνητή της αστυνομίας διεκπεραιώθηκαν στο Rotterdam.

Καθώς το πλοίο του Ζαχάρωφ δεν είχε ακόμη ελλιμενιστεί, οι αντίπαλοί του επιστράτευαν την υποστήριξη του αμερικανού πρόξενου. Συμφώνησε να παραδώσει μια πρόσκληση στον Ζαχάρωφ αμά τη αφίξη του για να τον συναντήσει στο γραφείο του· πιστευόταν ότι δεν θα δίσταζε να συμμορφωθεί καθώς θα ήταν πιθανόν να είναι καλά ενημερωμένος ότι δεν υπήρχε συμφωνία έκδοσης μεταξύ της Ολλανδίας και των ΗΠΑ. Το κόλπο πέτυχε. Αμέσως μετά την αποβίβασή του το Σάββατο, στις 18 Σεπτεμβρίου, ο Ζαχάρωφ – ή Schwarz όπως τώρα αποκαλούνταν – παρουσιάστηκε στο Προξενείο. Η άλλη πλευρά όρμησε στην αίθουσα. Παρά τους εξαιρετικά δυσμενείς συσχετισμούς, ο Ζαχάρωφ παλικάρισμα προσπάθησε να αντιμετωπίσει με θάρρος τις αντιδράσεις, αλλά υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει την ήττα του. Έφυγε απ' το προξενείο βεβιασμένα· αναμφίβολα είχε εν μέρει την ανησυχία ότι,¹⁰⁷ έχοντας εισέλθει στην Ολλανδία με ψεύτικο όνομα, διακινδύνευε να απελαθεί σε μία χώρα όπου δεν θα απολάμβανε ασυλία· η εμπιστοσύνη του στο Βέλγιο ως καταφύγιο είχε ήδη μία φορά αποδειχθεί πολλή λανθασμένη.

Η αμερικανική φατρία, περιλαμβανομένης της νεαρής κυρίας της οποίας η προίκα, πιθανώς πάνω από \$200.000, ήταν τουλάχιστον ανέπαφη, επέστρεψε στο Λίβερπουλ εγκαίρως για να προλάβει το πλοίο Gallia για Ν.Υόρκη στις 20 Σεπτεμβρίου.

Αυτή η συγκλονιστική περιπέτεια μπήκε στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας New York Times την ημέρα προτού το Gallia ελλιμενιστεί. Αν και καθυστέρησε για είκοσι – τέσσερις ώρες από θύελλες, δεν δόθηκε συνέχεια στην ιστορία από την εφημερίδα Times ή οποιαδήποτε άλλη εφημερίδα της Ν.Υόρκης.

¹⁰⁷ (Allfrey, 1989, p. 34)

Υπάρχει ένα εμφανές χάσμα στην πικάντικα ποικίλη σταδιοδρομία του απ' την στρατολόγησή του απ' τον κατασκευαστή όπλων, Thorsten Nordenfelt, απ' το 1877 μέχρι το φθινόπωρο του 1885: μια παράξενη απουσία δραστηριότητας για λογαριασμό του κατονομασμένου εργοδότη του. Είναι εύλογο να υποτεθεί ότι είχε πολύ πριν απωλέσει τον μισθό του των £5 εβδομαδιαίως. Ωστόσο, τώρα ο επινοητικός σουηδός επανενεργοποίησε τον κοιμώμενο πωλητή του. Το Σεπτέμβριο του 1885, μετά την αντιπαράθεση στο Προξενείο στο Rotterdam, ένας εξευγενισμένος Βασίλης Ζαχάρωφ έφυγε για τις σουηδικές θάλασσες όπου το πρώτο υποβρύχιο του Nordenfelt επρόκειτο να διεκπεραιώσει τα πρώτα του βήματα. Με την πλούσια εμπειρία του σε τόσα πολλά πεδία και ξένες χώρες, ο Ζαχάρωφ έκανε μια άμεση επιτυχία υποβρυχίως.¹⁰⁸

¹⁰⁸ (Allfrey, 1989, p. 35)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. Η ΠΡΩΤΟΠΟΡΑ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΒΡΥΧΙΟΥ ΩΣ ΌΠΛΟΥ ΑΠ' ΤΟΝ ΖΑΧΑΡΩΦ

Δεν μπορούσε ο οποιοσδήποτε λαμπρός νέος να διοριστεί ως «εμπορικός αντιπρόσωπος της εταιρείας Nordenfelt σε όλα τα Βαλκάνια». Όχι πάντως εξαιτίας των οικονομικών μεγεθών. Όταν τα οικονομικά μεγέθη αφορούσαν παραδείγματος χάριν την Μ.Βρετανία ή την Αυστροουγγαρία τότε επρόκειτο για πράγματι για «δουλειές με φούντες». Αλλά αυτές ακριβώς οι δουλειές ίσως να ήταν λιγότερο επικερδείς. Δεν ήταν απλά το γεγονός ότι μια μεγάλη δύναμη μπορούσε να πετυχαίνει χαμηλότερες τιμές, αλλά το ότι ήξερε ακριβώς τί ήθελε. Στην ανατολική Ευρώπη τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Η τιμή δεν ήταν τόσο σημαντική, ίσως, όσο το ζήτημα του εάν τα αγαθά θα πληρώνονταν μονομιάς ή εάν ο αγοραστής θα λάμβανε δικαίωμα μετάθεσης της πληρωμής, ίσως, εάν ήταν δυνατό, αφού είχε κερδίσει τον πόλεμο. Εάν ένα κράτος νικούσε, τότε ο ηττημένος πλήρωνε. Εάν νικιόταν, τότε ένα ακόμη χρέος λίγο πολύ δεν έκανε την διαφορά. Έτσι δεν είχε τόση πολλή σημασία εάν παραδίδονταν τα πιο σύγχρονα, τα πιο ευχάριστα, τα πιο αποτελεσματικά όπλα. Αυτό που χρειαζόταν ήταν ότι έπρεπε να είναι νεότερα και πιο αποτελεσματικά απ' εκείνα του γείτονα. Η ελαστικότητα της ζήτησης μετέτρεπε αυτό που ήταν «μικροδουλίτσα» σε «δουλειές με φούντες» για τις εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών.¹⁰⁹

Σε ό,τι αφορούσε το δίδυμο Ζαχάρωφ και Nordenfelt πρέπει να σημειωθεί ότι οι δυο τους δεν ήταν άσχημος συνδυασμός – απ' τη μια πλευρά ο Nordenfelt, ο ευθύς σουηδός μηχανικός, που είχε έρθει στην Αγγλία είκοσι χρονών και ο οποίος, μετά από μια μακρά μαθητεία, είχε εξελιχθεί από τη θέση του υπαλλήλου σε μια σουηδική σιδηρουργία σε ιδιοκτήτη ενός μεσαίου μεγέθους εργοστασίου και από την άλλη πλευρά ο Ζαχάρωφ, ο κοσμογυρισμένος νότιος, ο πονηρός έμπορος και μεσίτης. Σε συμμαχία με αυτό τον έλληνα θα ήταν δυνατό να δημιουργηθεί μια μεγάλη διεθνής επιχείρηση στρατιωτικών εξοπλισμών. Ο Nordenfelt, ο οποίος είχε τελειώσει την εξαιρετική σουηδική σχολή μηχανικών στη Lund, κατέβαλλε όλη του την ενέργεια για να ανέλθει στις τάξεις των μεγάλων εργολάβων στρατιωτικών εξοπλισμών με την επινόηση εφευρέσεων σχετιζομένων με την τέχνη του πολέμου. Εφόσον τα πρότυπα παρείχαν κάτι καινούργιο, ο Ζαχάρωφ θα φρόντιζε για τις πωλήσεις. Ο άνθρωπος που, μέχρι τα σαράντα, ήταν ένας έμπορος που ακολουθούσε την πεπατημένη, ξαφνικά έγινε ένας από τους πιο γόνιμους εφευρέτες πολεμικών μηχανών. Κατοχύρωσε, τη μια μετά την άλλη, μια ολόκληρη σειρά νέων εφευρέσεων, μεταξύ των οποίων ένα ταχύβολο πυροβόλο όπλο το οποίο εισήχθη σε αρκετά μεγάλα κράτη. Ωστόσο, τη μεγαλύτερη αίσθηση την έκανε,

¹⁰⁹ (Neumann, 1938, p. 82)

πράγμα που βοήθησε την εταιρεία Nordenfelt να¹¹⁰ αποκτήσει διεθνή φήμη – αν και βραχύβια – η κατασκευή υποβρυχίων. Η ιδέα της αποστολής πολεμικών πλοίων κάτω από την επιφάνεια του νερού ώστε να επιτεθούν στον εχθρό από το σημείο που κρύβονταν ήταν ήδη παλιά και δεν είχε υπάρξει έλλειψη πρακτικών προσπαθειών κατασκευής τους.

Ένα υποβρύχιο επιχείρησε από την εποχή του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου κατά τη δεκαετία του 1860, αν και καταστράφηκε στην πρώτη του επίθεση.¹¹¹ Ο J.P. Holland απ' το N.Jersey κατέλκυσε το πρώτο του υποβρύχιο σκάφος, ακριβώς 14 πόδια μήκος, το 1875. Η εργασία του είχε χρηματοδοτηθεί από ιρλανδικές πατριωτικές εταιρείες στην Αμερική με την ιδέα ότι οι μηχανές αυτές θα μεταφέρονταν διασχίζοντας τον Ατλαντικό σε ένα μεταγωγικό πλοίο και θα ρίχνονταν ανάμεσα σε βρετανικά πολεμικά πλοία στην άλλη άκρη.¹¹²

Σε ό,τι αφορούσε το ενδιαφέρον του Ζαχάρωφ για τα υποβρύχια αυτό χρονολογούνταν απ' τις πρώτες του ημέρες ανάμεσα στους μικροκλέφτες της Κωνσταντινούπολης. Πάντοτε εντυπωσιαζόταν απ' την επιδεξιότητα με την οποία οι πορτοφολάδες διέφευγαν την σύλληψη κολυμπώντας κάτω απ' το νερό με ένα σωλήνα φυσητή – υαλουργού για να παίρνουν ανάσες. Συχνά έλεγε *«Εάν κάποιος μπορούσε να αναπτύξει ένα μικρό σκάφος ικανό να πλέει κάτω απ' την επιφάνεια το ναυτικό θα μπορούσε να εξαπολύσει μια αιφνιδιαστική επίθεση και να εξασφαλίσει τη νίκη προτού ο εχθρός καταλάβει τι τον είχε χτυπήσει»*.

Ο ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου M.Βρετανία κύριος Λάμπας κατέθεσε ότι όταν ο Ζαχάρωφ έγινε αντιπρόσωπος του Nordenfelt αποφάσισε να κάνει μια μελέτη για υποβρύχια επειδή ένιωθε ότι τελικά θα έπαιζαν έναν καθοριστικό ρόλο στη σύγχρονη διεξαγωγή του πολέμου.¹¹³

Στα 1880 η εταιρεία Nordenfelt ανέπτυξε ένα υποβρύχιο σκάφος στο Barrow εκτοπίσματος 243 τόνων· το γενικό του σχήμα έμοιαζε μ' εκείνο μιας τεράστιας τορπίλης, αλλά η πρύμνη και η πλώρη ήταν καθετοποιημένες και στο πίσω μέρος του καταστρώματος υπήρχαν δύο πυργίσκοι παρατήρησης και είσοδοι στο κύριο κύτος του. Οι διαστάσεις του ήταν – μήκος 123 πόδια, μέγιστο πλάτος 12 πόδια κι οι μηχανές ήταν ισχύος 1.000 ίππων. Αυτό το σκάφος αποτελούσε διακριτή πρόοδο σε σχέση με το γαλλικό υποβρύχιο που αναπτύχθηκε ανεπιτυχώς απ' τους Bourgois και Brun το οποίο κινούνταν με πεπιεσμένο αέρα. Το υποβρύχιο του Nordenfelt ή «υποθαλάσσιο πολεμικό πλοίο», όπως ονομάστηκε, βυθιζόταν μέσω εισδοχής νερού και την χρήση δύο κάθετων κοχλίων, οι οποίοι λειτουργούσαν σε οπές που βρίσκονταν στο κάτω μέρος του σκάφους και το τραβούσαν προς τα κάτω στο επιθυμητό επίπεδο.¹¹⁴

¹¹⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 67)

¹¹¹ (Lewinsohn, 1929, p. 68)

¹¹² (Allfrey, 1989, p. 41)

¹¹³ (McCormick, 1965, p. 48)

¹¹⁴ (McCormick, 1965, p. 49)

Το 1881 ο Nordenfelt έβγαλε μια ευρεσιτεχνία για «Υποβρύχιο ή Υποβρύχια Πλοία ή Σκάφη» σε συνεργασία με τον George William Garrett, έναν κληρικό από το Μάντσεστερ. Η αρχική τους καινοτομία ήταν η ιδέα του εξοπλισμού των υποβρυχίων τους με τορπίλες με σκοπό να πυροδοτηθούν/αναφλεγούν αντί να τοποθετηθούν στέρεα και μόνιμα στο κύτος του μελλοντικού θύματος σα νάρκη που κολλάει σα στρείδι. (Αυτό κατέστη πραγματοποιήσιμο με την επινόηση γυροσκοπικών συστημάτων σταθερής σκόπευσης για αυτοπροωθούμενες τορπίλες από έναν άνδρα απ' το Lancashire, τον Robert Whitehead, στου οποίου την εταιρεία ο Ζαχάρωφ θα εμπλεκόταν στενά). Ένα μείζον ελάττωμα στο σχέδιο του Nordenfelt ήταν η στήριξή του για τελικό έλεγχο σε συνθήκες κατάδυσης σε μια οριζόντια βίδα σαν ανεμιστήρα οροφής, αντίθετα με το υποβρύχιο του J.P.Holland που ενσωμάτωνε πηδάλια· η παραμικρή δυσλειτουργία προκαλούσε στο σκάφος αναπήδηση στην επιφάνεια, μια όχι ασήμαντη δυσχέρεια.

Ο Nordenfelt και ο Garrett τοποθέτησαν το πρώτο τους σκάφος κοντά στη Στοκχόλμη το 1882. Εξήντα τέσσερα πόδια μήκος, βάρος 60 τόνοι, είχε τριμελές πλήρωμα και ήταν οπλισμένο με μία τορπίλη και με ένα πυροβόλο όπλο του Nordenfelt της μίας ίντσας. Αν και καθελκύθηκε το επόμενο καλοκαίρι, δεν θεωρήθηκε ταιριαστό (ή ασφαλές) για επίδειξη μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1885 όταν ο υπερασισιόδοξος σουηδός το παρουσίασε σε μια διακεκριμένη ναυτική συγκέντρωση των μεγαλύτερων και των μικρότερων δυνάμεων, παρόντος του φίλου του¹¹⁵ του Πρίγκιπα της Ουαλίας, στ' ανοιχτά της Landskrona (ο πορθμός μεταξύ Δανίας και Σουηδίας). Οι επιδόσεις του δεν ανταποκρίθηκαν σε όσα υποσχόταν. Λόγω βασικών σχεδιαστικών ελαττωμάτων καθώς και της κατανοήσιμης σύνεσης του Garrett και του λοιπού πληρώματος, κάλυψε μόνο 300 γιάρδες, καταδυόμενο επικίνδυνα, με αργές και κοπιαστικές κινήσεις.¹¹⁶

Απ' την άλλη πλευρά ο Richard Lewinsohn υποστήριξε ότι ο νέος τύπος τον οποίο ο Torsten Vilhelm Nordenfelt παρουσίασε σε μια ομάδα ναυτικών εμπειρογνομόνων στον πορθμό μεταξύ Δανίας και Σουηδίας κινήθηκε εύκολα κάτω από την επιφάνεια του νερού. Για πρώτη φορά το πρόβλημα του υποβρυχίου, το οποίο είχε απασχολήσει τόσο πολλούς μηχανικούς, εμφανιζόταν να έχει επιλυθεί. Σίγουρα οι μεγάλες ναυτικές δυνάμεις ήταν ακόμη διστακτικές στην χρησιμοποίηση υποβρυχίων. Προτιμούσαν να περιμένουν τα αποτελέσματα πρόσθετων πειραμάτων προτού να αποφασίσουν να θέσουν το νέο ναυτικό όπλο σε υπηρεσία.¹¹⁷

Ο Torsten Vilhelm Nordenfeldt τιμήθηκε (πήρε τον τίτλο) ως βασιλικός αρχιθαλαμηπόλος της Σουηδίας χάρη στην επιτυχημένη του εφεύρεση και λειτουργική επίδειξη του πρώτου πολεμικού υποβρυχίου. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, κανείς δεν ήθελε να το αγοράσει. Πέραν των λόγων που αναφέρθηκαν παραπάνω το νέο όπλο ήρθε στο προσκήνιο εντελώς

¹¹⁵ (Allfrey, 1989, p. 38)

¹¹⁶ (Allfrey, 1989, p. 39)

¹¹⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 68)

ανεπίκαιρα σε ό,τι αφορούσε τις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις, γιατί αποτελούσε κίνδυνο για τα ακριβά, βαρέα και μέχρι τότε αδιαφιλονίκητα θωρηκτά μάχης με τα οποία ήταν ήδη εξοπλισμένες. Έτσι μέχρι τότε και σε ό,τι τις αφορούσε, ο κύριος Nordenfeldt αφέθηκε «στα κρύα του λουτρού» με τις τιμές του και την ακριβή εφεύρεσή του.¹¹⁸

Εάν οι Μεγάλες Δυνάμεις είναι απρόθυμες, επιχειρηματολογούσε ο Ζαχάρωφ, τότε οι μικρές θα προτιμηθούν. Ήταν αρκετά πατριωτικός ώστε να κάνει την πρώτη προσφορά στην πατρίδα του, την Ελλάδα, η οποία είχε αρκετά χρήματα χάρη στη βοήθεια ενός δανείου για την αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών.¹¹⁹

Ο Ζαχάρωφ θα πουλούσε ένα τέτοιο σκάφος στην Ελλάδα, τονίζοντας το γεγονός ότι η μικρότερη στρατιωτική δύναμη των βαλκανίων μπορούσε, κάνοντας μια τέτοια αγορά, να ενισχύσει το γόητρό της απέναντι στις άλλες βαλκανικές χώρες.

Κάλεσε έναν επίσημο του ελληνικού υπουργείου ναυτικών και χωρίς πολλά πολλά του πρόσφερε ένα από τα υποβρύχια του Nordenfeldt. Ο Ζαχάρωφ δεν αποπειράθηκε να τον κολακεύσει· αναγνώρισε ότι ο επίσημος ίσως να αναρωτιόταν γιατί έκανε μια τέτοια προσφορά δεδομένου ότι όλες οι μεγάλες δυνάμεις γνώριζαν την ύπαρξη του σκάφους. Ο Ζαχάρωφ, όμως, επιχειρηματολόγησε ότι ήταν «*πρώτα έλληνας, ένας πατριώτης όπως εσείς και μόνο δευτερευόντως*¹²⁰ *πωλητής*». Τον είχε πιέσει σταθερά να του επιτρέψει να κινηθεί το ενδιαφέρον της Ελλάδας για το σχέδιο γιατί αισθανόταν ότι το υποβρύχιο θα έθετε τέλος στο οθωμανικό φόβητρο, καθώς, με αυτό το όπλο, η Ελλάδα μπορούσε να αποκαταστήσει την ελευθερία των θαλασσών γύρω απ' τις ακτές της και να απειλήσει το οθωμανικό ναυτικό.

Σε ένα λουτρό του ξενοδοχείου Μ.Βρετανία ο Ζαχάρωφ πραγματοποίησε την επίδειξη με ένα πρότυπο του σκάφους. Ο επίσημος εντυπωσιάστηκε και ζήτησε να του επιτραπεί να παρακολουθήσει μια δοκιμασία πλήρους κλίμακας με το σκάφος στη θάλασσα. Ο ενθουσιασμός του για το νέο ναυτικό όπλο είχε εκδηλωθεί πλέον, αλλά φοβόταν το κόστος. Ο Ζαχάρωφ είχε έτοιμη την απάντησή του: Η Ελλάδα ήταν ένα μικρό κράτος και χρειαζόταν μόνο ένα τέτοιο σκάφος το οποίο θα της προσέδιδε τεράστιο γόητρο και θα απέτρεπε εν δυνάμει εχθρούς. Εκτίμησε ότι ο αμυντικός προϋπολογισμός της χώρας ήταν ήδη υπερπλεσμένος, αλλά είχε εξασφαλίσει απ' τον Nordenfeldt ορισμένους ειδικούς όρους πώλησης οι οποίοι σήμαιναν ότι η Ελλάδα θα αποκτούσε το υποβρύχιο πολύ φθηνότερα από οποιαδήποτε άλλη χώρα.¹²¹

¹¹⁸ (Neumann, 1938, p. 83)

¹¹⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 68)

¹²⁰ (McCormick, 1965, p. 49)

¹²¹ (McCormick, 1965, p. 50)

Ο Ζαχάρωφ επειγόνταν να «αφεθεί το πρώτο να φύγει φθηνά. Μόλις πουλήσουμε ένα μπορούμε να πουλήσουμε κι άλλα. Και μόλις έχουμε πουλήσει σε δύο χώρες μπορούμε να ανεβάσουμε τις τιμές».¹²²

Έτσι προέκυψε η περίεργη κατάσταση όπου η μικρή Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα στον κόσμο η οποία παρέλαβε το πρώτο λειτουργικό υποβρύχιο. Φυσικά το νέο ναυτικό «θαύμα» δημιούργησε μεγάλο ενδιαφέρον στο Αιγαίο Πέλαγος και προκάλεσε στους γείτονες της Ελλάδας μια κάποια ανησυχία. Ιδιαίτερα η οθωμανική κυβέρνηση ενδιαφερόταν για αυτό το νέο είδος Δούρειου Ίππου, το οποίο μια μέρα ίσως να μπορούσε να διέλθει δια μέσου των Δαρδανελλίων και να εμφανιστεί μπροστά στην Κωνσταντινούπολη.^{123 124}

Η βιομηχανία στρατιωτικών εξοπλισμών ήταν διεθνής κι ο καθένας μπορούσε να το προμηθευτεί αν είχε τα χρήματα. Αφού οι οθωμανοί, παρά τα οικονομικά τους προβλήματα, ακόμη διέθεταν μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη απ'τους Έλληνες, ήταν σε θέση να αποκτήσουν για τον εαυτό τους δύο υποβρύχια μεμιάς.¹²⁵

Έχοντας πουλήσει ένα υποβρύχιο στην Ελλάδα, προειδοποίησε τους οθωμανούς για το τι είχε συμβεί και τόνισε ότι, για λόγους ασφαλείας, όφειλαν να αγοράσουν δύο. Αυτό φυσικά άρμοζε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Και για να είναι δίκαιος με την Ελλάδα χρέωσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία περισσότερα.¹²⁶

Το ελληνικό πολεμικό ναυτικό πλήρωσε £9.000 για την περηφάνια του· δεν είναι προφανές, αλλά επρόκειτο για ευκαιρία. Οι Έλληνες είχαν πετύχει κάποια στρατηγική αναβάθμιση απ'την αγορά που έκαναν και, μέσω ενορχηστρωμένων και υπερβολικών ισχυρισμών για το

¹²² (McCormick, 1965, p. 51)

¹²³ (Lewinsohn, 1929, p. 68)

¹²⁴ Στα μέσα της δεκαετίας του 1880, το ελληνικό πολεμικό ναυτικό, θέλοντας να παραμείνει μέσα στις τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής αλλά και να διατηρήσει το αξιόμαχο του Στόλου, είναι από τα πρώτα ναυτικά στον κόσμο που επιθυμεί να εντάξει στη δύναμή του ένα υποβρύχιο σκάφος. Πρόκειται για το «NORDENFELT-I». Κατασκευασμένο στο Ekensberg της Σουηδίας, βασισμένο στα σχέδια του Άγγλου κληρικού George Garrett και χρηματοδοτούμενο από τον Σουηδό κατασκευαστή όπλων Thorsten Nordenfellt, από τον οποίο έλαβε και το όνομά του.

Σκάφος ελλειπτικού σχήματος, μήκους 19,5μ. και μέγιστου πλάτους 2,75μ. Είχε εκτόπισμα εν καταδύσει 55 τόνων και δυνατότητα κατάδυσης έως τα 15μ. Η κίνησή του προερχόταν από μία ατμομηχανή 100 ίππων, η οποία του έδινε δυνατότητα ανάπτυξης ταχύτητας 9 χλμ εν επιφάνεια και 7 χλμ εν καταδύσει, με αυτονομία στην κατάδυση 160 ναυτικά μίλια. Ήταν οπλισμένο με έναν τορπιλοσωλήνα, ο οποίος είχε τη δυνατότητα βολής μιας τορπίλλης 14 ιντσών σε απόσταση 30μ. από το στόχο και εβρισκόμενο εν επιφάνεια.

Το "NORDENFELT-I" φτάνει στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1886 (αποσυναρμολογημένο). Τον Μάρτιο του ίδιου έτους κάνει τις πρώτες του δοκιμές στον Φαληρικό όρμο, κατά τις οποίες παρουσιάζει στοιχεία αξιόπλοου σκάφους εν επιφάνεια, αλλά δεν ισχύει το ίδιο και στην κατάδυση, όπου εμφανίζει πολλά προβλήματα ευστάθειας, στεγανότητας και προβλήματα στην εκτόξευση της τορπίλλης. Όλα αυτά το καθιστούν μη αποδεκτό από το Πολεμικό Ναυτικό και μένει ανενεργό έως το 1901 οπότε και καταστρέφεται.

Πηγή:

<http://www.hellenicnavy.gr/el/organwsi/arxigeio-stolou/ypagomenes-ypiresies/dioikisi-ypovryxiwn/istoriko/dioikisis-ypovryxiwn/to-prwto-ypovryxio>

¹²⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 69)

¹²⁶ (McCormick, 1965, p. 51)

νέο όπλο, οι οθωμανόι κατέστησαν ενήμεροι για την απειλή που αντιμετώπιζαν. Ο Ζαχάρωφ εργάστηκε για την προώθηση αυτών των φόβων. Έπεισε τον Hassan Πασά,¹²⁷ τον υπουργό ναυτικών, να παραγγείλει δύο σκάφη, από κάθε άποψη ανώτερα (στα χαρτιά), με διπλό οπλισμό και πενταμελές πλήρωμα. Τα πρώτα απ' αυτά ήταν ήδη κοντά στην ολοκλήρωσή τους στην Εταιρεία Ναυτικών Κατασκευών και Πολεμοφοδίων στο Barrow· το δεύτερο ήταν, με επιμονή των οθωμανών, έγκλειστο σε ένα ναυπηγείο στο Chertsey. Το συμβόλαιο καταρτίστηκε απ' τον Ζαχάρωφ τον Ιανουάριο του 1886, με προδιαγραφές που ήταν μη πραγματοποιήσιμες. Κατανοώντας ότι η παράδοση θα γινόταν μέσα σε δύομισι μήνες, οι οθωμανόι προετοιμάστηκαν να πληρώσουν £11.000 για κάθε πλοίο. Στάλθηκαν,¹²⁸ με πολλούς μήνες καθυστέρηση, για επανασυναρμολόγηση υπό την περιστασιακή καθοδήγηση του Garrett (συνεργάτη του Nordenfelt) στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό δεν ήταν τόσο τίμιο όπως περίμενε ο πελάτης· έλειπαν κομμάτια, τα σχέδια συχνά ήταν υπερβολικά προβληματικά, ο Garrett, καθησυχαστικά ασαφής, ήταν σπάνια διαθέσιμος όταν τον χρειαζόνταν περισσότερο και ο Ζαχάρωφ, υπεύθυνος για τις αποδοχές των εργατών, παρέμενε φευγαλέος όπως πάντα. Παραπονούμενοι με δικαιολογημένη πικρία, οι οθωμανόι έκαναν ό,τι καλύτερο μπορούσαν για να το παλέψουν μόνοι τους. Αν και το σκάφος που είχε κατασκευαστεί στο Barrow κατελκύστηκε τον Απρίλιο του 1886, οι επίσημες δοκιμές και των δύο υποβρυχίων δεν έλαβαν χώρα μέχρι τον Ιανουάριο του 1888. Απέτυχαν στην κύρια δοκιμή· ήταν εμφανές ότι δεν μπορούσαν να καταδυθούν. Εκτός απ' τον κίνδυνο για τα πληρώματα, ο οποίος δεν διέφυγε της προσοχής της τουρκικής επιτροπής, αναφέρθηκε ορθά – κοφτά ότι «δεν είχαν ναυτική χρησιμότητα». Ωστόσο, ακόμη θεωρούνταν ότι χρησιμοποιούνταν – ως Abdul Hamid και Abdul Medjüt – ενώ τα στάθμεψαν γρήγορα στην ακτή για ασφάλεια και τα άφησαν να σκουριάσουν. Αλλά, για τους ίδιους λόγους που κινητοποίησαν τους έλληνες, η Υψηλή Πύλη δεν μπόρεσε να αντέξει την αναγνώριση των ελαττωμάτων των σκαφών και έτσι εξαπάτησε τον ευρωπαϊκό Τύπο με μια θετικά αντινοβολούσα αναφορά για τις επιδόσεις τους. Ακόμη και ο ίδιος ο Garrett ονομάστηκε επίτιμος πλοίαρχος του Αυτοκρατορικού Οθωμανικού Ναυτικού.¹²⁹

¹²⁷ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία πραγματοποίησε διάφορους στρατιωτικούς εκσυγχρονισμούς, ως αποτέλεσμα της εμφάνισης νέων τεχνολογιών στον 19^ο αιώνα. Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, ανέθεσε στον υπουργό ναυτικών Χασάν Πασά την αγορά αυτών των νέων σκαφών για το πολεμικό ναυτικό καθώς είχε προβλέψει την στρατηγική σημασία των υποβρυχίων και τις πιθανές επιπτώσεις τους στην ειρήνη και τον πόλεμο. Το ελληνικό ενδιαφέρον για την αγορά υποβρυχίων ήταν επίσης ένας παράγοντας που εξώθησε τον σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ στην αγορά αυτών των σκαφών για να δημιουργήσει ένα πιο ισχυρό ναυτικό.

Τα ναυπηγεία στο Barrow κατασκεύασαν δύο απ' αυτά τα ατμοκίνητα σκάφη για τον σουηδό βιομήχανο και έμπορο Thorsten Nordenfelt.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_submarine_Abd%C3%BCI_Hamid

¹²⁸ (Allfrey, 1989, p. 39)

¹²⁹ (Allfrey, 1989, p. 40)

Δεν υπήρχαν όρια στον ελεύθερο ανταγωνισμό ανάμεσα στους πολιτικούς των στρατιωτικών εξοπλισμών. Εάν η Ελλάδα, η Ρουμανία, η Ρωσία ή οποιοσδήποτε άλλος εθελοντής γείτονας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξέφραζε επιθυμία να αυξήσει το απόθεμα των πλοίων του με ένα υποβρύχιο, η εταιρεία Nordenfelt και ο αντιπρόσωπός της ο Ζαχάρωφ, ήταν πάντα στην υπηρεσία του.¹³⁰

Το Μάιο του 1887 ο Ζαχάρωφ συνδυάζοντας μια επίσκεψη στην Αγία Πετρούπολη ως αντιπρόσωπος για το αυστριακό τυφέκιο Mannlicher, έθεσε εκεί την πρότασή του προς τον υπουργό ναυτικών, ο οποίος εξέφρασε ενδιαφέρον, μεταγενέστερα επιβεβαιωμένο απ' τον ρώσο ναυτικό ακόλουθο στο Λονδίνο.¹³¹ Είπε στον ρώσο υπουργό Ναυτικών: *«Η εταιρεία μου δεν είναι αντιπρόσωπος καμίας χώρας. Οι οθωμανοί έχουν αγοράσει δύο υποβρύχια απ' την εταιρεία μου. Σε περίπτωση πολέμου το οθωμανικό ναυτικό μπορεί, χάρη σ' αυτά τα δύο υποβρύχια, να απειλήσει τα πλοία σας στη Μαύρη Θάλασσα και να χτυπήσει εκεί που δεν θα το περιμένετε. Αυτά που κατέχουν οι οθωμανοί, μπορείτε κι εσείς να τα έχετε, σε μεγαλύτερους αριθμούς, εάν το θέλετε. Προτείνω ότι αφού δύο υποβρύχια είναι επαρκή για τις τοπικές ανάγκες μιας μικρής δύναμης όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, τέσσερα είναι απαραίτητα για τη δική σας ασφάλεια ως μεγάλη δύναμη»*.¹³² Με τουλάχιστον ζοηρές ελπίδες, το Υποβρύχιο Ατμόπλοιο του Nordenfelt, με τον Ζαχάρωφ ως παρελκόμενο, πήρε θέση στη ναυτική επιθέωση για το χρυσό ιωβήλαιο στο Spithead τον Ιούλιο. Ατμοκινούμενο ήρεμα συγκέντρωσε την προτίμηση του τσάρου. Χωρίς βιασύνη για διαπραγματεύσεις, πέρασε ένας χρόνος προτού το σκάφος επιθεωρηθεί από μια ρωσική ναυτική αντιπροσωπεία, πάντοτε μια πονηρή άσκηση στην κοροϊδία. Σε μια προσπάθεια να πείσει τους σκεπτικούς ρώσους να αγοράσουν, ο Nordenfelt ανακοίνωσε ότι το είχαν αποφασίσει. Αυτό προκάλεσε μια δημόσια διάψευση στην εφημερίδα The Times και μια ειλικρινή καταδίκη του σκάφους ως *«ολοκληρωτικά ακατάλληλου για ναυτικούς και πολεμικούς σκοπούς»*.¹³³ Η ζήτηση σε αυτό το πεδίο ήταν μάλλον μικρή, ακόμη και τα χρόνια που ακολούθησαν. Η μεγαλύτερη εφεύρεση του Nordenfelt του έφερε την μικρότερη χρηματική επιτυχία.¹³⁴

Ο J.P.Holland το 1889 ανέπτυξε το Plunger και το Holland, προάγγελους όλων των μεταγενέστερων σχεδίων υποβρυχίων. Περίπου ταυτόχρονα, ένας επιχειρηματίας, ο Isaac Rice, ο οποίος είχε μονοπωλήσει την αγορά αποθήκευσης μπαταριών στις ΗΠΑ, ήρθε στο προσκήνιο δημιουργώντας την Εταιρεία Ηλεκτρικών Πλοίων,¹³⁵ αποκτώντας τις ευρεσιτεχνίες του Holland. Λόγω πολιτικών πιέσεων και των ικανοτήτων του να πείθει, το αμερικανικό ναυτικό αγόρασε το υποβρύχιο του Holland τον Απρίλιο του 1900.

¹³⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 69)

¹³¹ (Allfrey, 1989, p. 40)

¹³² (McCormick, 1965, pp. 53 - 54)

¹³³ (Allfrey, 1989, p. 40)

¹³⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 69)

¹³⁵ Μάλλον ηλεκτροκίνητων εννοεί σε αντιπαράβολή με τα ατμοκίνητα/ατμόπλοια

Αργότερα την ίδια χρονιά (1900), η αμερικανική εταιρεία, υπό την προστασία του πρώτου λόρδου Rothschild, υπέγραψε μια συμφωνία αδειοδότησης με την πολεμική βιομηχανία Vickers – η οποία μέχρι τότε είχε απορροφήσει τον Ζαχάρωφ και τους υπαλλήλους του – για είκοσι πέντε χρόνια, καλύπτοντας ολόκληρη την Ευρώπη καθώς και τη Βρετανία. Καθώς δεν υπήρχαν περαιτέρω επερχόμενες παραγγελίες στην αμερικανική πλευρά – το υπουργείο ναυτικών φοβήθηκε ότι εάν προωθείτο η απαίτηση για υποβρύχια, το νομοθετικό σώμα των ΗΠΑ ίσως να ψαλίδιζε το κόστος απ' τον προϋπολογισμό των πολεμικών πλοίων – η Vickers υποστήριξε την Εταιρεία Ηλεκτρικών Πλοίων αγοράζοντας ένα σημαντικό μειοψηφικό πακέτο μετοχών και μέχρι το 1903 διέθετε, μαζί με τον Isaac Rice, την απόλυτη πλειοψηφία. Όχι ότι το ναυτικό κατεστημένο στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού εξέταζε τα μηχανήματα με ολοκληρωτικά ευνοϊκό τρόπο: «ένα όπλο χαμηλής τάξης, υποχθόνιο, άδικο και αντίθετο με την Αγγλία» ήταν μια χαρακτηριστική ετυμηγορία.¹³⁶ Αλλά είχαν δύο διακριτά υλικά πλεονεκτήματα για τους κατασκευαστές. Μπορούσαν να φτιαχτούν γρήγορα· αργότερα, η Vickers μπόρεσε να παραδώσει στο βρετανικό ναυαρχείο (γενικό επιτελείο ναυτικού) έξι σκάφη μέσα σε οκτώ μήνες με άλλες μεγάλες παραγγελίες να «τρέχουν». Και επιπλέον, όπως ο Albert Vickers θα εκμυστηρευόταν σύντομα στον Ζαχάρωφ, «αυτά τα σκάφη...επιτρέπουν ένα πολύ ευρύ περιθώριο κέρδους».

Μέσω αυτής της σύνδεσης η αμερικανική εταιρεία (η Εταιρεία Ηλεκτρικών Πλοίων) θα αποκτούσε τον Ζαχάρωφ ως περιουσιακό στοιχείο και μια πολύ βολική διευθέτηση βάσει προμήθειας συνάφθηκε η οποία διήρκεσε μέχρι την ημέρα του θανάτου του. Ο Isaac Rice έγραψε στη Vickers ότι θα συμμορφωνόταν με τη γνώμη του Ζαχάρωφ στο θέμα της πολιτικής πωλήσεων και θα «καθοδηγούνταν απόλυτα απ' αυτή τη συμβουλή». Είχε έρθει η εποχή του υποβρυχίου.¹³⁷

¹³⁶ (Allfrey, 1989, p. 41)

¹³⁷ (Allfrey, 1989, p. 42)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ NORDENFELT ΜΕ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΟΥ MAXIM ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΩΦ

Τον Μάρτιο του 1886, η Εταιρεία Όπλα και Πολεμοφόδια Nordenfelt καταχωρήθηκε στα μητρώα του Ηνωμένου Βασιλείου στην οδό Κοινοβουλίου 53, στο Westminster, με ονομαστικό κεφάλαιο £300.000, από τις οποίες καλύφθηκαν οι £150.000. Ένας ειδικός σε οργανωμένα πυροβολεία και πρόσφατα αποστρατευμένος αρχηγός του βρετανικού ναυαρχείου, ο ναύαρχος Σερ Astley Cooper Key, διατέθηκε για πρόεδρος· ο Nordenfelt, ο οποίος έφερε τις ευρεσιτεχνίες του στην εταιρεία, διατήρησε ένα πλειοψηφικό πακέτο μετοχών. Η νέα εταιρεία ευημέρησε τόσο πολύ που διανεμήθηκε ένα μέρος 27 ½ τοις εκατό για την πρώτη χρονιά και τον Αύγουστο της επόμενης χρονιάς ο Nordenfelt απέκτησε μια τοποθεσία σαράντα στρεμμάτων στο Erith σε βολική απόσταση απ' το οπλοουργείο Woolwich για το βρετανικό του εργοστάσιο. Ο Ζαχάρωφ, επίσης, είχε μετακομίσει στο Λονδίνο μέχρι τότε και ρίχτηκε με ζέση στο νέο του επάγγελμα σα να προσπαθούσε να επανορθώσει για τον χαμένο χρόνο και τις χαμένες ευκαιρίες.¹³⁸

Το ενδιαφέρον των διάφορων γενικών επιτελείων κατευθυνόταν κυρίως σε ταχύβολα πυροβόλα όπλα. Από την εποχή του γαλλικού ταχυβόλου mitrailleuse στο γαλλογερμανικό πόλεμο – αν και δεν είχε επιφέρει τη νίκη, είχε ωστόσο προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες – καθένας προσπαθούσε να κατασκευάσει όπλα που θα έβαλλαν το ταχύτερο δυνατό. Οι προσπάθειες για καιρό παρέμεναν ανεπιτυχείς,¹³⁹ αλλά στη δεκαετία του 1880 οι οπλοτεχνουργοί σε διάφορες χώρες παρήγαγαν εξυπηρετικά όπλα. Και ο Nordenfelt συμμετείχε στην κούρσα. Το ταχύβολο όπλο του ήταν αρκετά μικρό και φορητό, αν και χρειαζόταν τέσσερις άνδρες για να το χειριστούν. Είχε ήδη εισαχθεί σε διάφορους στρατούς.¹⁴⁰ Οι κύριοι ανταγωνιστές δε στον τομέα του μυδραλιοβόλου ήταν τα όπλα των Gatling, Gardner και του Nordenfelt με τα δύο τελευταία κάπως ανώτερα απ' το Gatling σε απόδοση.¹⁴¹

Αναμφίβολα ένα μείζον κίνητρο για την αλλαγή κατοικίας του Ζαχάρωφ ήταν η μη καλοδεχούμενη εμφάνιση του ανταγωνισμού. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1880, οι επιλογές, ανάμεσα στα αντίπαλα ημιαυτόματα ταχύβολα όπλα, ήταν οι προαναφερθείσες. Αυτό θα άλλαζε αιφνίδια. Την ίδια εποχή που ο Ζαχάρωφ δοκιμαζόταν σκληρά εξαιτίας της αναιμίας στη γαλλική πρωτεύουσα, ένας ανήσυχος αμερικανός – ένας «αυθάδης γιάνκης» σύμφωνα με τη δική του περιγραφή – έκανε το πρώτο ευρωπαϊκό του ταξίδι ως

¹³⁸ (Allfrey, 1989, pp. 44 - 45)

¹³⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 69)

¹⁴⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 70)

¹⁴¹ (Davenport, 1934, p. 103)

αρχιμηχανικός της αμερικανικής Ηλεκτρικής Εταιρείας Φωτισμού στην Ηλεκτρική Έκθεση του Παρισιού το 1881. Ένας εκκεντρικός, καυστικός, ορμητικός και ασεβής άνθρωπος, ο Hiram Maxim θα βοηθούσε να δημιουργηθεί το πεπρωμένο του Ζαχάρωφ.

Ενώ βρισκόταν στο Παρίσι έκανε τα πρώτα σχέδια ενός αυτόματου όπλου και διασχίζοντας τη θάλασσα της Μάγχης για να εξετάσει την κατάσταση της ηλεκτρικής βιομηχανίας στη Βρετανία, νοίκιασε¹⁴² πρώτα ένα δωμάτιο στην οδό Cannon προτού μετακινηθεί σε δικό του οίκημα επί της οδού Hatton Garden 57.

Το όπλο που δημιουργήθηκε απ' αυτό τον πρόχειρο σχεδιασμό του Maxim ήταν επαναστατικό: ήταν το πρώτο πλήρως αυτόματο όπλο, με όλες τις λειτουργίες να πραγματοποιούνται με την ανακρουστική ενέργεια του «κλωστήματος» σε αντίθεση με τους προγόνους του που βασίζονταν σε χειροκίνητη μανιβέλα. Με αυτό τον τρόπο μπόρεσε να αυξήσει τη δύναμη πυρός του στις 600 βολές το λεπτό, εξαπολύοντας περισσότερο ακριβείς και συγκεντρωμένες βολές απ' ό,τι πενήντα τυφεκιοφόροι. Ήταν επίσης ελαφρύτερο και απαιτούσε λιγότερους άνδρες για να το χειριστούν απ' ό,τι του Nordenfelt. Ο Maxim έβγαλε την πρώτη του βρετανική ευρεσιτεχνία στις 26 Ιουνίου 1883, για το όπλο, που αν δεν τερμάτιζε όλους τους πολέμους, τουλάχιστον θα τους τερμάτιζε πιο γρήγορα – ή έτσι έλπιζαν.¹⁴³

Στην αρχή πιστευόταν ότι το πυροβόλο όπλο του Maxim δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα ιδιοφυές παιχνίδι, αρκετά καλό για να δημιουργήσει αίσθηση για μια δυο εβδομάδες. Αλλά προέκυψε να είναι αρκετά περισσότερα απ' αυτό. Ο εφευρέτης, που είχε ήδη αποκτήσει φήμη σε άλλα πεδία, ταξίδευε ο ίδιος με το μηχανήμα του από χώρα σε χώρα και το παρουσίαζε στις στρατιωτικές αρχές. Στα υπουργεία πολέμου ο επικρατών τόνος στην αρχή ήταν αποθαρρυντικός, αλλά σταδιακά το πυροβόλο όπλο του Maxim άρχισε να είναι ένας επικίνδυνος ανταγωνιστής του ταχυβόλου του Nordenfelt.¹⁴⁴

Ο Albert Vickers, διευθύνων σύμβουλος της Vickers AE, ήταν τόσο ενθουσιώδης με το πολυβόλο του Maxim που συνόδευσε τον αμερικανό εφευρέτη σε ένα μεγάλο μέρος της περιοδείας που έκανε για την προώθηση της εφευρέσής του και χρησιμοποίησε κάθε ευκαιρία για να τον πείσει να κάνει μια συμφωνία για την κατασκευή και τη διανομή του επί ευρωπαϊκού εδάφους. Αλλά ο Maxim δίσταζε.¹⁴⁵

Ήταν ο φίλος του Maxim, Randolph R. Symon, αντιπρόεδρος της εταιρείας του Κεντρικού Σιδηροδρόμου του Μεξικού, που τον σύστησε στον Albert Vickers. Τελικά, οι τρεις τους συγκρότησαν την εταιρεία τους το Νοέμβριο του 1884 με κεφάλαιο £50.000 σε μετοχές των £20, αγοράζοντας τη φήμη και την πελατεία του Maxim για £35.000. Ανάμεσα στους

¹⁴² (Allfrey, 1989, pp. 44 - 45)

¹⁴³ (Allfrey, 1989, p. 46)

¹⁴⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 70)

¹⁴⁵ (Davenport, 1934, p. 104)

μετόχους βρίσκονταν ο Nathaniel Rothschild και ο Ernest Cassel, δύο απ'τους εξυπνότερους μεγαλοεπιχειρηματίες της εποχής. Η εταιρεία αγόρασε εγκαταστάσεις στο Crayford για το επαναστατικό όπλο.

Ωστόσο, οι παραγγελίες της βρετανικής κυβέρνησης για το όπλο ήταν λίγες παρά τις βελτιώσεις στο βάρος και τις επιδόσεις του· παρήχθη μια εκδοχή των 40 λιβρών η οποία έβαλλε 2.000 γύρους σε τρία λεπτά – μια επίδοση η οποία επρόκειτο να διαρκέσει για πάνω από τριάντα χρόνια. Παρέμεναν οι πωλήσεις στο εξωτερικό. Η πρώτη δοκιμασία της ομάδας του Maxim ήταν στην Ελβετία όπου κέρδισαν μια παραγγελία ενάντια στον Gardner, ο οποίος είχε ήδη νικήσει τον Nordenfelt και τον Gatling.¹⁴⁶

Ο Nordenfelt ενοχλήθηκε σοβαρά απ'τον ανταγωνισμό του Maxim, αλλά ο αντιπρόσωπός του ο Ζαχάρωφ προσφέρθηκε να εκτοπίσει το όπλο του Maxim απ'το πεδίο με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο σε ό,τι αφορούσε τις ξένες στρατιωτικές αρχές. Αν μπορούσε μονάχα να πετύχει να προλάβει τον Maxim σε κάποια από τις επιδείξεις του θα φρόντιζε καλά ώστε το αποτέλεσμα¹⁴⁷ της γενικής δοκιμής να μην είναι πλεονεκτικό για το όπλο του Maxim.¹⁴⁸

Τότε, το 1886, έγιναν δοκιμές στη Spezia για το ιταλικό ναυτικό.¹⁴⁹ Ο Maxim είχε μάθει ότι το ιταλικό ναυτικό είχε προκηρύξει διαγωνισμό και ότι το όπλο του Nordenfelt τον είχε κερδίσει. Έτσι έσπευσε με το δικό του όπλο στην Spezia. Καθώς το πρωτότυπο του Nordenfelt είχε δοκιμαστεί σκληρά κι οι ικανότητές του ήταν καλά γνωστές, το μόνο που χρειαζόταν να κάνει ήταν να «σπάσει» την επίδοσή του. Αυτό ήταν εύκολο. Το όπλο του ήταν ελαφρύτερο, έβαλλε ταχύτερα και καλύτερα και δεν χρειαζόταν τόσους πολλούς άνδρες να το χειρίζονται. Του ζητήθηκε να ρίξει το όπλο του στη θάλασσα και να το αφήσει μέσα στο νερό για τρεις ημέρες. Το έκανε κι αυτό και τρεις ημέρες αργότερα το όπλο λειτουργούσε δίχως καθαρισμό τόσο καλά όσο λειτουργούσε και πριν. Κατόπιν επέστρεψε στο Λονδίνο κι άφησε το πρωτότυπο στην Spezia. Μερικές εβδομάδες αργότερα ο Δούκας της Γένοβας είπε ότι θα ήθελε να το δει να βάλλει. Καθώς είχε άλλες εργασίες να κάνει δεν μπορούσε να πάει ο ίδιος στην Spezia. Ο Maxim διέταξε δύο άνδρες να πάνε με τον αντιπρόσωπό του στην Spezia. Ο ένας ήταν ένας λαμπρός σκοπευτής με μια εκπληκτική φήμη στον βρετανικό στόλο, ο άλλος ήταν ένας απ'τους καλύτερους διαθέσιμους μηχανικούς. Βασιζόταν σε αυτούς του δύο άνδρες για να κάνουν ό,τι έπρεπε χωρίς προσκόμματα.

Προτού φύγουν απ'το Λονδίνο ο Maxim μίλησε στον αντιπρόσωπό του γι'αυτούς τους άγγλους εργάτες. Όταν σχολούσαν απ'την εργασία, του είπε, θεωρούσαν ότι ήταν σαν να είχαν πάει διακοπές και αυτό για εκείνους σήμαινε άφθονη κατανάλωση οينوπνευματωδών ποτών. Μπορούσαν να βασίζονται σ'αυτούς μόνο εφόσον δεν είχαν χρήματα στις τσέπες

¹⁴⁶ (Allfrey, 1989, p. 46)

¹⁴⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 70)

¹⁴⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 71)

¹⁴⁹ (Allfrey, 1989, p. 46)

τους. Έτσι διέταξε τον αντιπρόσωπο να παίρνει όλες τους τις αποδοχές, να πληρώνει τις δαπάνες τους, αλλά να μην τους επιτρέψει να αγγίζουν χρήματα μέχρι την ολοκλήρωση των δοκιμών. Θα επέβλεπε ότι διέμεναν στο ίδιο ξενοδοχείο με εκείνον και δεν θα επέτρεπε ποτέ να διαφύγουν της προσοχής του ούτε στιγμή.

Όλα πήγαν καλά έως ότου έφθασαν στην Spezia.¹⁵⁰ Τότε οι εργάτες προέβαλλαν διάφορους λόγους βάσει των οποίων έπρεπε να έχουν μερικά χρήματα, αλλά ο αντιπρόσωπος θυμόταν τις διαταγές του και αντιστάθηκε πεισματικά.

Αλλά παρ'όλα αυτά το επόμενο πρωινό βρήκε τους άνδρες του τόσο μεθυσμένους που το να κάνουν τις δοκιμές ήταν εκτός θέματος. Ποιός ήταν ο ευγενικός, γενναιόδωρος άγνωστος ο οποίος, σύμφωνα με τον ρου των πραγμάτων, πήρε τους δύο άνδρες που ήθελαν να πιούν αλκοολούχα ποτά για μια νυχτερινή έξοδο στην Spezia; Για άγνωστους λόγους ο Maxim ξεπερνάει εύκολα αυτό το πρόβλημα: μπορεί, φυσικά, να επρόκειτο για ατύχημα. Αλλά έγινε αργότερα γνωστό απ'τα χείλη του Maxim καθώς και ενός υποστράτηγου της Αυστροουγγαρίας ότι ένα συνηθισμένο χαρακτηριστικό τέτοιων ατυχημάτων ήταν να βρίσκεται αναμειγμένος σε αυτά ένας συγκεκριμένος αντιπρόσωπος της εταιρείας Nordenfeldt. Όμως ό,τι και να συνέβη, ούτε μια μεγάλη ποσότητα οينوπνευματωδών ποτών δεν μπορούσε να αποκρύψει το γεγονός ότι το όπλο του Maxim ήταν ανώτερο. Κι οι δύο άνδρες ξεμέθυσαν και κρατήθηκαν κλειδαμπαρωμένοι για τις επόμενες είκοσι τέσσερις ώρες. Ο δούκας έπρεπε να περιμένει λίγο. Τελικά οι δοκιμές πραγματοποιήθηκαν και καταχωρήθηκε δεόντως μια μεγάλη ιταλική παραγγελία απ'τον Hiram Maxim και όχι απ'τον κύριο Ζαχάρωφ που ήταν γενναιόδωρος με τα οينوπνευματώδη ποτά.¹⁵¹

Στη συνέχεια ο Hiram Maxim πληροφορήθηκε ότι διεξάγονταν δοκιμαστικά πολυβόλων στη Βιέννη κι ότι το όπλο του Nordenfeldt μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε επικρατήσει. Ζήτησε να του επιτραπεί να φέρει ένα όπλο στην Αυστρία και να βάλλει με αυτό. Λίγες ημέρες αργότερα έλαβε άδεια κι αμέσως πήρε ένα όπλο για το οπλοστάσιο στη Βιέννη.¹⁵²

Οι αυστριακοί στρατιωτικοί, ωστόσο, ζήτησαν ένα όπλο το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιεί τα δικά τους φυσίγγια. Γι'αυτό ο Maxim επέστρεψε στο Λονδίνο για να φτιάξει γρήγορα ένα άλλο όπλο και με την άφιξή του στο Steinfeld, προετοιμάστηκε να δώσει επιπλέον αποδείξεις της δεξιοτεχνίας του. Αφού είχε πυροβολήσει μόνο λίγες εκατοντάδες γύρους, το όπλο άρχισε να δείχνει ανησυχητικά συμπτώματα και τελικά σταμάτησε. Ο Maxim το έλυσε και ανακάλυψε «*προς μεγάλη μου έκπληξη και αηδία*» ότι το σφάλμα οφειλόταν σε επιπόλαιη εργασία η οποία είχε καλυφθεί για να τον εξαπατήσει. Για ακόμη μία φορά έπρεπε να πάρει το όπλο πίσω μαζί του ως αποσκευή στο Λονδίνο όπου ανακάλυψε ότι «*ότι αυτό το ενοχλητικό τέχνασμα ήταν σφάλμα του άγγλου αρχιεργάτη μου*», ο οποίος είχε

¹⁵⁰ (Neumann, 1938, p. 87)

¹⁵¹ (Neumann, 1938, p. 88)

¹⁵² (Neumann, 1938, pp. 88 - 89)

σωριαστεί στο κάθισμά του από υπνηλία που προκάλεσε η γενναιοδωρία του έλληνα οικοδεσπότη του στο γεύμα. Όταν ξύπνησε η ζημιά είχε γίνει απ'τον μηχανουργό, που είχε αμοιφθεί γενναιόδωρα.¹⁵³ *«Στην πραγματικότητα ήταν ο σπουδαιότερος μελάς που είχα ποτέ, καθώς έφερε στη ζωή μου ένα άτομο που μου προξένησε μια τεράστια ενόχληση και φασαρία και απώλεια χιλιάδων λιρών»*. Οι επαγγελματικές αντιξοότητες για τον Maxim δεν είχαν τελειώσει ακόμη. Με το όπλο αποκατεστημένο σε κατάσταση λειτουργίας, η εργασία συνεχίστηκε.¹⁵⁴

Το αυστριακό υπουργείο πολέμου ενδιαφερόταν έντονα για τη νέα εφεύρεση και ολόκληρο το σώμα των στρατηγών είχε κανονίσει να είναι παρόν στις δοκιμές. Θα εμφανιζόταν ακόμη κι ο αυτοκράτορας. Η δοκιμή προχώρησε με στρατιωτική ακρίβεια. Ανάμεσα στις ετερόκλητες στολές, ανάμεσα σε πρίγκιπες και αρχιδούκες που είχαν εμφανιστεί για να γίνουν μάρτυρες αυτού του εντυπωσιακού γεγονότος, εκεί εμφανίστηκε ένα ημίψηλο. Ένας κύριος γύρω στα σαράντα (ο Maxim), με μια γκρίζα γενειάδα και φορώντας επίσημο ανδρικό ένδυμα, έδωσε μερικές σύντομες εξηγήσεις στα αγγλικά. Μετά γονάτισε, μόνος του, μπροστά στο όπλο και οι βολές ρίχτηκαν γρηγορότερα απ'την περιστροφή του ρολογιού. Οι στρατιωτικοί ειδήμονες έμειναν έκπληκτοι. Ποτέ δεν είχε υπάρξει κάτι σαν κι αυτό. Βεβαίως υπήρχαν μερικοί απαισιόδοξοι και ο ξένος εφευρέτης έπρεπε να απαντήσει σε μερικές ερωτήσεις. Αλλά δεν ήταν εύκολο να τον καταλάβεις γιατί δεν μιλούσε παρά μόνο την αγγλική. Ένας απ'τους επικριτές πίστευε ότι η ταχύτητα από μόνη της δεν αρκούσε. Και τι συνέβαινε με την σκοπευτική ακρίβεια; Ο Maxim αμέσως δήλωσε έτοιμος να κάνει μια δοκιμή. Ένας στόχος στήθηκε αρκετά κοντά στο πολυβόλο. Ο κύριος με το ημίψηλο γονάτισε ξανά, ο περίεργος ήχος τικ – τακ¹⁵⁵ ακούστηκε ακόμη μία φορά και προς έκπληξη όλων εμφανίστηκαν στον στόχο τα γράμματα F. J. – τα αρχικά του αυτοκράτορα Franz Josef – σχηματισμένα με κομπές τρύπες.¹⁵⁶

Αυτό το έξυπνο και άκακο αστείο έκρινε την επιτυχία του νέου όπλου. *«Μια θαυμαστή επίδοση»* αναφώνησε ένας ψηλός λεπτός κύριος. *«Καταπληκτικό! Κανείς δεν μπορεί να ανταγωνιστεί το όπλο του Nordenfelt!»* *«Του Nordenfelt;»* Ρώτησε ένας δημοσιογράφος. *«Δεν είναι Maxim το όνομα του εφευρέτη;»* *«Όχι, αυτό είναι το όπλο του Nordenfelt»*. Λίγες ώρες αργότερα ήταν δυνατό να διαβάσει κάποιος στο βιεννέζικο Τύπο και αμέσως μετά στις ξένες εφημερίδες, ότι το όπλο του Nordenfelt είχε δώσει αποδείξεις των ασύγκριτων δυνάμεων των επιδόσεών. Οι κύριοι που είχαν δώσει τις πληροφορίες δεν ήταν άλλοι από τον Βασίλη Ζαχάρωφ.¹⁵⁷

¹⁵³ (Allfrey, 1989, p. 47)

¹⁵⁴ (Allfrey, 1989, p. 48)

¹⁵⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 71)

¹⁵⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 72)

¹⁵⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 72)

Ο Maxim ξαναπήγε στη Βιέννη. Το όπλο ξαναδοκιμάστηκε στο οπλοστάσιο και ο αντιπρόσωπος του άλλου όπλου ήταν εκεί χολωμένος. Όταν τελείωσαν οι δοκιμές ο αντιπρόσωπος του άλλου όπλου που ήταν γλωσσομαθής και πολύ πειστικός ομιλητής υποστήριξε ότι ο το όπλο του Maxim ήταν αδύνατο να κατασκευαστεί μαζικά λόγω του περίπλοκου μηχανισμού του. Επιπλέον, επισήμανε ότι για να χρησιμοποιηθεί απαιτούνταν εξαιρετικά εξειδικευμένο προσωπικό.¹⁵⁸

Οι ενστάσεις του Ζαχάρωφ δεν απέτυχαν να έχουν την επίδρασή τους. Όταν ο Hiram Maxim πήγε στο υπουργείο πολέμου την επόμενη μέρα με τη σίγουρη προσδοκία ότι θα υπερφορτωνόταν με παραγγελίες, συνάντησε μια απροσδόκητα ψυχρή υποδοχή. Αντιμετώπισε μεγάλη δυσκολία στο να πείσει τους ειδικούς του υπουργείου ότι το πολυβόλο του μπορούσε να κατασκευαστεί σε εργαστήρια τόσο άνετα και με τόση ακρίβεια όπως και κάθε άλλο όπλο. Ύστερα από κοπιαστικές διαπραγματεύσεις και συζητήσεις τελικά έλαβε μια παραγγελία για 160 πολυβόλα για τον αυστριακό στρατό. Αλλά το περιστατικό με τον πανούργο αντιπρόσωπο του Nordenfelt κόλλησε στο μυαλό του. Μπορούσε κι αυτός ο ίδιος να χρησιμοποιήσει έναν τόσο πονηρό και πειστικό γλωσσομαθή; οι παραγγελίες σίγουρα θα αποκτώνταν μακράν ευκολότερα και θα ήταν ελεύθερος να κάνει κάτι πρακτικότερο από το να περιφέρεται σε γενικά επιτελεία.

Η βιεννέζικη εμπειρία έκανε εντύπωση διαρκείας και στον Ζαχάρωφ. Έκανε αναφορά προς τον προϊστάμενό του στο Λονδίνο για την επιδέξια επινοημένη δολοπλοκία, αλλά δεν παρέλειψε να¹⁵⁹ επισημάνει την μεγαλοπρεπή επιτυχία που είχε κερδίσει ο Maxim στην Αυστρία, χάρη στην καταπληκτική του εφεύρεση. Έπρεπε να πετύχουν την κατοχή της ευρεσιτεχνίας; εάν μπορούσαν να κατασκευάσουν τέτοια πολυβόλα, οι παραγγελίες τους σύντομα θα αποκτούσαν άλλη όψη. Ένας ανταγωνιστής όπως ο Hiram Maxim δεν μπορούσε να νικηθεί. Υπήρχε μόνο ένας τρόπος να τον αναχαιτίσουν – με το να συνεργαστούν μαζί του.

Αρχικά ο τρόπος σκέψης του Ζαχάρωφ δεν έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τον ισχυρογνώμονα Nordenfelt. Για έναν μηχανικό που είχε τόσες πολλές δικές του επιτυχίες να επιδείξει και είχε αποκτήσει μια ορισμένη διεθνή φήμη με τις εφευρέσεις του, δεν ήταν εύκολο να παραδεχτεί ότι κάποιος άλλος είχε βρει καλύτερες και πιο επικερδείς ιδέες. Παρόλα αυτά, αφού προέταξε κάποια αντίσταση, ο Nordenfelt δήλωσε ότι ήταν έτοιμος να θέσει τέλος στον ανταγωνισμό με τον Maxim και, εάν υπήρχε ακόμη χρόνος, κι εφόσον ο συνεταιρισμός ήταν επί ίσους όροις, να εισέλθει σε συμμαχία μαζί του.

Οι διαπραγματεύσεις με τον Hiram Maxim πήραν μιαν αιφνιδιαστικά ομαλή πορεία. Η πρώτη συζήτηση μεταξύ των δύο ανταγωνιστών έπεισε και τους δύο ότι πιθανόν να ήταν

¹⁵⁸ (Neumann, 1938, pp. 92 - 93)

¹⁵⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 74)

πλεονεκτικό και για τους δύο να ενώσουν τις δυνάμεις τους. Εμφανώς ο Maxim ενδιαφερόταν πρωταρχικά για την απόκτηση υγιών οικονομικών θεμελίων για την εκμετάλλευση των ευρεσιτεχνιών του. Ο Nordenfelt είχε στην διάθεσή του μια καλά ανεπτυγμένη επιχείρηση στρατιωτικών εξοπλισμών και κατείχε εργοστάσια όπλων στην Αγγλία και την Σουηδία, ένα εργοστάσιο πολεμοφοδίων στο Dartford,¹⁶⁰ εργοστάσια παραγωγής σιδήρου στο Bilbao στην Ισπανία¹⁶¹ και ποικίλες θυγατρικές βιομηχανικές μονάδες. Επιπλέον, η εταιρεία του είχε τον Ζαχάρωφ, αυτό τον πολυμήχανο, κοσμογυρισμένο πωλητή – ένα περιουσιακό στοιχείο της επιχείρησης που δεν θα αψηφούνταν.

Ο αποφασιστικός παράγοντας, ωστόσο, ήταν η πικρή εμπειρία ότι και τα δύο διαπραγματευόμενα μέρη είχαν υποφέρει στα πρόσφατα χρόνια – το ότι οι μεγάλες εταιρείες πάντα νικούν τις μικρές στην διεθνή αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών. Οι μεγάλες παλαιές εταιρείες, όπως η Krupp στη Γερμανία, η Schneider – Creusot στη Γαλλία και η Armstrong στη Μ.Βρετανία, ήταν σε θέση να δίνουν πιστώσεις στους πελάτες τους. Είχαν την καλύτερη και την ασφαλέστερη προπαγάνδα στις στρατιωτικές αποστολές και εκπαιδευτές που στέλνονταν παντού στον κόσμο από τα μεγάλα στρατιωτικά κράτη. Έστω κι αν οι μικρότερες χώρες προσπαθούσαν να μιμηθούν τις μεγαλύτερες, προσκαλώντας δημόσιες προσφορές και οργανώνοντας ανταγωνιστικές βολές με στρατιωτική λαμπρότητα προτού διαθέσουν παραγγελίες για εξοπλισμούς – ωστόσο ο αλλοδαπός εκπαιδευτής του στρατεύματος ήταν αυτός που αποφάσιζε για το θέμα, εννιά φορές στις δέκα, ευνοώντας, φυσικά την κατεστημένη εταιρεία της πατρίδας του. Πολύ πριν τα επώνυμα σαπούνια και αρώματα πολιτογραφηθούν σε διάφορες χώρες, τα πυροβόλα όπλα είχαν γίνει διεθνή αγαθά. Ένα έθνος πυροβολούσε με την γερμανική Krupp ή με την γαλλική Schneider – Creusot, εάν ήθελε να έχει στρατό πρώτης τάξεως.

Απ' την άλλη πλευρά, οι μικρότερες και νεαρότερες εταιρείες είχαν δύσκολο έργο. Μπορεί να προσπαθούσαν με όλα τα μέσα που διέθεταν να αποκτούν παραγγελίες. Η δωροδοκία κι η διαφθορά, ανοιχτή ή καλυμμένη,¹⁶² ήταν σε κάθε περίπτωση κοινοτοπία στις επιχειρήσεις στρατιωτικών εξοπλισμών και εκτείνονταν στα υψηλότερα μέρη, σε υπουργεία και κοινοβούλια· αλλά ακόμη και στις κατεργαριές οι μεγάλες εταιρείες μπορούσαν να νικούν τις μικρές. Η φύση των επιχειρήσεων στρατιωτικών εξοπλισμών επέβαλλε συγκέντρωση, συγχωνεύσεις και τον σχηματισμό λίγων, πολύ μεγάλων συγκροτημάτων.

Ήταν αυτή η γνώση που έκανε τους Torsten Vihelm Nordenfelt και Hiram S. Maxim να έρθουν σε συνεννόηση. Η Nordenfelt Guns & Amunitions AE και η Maxim Gun Company συνενώθηκαν σε μία εταιρεία το 1888. Φάνηκε ότι επρόκειτο για μια μεγάλη επιχείρηση: η

¹⁶⁰ Πόλη στα νοτιοανατολικά του Λονδίνου

¹⁶¹ (Lewinsohn, 1929, p. 75)

¹⁶² (Lewinsohn, 1929, p. 76)

αξία των ευρεσιτεχνιών που ο Hiram Maxim έφερε στον συνεταιρισμό από μόνης της υπολογιζόταν κοντά στα £1.000.000. Με την πρώτη δοκιμή φάνηκε ότι υπήρχε εμπιστοσύνη στη νέα εταιρεία. Ένα (ομολογιακό) δάνειο που εκδόθηκε για να χρηματοδοτήσει τη συγχώνευση, υπερκαλύφθηκε σε λίγες ώρες. Το κοινό είχε αποφασίσει ότι η διεθνής επιχειρηματικότητα στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς θα συνέχιζε να ακμάζει στο μέλλον.¹⁶³ Χρόνια αργότερα ο ίδιος ο Ζαχάρωφ παραδέχθηκε αυτές τις ιστορίες αθέμιτης υπονόμευσης του Maxim με κάθε λεπτομέρεια στη Rosita Forbes.¹⁶⁴ «Ο Maxim ήταν εξοργισμένος», είπε, «αλλά με συγχώρεσε και απ' αυτό το τέχνασμα εμφανίστηκε μια νέα εταιρεία πολεμοφοδίων – η Maxim & Nordenfelt και όταν χωρίστηκαν, επέλεξα τον πιο δυνατό. Πήγα με τον Maxim και εντάχθηκα στη Vickers.

*Εργάστηκα κι εργάστηκα. Πούλησα πολεμοφόδια σε όποιον μπορούσε να τα αγοράσει. Ήμουν ρώσος όταν βρισκόμουν στη Ρωσία, έλληνας όταν βρισκόμουν στην Ελλάδα και γάλλος όταν βρισκόμουν στο Παρίσι».*¹⁶⁵

¹⁶³ (Lewinsohn, 1929, p. 77)

¹⁶⁴ Η Rosita Forbes, γεννημένη Joan Rosita Torr, ήταν μια αγγλίδα ταξιδιωτική συγγραφέας και εξερευνήτρια. Στα 1920 – 21 ήταν η πρώτη ευρωπαία που επισκέφθηκε την όαση Kufra στη Λιβύη (μαζί με τον αιγύπτιο εξερευνητή Ahmed Hassanein), σε μια περίοδο που η όαση ήταν κλειστή για τους δυτικούς.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Rosita_Forbes

¹⁶⁵ (McCormick, 1965, p. 58)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ MAXIM NORDENFELT

Το πρόσφατο δρομολόγιο του Ζαχάρωφ μέχρι τον Αύγουστο του 1886, τον είχε πάει απ' το Λονδίνο στο Παρίσι, τη Μαδρίτη, τη Λισσαβόνα, τις Βρυξέλλες και τη Χάγη (δεν αναφέρει τη Βιέννη)· στο τέλος του χρόνου του παρήγγειλαν να πάει στην Κωνσταντινούπολη με διαλλείματα στην Αθήνα και το Βερολίνο. Είχε «αναλάβει ευθύνες για Ν.Αμερική, αλλά ανακάλυψαν ότι θα μπορούσα να είμαι πιο χρήσιμος εδώ και έχω δύο φορές ακυρώσει το ταξίδι, κανονισμένο και πληρωμένο». Εκμυστηρεύτηκε στον William Shaw στην Αθήνα ότι «με συμπαθούν όλοι ασυνήθιστα και καλά κάνουν γιατί έχω κατορθώσει πράγματα που δεν περίμεναν ποτέ». Δεν είναι καθόλου σαφές απ' το βιβλίο παραγγελιών τι πραγματικά κατόρθωσε: η Ισπανία, η Πορτογαλία κι η Ιταλία ήταν οι μόνες αγορές που είχε επισκεφθεί με ευδιάκριτη επιτυχία. Είχε ένα άλλο δικαιολογημένο παράπονο: «Όμως αυτά δεν με πληρώνουν, καθώς σε κάθε χώρα που έχω αναφέρει υπάρχουν τοπικοί αντιπρόσωποι που λαμβάνουν όλες τις προμήθειες, ενώ την εργασία την παρέχω εγώ. Έτσι ο αντιπρόσωπός μας στη Μαδρίτη ο οποίος είναι εκεί τρία χρόνια δίχως να έχει κάνει ποτέ τίποτα τώρα πηγαίνει και παίρνει προμήθεια £3.050 για ένα συμβόλαιο που πήρα εγώ». Ήταν «φυσικό που θέλω να πάω στην Αμερική όπου θα λαμβάνω εγώ όλες τις προμήθειες για την εργασία μου».

Παρά αυτή την αδικία, ήταν ευτυχισμένος που τον εκτιμούσαν κατάλληλα. «Προχωρώ θαυμάσια στην πραγματικότητα, με συμβουλεύονται σε καθετί σημαντικό και η άποψή μου γενικά έχει επενέργεια. Με συμπαθεί πολύ ο Αρχηγός και όλοι οι άλλοι και εάν συνεχίσει να μου αρέσει η εργασία όπως τώρα, μπορώ να μείνω για πάντα στην κορυφή του δέντρου. Αυτά ανέρχονται σε χιλιάδες» επί κυβερνητικών παραγγελιών, όπως επισήμανε στον William Shaw. Οι τρεις αδελφές του τον επισκέφθηκαν. Η Ζωή επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη μετά από τρεις μήνες, τη Σεβαστή και τη Χαρίκλεια τις εγκατέστησε σε ένα σπίτι στο Παρίσι, «ένα πολύ ωραίο και όμορφα επιπλωμένο, αλλά έχει δημιουργήσει μεγάλο κενό στις αποταμιεύσεις μου». Ο ίδιος ήταν, πλησιάζοντας τα σαράντα πια, πιο προνοητικός· εξέταζε ακόμη και την αγορά «ενός ετήσιου εισοδήματος σε κάποια καλή εταιρεία και έτσι να προετοιμαστεί για μια βροχερή μέρα».

Η άνοιξη του 1888 ήταν σημείο καμπής στη σταδιοδρομία του. Είχε τακτοποιηθεί άνετα στο επάγγελμά του και απολάμβανε μια κάποια σταθερή ευημερία. «Είμαι ακόμη ζωντανός, κι εσύ;» ρώτησε τον Shaw. Συνέχισε απαριθμώντας «αξιοσημείωτα γεγονότα» που τον αφορούσαν:

1. «Συνεχίζω να βγάζω λίγα χρήματα.
2. Έχω λάβει 5 τιμητικές διακρίσεις

3. *Έχω ένα γοητευτικό σπίτι στο Παρίσι στην οδό Bienfaisance 54*». ¹⁶⁶

Όπως προκύπτει απ' το μητρώο εταιρειών του Λονδίνου του 1888 η νέα εταιρεία που προέκυψε απ' τη συγχώνευση των εταιρειών των Nordenfelt και Maxim ονομάστηκε «Εταιρεία Όπλων και Πολεμοφοδίων Maxim Nordenfelt» ¹⁶⁷ κι αυτό το όνομα χαράχτηκε από εκείνη τη στιγμή πάνω στην πόρτα των γραφείων της επιχείρησης μέσα κι έξω από την οποία ο Βασίλης Ζαχάρωφ πηγαينوερχόταν. Δεν ήταν τυχαίο που το όνομα Maxim τοποθετήθηκε πρώτο. Στη συνεργασία των δύο συνεταίρων, ήταν σύντομα εμφανές ότι ο Hiram Maxim ήταν ο ισχυρότερος. ¹⁶⁸

Το αυτόματο ταχύβολο όπλο του Maxim, με τη στρατιωτική επιτυχία που γνώρισε, αφήσε επίσης τα ίχνη του στους ισολογισμούς των κατασκευαστών όπλων. Η εταιρεία Maxim Nordenfelt πέτυχε να διατηρήσει, τουλάχιστον για μερικά χρόνια, ένα σχεδόν απεριόριστο διεθνές μονοπώλιο στην κατασκευή πολυβόλων. Ένα χρόνο μετά την συγχώνευση των δύο εταιρειών το ταχύβολο όπλο του Maxim εισήχθη στον βρετανικό στρατό και λίγα χρόνια αργότερα στο ναυτικό. Η εταιρεία αμέσως εξασφάλισε μια μεγάλη αγορά για τα προϊόντα της.

Η νέα εφεύρεση εξήψε το ενδιαφέρον έξω απ' τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Όταν ένας υψηλόφρων επισκέπτης απ' το εξωτερικό ερχόταν στο Λονδίνο, το ταχύβολο όπλο του Maxim ήταν πάντα στο πρόγραμμα ως η πιο μοντέρνα ενδιαφέρουσα τεχνική συσκευή. Ήταν έθιμο ανάμεσα στις μεγάλες επιχειρήσεις στρατιωτικών εξοπλισμών να παρουσιάζουν σε βασιλικούς επισκέπτες περιστασιακά ένα πρότυπο του τελευταίου φορητού ταχύβολο όπλου. Αυτή η κίνηση γενικά πλήρωνε πολύ καλά συνήθως όταν έρχονταν οι πρώτες τακτικές παραγγελίες. Η εταιρεία Maxim Nordenfelt ήταν, εκείνη την εποχή, λιγότερο γενναιόδωρη. Σε κάθε περίπτωση, εξέταζε τους υψηλόφρονες επισκέπτες πολύ προσεκτικά για να δει εάν ήταν πιθανόν να γίνουν πελάτες – καλοπληρωτές αργότερα. Όταν ο σάχης της Περσίας, ο οποίος είχε ενθουσιαστεί με τη γρήγορη βολή του ταχύβολου όπλου Maxim, υπαινίχτηκε ευγενικά ότι θα ήθελε ένα δείγμα να το δοκιμάσει, ο Maxim εξήγησε με ήρεμη ευγένεια ότι το όπλο δεν ανήκε σε αυτόν προσωπικά, αλλά στην εταιρεία του και δυστυχώς δεν είχε την αρμοδιότητα να χαρίσει ένα.

Όταν ο Li Hung Chang, ο κινέζος πρίγκιπας, ¹⁶⁹ παρακολούθησε μια επίδειξη του όπλου, καταχάρηκε. Αλλά όταν ο Maxim του είπε ότι κόστιζε £130 το λεπτό σε πυρομαχικά, ο διακεκριμένος επισκέπτης από την Άπω Ανατολή είπε, με έναν τόνο παραίτησης: «*Φοβάμαι ότι αυτό το όπλο βάζει πάρα πολύ γρήγορα για την Κίνα*». Το ίδιο πράγμα συνέβη με τον

¹⁶⁶ (Allfrey, 1989, pp. 49 - 50)

¹⁶⁷ (Neumann, 1938, p. 93)

¹⁶⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 81)

¹⁶⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 84)

βασίλεια της Δανίας. Όταν άκουσε πόσα πυρομαχικά κατανάλωνε το όπλο, παραδέχτηκε ότι ένα τέτοιο όπλο μπορούσε να χρεωκοπήσει το μικρό του βασίλειο σε μερικές ώρες.

Ευτυχώς, υπήρχαν αρκετές χώρες στην Ευρώπη που μπορούσαν να δαπανήσουν όσα ήθελαν για στρατιωτικούς σκοπούς. Ο Ζαχάρωφ, ο οποίος γενικά διεξήγε τις διαπραγματεύσεις με ξένες χώρες, δεν ήταν υποχρεωμένος πια να ικετεύει για παραγγελίες. Ως αντιπρόσωπος της διεθνούς φήμης εταιρείας Maxim Nordenfelt δεν συνάντησε δυσκολίες. Επισκεπτόταν τις στρατιωτικές αρχές της Γερμανίας, της Ρωσίας και της Ισπανίας και πουθενά δεν συναντούσε κλειστές πόρτες. Οι μεγάλες παραγγελίες που έφερνε πίσω παγίωσαν τη θέση του στο Λονδίνο.

Η διανομή υπευθυνοτήτων εντός της εταιρείας ήταν πλεονεκτική γι' αυτόν. Αν και ο Maxim ήταν ο αδιαφιλονίκητος πνευματικός ηγέτης της εταιρείας, στην πραγματικότητα δεν ήταν επιχειρηματίας· τα ενδιαφέροντά του βρίσκονταν στο τεχνικό μέρος και, ενώ το πολυβόλο του έκανε το όνομά του διάσημο στην Ευρώπη, ήδη απασχολούνταν με άλλα σχέδια. Από την αρχή της δεκαετίας του 1880 δούλεψε πάνω στην κατασκευή μιας ιπτάμενης συσκευής και έφτιαξε, με τεράστιο κόστος, ένα γιγαντιαίο μηχάνημα πάνω από τριάντα πόδια ύψος, εξήντα πόδια μήκος και ενενήντα πόδια πλάτος. Αν και δεν πέτυχε να κατακτήσει τον αέρα με¹⁷⁰ αυτή την απόκοσμη συσκευή, τουλάχιστον έκανε παγκόσμια αίσθηση.¹⁷¹

Δίπλα σε αυτή την ανήσυχη διάνοια, ο λιγότερο γόνιμος και περισσότερο περισπούδαστος Nordenfelt ήταν ανήσυχος και εξαφανισμένος. Ο Ζαχάρωφ συνειδητοποίησε ότι ο συνεταιρισμός μεταξύ των δύο άνισων ανδρών δεν θα μπορούσε να διαρκέσει για πολύ και διάλεξε να σταθεί δίπλα στον δυνατότερο. Ένωσε ότι η δική του ιδιοσυγκρασία σχετιζόταν πιο στενά μ' αυτή του Hiram Maxim απ' ό,τι μ' αυτή του παλαιού σουηδού του προστάτη· εξάλλου, υπήρχαν αναμφίβολα μεγαλύτερες ευκαιρίες γι' αυτόν στην πλευρά του Maxim.

Τα προαισθήματα του Ζαχάρωφ επιβεβαιώθηκαν σύντομα. Προστριβές αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους δύο συνεταίρους και ο Nordenfelt έφυγε απ' την εταιρεία το 1890 για να βρει άλλη εργασία στο Παρίσι. Ο Ζαχάρωφ έμεινε πίσω με τον Maxim και έγινε ο πιο πολύτιμος εμπορικός του σύμβουλος.¹⁷²

¹⁷⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 85)

¹⁷¹ Ο Ζαχάρωφ συχνά επέμεινε ότι εκείνος και ο Maxim ήταν οι πρώτοι άνθρωποι στη Βρετανία που είχαν ανυψωθεί από ένα βαρύτερο του αέρος σκάφος. Ο Ζαχάρωφ συμβούλεψε τη Vickers (την πολεμική βιομηχανία με την οποία συνεργάστηκε αργότερα) να ξεχάσει τα πάντα σχετικά με τα του Maxim και να μελετήσει μερικά απ' τα πειράματα για αεροσκάφη που πραγματοποιούνταν στη Γαλλία. Το 1910 ο Ζαχάρωφ διαπραγματεύτηκε και απέκτησε μια αποκλειστική άδεια παραγωγής της μηχανής R.E.P. Esnault – Pelterie (πειραματικό αεροσκάφος) στη Βρετανία και τις αποικίες. Το πρώτο μονοπλάνο της Vickers, βασισμένο στο σχεδιασμό του R.E.P., κατασκευάστηκε τον Ιούλιο του 1911. Αλλά επρόκειτο για μια πολλή αργή εκκίνηση σε αυτό το πεδίο των εξοπλισμών και την περίοδο αμέσως πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο η Vickers παρήγαγε συνολικά μόνο είκοσι – έξι μηχανήματα (McCormick, 1965, pp. 100 - 101)

¹⁷² (Lewinsohn, 1929, p. 86)

Ο Nordenfelt πούλησε τις μετοχές του στον Ζαχάρωφ. Δεν είχε περάσει πολύς καιρός που ο ίδιος Βασίλης Ζαχάρωφ είχε συγκινηθεί επειδή ο άνθρωπος τον οποίο είχε εκείνη τη στιγμή αποσπάσει απ' το ίδιο του το εργοστάσιο εκμεταλλευόμενος τον σε βάθος, είχε συμφωνήσει να του δίνει μισθό πέντε λίρες την εβδομάδα. Το όνομα της εταιρείας δεν άλλαξε, αλλά, εάν είχε αλλάξει, τότε θα είχε γίνει Zaharoff – Maxim και όχι αντιστρόφως.¹⁷³

Ο Maxim δεν είχε ανάγκη να ενοχλείται σχετικά με τον τρόπο που εξελίσσονταν οι δουλειές· μπορούσε να περνάει τον καιρό του ανενόχλητος στο σχεδιαστήριό ή το εργαστήριό του και μπορούσε, εάν ήθελε, να βάζει δεκάδες χιλιάδων λίρες σε πειράματα. Ο Ζαχάρωφ μπορούσε να πραγματοποιήσει τα επιχειρηματικά του σχέδια όλο και πιο ελεύθερα. Η έξαρση στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς δεν γνώρισε διακοπή κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890. Οι απόψεις των στρατιωτικών εμπειρογνομόνων σίγουρα άλλαξαν και έτσι άλλαξαν και οι μέθοδοι εξοπλισμού του στρατεύματος. Η μεγέθυνση των κρατικών εταιρειών στρατιωτικού εξοπλισμού σε αρκετές χώρες στέρησε τις ιδιωτικές επιχειρήσεις απ' την ανάληψη πολλών παραγγελιών – αλλά αρκετές παρέμειναν.

Η πολεμική βιομηχανία απέφυγε την πίεση από την καθοδική φάση του οικονομικού κύκλου¹⁷⁴ στην οποία άλλες βιομηχανίες εκτίθεντο περιοδικά. Οι πελάτες της ήταν τόσο ενθουσιώδεις και σίγουροι, και είχαν τόσο υψηλή αγοραστική δύναμη, όσο ένας κατασκευαστής μπορούσε να επιθυμεί. Πέρα από την ολοένα αυξανόμενη ζήτηση, σε καιρό ειρήνης, των ευρωπαϊκών στρατών και στόλων, αρκετοί πόλεμοι την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα διασφάλισαν έναν ταχύτερο ρυθμό πωλήσεων. Νέες διαμάχες ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ελλάδα, η σύγκρουση Ιαπωνίας – Κίνας και Ισπανίας – Η.Π.Α. και οι αποικιακές εκστρατείες των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αφρική, παρείχαν δουλειές και κέρδη. Ο Ζαχάρωφ είχε μόνο ένα μερίδιο στους διεθνείς στρατιωτικούς εξοπλισμούς, αλλά οι προμήθειες ήταν τόσο πλουσιοπάροχες που σταδιακά συσσώρευσε μια σημαντική περιουσία. Χρησιμοποίησε τις αποταμιεύσεις του για να αγοράσει μετοχές στην Εταιρεία Maxim και έτσι διασφάλισε για τον εαυτό του μια οικονομική επιρροή στην επιχείρηση για την οποία εργαζόταν.

Αν και ήταν μέτοχος, συνέχιζε να είναι «ταξιδευτής». Εφορμώντας στην Ευρώπη μέσα σε μια υπερταχεία για να παράσχει στα έθνη, τα οποία ίσως να πολεμούσαν μεταξύ τους μελλοντικά, τα ίδια όπλα – αυτή ήταν η δουλειά του Βασίλη Ζαχάρωφ. Οι τρόποι του σε όλες τις χώρες ήταν αποτελεσματικοί και ενθουσιώδεις, αν και δεν χρέωνε πάντοτε τις ίδιες τιμές.

Η μεγαλύτερη αγορά ήταν η Ρωσία. Αυτή η χώρα είχε δημιουργήσει τα δικά της εργοστάσια πολεμοφοδίων στην Αγία Πετρούπολη και στην Tula, αλλά αυτά σε καμία περίπτωση δεν επαρκούσαν για να προμηθεύουν τον γιγαντιαίο ρωσικό στρατό με όπλα και πυρομαχικά. Αν

¹⁷³ (Neumann, 1938, pp. 101 - 102)

¹⁷⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 86)

και από άλλες απόψεις η Ρωσία βρισκόταν μακριά¹⁷⁵ από τις καινοτομίες της Δύσης, ήταν υποχρεωμένη να εκσυγχρονιστεί με κάθε κόστος σε ό,τι αφορούσε τη στρατιωτική σφαίρα. Αφού έγινε δεκτό το πολυβόλο σε κάθε άλλο δυτικοευρωπαϊκό κράτος, ο Maxim προσκλήθηκε στην Αγία Πετρούπολη για να επιδείξει την εφεύρεσή του.

Οι ρώσοι αξιωματικοί, οι οποίοι αρχικά ήταν πολύ επιφυλακτικοί, σύντομα πείστηκαν για τις δυνατότητες του ταχύβολου όπλου του Maxim.¹⁷⁶ Ο Ζαχάρωφ αποδείχθηκε ιδιαίτερα κατάλληλος για να εξασφαλίσει την πρώτη ρωσική παραγγελία για το πυροβολικό αυτής της χώρας επειδή κατάφερε να κερδίσει την εύνοια μιας γοητευτικής χορεύτριας με την οποία είχε στενές σχέσεις ο αρχιδούκας που το διοικούσε.^{177 178}

Είχε ειπωθεί ότι ο Ζαχάρωφ γνώριζε με μαθηματική ακρίβεια την αγοραστική δύναμη κάθε κράτους στον κόσμο σε θέματα πολεμοφοδίων. Διάβαζε προϋπολογισμούς και επίσημες οικονομικές κυβερνητικές εκδόσεις όπως άλλοι διάβαζαν μυθιστορήματα.¹⁷⁹

¹⁷⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 87)

¹⁷⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 88)

¹⁷⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 90)

¹⁷⁸ (Neumann, 1938, pp. 95 - 96)

¹⁷⁹ (McCormick, 1965, p. 62)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΠΕΡΙΟΔΕΥΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ

Προς τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1888 ο Ζαχάρωφ απεικονίστηκε για πρώτη φορά στο βιβλίο πρακτικών της εταιρείας, ένα από τα λίγα τεκμήρια που επιβίωσαν από εκείνη την πρωτοπόρα εποχή. Έπειτα απ' τις προηγούμενες ακυρώσεις του, τελικά προτάθηκε να αποσταλεί στη Χιλή και το Περού «με ένα ή δύο όπλα αφού πάει στο Rio και στο Buenos Aires». Αυτά τα μέρη επρόκειτο να γίνουν με τα χρόνια πολύ προσοδοφόρες αγορές και τόσο άστατες όσο τα Βαλκάνια.¹⁸⁰

Για να ανακαλυφθεί πότε, πού και πώς ο Βασίλης Ζαχάρωφ ενεπλάκη σε αυτό το χάος των ληστρικών πολέμων, εξεγέρσεων και επαναστάσεων θα πρέπει να γίνει χρήση προσωπικών μαρτυριών.

Μάρτυρας Ro.¹⁸¹: «Πήγε στην νότιο Αμερική επειδή τότε υπήρχε σε εξέλιξη ένας πόλεμος. Αυτοί οι πόλεμοι με την πρώτη ματιά φαίνονταν ότι είχαν κάποιο εθνικό υπόβαθρο. Στην πραγματικότητα ήταν πόλεμοι ανάμεσα στην Μ.Βρετανία και τις ΗΠΑ, πόλεμοι για το πετρέλαιο, για την εκμετάλλευση της ξυλείας, για τα νιτρικά άλατα. Όποτε οι εταιρείες στην Ν.Υόρκη ή το Λονδίνο έρχονταν σε κάποια συμφωνία, τότε ξαφνικά συναπτόταν ειρήνη κι οι εθνικές σημαίες μαζεύονταν και τοποθετούνταν στην άκρη».

Μάρτυρας S.¹⁸²: «Στην εν λόγω περίοδο, το 1894, διεζαγόταν μεταξύ Βολιβίας και Παραγουάης πόλεμος για την διαφιλονικούμενη περιοχή Chaco. Είναι αλήθεια ότι για μερικούς μήνες οι βολιβιανοί σταμάτησαν τις εχθροπραξίες για να δώσουν χρόνο στον Ζαχάρωφ να τους εξοπλίσει και μετά άρχισαν ξανά τον πόλεμο. Αλλά ποτέ δεν παρέδωσε οποιαδήποτε αγαθά στην Παραγουάη. Η αλήθεια είναι ότι υπήρχε ειρήνη για μερικούς μήνες γιατί οι βολιβιανοί δεν επιτίθεντο και φυσικά δεν τους επιτίθεντο κι οι παραγουανοί. Η Παραγουάη πάντοτε διατηρούσε την ειρήνη στο Chaco. Στον δε Βασίλη Ζαχάρωφ δεν επιτράπη καν να εισέλθει στην Παραγουάη. Σε κάθε περίπτωση, αργότερα συνελήφθη στη Βολιβία επειδή ο αντιπρόσωπος μιας αντίπαλης εγγλέζικης εταιρείας τον κατήγγειλε. Βρήκαν έγγραφα πάνω του από τα οποία διαπιστώθηκε ότι είχε δωροδοκήσει κάθε ανώτερο αξιωματούχο στην Βολιβία για να εξασφαλίσει ότι θα αγόραζαν από εκείνον και όχι απ' τον εγγλέζο. Και παρά το γεγονός ότι χρέωνε τιμές πενήντα τοις εκατό υψηλότερες απ' ό,τι άλλες εγγλέζικες εταιρείες».

Ro.: «Εκείνη την εποχή ο Ζαχάρωφ είχε 'βάλει χέρι' σε κάθε διάθεσιμη νοτιοαμερικανική 'πίττα'. Υπάρχει ακόμη και μια ιστορία ότι είχε διατελέσει πρόεδρος – με διαφορετικό όνομα – μιας νοτιοαμερικανικής δημοκρατίας. Ο Ζαχάρωφ πράγματι καταγγέλθηκε για δωροδοκία

¹⁸⁰ (Allfrey, 1989, p. 59)

¹⁸¹ Ο Ro. ήταν ούγγρος, αντιπρόσωπος ενός πρίγκιπα, ένα ιδιαίτερα καλοπληροφορημένο άτομο και πολύτιμος μάρτυρας

¹⁸² Ο S. ήταν στην προξενική υπηρεσία της Δημοκρατίας της Παραγουάης

υψηλά ιστάμενων στρατιωτικών αξιωματούχων και για πώληση σε υπερβολικές τιμές, αλλά όχι από έναν αντιπρόσωπο αντίπαλης εγγλέζικης εταιρείας, αλλά από έναν λονδρέζο δημοσιογράφο που λεγόταν Thomas ή κάτι τέτοιο. Ο Ζαχάρωφ συνελήφθη και βρέθηκαν πάνω του μυστικά στρατιωτικά έγγραφα. Αλλά δεν μπήκε φυλακή. Υπήρξε μια επιτυχημένη και ενεργητική παρέμβαση κι η αγανάκτηση ήταν γενική ενάντια στον δημοσιογράφο που μηχανορραφούσε ενάντια στον Ζαχάρωφ σε αρκετά κράτη. Στην πραγματικότητα ακολούθησε τον Ζαχάρωφ στην Ιαπωνία για να ξεσηκώσει το δημόσιο αίσθημα ενάντια του κι εκεί. Το μεγάλο σκάνδαλο Mitsui ήταν το αποτέλεσμα. Τα πραγματικά κίνητρα για αυτή την εκστρατεία του Thomas ενάντια στον Ζαχάρωφ, δεν είναι γνωστά. Ωστόσο η όλη υπόθεση δεν συνέβη στην πρωτεύουσα της Βολιβίας την Λα Παζ. Συνέβη κατά τη διάρκεια ενός εμφυλίου πολέμου στην Χιλή εκείνης της εποχής».

Η ιστορία για το πώς ο Ζαχάρωφ εξασφάλισε ειρήνη για πέντε μήνες έτσι ώστε να εξοπλίσει τους εμπόλεμους δίνεται σε αρκετές άλλες πηγές οι οποίες είναι ξεκάθαρα ανεξάρτητες η μία απ' την άλλη, αλλά παρ' όλα αυτά είναι καθαρά δημοσιογραφικές. Μία απ' αυτές τοποθετεί οριστικά το πεδίο δράσης στην Αργεντινή και τη Χιλή· άλλες μιλούν μόνο για «δύο νοτιοαμερικανικά κράτη». Ως εκ τούτου φαίνεται ότι μπορεί να καταγραφεί ότι ο Βασίλης Ζαχάρωφ πράγματι έφερε σε πέρας αυτό το μικρό «κόλπο» με τους «μόνο δεκαέξι χιλιάδες νεκρούς», αλλά δεν μπορεί να δηλωθεί κατηγορηματικά ποιο ήταν το πεδίο δράσης.¹⁸³

Ο Anthony Allfrey έχοντας πραγματοποιήσει μεταγενέστερη μελέτη απ' τον Robert Neumann συμπληρώνει τις πληροφορίες για τη δράση του Ζαχάρωφ. Η πολιτική κατάσταση ειδικά στη Χιλή παρείχε ένα ζωηρό πορτραίτο του παιγνίου των στρατιωτικών εξοπλισμών εν τω γίνεσθαι.

Ο απερχόμενος πρόεδρος, ένας μεταρρυθμιστής με στρατοκρατικές μεθόδους, είχε εμπλακεί στον επανεξοπλισμό του στρατού και του ναυτικού και ταυτόχρονα είχε πολιτική αντιπαράθεση και με τα δύο σώματα του Κοινοβουλίου κατά την προεκλογική περίοδο για ανάδειξη προέδρου του 1891 στην οποία επιθυμούσε, κατά τα ειωθότα, να επιβάλλει το δικό του υποψήφιο. Η αντιπολίτευση, υπό την ηγεσία του αντιπροέδρου της Γερουσίας και του προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων, υποστηριζόμενη απ' το μεγαλύτερο μέρος του ναυτικού, αντέδρασε στελεχώνοντας ένα στρατό με εργάτες των ορυχείων νίτρου των οποίων τα έσοδα συνείσφεραν επίσης στη χρηματοδότηση της δύναμης. Πρώτα επιδίωξαν να αποκτήσουν όπλα από τις ΗΠΑ, αλλά το σκάφος που τα μετέφερε δε μπόρεσε να τα αποβιβάσει. Τελικά πέτυχαν να αποκτήσουν όπλα απ' την Ευρώπη, με τα οποία συνέτριψαν την προεδρική φατρία. Ο χαμένος παραιτήθηκε στα πρόθυρα της ήττας του και κατέφυγε στην πρεσβεία της Αργεντινής, όπου τερμάτισε τη ζωή και τη θητεία του με το ίδιο του το χέρι¹⁸⁴ την ίδια μέρα που ολοκληρωνόταν η θητεία του.

¹⁸³ (Neumann, 1938, pp. 103 - 106)

¹⁸⁴ (Allfrey, 1989, p. 59)

Ο απερχόμενος πρόεδρος παρά λίγο να είχε ξανακερδίσει την κυριαρχία στη θάλασσα, την οποία είχε χάσει με την αποσκίρτηση του στόλου του. Περίμενε την άμεση παράδοση του πιο ισχυρού πλοίου στο ναυτικό της Χιλής, του Arturo Prat και δύο γρήγορων καταδρομικών. Αυτά παρέμεναν ημιτελή σε ευρωπαϊκά ναυπηγεία και δεν ενεπλάκησαν στον εμφύλιο πόλεμο. Αλλά καθώς ο διάδοχος του εκδιωχθέντος προέδρου, που ήταν ο άμεσα προαχθείς ναύαρχος που διοικούσε τις νικηφόρες ναυτικές δυνάμεις, δεν ήταν αντίθετος σε νέες σύγχρονες προσθήκες στη διοίκησή του. Γι' αυτό η νέα κυβέρνηση μεγαλόψυχα αποδέχθηκε όλα τα χρέη και από τις δύο πλευρές και την πληρωμή όλων των προμηθειών.

Επίσης ο Ζαχάρωφ προετοίμαζε το έδαφος για το μέλλον στήνοντας μια τοπική οργάνωση αντιπροσώπων. Στο Σαντιάγκο στρατολόγησε μια σημαντική προσωπικότητα, τον αδελφό του κατοπινού καρδινάλιου Merry del Val. Αυτοί θα τον υπηρετούσαν καλά όταν η σπουδαία ναυπηγική κούρσα σχεδόν αναπτύχθηκε ραγδαία στην περιοχή. Είτε οφειλόταν στην επιτυχία του στην Νότια Αμερική ή σε κάποιο άλλο πεδίο, το Δεκέμβριο του 1889 η εταιρεία Maxim – Nordenfellt του έκανε δώρο £500 *«σε αναγνώριση της από μέρους μου πραγματοποίησης ικανοποιητικά μιας συγκεκριμένης συναλλαγής. Δεν με νοιάζουν τα χρήματα, αλλά η φιλοφρόνηση»*, είπε στον Shaw.¹⁸⁵

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι μαρτυρίες που παραθέτει ο Neumann αναφέρονται σε δύο διαφορετικές επισκέψεις του Ζαχάρωφ στην Νότια Αμερική. Το 1890, μετά τα γεγονότα της Χιλής, ο Ζαχάρωφ ευρισκόμενος πάλι στην Ευρώπη, ανέφερε ότι υπήρχαν προοπτικές από την Ισπανία και τη Ρουμανία, ενώ η προαγωγή του εξεταζόταν πίσω από την πλάτη του στο Λονδίνο (από την εταιρεία Maxim – Nordenfellt). Τον Οκτώβριο του 1890, αποδέχθηκε μια δέσμευση δύο ετών ως σύμβουλος εξωτερικών υποθέσεων και τον ακόλουθο Μάιο η αμοιβή του, πάντα εξαιρουμένων των προμηθειών, διευθετήθηκε σε *«όχι λιγότερες από £1.000 ετησίως με πλήρεις εξουσίες να ενεργεί για λογαριασμό της εταιρείας»*. Το Σεπτέμβριο του 1892, το συμβόλαιό του ανανεώθηκε αόριστα, αλλά πρώτα έγινε υποκείμενο πρώτα σε τρίμηνη κι έπειτα σε εξάμηνη προειδοποίηση και εξασφαλίστηκε ελάχιστη προμήθεια £1.000 ετησίως.

Το Δεκέβριο επέστρεψε σε οικείους τόπους, στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη. Γευμάτιζε με τη βασιλική οικογένεια στο Τατόι, τα θερινά ανάκτορα έξω απ' την Αθήνα, *«ένας όμορφος άνδρας, που έδειχνε νεότερος απ' τα σαράντα του και κάτι χρόνια»*. Διόρισε τον παλιό του φίλο, τον William Shaw, ως αντιπρόσωπο της εταιρείας· οι όροι δεν ήταν υπερβολικά γενναιόδωροι – μόνο 2 ½ τοις εκατό προμήθεια και £25 το χρόνο για την κάλυψη όλων των εξόδων, δεδομένου ότι ο αντιπρόσωπος που επέλεξε ταυτόχρονα στην Κωνσταντινούπολη λάμβανε προμήθεια 5 τοις εκατό με εγγυημένο ελάχιστο τις £300. Αλλά τότε, αν και ο Σκουλούδης ήταν πια υπουργός ναυτικών, ο Ζαχάρωφ δεν είχε σοβαρές

¹⁸⁵ (Allfrey, 1989, p. 60)

προσδοκίες για συλλογή καρπών από την ελληνική αγορά απ'τη στιγμή που η χώρα απολάμβανε μόνο ακανόνιστα σύντομα διαστήματα πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας.

Η Ισπανία ήταν ένα διαφορετικό ζήτημα. Οι επιχειρήσεις άνηταν. Η κυβέρνηση, παρενοχλούμενη από κουβανούς αντάρτες, ζητούσε όπλα και ο Ζαχάρωφ και ο κορυφαίος πωλητής της Krupp, ο Friedrich von Bülow, αγωνίστηκαν ανελέητα για παραγγελίες έως ότου σχεδόν κάθε ισπανός αξιωματικός πάνω απ'τον βαθμό του ταγματάρχη είχε γίνει ενεργούμενο του ενός ή του άλλου. Αυτό, όπως είχε ίσως προβλεφθεί, οδήγησε σε αδιέξοδο με τον έναν να περιστρέφεται γύρω απ'τον άλλο προσεκτικά προσδοκώντας διάλλειμα (προφανώς ο προσεταιρισμός αξιωματικών κι απ' τις δύο πλευρές αύξανε τα κόστη, ενώ λόγω του αδιεξόδου που επικρατούσε εκείνη τη στιγμή δεν υπήρχαν παραγγελίες). Το προκάλεσε ο Ζαχάρωφ. Αγοράζοντας μερικά όπλα απ'την Krupp για δικό του λογαριασμό, κανόνισε να διατεθούν στους κουβανούς στασιαστές και μετά τους πρόδωσε στους ισπανούς αξιωματικούς που βρίσκονταν στη μισθοδοσία του. Αυτό το τέχνασμα απέσπασε μια παραγγελία απ'την κυβέρνηση. Η πραγματική αιχμή του δόρατος του Ζαχάρωφ πιθανότατα βρίσκεται στο γεγονός ότι μπορούσε να μειοδοτεί σε σύγκριση με τους γερμανούς προμηθεύοντας όπλα απ'το εγχώριο εργοστάσιο της εταιρείας – το Placencia de las Armas – στη χώρα των Βάσκων.¹⁸⁶

Μέχρι το τέλος του 1893 βρισκόταν πίσω στη Νότια Αμερική. Υπέστη τις πρώτες του αναποδιές σ'αυτή την αγορά λόγω μιας σπάνιας παράλειψης από μέρους του. Κατηγορήθηκε για δωροδοκία και συνελήφθη. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είχε καταγγεληθεί από έναν άλλο βρετανό εξοπλιστικό αντιπρόσωπο που ενεργούσε για την ανταγωνίστρια Armstrong, η οποία είχε προηγηθεί του Ζαχάρωφ στη Χιλή και την Αργεντινή, τον Lawrie Thompson (Επομένως ο Allfrey υιοθετεί τη διήγηση των μαρτύρων του Neumann). Ο Thompson, ο οποίος υποδύοταν επίσης τον ειδικό ανταποκριτή της εφημερίδας The Times, είχε ήδη λόγους να φθονεί τον αντιπρόσωπο του Maxim με τον οποίο είχαν διασταυρωθεί στην Ισπανία. Τώρα, διεγερμένος με την ανανεωμένη επιτυχία του νεόφερτου στην επίτευξη παραγγελιών παρά τη χρέωση υψηλότερων τιμών, ήταν αποφασισμένος να τον περιποιηθεί. Ωστόσο, αφού έγιναν κατάλληλες διευθετήσεις, ο Ζαχάρωφ απελευθερώθηκε. Αηδιασμένος, ο αντιπρόσωπος της Armstrong ξεκίνησε να ασχοληθεί μεθοδικά με τον κινεζοϊαπωνικό πόλεμο.¹⁸⁷

¹⁸⁶ (Allfrey, 1989, p. 61)

¹⁸⁷ (Allfrey, 1989, p. 62)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΚΤΟ. ΕΞΑΓΟΡΑ ΤΗΣ MAXIM – NORDENFELT ΑΠΟ ΤΗ VICKERS' ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΖΑΧΑΡΩΦ

Παρ' όλη αυτή την αναταραχή και τις μεγάλες προσπάθειες του Ζαχάρωφ, τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά με την εταιρεία Maxim – Nordenfelt. Οι παραγγελίες ήταν σποραδικές· ο οικονομικός έλεγχος ήταν ανεπαρκής και η διοίκηση χαλαρή. Ως εκ τούτου η εταιρεία παρουσίασε ζημίες £21.000 το 1894 και £13.000 την επόμενη χρονιά. Οι λογαριασμοί και πιθανά οι προμήθειες δεν πληρώνονταν γρήγορα και μια ετήσια γενική συνέλευση παρατάθηκε για δύομισι ώρες από δυσαρεστημένους μετόχους. Ήταν ο λόρδος Rothschild που παρείχε τη λύση στο πρόσωπο του νεαρού προστατευόμενου, του Sigmund Loewe, νεότερου αδελφού του Ludwig Loewe, ιδρυτή της γερμανικής εταιρείας όπλων Deutsche Waffen. Διορίστηκε γενικός διευθυντής και, τον Οκτώβριο του 1895, διευθύνων σύμβουλος πλήρους απασχόλησης. Μέσα σε έναν χρόνο είχε αντιστρέψει την πορεία της εταιρείας ώστε να παρουσιάσει κέρδη £138.000.

Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό το ευτυχές τέλος, ποικίλες οικονομίες έπρεπε να γίνουν και ο πέλεκυ έπεσε αμερόληπτα και στον Ζαχάρωφ. Τον Ιανουάριο του 1894 το διοικητικό συμβούλιο πρότεινε να αποσυρθεί η εγγύηση του για τις προμήθειες· ο Loewe, ο εκτελεστής, αφέθηκε να παραδώσει την ειδοποίηση *«αμέσως μόλις...οι ειδικοί λόγοι...πάψουν να υπάρχουν»*.

Τρεις μήνες αργότερα υπήρξαν πέντε απολύσεις μεταξύ του προσωπικού και των αντιπροσώπων στο Λονδίνο και ο Ζαχάρωφ μετακινήθηκε σε καθεστώς σταθερών αποδοχών. Επιπλέον, τον Ιούνιο ανατέθηκε στη γραμματέα να τον πληροφορήσει ότι το συμβούλιο είχε απρόθυμα συμπεράνει ότι κατάσταση της εταιρείας εκείνη την εποχή δεν της επέτρεπε να συνεχίσουν την συνεργασία τους. Του δόθηκε εξάμηνη προειδοποίηση (απόλυσης). Ωστόσο, τον Οκτώβριο του δόθηκε αναστολή και αποφασίστηκε να συνεχιστεί η απασχόλησή του στην εταιρεία για την ηπειρωτική Ευρώπη – καμία αναφορά σε Νότια Αμερική ή άλλες αλλοδαπές αγορές – με περιεχόμενο που επισημοποιήθηκε μέσα σε μία εβδομάδα: ο Ζαχάρωφ θα λάμβανε προμήθεια 1 τοις εκατό σε όλες τις παραγγελίες απ' την Ευρώπη, η πληρωμή θα γινόταν κάθε μήνα μόνο με την λήψη μετρητών και θα μπορούσε να διακοπεί με τριμηνιαία προειδοποίηση. Δεν υπάρχει αναφορά οποιασδήποτε αμοιβής, αν και θα είχε λογικά αποκατασταθεί στο αρχικό επίπεδο των £1.000 ετησίως. (Αυτό παρέμενε γενναιόδωρο. Ένας τμηματάρχης κέρδιζε όχι παραπάνω από £400, οι οποίες ήταν αρκετές για να αγοραστεί ένα σπίτι με τρία υπνοδωμάτια και με μεγάλο κήπο).¹⁸⁸

Ωστόσο, δεν θα ήταν πάμφτωχος εάν δεν ξόδευε. Είχε ιδρύσει την τράπεζα και το ανταλλακτήριο συναλλάγματος Express στην πλατεία Όπερας· ήταν επίσης αντιπρόσωπος

¹⁸⁸ (Allfrey, 1989, p. 63)

της Αμερικανικής Εταιρείας Τραπεζογραμματίων: προμήθευε δείγματα χαρτονομισμάτων σε ζήτηση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, αλλά απέτυχε να κερδίσει το συμβόλαιο: *«οι έλληνες θέλουν φθηνή εργασία και δεν τους ενδιαφέρει πόσο χαμηλής ποιότητας είναι – κανείς τίμιος άνθρωπος δεν έβγαλε ποτέ δεκάρα στην Ελλάδα»*, θρηνούσε στον Shaw. Αλλά ήταν έτοιμος καταβάλλει μισό εκατομμύριο γαλλικά φράγκα με τέσσερεις συνεργάτες για να αποκτήσουν το μονοπώλιο σμύριδας από την ελληνική κυβέρνηση. Ο Shaw θα ενεργούσε ως αντιπρόσωπος της κοινοπραξίας με σταθερές αποδοχές και ένα μερίδιο απ'τα κέρδη. Περίμενε ότι η κυβέρνηση θα τον εξαπατούσε πουλώντας τις μετοχές της κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ρίχνοντας την τιμή και καταστρέφοντας την αγορά του. Με τον θάνατο του κύριου γάλλου συνεταίρου του, ο οποίος του δημιούργησε πολλές δυσχέρειες, σταμάτησε την υπόθεση. Επίσης σκέφτηκε να εμπορευτεί κασσίτερο, επιτιμώντας την ελληνική κυβέρνηση για την αποτυχία της να ελέγξει την παραγωγή και ως εκ τούτου να αναγκαστεί να πουλήσει με ζημία. Ήταν *«υπερβολικά ηλίθιοι για να το δουν...θα χρειαστούν 2 ή 3 τρία χρόνια για να πιάσουν την τωρινή τιμή της Ευρώπης. ...μια μέρα θα καταλάβουν ποιος τους δίνει να φάνε και τότε ίσως να μπορέσουμε να έχουμε συναλλαγές μαζί τους»*. Αν και ίσως να είχε απελπιστεί με τους συμπατριώτες του, προσφέρθηκε παρόλα αυτά να συνεισφέρει 25.000 γαλλικά φράγκα για το ελληνικό περίπτερο στην έκθεση του Παρισιού, εάν διοριζόταν *«βασιλικός προμηθευτής»*, έτσι ώστε *«η Ελλάδα να δείξει ότι παρά τα προβλήματά της ακόμη κατέχει μια τιμητική θέση ανάμεσα στις πολιτισμένες χώρες του κόσμου»*. Παρά την υπόσχεσή του να *«κάνει τα πάντα με τον πιο κατάλληλο και λαμπρό τρόπο για να φέρει αναγνώριση στο έθνος»*, η γενναιοδωρία του περιφρονήθηκε.

Τον Ιούλιο του 1896 τοποθετήθηκε διευθυντής της ισπανικής εταιρείας Placencia. Τον Μάρτιο του 1897 οι προσπάθειές του αναγνωρίστηκαν υλικά: ψηφίστηκε μια εφάπαξ αμοιβή £1.000 σε ένδειξη εκτίμησης του διοικητικού συμβουλίου για τις υπηρεσίες του στη Ρωσία και την Ισπανία ιδιαίτερα. Του προσφέρθηκε επίσης μια νέα συμφωνία: το πεδίο του επεκτάθηκε στο σύνολο των εργασιών της εταιρείας με προμήθεια 0,5 τοις εκατό. Απάντησε με ψυχραιμία: *«Οι παραπάνω όροι είναι τέλεια ικανοποιητικοί για μένα και δια τούτου παρακαλώ να τους αποδεχθώ»*.¹⁸⁹

~ ~ ~

Ο Ζαχάρωφ από καιρό ήταν κάτι περισσότερο από αντιπρόσωπος και μέσω του πακέτου των μετοχών του είχε ήδη αποκτήσει μια σημαντική φωνή στη διεύθυνση της επιχείρησης, όταν ο αγγλικός οίκος της Vickers προσέγγισε τον Maxim με μια προσφορά συγχώνευσης.

Ο Maxim είχε μπορέσει να επεκτείνει την εργασία του αξιοσημείωτα στα πρόσφατα χρόνια. Εκτός από το πολυβόλο είχε κατασκευάσει ένα ταχύβολο κανόνι – που ονομαζόταν πομ - πομ από τους μαύρους – το οποίο είχε εξαπλώσει το θάνατο και τον τρόμο ιδιαίτερα στους

¹⁸⁹ (Allfrey, 1989, p. 64)

αποικιακούς πολέμους στην Αφρική και είχε φέρει μεγάλα κέρδη στον εφευρέτη. Τα νέα είδη εκρηκτικών, τα οποία κατασκεύαζε στο εργαστήριό του, ήταν επίσης επιτυχημένα, αν και έφεραν μαζί τους μια αλυσίδα κοπιαστικών δικαστικών προσφυγών σε σχέση με τις ευρεσιτεχνίες. Αν και προσέγγιζε τα εξήντα, οι επινοητικές του δυνάμεις ήταν ακμαίες, αλλά δεν αισθανόταν πλέον την τάση να απασχολείται με τη διαχειριστική πλευρά της επιχείρησης. Η προσφορά που του έκανε η Vickers ήταν πολύ δελεαστική. Προκειμένου να δειχτεί στον κόσμο ο σεβασμός που του απεδίδετο, το επώνυμο του Maxim θα προστίθετο στο παλαιό οικογενειακό εταιρικό όνομα των Vickers Υιοί & Σία. Και το ποσό που θα πληρωνόταν για την ανάληψη της εταιρείας Maxim ήταν πάνω από £1.000.000. Ούτε ο Maxim ούτε ο Ζαχάρωφ μπορούσαν να αντισταθούν σ' αυτή την προσφορά.¹⁹⁰

Το 1897 η Εταιρεία Όπλων και Πυρομαχικών Maxim μεταφέρθηκε στη Vickers έναντι του ποσού των £1.353.334 στερλινών. Ο λονδρέζος τραπεζίτης, Ernest Cassel, ένας στενός φίλος του μελλοντικού βασιλιά Εδουάρδου Ζ', βοήθησε στη χρηματοδότηση της συμφωνίας. Το όλο ποσό καταβλήθηκε ταχέως στους πωλητές, εν μέρει σε μετρητά και εν μέρει σε μετοχές της Vickers.

Για τρίτη φορά στη βιομηχανική του σταδιοδρομία ο Ζαχάρωφ είδε τον εαυτό του να μεταφέρεται σε μια ευρύτερη και ελεύθερη σφαίρα δραστηριοτήτων. Αν και η Vickers δεν ήταν παλαιότερη απ' την Maxim και Nordenfelt ως κατασκευάστρια όπλων και πυρομαχικών, ανήκε στις παλαιές αριστοκράτισσες της αγγλικής βιομηχανίας σιδήρου, με την εταιρεία να έχει ιδρυθεί το 1828 στο Sheffield από τον George Naylor και τον γαμπρό του, τον Edward Vickers. Η αναρρίχησης της δεν άρχισε μέχρι τη δεύτερη γενιά και η προωθητική δύναμη ήρθε από τη Γερμανία. Στη δεκαετία του 1840, ο Alfred Krupp πήγε στην Αγγλία για να μάθει τις τελευταίες τεχνικές μεθόδους. Δέκα χρόνια αργότερα τα πράγματα αντιστράφηκαν. Η διαδικασία παραγωγής χυτοχάλυβα¹⁹¹ που ανέπτυξε ο Krupp εκτόπισε τον σφυρήλατο χάλυβα και όποιος ήθελε να πάρει μαθήματα για τις τεχνικές προόδους έπρεπε να πάει στο Essen. Ο γιος του Edward Vickers, ο Thomas Edward Vickers, εστάλη να κάνει τη μαθητεία του στη Γερμανία και η εμπειρία που έφερε πίσω του έδωσε πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών στην πατρίδα. Όπως και η εταιρεία του Krupp εκείνη την εποχή, η εταιρεία Vickers κατασκεύαζε τροχούς για σιδηροδρομικούς συρμούς και επίσης τμήματα και κυλίνδρους χυτοχάλυβα.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1860 η Vickers προμήθευε¹⁹² χάλυβα για κανόνια και οι δουλειές της είχαν πάει τόσο καλά που το κεφάλαιο της εταιρείας αυξήθηκε σε μισό εκατομμύριο λίρες. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880 η κατασκευή κανόνων όπλων

¹⁹⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 95)

¹⁹¹ Παράγεται απευθείας με χύτευση υπό μορφή πλινθωμάτων και επαναχυτεύεται για την κατασκευή διαφόρων εξαρτημάτων. Πηγή: <https://en.wikipedia.org/wiki/Steel>

¹⁹² (Lewinsohn, 1929, p. 96)

και θωρακισμένων χαλύβδινων φύλλων εξελίχτηκε σε κατασκευή ολόκληρων πυροβόλων όπλων και η Vickers γρήγορα έγινε μία από τις σημαντικότερες κατασκευάστριες εταιρείες κανονιών. Τα σχέδια ενός νεαρού υπολοχαγού του πυροβολικού ονόματι Dawson έφεραν στην επιχείρηση μεγάλες παραγγελίες για το βρετανικό ναυτικό.

Την εποχή που αγόρασε την Maxim, η Vickers απέκτησε την Εταιρεία Ναυτικών Εξοπλισμών, μαζί με τα ναυπηγεία της. Βρισκόταν έτσι σε θέση να κατασκευάσει κάθε είδος στρατιωτικού εξοπλισμού, από ελαφρύ πολυβόλο μέχρι πολεμικά πλοία, τα οποία τα κατασκεύαζε με τα δικά της θωρακισμένα φύλλα και τα εξόπλιζε με τα βαρύτερα πυροβόλα δικής της κατασκευής. Η εταιρεία Vickers, με 3 – 3¼ εκατομμύρια λίρες κεφαλαιακή αξία, ερχόταν μόνη δεύτερη μετά την Armstrong στη βρετανική πολεμική βιομηχανία.

Νέες προοπτικές ανοίγονταν τώρα για τον Βασίλη Ζαχάρωφ. Για τον Hiram Maxim η συγχώνευση με τη Vickers σήμαινε το τέλος· για τον Ζαχάρωφ ήταν ένα ξεκίνημα. Ο Maxim περιορίστηκε ολόένα και περισσότερο στη θέση του τεχνικού συμβούλου – ο οποίος δεν εισακουόταν πάντοτε – μέχρι το 1911 οπότε αποσύρθηκε εν τέλει και το επώνυμό του απ' την επωνυμία της εταιρείας Vickers χωρίς να γίνει ιδιαίτερο θέμα. Ο Ζαχάρωφ ήταν σβέλτος σχετικά με την εκτίμηση για την κατανομή της εξουσίας στην επιχείρηση και ενήργησε αναλόγως. Όπως ακριβώς είχε μεταπηδήσει στον Maxim όταν ο τελευταίος συγχωνεύτηκε με τον Nordenfelt,¹⁹³ έτσι στη συνέχεια μεταπήδησε σε εκείνους που κινούσαν τα νήματα στη Vickers. Καθώς είχε μεγάλο χάρισμα να προσαρμόζεται στις περιστάσεις, δεν συνάντησε δυσκολίες στο να περάσει απ' το εργαστήριο μιας επινοητικής διάνοιας στην ηρεμότερη ατμόσφαιρα ενός σύγχρονου βιομηχανικού συγκροτήματος. Εκεί βρήκε επιτέλους οικονομική δύναμη σε μια κλίμακα επαρκώς μεγάλη έτσι ώστε να δώσει πεδίο δράσης ανάλογο στα χαρίσματά του.¹⁹⁴

Μετά τη συγχώνευση της Vickers με τη Maxim – Nordenfelt ο Ζαχάρωφ εργαζόταν βάσει προμήθειας εννέα δεκάτων της μίας ποσοστιαίας μονάδας επί των συνολικών κερδών της εταιρείας. Η εταιρεία επίσης πλήρωνε διάφορες δαπάνες, περιλαμβανομένων £1.000 το χρόνο για το μίσθωμα του ήσυχου σπιτιού που είχε ενοικιάσει στην λεωφόρο Hoche 41¹⁹⁵ στο Παρίσι. «Σύμφωνα μ' αυτές τις διευθετήσεις η Vickers πλήρωσε μεγάλα χρηματικά ποσά στον Ζαχάρωφ – £34.000 το 1902, £35.000 το 1903, £40.000 το 1904 και όχι λιγότερα από £86.000 το 1905». Έτσι ο Ζαχάρωφ είχε υπερδιπλασιάσει τις προμήθειές του με τη Vickers σε τέσσερα έτη.¹⁹⁶

Όμως ποιά είναι τα χαρακτηριστικά αυτού που αργότερα αποκλήθηκε «Σύστημα Ζαχάρωφ»;

Ο Ζαχάρωφ έφερε τρία νέα στοιχεία στις επιχειρήσεις.

¹⁹³ (Lewinsohn, 1929, p. 97)

¹⁹⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 98)

¹⁹⁵ Εάν κοίταζε κανείς απ' τα παράθυρα του σπιτιού η ματιά του θα έπεφτε στο πλούσιο πράσινο του πάρκου Monceau (Neumann, 1938, p. 116)

¹⁹⁶ (McCormick, 1965, p. 81)

Το πρώτο θα αποκληθεί το «βαλκανικό» στοιχείο. Οι δωροδοκίες αποτέλεσαν εργαλείο ζωτικής σημασίας στη στρατηγική, την τακτική και την πράξη για τον Ζαχάρωφ κι εξελίχθηκαν όσο μπορούσαν απ'τους ανταγωνιστές του. Οι λεπτομέρειες της υπόθεσης των πειραματισμών που έγιναν πρωτύτερα στην Νότια Αμερική υποδεικνύουν την τεχνική και την πρακτική αυτών των ελιγμών. Η εκλεπτυσμένη τεχνική με τις καλοδοουλεμένες της εγγυήσεις ενάντια στις συνέπειες αποτυχίας, αυτή η μέθοδος που έχει αποκληθεί βαλκανική και η οποία θα αποκαλείται στο εξής πιο επιστημονικά ως «δωροδοκία στο ένα κράτος», έχει τρία στάδια και τυπικά στοιχεία:

Πρώτον: υπάρχει η προετοιμασία, η οποία αποτελείται από την απόκτηση πληροφοριών σχετικά με το προς δωροδοκία άτομο – ιδιωτική ζωή, αδύνατα σημεία, πάθη τα οποία θα μπορούσαν πιθανώς να χρησιμοποιηθούν με σκοπό τον εκβιασμό – κατόπιν από την απόκτηση πληροφοριών για τις ευκαιρίες απόκτησης παραγγελιών και τις δραστηριότητες των ανταγωνιστών, περιλαμβανομένων της περικοπής τιμών και της βιομηχανικής κατασκοπείας.¹⁹⁷ Αυτή η ακούραστη προετοιμασία για να διασφαλιστεί η επιτυχία των συναλλαγών αποτελεί τον λόγο, απ'την εποχή του νοτιοαμερικανικού περιστατικού στα μέσα της δεκαετίας του 1890, που αναφερόταν συνήθως όταν συλλαμβανόταν ένας εργολάβος εξοπλισμών με άλλα λόγια ότι ήταν «κατάσκοπος».

Δεύτερον: η διαφθορά αυτή καθαυτή. Εκείνη την εποχή οι ειδικοί στο θέμα εργάζονταν με ένα σύστημα τραπεζικών λογαριασμών και πλαστών ονομάτων. Μετά από διάφορες αποκαλύψεις έπαψαν οι απόπειρες για την δωροδοκία μεμονωμένων ατόμων. Επί της αρχής, έγινε κανόνας να διαφθείρονται ολόκληρες ομάδες αξιωματούχων οι οποίοι στη συνέχεια καλύπταν ο ένας τον άλλο, γιατί εάν η ανακάλυψη του ενός οδηγούσε σε διερεύνηση, τότε η ενοχή του συνόλου των πολλών άλλων θα ερχόταν στην επιφάνεια. Η τυπική πορεία πρακτικά κάθε περίπτωσης ομαδικής δωροδοκίας – το φούντωμα, μια δυο εβδομάδες έξαψης και αγανάκτησης – και η συγκάλυψη της όλης υπόθεσης για λόγους στρατιωτικού, εθνικού κ.ο.κ. γοήτρου. Μετά από μερικά έτη ή μερικές δεκαετίες, αργότερα, πραγματοποιείται μια διερεύνηση δίχως αποτέλεσμα. Κάποιος θα ενδιαφερόταν πολύ κάποτε για τα έγγραφα που συνδέονταν μ'αυτήν και μετά θα ξεχνούσε να τα ξαναποθετήσει στα αρχεία. Σε ό,τι αφορά την δωροδοκία μεμονωμένων ατόμων, αυτή πολύ σπάνια έπαιρνε τη μορφή παράδοσης χρημάτων· έπαιρνε μάλλον τη μορφή ενός «προκαταρκτικού συμβολαίου». Ο αξιωματούχος που υπέκυπτε αποκτούσε τη δυνατότητα μετά την συνταξιοδότησή του να εισέλθει στο διοικητικό συμβούλιο της μιας ή της άλλης εταιρείας με προσαρτημένο τον τάδε ή δείνα μισθό.

¹⁹⁷ (Neumann, 1938, p. 118)

Τρίτον: συναλλαγές με την αιτιολογία ο Πρώτος και ο Δεύτερος χρειάστηκαν χρήματα. Αλλά αξίζαν τον κόπο, γιατί έτσι γίνονταν¹⁹⁸ εύκολα κατανοητές. Μόλις ήταν ασφαλές, υπήρχε η δυνατότητα να καλυφθούν οι δαπάνες με την αύξηση των τιμών. Εάν διακινδυνεύονταν τόσα πολλά, τότε δεν ήταν μόνο δίκαιο, αλλά και σύμφωνο με την οικονομική αρχή της προσθήκης ενός ασφαλιστρου κινδύνου. Ακόμη κι αυτή η παράτολμη αύξηση των τιμών είναι τυπική. Μπορεί να πραγματοποιηθεί με επιτυχία όταν έχει διασφαλιστεί η σιωπή των ανταγωνιστών. Είτε μοιραζόταν μαζί τους η παραγγελία ή τουλάχιστον έπαιρναν μερίδιο απ'τα κέρδη. Εάν παραλειπόταν αυτό το προληπτικό μέτρο, τότε για παράδειγμα κάπου ένας ανταποκριτής του Reuter's θα αγόραζε επιβαρυντικά έγγραφα ή ένα νέο μέλος του αντιπολιτευόμενου κόμματος θα αποκτούσε συμπτωματικά αποδείξεις και τότε κάποιος υποναύαρχος θα τελείωνε την σταδιοδρομία του στο ικρίωμα.

Ο δεύτερος πυλώνας του «Συστήματος Ζαχάρωφ» είναι η αρχή «αμφίπλευρης δράσης» - της εξυπηρέτησης αντίπαλων πλευρών. Αυτή ήταν μια αυθεντική ανακάλυψη του Βασίλη Ζαχάρωφ, ο εξοπλισμός φυσικών ανταγωνιστών, «προαιώνιων εχθρών» κι εκείνων που βρίσκονταν ήδη σε σύγκρουση. Κατόπιν ήταν συνήθως πλεονεκτικό να υπάρχει μια αναστολή των εχθροπραξιών έτσι ώστε τα πολεμοφόδια να μπορούν να παραδοθούν και να πληρωθούν ειρηνικά. Η λέξη κλειδί στην εκλέπτυνση της αμφίπλευρης δράσης είναι ο εθνικισμός. Στο μεταξύ, στην Ευρώπη και αλλού ο εθνικισμός δεν είχε σημειώσει¹⁹⁹ απλά πρόοδο, αλλά κι η βιομηχανία είχε προχωρήσει και ως εκ τούτου προέκυψε η απαίτηση για μια «εθνική βιομηχανία». Για παράδειγμα, ήταν τελείως απαράδεκτο για τους ιταλούς να πρέπει να πυροβολούν με οποιαδήποτε άλλα κανόνια εκτός από εκείνα που είχαν κατασκευαστεί στην Ιταλία και ομοίως κι οι ρώσοι. Από εμπορικής άποψης, κι απ'αυτή του κυρίου Ζαχάρωφ ιδιαιτέρως, αυτό σήμαινε ότι η εταιρεία Vickers, η οποία ήταν οργανωμένη κυρίως για εξαγωγικό εμπόριο, αντιμετώπιζε μεγάλο κίνδυνο απώλειας των αλλοδαπών αγορών της. Αυτός ο κίνδυνος έφθασε στο αποκορύφωμά του το 1905, εκείνη τη χρονιά που η πρώτη ζέση του Ζαχάρωφ στα πολεμοφόδια αναπτύχθηκε σε όλη της την έκταση και μετατράπηκε σε πραγματικό και αιματηρό ρευστό χρήμα. Στη Ρωσία και την Ιαπωνία χρησιμοποιούσαν τα όπλα του Ζαχάρωφ. Ο ρωσοϊαπωνικός πόλεμος του 1904 – 1905 έφερε αυτά τα όπλα σε αντιπαράθεση όπου και οι δυο πλευρές απέδειξαν την υψηλή τους ποιότητα. Αλλά αυτό το προσοδοφόρο εμπόριο περιείχε και μια οδυνηρή πλευρά, γιατί το 1905 όχι μόνο στη Ρωσία και την Ιαπωνία, αλλά σχεδόν παντού ακουγόταν το σύνθημα για μια «εθνική βιομηχανία».

Αυτό που άρχισε τότε ήταν ένα πολύ πονηρό εμπόριο με «εθνικές βιομηχανίες» και συγκάλυψε την πιο πονηρή εφαρμογή της αρχής της αμφίπλευρης δράσης. Πρώτα απ'όλα

¹⁹⁸ (Neumann, 1938, p. 119)

¹⁹⁹ (Neumann, 1938, p. 120)

υπήρξε ενός είδους παρεμβατική πρακτική από μέρους του δεξιότεχνη. Η σκηνή βρισκόταν στην Ιταλία το 1906 το όνομα μιας νεοϊδρυμένης, κατόχου προνομίων ευρεσιτεχνιών, εγγυημένης, εθνικής ιταλικής βιομηχανίας ήταν Vickers – Terni.²⁰⁰

Το δεύτερο βήμα ήταν πιο δύσκολο. Οδηγούσε στη Γερμανία. Από την εποχή της εταιρείας Maxim – Nordenfeldt ο κύριος Ζαχάρωφ είχε έλξει διακεκριμένους αλλοδαπούς. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν ένας Herr Loewe απ' τη Γερμανία, ο οποίος ήταν συνεταίρος σε μια μεγάλη επιχείρηση στρατιωτικών εξοπλισμών. Ο Herr Loewe είχε μεταφερθεί απ' το διοικητικό συμβούλιο της Maxim – Nordenfeldt σ' αυτό της Vickers. Το 1903 ο Herr Loewe πέθανε. Η εταιρεία του ήταν η Ludwig Loewe A.G. στο Βερολίνο, συμμετοχή σε ένα απ' τα μεγαλύτερα καρτέλ στρατιωτικών εξοπλισμών στη Γερμανία, στο οποίο ανήκε επίσης η Berlin – Karlsruhe Industriewerke, η Duerener Metall, η Gebrueder Boehler, η Mauser, η Daimler – Benz και εξορυκτικές εταιρείες της Σιλεσίας. Ο άλλος συνεταίρος στην Ludwig Loewe ο οποίος ήταν ακόμη εν ζωή ήταν κάποιος Herr Paul von Gontard. Φαινομενικά δεν άλλαξε τίποτε, αλλά στην Αγγλία το 1906 στα γραφεία της Vickers είχε δημιουργηθεί ειδικός κλάδος με το όνομα «Λονδρέζοι Αντιπρόσωποι για τα Γερμανικά Εργοστάσια Όπλων και Πολεμοφοδίων Paul von Gontard».

Το τρίτο στάδιο έλαβε χώρα στη Γαλλία. Η Γαλλία θεωρούνταν η πιο δύσπιστη απ' όλες τις χώρες, αλλά το 1907 άρχισε μια πολύ προσεκτική συγκεκαλυμμένη δημιουργία σχέσεων ανάμεσα στον κύριο Ζαχάρωφ και την εταιρεία Schneider – Creusot, την μεγάλη γαλλίδα ανταγωνίστρια, η οποία εξόπλιζε οπουδήποτε οποιονδήποτε δεν εξοπλιζόταν απ' την Vickers, την Armstrong ή την Krupp.²⁰¹ Ο ισχυρισμός σε πηγές προσκείμενες σε κομμουνιστικά κόμματα ότι από το 1907 ο Βασίλης Ζαχάρωφ ήλεγχε την Schneider – Creusot αποτελούσε μεγάλη υπερβολή. Όμως υπήρχε μια Παμπαρισινή (de l'Union Parisienne) Τράπεζα που ανήκε στην βιομηχανία Creusot, από την οποία αποκαλύφθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ότι ο Ζαχάρωφ λάμβανε μετοχικά μερίσματα. Σε κάθε περίπτωση η συναλλαγή μεταξύ Ζαχάρωφ και Le Creusot είχε ολοκληρωθεί. Το αποτέλεσμα ήταν ένας σκληρότερος παρά ποτέ ανταγωνισμός ο οποίος σε κάθε περίπτωση προχώρησε προς τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρά την απαίτηση για «εθνικώς» κατασκευαζόμενα όπλα, ο κύριος Ζαχάρωφ προχωρούσε προμηθεύοντας τα αγαθά. «Προαιώνιοι εχθροί» προτού πολεμήσουν ή κατόπιν δεν ήταν υποχρεωμένοι να αγοράσουν τα όπλα τους από μία και μόνο εταιρεία εάν αυτό ήταν αντίθετο με τις εθνικές τους φιλοδοξίες και περηφάνια. Ότι ένα τουλάχιστον μέρος των χρημάτων τους, με λίγη ή πολλή καθυστέρηση, πήγαινε στην ίδια τσέπη δεν σκότιζε κανέναν ιδιαίτερα. Σε κάθε περίπτωση κανείς δεν το ήξερε ή το μάθαινε πολύ αργά.

²⁰⁰ (Neumann, 1938, p. 121)

²⁰¹ (Neumann, 1938, p. 122)

Η τρίτη αρχή του «Συστήματος Ζαχάρωφ» ήταν «η αρχή της υποδαύλισης». Εάν ο αγοραστής διστάζει, «προτρέπει»²⁰² απ' την είδηση ότι δεν ζητείται πληρωμή με μετρητά· θα του δοθούν πιστώσεις, καθυστέρηση πληρωμής εάν είναι δυνατό έως ότου επιτευχθεί η νίκη ή/και εάν προσφέρονται οι κατάλληλες εγγυήσεις. Αυτή η αρχή, τόσο προσφιλής σε κάθε έμπορο, φυσικά δεν ανακαλύφθηκε απ' τον Βασίλη Ζαχάρωφ, ούτε ήταν αυτή η εξέλιξη της κάτι που συνέβη ειδικά για τους εξοπλισμούς όπου ένα δάνειο χορηγούνταν στο «φτωχό» κράτος, φυσικά όχι σε ρευστό, αλλά με τον όρο ότι το δάνειο θα χρησιμοποιούνταν για να αγοραστούν όπλα απ' την συγκεκριμένη εταιρεία. Εάν η ίδια η εταιρεία στρατιωτικών εξοπλισμών δεν χορηγούσε πιστώσεις, τότε το έκανε ένας τραπεζικός όμιλος στενά συνδεδεμένος με την εταιρεία. Αλλά δεν χρησιμοποιούσε τα αποθέματά του για να το καλύψει· ενεργούσε σαν να πραγματοποιούσε ανάληψη χωρίς αντίκρισμα. Για την επονομαζόμενη επιστημονική χρηματοδότηση αυτής της οικονομικής δραστηριότητας ο Βασίλης Ζαχάρωφ βρήκε στο διοικητικό συμβούλιο της Vickers τον Σερ Vincent Caillard, έναν ειδικό σε δάνεια διεθνούς εμβέλειας, έναν συναγωνιστή και φίλο στο κόμμα των Συντηρητικών του πρεσβύτερου Chamberlain και στην προσωπική του ζωή όχι οργανωτή εξοπλισμών, αλλά μάλλον ελάσσονα ποιητή και φημισμένο εραστή του υπερφυσικού. Έτσι η επιστημονική χρηματοδότηση ανατέθηκε στον Σερ Vincent ο οποίος ασχολήθηκε προσωπικά όπου λάμβανε χώρα μια τακτική συναλλαγή. Υπήρχαν φυσικά και συναλλαγές οι οποίες ήταν απολύτως συνηθισμένες χωρίς τη χρήση της επιστημονικής χρηματοδότησης. Όμως η πλήρης χρήση της επινόησης του Caillard, η εφαρμογή της στην ωμή πραγματικότητα ήταν έργο του Βασίλη Ζαχάρωφ.²⁰³

²⁰² (Neumann, 1938, p. 123)

²⁰³ (Neumann, 1938, p. 124)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΒΔΟΜΟ. ΙΣΠΑΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ – ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ BOERS – ΡΩΣΟΪΑΠΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ – ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΥΡΣΑ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ

Αφού έγινε μια καταγραφή, με συνοπτικό τρόπο, των χαρακτηριστικών του «συστήματος Ζαχάρωφ» είναι πλέον σκόπιμο να συνεχιστεί η εξιστόρηση της ανάπτυξης της πολεμικής βιομηχανίας σχεδόν μέχρι τα πρόθυρα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από τις δραστηριότητες του «ιπότη της καπιταλιστικής βιομηχανίας», του Βασίλη Ζαχάρωφ.

Οι συνθήκες ήταν ξανά ευνοϊκές, όπως είχαν υπάρξει πριν από είκοσι χρόνια, όταν ο Ζαχάρωφ έκανε τα πρώτα του βήματα στην πολεμική βιομηχανία. Η Ισπανία, όπου βρήκε το έργο του ως αντιπροσώπου ιδιαιτέρως εύκολο, διεξήγε έναν απελπισμένο αγώνα με τις Η.Π.Α. το 1898, ο οποίος τερματίστηκε ύστερα από την σαρωτική ήττα της Ισπανίας.²⁰⁴

Η φυσική συνέπεια της απώλειας των αποικιών της Ισπανίας και του ναυτικού της ήταν ότι το ένα πέμπτο του ετήσιου προϋπολογισμού της αφιερώθηκε στον επανεξοπλισμό. Οι ωφελημένες ήταν οι μείζονες βρετανικές κατασκευάστριες πλοίων. Η Vickers με την Armstrong και ο John Brown,²⁰⁵ σχημάτισαν το 1908 την Ισπανική Εταιρεία Ναυτικών Κατασκευών για να ανακαινίσουν τα ναυπηγεία στο Ferrol και στην Καρθαγένη για την κατασκευή ενός νέου ισπανικού ναυτικού και του κρατικού οπλουργείου στη La Carraca. Οι βρετανοί παρέιχαν το ένα τέταρτο του κεφαλαίου, επιδέξια διοίκηση και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Η εν λόγω εταιρεία έγινε η μεγαλύτερη ναυπηγική και μηχανουργική επιχείρηση της χώρας, για την οποία το εργοστάσιο όπλων στην Placencia ήταν υπερβολάβος. Η νέα εταιρεία ξεκίνησε επίσης ένα πρόγραμμα κατασκευής υποβρυχίων τύπου Holland²⁰⁶ με σχετική αδειοδότηση απ' την Εταιρεία Ηλεκτρικών Πλοίων, από την οποία ο Ζαχάρωφ θα έπαιρνε προμήθειες μέχρι το τέλος της ζωής του.²⁰⁷

Κατά το χρονικό διάστημα που η αγγλική πολεμική βιομηχανία είχε αρκετή δουλειά εντός των τειχών, ξέσπασε ο πόλεμος των Boers.²⁰⁸ Ο πόλεμος ενάντια στους Boers ήταν το σοβαρότερο και πιο επικίνδυνο αποικιακό εγχείρημα στο οποίο είχε εισέλθει η Αγγλία για πολύ καιρό. Οι Boers πολέμουσαν κατά κύριο λόγο με αγγλικά όπλα και τα πομ – πομ του Maxim τους παρήχαν ιδιαίτερα καλές υπηρεσίες στον αμυντικό τους πόλεμο ενάντια στην

²⁰⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 98)

²⁰⁵ Ο John Brown και ο Cammel Laird βρίσκονταν ανάμεσα στους πιο σημαντικούς οπλουργούς της εδουαρδιανής εποχής καθώς και αυτής του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Millward & Singleton, 2002, p. 168)

²⁰⁶ Μετά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο (1904 – 1905) η Vickers απέκτησε όλα τα δικαιώματα του νέου υποβρυχίου του Holland. Την ίδια περίοδο απέκτησε επίσης ένα μεγάλο πακέτο μετοχών στην Εταιρεία Πυρίτιδας Chelworth, στην Πανσυμμαχική Εταιρεία Ανθρακασβεστίου και στην Προϊόντα Αζώτου ΑΕ. Έτσι, πέτυχε να συγκεντρώσει ό,τι ήταν ζωτικής σημασίας για τη διεξαγωγή ενός σύγχρονου πολέμου. Η Vickers, ο Ζαχάρωφ και οι παρελκόμενοι. (Davenport, 1934, pp. 136 - 137)

²⁰⁷ (Allfrey, 1989, p. 82)

²⁰⁸ Οι Πόλεμοι των Μπόερς διεξήχθησαν στην Νότια Αφρική μεταξύ των Άγγλων και των Ολλανδών αποίκων της περιοχής, γνωστών ως Μπόερς. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Boer_War

Αγγλία. Η εταιρεία Vickers – Maxim για να καταδείξει τον πατριωτισμό της με τον καλύτερο τρόπο διπλασίασε την ταχύτητα με την οποία προμήθευε όπλα για να χτυπηθούν οι Boers.

Στην πολεμική βιομηχανία από καιρό σε καιρό λάμβαναν χώρα καινούργιες παραδοξότητες που απλώνονταν. Όταν, ύστερα από πολλούς μήνες σκληρού αγώνα, ο πόλεμος των Boers δεν είχε ακόμη οδηγήσει σε αγγλική νίκη, το χρηματοοικονομικό κέντρο στο City του Λονδίνου ενοχλήθηκε. Ένας διακεκριμένος άγγλος επιχειρηματίας απευθύνθηκε στον Maxim και του ζήτησε χρησιμοποιήσει τις παλιές του διασυνδέσεις με τους Boers για να ξεκινήσει ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις²⁰⁹ με τον αντιπρόσωπό τους στη Χάγη – φυσικά στη βάση της συνθηκολόγησης. Εκείνος ο λονδρέζος επιχειρηματίας εξουσιοδότησε τον Maxim να προσφέρει στους Boers £100.000 εάν έπαυαν τις εχθροπραξίες άμεσα και ξανάρχιζαν τις εργασίες στα χρυσωρυχεία. Ο τελευταίος παρείχε το κίνητρο το οποίο έκανε την ειρήνη επιθυμητή. Τα νοτιοαφρικανικά χρεώγραφα είχαν υποστεί μια καταστροφική κατάρρευση στο χρηματιστήριο και οι κάτοχοί τους ήταν έτοιμοι να πληρώσουν γενναϊόδωρα για την άμεση συνέχιση των εργασιών στα χρυσωρυχεία.

Ο εργολάβος του πολέμου ήταν πρόθυμος, εάν ήταν απαραίτητο, να γίνει ειρηνευτικός διαμεσολαβητής. Ενήργησε σωστά απευθυνόμενος πρώτα απ' όλα στον βρετανό υπουργό εξωτερικών, λόρδο Salisbury, ο οποίος δεν είχε αντίρρηση για την προτεινόμενη ενέργεια, αν και δεν προσδοκούσε ότι θα ευοδωνόταν. Ο Maxim τότε πήγε στην Ολλανδία και προσπάθησε να διευθετήσει το ζήτημα με τους αντιπροσώπους των Boers, αλλά ήταν πιο δύσκολο, φάνηκε, να εμπλακεί κανείς σε ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις απ' το να διευθύνει μια επιχείρηση στρατιωτικών εξοπλισμών. Οι Boers απέρριψαν την πρόταση χωρίς δισταγμό και η εταιρεία Vickers υποχρεώθηκε να συνεχίσει την προμήθεια όπλων για μερικούς μήνες, μέχρι που οι άγγλοι πέτυχαν το σκοπό τους (1902) χωρίς να ξοδευτούν οι £100.000.²¹⁰

Το 1902 ο Ζαχάρωφ βρέθηκε ξανά πίσω στη Νότια Αμερική μεταχειριζόμενος τα παλιά του τεχνάσματα κανονίζοντας προσωρινές συνθήκες σε εχθροπραξίες ανάμεσα στην Αργεντινή και τη Χιλή. Τον Φεβρουάριο, η κυβέρνηση της Χιλής έβαλε την υπογραφή της σε ένα συμβόλαιο για δύο θωρηκτά, ένα το Libertad για το ναυπηγείο στο Barrow, το άλλο για το ναυπηγείο της Armstrong στο Elswick. Ο σχεδιασμός τους – εκτοπίσματος 11.800 τόνων, επισκίαζαν το ολοκληρωτικό όπλο, το βαρύ θωρηκτό – συγκρινόταν ευνοϊκά με την τρέχουσα τάξη πλοίων στο βρετανικό βασιλικό ναυτικό και μπορούσαν να εξαπολύσουν περισσότερους τόνους μέταλλο ανά λεπτό, ενώ ήταν δύο κόμβους ταχύτερα απ' τους καλύτερους αλλοδαπούς ανταγωνιστές τους. Το βρετανικό ναυαρχείο δεν ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένο με την προοπτική να περάσουν σε άλλα χέρια, αλλά η βρετανική κυβέρνηση

²⁰⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 98)

²¹⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 99)

αντιστάθηκε σε μια έκκληση στη Βουλή των Κοινοτήτων για την αγορά τους. Στο τέλος άλλαξαν γνώμη και χτύπησαν την τιμή από £2.200.000 σε £1.875.000 ανά πλοίο, πράγμα που ο αρχηγός του βρετανικού ναυαρχείου θεώρησε μια «καλή συναλλαγή για τη χώρα» (η εξοικονόμηση πράγματι αντιπροσώπευε το κόστος δέκα απ' τα νέα υποβρύχια τύπου Holland που η Vickers είχε αρχίσει να παραδίδει στο βρετανικό βασιλικό ναυτικό).

Ο Ζαχάρωφ έπρεπε να περικόψει προμήθειες και άλλες παραδοσιακές δαπάνες, αλλά δεν μπόρεσε να πείσει τους χιλιανούς να αντικαταστήσουν τις απώλειές τους. Η ομάδα του, ωστόσο, αποζημίωσε τον εαυτό της πέντε χρόνια αργότερα στη Βραζιλία με μια παραγγελία για το 19.200 τόνων εξελιγμένο βαρύ θωρηκτό Sao Paolo. Στην αγορά της Νότιας Αμερικής, η Vickers και η Armstrong ένωσαν τις δυνάμεις τους για να αντιμετωπίσουν τον αμερικανικό ανταγωνισμό. Το συμβόλαιο για το αδελφό πλοίο του Sao Paolo, το Minas Gerais, αποδόθηκε επίσημα στο ναυπηγείο της Armstrong στο Elswick, ενώ η Vickers προμήθευσε τις τουρμίνες, χοντρικά ίσο με το ένα τρίτο του συνολικού κόστους.²¹¹

Η Vickers χρησιμοποίησε τα κέρδη απ' τις πωλήσεις της από τον πόλεμο των Boers για να αγοράσει δύο επικουρικές επιχειρήσεις, την Εταιρεία Εργαλείων και Κινητήρων Wolseley και την Εταιρεία Ηλεκτρικών Εξαρτημάτων και Εξαρτημάτων Βαρέων Όπλων. Ήταν ζήτημα μόνο ¼ του εκατομμυρίου λιρών, ένα μικρό τίμημα καθ' οδόν προς την επιχείρηση των £25.000.000. Η επέκταση των πολεμικών βιομηχανιών δεν ήταν επιζήμιο θέμα. Η βρετανική κυβέρνηση²¹² διατήρησε μια επαρκή προμήθεια όπλων όταν ο ανταγωνισμός μεταξύ Αγγλίας και Γερμανίας βρισκόταν στο απόγειό του, και αφού, σε συμφωνία με τις αυστηρές φιλελεύθερες αρχές της, απέφυγε την κατασκευή κρατικών εργοστασίων, το πεδίο ήταν ελεύθερο για τις ιδιωτικές εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών. Κάθε πολεμικό πλοίο μεγάλου τύπου απέφερε τουλάχιστον ένα τέταρτο του εκατομμυρίου λίρες. Τα κέρδη αυξάνονταν και καινούργια χρήματα συνέχισαν να έρχονται απ' έξω. Καθώς οι μεγάλες εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών διένειμαν πολύ γενναιόδωρα μερίσματα, οι ειρηνόφιλοι πολίτες αρέσκονταν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους σε μετοχές της πολεμικής βιομηχανίας. Κάθε λίγο η εταιρεία Vickers μπορούσε να αυξάνει το μετοχικό της κεφάλαιο χωρίς δυσκολία και με τα νέα χρήματα να εξαγοράζει μικρότερες εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών στην Αγγλία και το εξωτερικό.

Η μεγαλύτερη ευκαιρία ήταν τα ναυπηγεία των Beardmore & Σία κοντά στη Γλασκώβη, τα οποία παρέμειναν μια ανεξάρτητη επιχείρηση με κεφάλαιο 3 – 3 ¼ εκατομμυρίων λιρών, αλλά ήρθαν βασικά υπό τον έλεγχο της Vickers. Αν και οι μεγάλες επιχειρήσεις στρατιωτικών εξοπλισμών, ιδιαίτερα η Armstrong και η Vickers, διατήρησαν έναν οξύ ανταγωνισμό μεταξύ τους, αυτό δεν τις απέτρεπε απ' το να συνδυάζονται περιστασιακά για να

²¹¹ (Allfrey, 1989, p. 82)

²¹² (Lewinsohn, 1929, p. 99)

αποκτούν μια τρίτη επιχείρηση, όπως, για παράδειγμα, το Εργοστάσιο Τορπιλών Whitehead.²¹³

Ο Ζαχάρωφ δεν χρειαζόταν να ενοχλείται για την πορεία της επιχείρησης στην Αγγλία. Ήταν σε καλά χέρια. Όπως ήταν ως συνήθως σε όλες τις χώρες, η εγγλέζικη πολεμική βιομηχανία είχε οχυρωθεί με πολιτικούς επιρροής και ανθρώπους κλάσεως. Ανάμεσα στους πιο προεξέχοντες²¹⁴ μετόχους της Armstrong βρίσκονταν εξήντα μέλη της αριστοκρατίας, οκτώ μέλη του κοινοβουλίου και πέντε επίσκοποι, ενώ το διοικητικό συμβούλιο μπορούσε να επιδείξει τα πιο διακριθέντα ονόματα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ο όμιλος της Vickers εκοσμείτο ομοίως με διάσημα ονόματα. Ο θεματοφύλακας των χρεωγράφων ήταν ο λόρδος Sandhurst, τέως υφυπουργός πολέμου και εκείνη την εποχή λόρδος αρχιθαλαμηπόλος. Ο υπουργός αποικιών, Lewis Harcourt, ήταν ένας ιδιαίτερα σπουδαίος και καλοδεχούμενος μέτοχος. Ο A.J.Balfour ήταν θεματοφύλακας για το Beardmore. Ο μαρκήσιος του Graham, ένας ενθουσιώδης υποστηρικτής της στράτευσης, κοσμούσε το διοικητικό συμβούλιο.²¹⁵

Ο Jacques Sapir,²¹⁶ εξηγεί ότι οι αιτίες που συναντώνται τόσο διαφορετικοί άνθρωποι στα διοικητικά συμβούλια είναι δύο: Ο πρώτος λόγος είναι να κερδίσουν τον σεβασμό των άλλων. Η συμμετοχή της ηθικής και πολιτικής ηγεσίας της χώρας στο συμβούλιο ευνοεί τις επαφές. Επιπλέον, υπήρχαν άνθρωποι που χρειαζόνταν χρήματα, κυρίως για την πολιτική, όχι την προσωπική τους ζωή. Κάποιοι άλλοι, ήθελαν να επενδύσουν τα χρήματά τους. Για παράδειγμα η Αγγλικανική Εκκλησία διαχειριζόταν αρκετό ρευστό και επιθυμούσε να το επενδύσει. Η Vickers ήταν μια εταιρεία που δεν κινδύνευε να κηρύξει πτώχευση. Ήταν μια πολύ καλή επένδυση και το γεγονός ότι ήταν κατασκευάστρια όπλων δεν επηρέασε αρνητικά τις εκτιμήσεις.²¹⁷

Σ' αυτό το περιβάλλον ο Ζαχάρωφ, μεταξύ άλλων, διείδε ότι η πολεμική βιομηχανία εμπεριείχε κάτι περισσότερο από την κατασκευή και προμήθεια των όπλων. Οι μεγιστάνες των στρατιωτικών εξοπλισμών δεν ήταν μόνο πιστοί υποστηρικτές των πολιτικών, αλλά ήταν κι ίδιοι ισχυροί παράγοντες στο πολιτικό παιχνίδι. Φυσικά, ακόμη και στη Vickers η υψηλή

²¹³ Στο λιμάνι της Αυστροουγγαρίας Fiume υπήρχε το εργοστάσιο τορπιλών Whitehead το οποίο, όπως παρατίθεται απ' τον γάλλο ειδικό, Mennevée, ήταν το *αυστροουγγρικό παρακλάδι της Vickers* από πλευράς της η επιχείρηση Whitehead στο Fiume, μαζί με την μητρική εταιρεία Vickers, ίδρυσαν ακριβώς πριν τον πόλεμο ένα γαλλικό παρακλάδι στο Saint – Tropez και στο διοικητικό συμβούλιο βρισκόταν ο κύριος Ζαχάρωφ διαθέτοντας δύο μετοχές (Neumann, 1938, pp. 153 - 154). Στην Γαλλική Εταιρεία Τορπιλών Whitehead ο κύριος Ζαχάρωφ ήταν συνεταίρος με έναν άγγλο υπουργό, τη σύζυγο ενός γερμανού υπουργού, έναν γάλλο υποναύαρχο, τη σύζυγο ενός αξιωματικού του ναυτικού της Αυστροουγγαρίας, ένα μέλος της οικογενείας Reventlow που ήταν γνωστή για τα πανγερμανικά της αισθήματα και την χήρα του Herbert von Bismarck, νύφη του Σιδηρού Καγκελαρίου (Neumann, 1938, p. 158)

²¹⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 100)

²¹⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 101)

²¹⁶ Διευθυντής ερευνών της EHESS στο Παρίσι (Ανώτατης Σχολής Κοινωνικών Επιστημών – École des hautes études en sciences sociales)

²¹⁷ (Αμπαζόγλου, 2005)

πολιτική δεν εμπλεκόταν συνεχώς. Η εταιρεία κατέβαλλε προσπάθεια για να αποκτήσει και την πιο μικρή παραγγελία και σε καμία περίπτωση δεν περιφρονούσε τις μεθόδους με τις οποίες οι πιο μικρές επιχειρήσεις προσπαθούσαν να κερδίσουν συμβόλαια. Αλλά ο απόλυτος στόχος ήταν αρκετά πιο μακρινός. Όταν μια κυβερνητική πολιτική δεν συντελούσε σε επαρκείς παραγγελίες, αυτή η πολιτική έπρεπε να αλλάγεται. Γιατί η πολεμική βιομηχανία, τελικά, δεν υπήρχε χάριν της πολιτικής, αλλά η πολιτική υπήρχε χάριν της πολεμικής βιομηχανίας. Αυτό ήταν το αξίωμα πάνω στο οποίο βασίστηκε ο πολιτικός ρόλος που παίχτηκε απ' τις μεγάλες πολεμικές βιομηχανίες.²¹⁸

Όσο περισσότερο αθόρυβα και κρυφά τόσο δούλευαν καλύτερα αυτοί που κινούσαν τα νήματα. Όσο χυδαίες και να ήταν οι μέθοδοι που χρησιμοποιούσαν οι αντιπρόσωποι, οι εντολές πίσω απ' τη σκηνή έπρεπε να φορούν λεπτεπίλεπτα γάντια, έτσι ώστε τα χέρια τους να είναι πάντα καθαρά. Ο κίνδυνος δεν έλειπε απ' το παιχνίδι, γιατί ένα σκάνδαλο μπορούσε να θέσει εκτός μάχης για χρόνια ακόμη και μια επιτυχημένη επιχείρηση.

Οι ανταγωνιστές διευκόλυναν ο ένας τη δουλειά του άλλου· ο ένας επωφελούνταν απ' την προπαγάνδα του άλλου. Οι μεγιστάνες της βαριάς βιομηχανίας σε όλες τις χώρες κατείχαν εφημερίδες, οι οποίες αντιτίθεντο συστηματικά στην ειρηνοφιλία και προκαλούσαν πολεμικό πυρετό. Δεν ήταν απαραίτητο να φουντώνουν τις πολεμικές φλόγες ευθέως, όπως κάποια άτσαλα χέρια έκαναν κάποιες φορές· ήταν επαρκές να δημιουργούν ένα αίσθημα φόβου και αμυντικής ανάγκης στον πληθυσμό. Πάντα ήταν η χώρα τους αυτή που απειλούνταν από εξωτερική επίθεση, πάντα των γειτόνων τους των οποίων οι πολεμικές προετοιμασίες ήταν ανώτερες. Ήταν πάντοτε απαραίτητο να είναι σε επιφυλακή ενάντια σε εχθρική εισβολή. Το ξίφος έπρεπε πάντα να κρατιέται γυαλισμένο κι η ασπίδα στέρεη. Περιστασιακά η προπαγάνδα των πολεμικών βιομηχανιών έκανε μια ιδιαίτερα τολμηρή κίνηση και εξαπέλυε έναν ευθύ συναγερμό στο σχηματισμό των ειδήσεων του αλλοδαπού Τύπου. Κατά κανόνα, ωστόσο, περιοριζόταν στο να ηχεί τον συναγερμό εντός των τειχών και να δίνει στέρεη μορφή στον στοιχειωτικό φόβο του επαπειλούμενου πολέμου.²¹⁹

Το 1907²²⁰ Τα Γερμανικά Εργοστάσια Όπλων και Πολεμοφοδίων έστειλαν μια επιστολή απ' την Καρλσρούη (Γερμανία) στο Παρίσι με την οποία ζητούσαν να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να δημοσιευτεί στις πιο δημοφιλείς γαλλικές εφημερίδες ένα στοιχείο που να περιείχε την πληροφορία ότι η γαλλική στρατιωτική διοίκηση είχε αποφασίσει να εντατικοποιήσει σημαντικά τον εξοπλισμό του στρατού με πολυβόλα και να παράσχει τον διπλό αριθμό σε σύγκριση μ' αυτόν που σχεδιαζόταν αρχικά.

²¹⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 101)

²¹⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 102)

²²⁰ Δηλαδή έναν χρόνο μετά τη δημιουργία στα γραφεία της Vickers στο Λονδίνο του ειδικού τμήματος αντιπροσώπων των γερμανικών εργοστασίων όπλων και πολεμοφοδίων Paul von Gontard

Η επιστολή αυτή ήταν υπογεγραμμένη απ' τον Herr Geheimer Baurat Paul von Gontard και τον κύριο Rosengarten (ή Kosegarten). Ο σοσιαλιστής βουλευτής Karl Liebknecht,²²¹ την διάβασε στο γερμανικό κοινοβούλιο.²²² Στο βιβλίο του J.W.Wheeler – Benett (1967) *The Nemesis of Power. The German Army in Politics 1918 – 1945* (εκδόσεις Macmillan), αναφέρεται ότι ο υποπλοίαρχος Canaris στήριξε και φυγάδευσε το δολοφόνο του Liebknecht.²²³

Ο κεντρικός βουλευτής Erzberger, ο οποίος αργότερα έγινε υπουργός, ενημέρωσε μεταγενέστερα το κοινοβούλιο ότι η επιστολή χρονολογούνταν απ' το 1907, μια εποχή κατά την οποία τα πολυβόλα ακόμη²²⁴ δεν θεωρούνταν αναντικατάστατα. Αντίθετα, εκείνη την εποχή υπήρχαν άνθρωποι, ακόμη και στον γερμανικό στρατό, που θεωρούσαν το πολυβόλο ως ένα όπλο για χρήση ενάντια σε «υποδεέστερες» φυλές και ο εξοπλισμός αυτού του είδους ήταν πρακτικά αμελητέος. Η Γαλλία ωστόσο, είχε αρχίσει να θέτει περισσότερα πολυβόλα στην υπηρεσία ενός σύγχρονου στρατού. Υπό αυτό το πρίσμα η επιστολή της γερμανικής εξοπλιστικής εταιρείας αποκτούσε διαφορετικό νόημα απ' το αν δεν συνδεόταν με αυτή την κατάσταση. Και ο Erzberger κατέληγε: *«Πόσο συχνά μας λένε στο κοινοβούλιο, όταν το 1908, 1909 και 1910 ψηφίσαμε σαράντα εκατομμύρια μάρκα για πολυβόλα – δηλαδή ύστερα απ' αυτή την επιστολή – ότι χρειαζόμασταν αυτά τα όπλα, ότι χρειαζόμασταν αυτό τον εξοπλισμό. Συμφωνήσαμε – επειδή η Γαλλία το έκανε τόσο πιο πολύ από εμάς σ' αυτή τη σφαίρα».*

Το άρθρο που ήθελε ο Gontard να εμφανιστεί στο γαλλικό Τύπο και στη Figaro ειδικότερα δεν έγινε αποδεκτό σε αυτή τη μορφή. Η ανακρίβεια παραήταν ωμή και το υπουργείο πολέμου στο Παρίσι θα είχε εκδόσει αμέσως μια διάψευση. Αλλά μερικές ημέρες αργότερα εμφανίστηκε στη Figaro, την Matin και την Echo de Paris μια σειρά άρθρων για τις ανώτερες δυνατότητες του γαλλικού πολυβόλου και την ανωτερότητα που προσέδιδε μ' αυτόν τον τρόπο στον γαλλικό στρατό. Εξοπλισμένος μ' αυτές τις εφημερίδες ο πρώτος βουλευτής, Schmidt, ο οποίος ήταν σύμμαχος της γερμανικής βαριάς βιομηχανίας υπέβαλλε επερώτηση στον καγκελάριο και τον ρώτησε τι σκόπευε η κυβέρνηση να κάνει για να πάρει αντίμετρα ενάντια στην γαλλική απειλή. Εκφοβισμένο και ταυτόχρονα ανήσυχο το κοινοβούλιο

²²¹ Ο Ζαχάρωφ έγραψε το εξής σχόλιο στον Herr Otto Stoermer, ένα μέλος της Abwehr, των γερμανικών μυστικών υπηρεσιών: *«Το άμεσο πρόβλημα είναι η εξουδετέρωση της προπαγάνδας των μπολσεβίκων η οποία σκοπίμως αναζητά να κάνει κακό έτσι ώστε όλες οι μορφές εμπορίου όπλων να είναι ελεγχόμενες ή να καταργηθούν. Μίλα στον Canaris για τον Liebknecht: ο τελευταίος πρέπει να μην βρίσκεται σε θέση να φλυαρεί περαιτέρω μέχρι το τέλος του χρόνου».* Ο Karl Liebknecht και η Rosa Luxemburg, οι οποίοι είχαν υπάρξει οι πιο ομιλητικοί, επίμονοι και ικανοί αντίπαλοι των εκβιασμών των εξοπλιστικών επιχειρήσεων, δολοφονήθηκαν και τα πτώματά τους ρίχτηκαν στο κανάλι Landwehr. Ο Liebknecht εξέθεσε ένα τμήμα του κεκαλυμμένου εμπορίου του Ζαχάρωφ με τον εχθρό πριν τον πόλεμο κι η ζωή του είχε συχνά απειληθεί (McCormick, 1965, pp. 168 - 169)

²²² (Neumann, 1938, p. 125)

²²³ (Wheeler - Benett, 1967, pp. 81 - 82)

²²⁴ (Neumann, 1938, p. 125)

ενέκρινε με μεγάλη πλειοψηφία και δίχως συζήτηση την παροχή κονδυλίων για την αύξηση του αριθμού των πολυβόλων.²²⁵

Στην Αγγλία σύμφωνα με την περιγραφή του διευθυντή μιας πολεμικής βιομηχανίας, του κυρίου Mulliner, το γερμανικό ναυτικό²²⁶ πρόγραμμα ήταν τουλάχιστον διπλάσια μεγαλύτερο απ'ότι ο ναύαρχος von Tirpitz παραδεχόταν δημοσίως. Οι μυστικές του αναφορές λαμβάνονταν υπόψη πολύ σοβαρά από τη βρετανική κυβέρνηση. Η πολεμική βιομηχανία και κατασκοπία ήταν παντού στενά συνδεδεμένες. Ο Balfour, ηγέτης της αντιπολίτευσης των Συντηρητικών και μετέπειτα πρώτος λόρδος του βρετανικού ναυαρχείου (πολιτικός υπεύθυνος του βρετανικού γενικού επιτελείου ναυτικού), βάσει τέτοιων πληροφοριών, προέβλεπε ότι η Γερμανία θα είχε από είκοσι ένα μέχρι είκοσι πέντε βαρέα θωρηκτά το 1912. Στην πραγματικότητα αποδείχτηκε ότι υπήρχαν μόνο εννέα, αλλά στο μεταξύ η αγγλική κυβέρνηση είχε παραγγείλει τέσσερα νέα βαρέα θωρηκτά ως μέσο αμύνης ενάντια στο γερμανικό κίνδυνο. Οι ετοιμασίες της Αγγλίας αντικατοπτρίστηκαν στην προπαγάνδα της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας και στο διευρυμένο ναυτικό πρόγραμμα του ναυάρχου von Tirpitz. Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, ο ρόλος του Βασίλη Ζαχάρωφ ήταν ελαφρά διαφοροποιημένος.²²⁷

Απ'το 1906 μέχρι το 1909 στην πραγματικότητα είχαν γίνει μειώσεις στις ναυτικές στρατιωτικές δαπάνες στη Μ.Βρετανία. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, των προπολεμικών ισχνών ετών για τις εταιρείες που πραγματοποιούσαν ναυτικό επανεξοπλισμό η εταιρεία Cammell Laird²²⁸ είχε οργανώσει μια νέα εταιρεία, την Coventry Ordnance Works (Εργοστάσια Υλικού Πολέμου Coventry). Σύμφωνα με τον ναύαρχο Σερ Reginald Bacon, ο οποίος εμφανίστηκε ενώπιον της βασιλικής επιτροπής για την ιδιωτική κατασκευή όπλων το 1936, επειδή οι τρεις εταιρείες των Cammell Laird, John Brown και Fairfield δεν είχαν τη δυνατότητα να προμηθεύσουν ένα ολοκληρωμένο πολεμικό πλοίο έπρεπε να αποκτούν τα πολεμοφόδια που απαιτούνταν είτε από τη Vickers είτε από την Armstrong, οι οποίες ήταν ανταγωνίστριές τους. Γι'αυτό δημιούργησαν την Coventry Ordnance Works (Εργοστάσια Υλικού Πολέμου Coventry) έτσι ώστε να μπορούν να προμηθεύουν όλα τα απαιτούμενα πολεμοφόδια στο Ναυτικό για καθένα πλοίο και έτσι να καταστούν ικανές να προσφέρουν ένα ολοκληρωμένο πλοίο.²²⁹

Αλλά τα πράγματα εξελίχθηκαν μάλλον διαφορετικά απ'ότι ήλπιζαν εκείνοι οι δραστήριοι βιομήχανοι. Την περίοδο 1906 – 1909 η Coventry Ordnance Works (Εργοστάσια Υλικού

²²⁵ (Neumann, 1938, pp. 126 - 127)

²²⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 102)

²²⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 103)

²²⁸ Ο John Brown και ο Cammel Laird βρίσκονταν ανάμεσα στους πιο σημαντικούς οπλοουργούς της εδουαρδιανής εποχής καθώς και αυτής του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (Millward & Singleton, 2002, p. 168)

²²⁹ (McCormick, 1965, p. 94)

Πολέμου Coventry) ήταν αδρανής λόγω έλλειψης παραγγελιών. Αυτή η αποτυχία ήταν που παρακίνησε τον διευθύνοντα σύμβουλό της, τον κύριο Mulliner να γράψει στο βρετανικό υπουργείο πολέμου επισημαίνοντας ότι η πολεμική βιομηχανία Krupp είχε καλύψει την παραγωγή όλων των μεγάλων μηχανημάτων που κατασκεύαζαν εργαλεία για τα επόμενα έτη και ότι οι επιλέον επεκτάσεις που είχε δρομολογήσει θα της έδιναν δυνατότητα παραγωγής μακράν υπεράνω της συνολικής ικανότητας της Μ.Βρετανίας.²³⁰

Οι ανωτέρω πληροφορίες χρησιμοποιήθηκαν από απόστρατους αξιωματικούς του ναυτικού προκειμένου να ενισχυθεί η εκστρατεία για έναν μεγαλύτερο στόλο που θα αντιμεχόταν τα γερμανικά βαρέα θωρηκτά – «*Θέλουμε οκτώ, εδώ και τώρα*» ήταν το σύνθημα. Αυτή η εκστρατεία, υποστηρίχθηκε επίσης από πολλούς επιφανείς βρετανούς βουλευτές, οι οποίοι ζήτησαν άμεση αύξηση του αριθμού των βρετανικών βαρέων θωρηκτών και καταδρομικών.²³¹

Αλλά αν και στην αρχή η εκστρατεία του κυρίου Mulliner φάνηκε να είναι πολύ επιτυχημένη και ανάγκασε ακόμη και τον βρετανό πρωθυπουργό να εμπλακεί στη Βουλή των Κοινοτήτων, γρήγορα έγινε εμφανές σε μη προκατειλημμένους ειδικούς ότι οι πληροφορίες του ήταν συχνά ύποπτες, μερικές φορές παραπλανητικές και ιδιαίτερα υπερβολικές.²³²

Στην αρχή αναμφίβολα ο κύριος Mulliner κατάφερε να πάρει με το μέρος του δημόσιους λειτουργούς του βρετανικού ναυαρχείου, αλλά στην πραγματικότητα δεν πήρε καμία παραγγελία, παρά την εντατική εκστρατεία του. Σε μία κατοπινή επιστολή στην εφημερίδα The Times παραδεχόταν ότι «*οι δημόσιοι λειτουργοί του ναυαρχείου...άρχισαν μια ενεργή εκστρατεία ενάντια σε εμένα προσωπικά. Μερικοί απ'τους συνεργάτες μου στο διοικητικό συμβούλιο μου εξήγησαν ότι τους είχαν προσεγγίσει άμεσα ή έμμεσα δημόσιοι λειτουργοί του ναυαρχείου υπαινισσόμενοι σθεναρά ότι δεν θα έρχονταν παραγγελίες έως ότου έφευγα απ'την εταιρεία. Απάντησα ότι δεδομένων των συνθηκών δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική για εμένα απ'το να αποσυρθώ...*»

Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία ο Winston Churchill και ο Lloyd George ήταν πεπεισμένοι ότι οι πληροφορίες του κυρίου Mulliner ήταν λανθασμένες και έπαιξαν το ρόλο τους στη μεταστροφή των δημόσιων λειτουργών του ναυαρχείου σχετικά με την αξιοπιστία των λεγομένων του κυρίου Mulliner. Επιπλέον, πίσω απ'την αντίθεση στην προοπτική του κυρίου Mulliner διακρινόταν η επιρροή του Βασίλη Ζαχάρωφ.²³³

Ο Ζαχάρωφ δεν ήταν αντίθετος σε αυτού του είδους την προπαγάνδα όταν βοηθούσε τους σκοπούς του, αλλά τίποτε που είχε κάνει ή πει ο κύριος Mulliner δεν θα επηρέαζε ιδιαίτερα

²³⁰ (McCormick, 1965, p. 95)

²³¹ (McCormick, 1965, p. 93)

²³² (McCormick, 1965, pp. 95 - 96)

²³³ (McCormick, 1965, p. 97)

της παραγγελίας της Vickers από κυβερνητικές πηγές. Ήταν η αδεξιότητα αυτής της προπαγάνδας που εξόργισε τον Ζαχάρωφ.

Σύμφωνα με τον T.P.O'Connor²³⁴ ο Ζαχάρωφ είπε στον Lloyd George να ενημερώσει τον πρώτο λόρδο του βρετανικού ναυαρχείου McKenna²³⁵ ότι όταν θα φαινόταν ότι τα γεγονότα ήταν άλλα απ'αυτά που είχε δηλώσει ο Mulliner, κανείς δεν θα πίστευε πλέον οποιονδήποτε ειδικό και όταν θα χρειάζονταν πραγματικά επιπλέον πλοία και όπλα θα υπήρχε μεγαλύτερη δυσκολία να πειστεί οποιαδήποτε κυβέρνηση να δώσει τα χρήματα.²³⁶ Ο Ζαχάρωφ πίστευε ότι η χονδροειδής προπαγάνδα του Mulliner δεν θα ξεχνιόταν εύκολα και εάν ο πόλεμος ξεσπούσε συνεπεία αυτής θα ήταν σύντομος λόγω της γενικής ανετοιμότητας και θα τερματιζόταν με κάποιον μη ικανοποιητικό συμβιβασμό που θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για το γόητρο της Βρετανίας. Η Βρετανία θα έπρεπε να έχει πολύ χρόνο ώστε να προετοιμαστεί και να κερδίσει άλλους συμμάχους, ενώ το πελώριο δυναμικό της Εγκάρδιας Συνεννόησης στα πολεμοφόδια, εάν δεν απέτρεπε την Γερμανία από τυχοδιωκτισμούς, θα διασφάλιζε την τελική της ήττα.

Υπάρχει μια πιθανότητα αυτό που εννοούσε ο Ζαχάρωφ να ήταν ότι οι εταιρείες πολεμοφοδίων δεν είχαν πιθανότητα να θερίσουν την πλήρη σοδειά των κερδών τους και ότι ένας σύντομος πόλεμος μπορούσε να είναι λιγότερο επικερδής απ'την απουσία πολέμου. Ταυτόχρονα είχε καταλάβει ότι ο πραγματικός στόχος της Γερμανίας ήταν ο αστραπιαίος πόλεμος και ότι ο σκοπός των Συμμάχων έπρεπε να είναι αυτός ο τύπος του πολέμου να καταστεί ανέφικτος για τους γερμανούς. Έτσι εξηγείται γιατί ο Ζαχάρωφ παραστράτησε για να πείσει τον Lloyd George ότι, όπως ο ουαλός δήλωσε ενώπιον της βασιλικής επιτροπής για την ιδιωτική κατασκευή πολεμοφοδίων το 1936, «*σύμφωνα με τις πληροφορίες μας, ο κύριος Mulliner προκαλούσε ανησυχίες για να πάρει παραγγελίες για την εταιρεία του*».²³⁷

Τέτοιες ήταν οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν στις μεγάλες δυνάμεις για να αυξηθούν οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί. Στις ελάσσονες δυνάμεις οι μέθοδοι μπορούσαν να είναι κάπως πιο χοντροκομμένοι. Με τα χρήματα που παρέχονταν απ'την πολεμική βιομηχανία εξεγέρσεις μπορούσαν να στηθούν, συντομικά επεισόδια και διπλωματικές επιπλοκές να προξενηθούν και όπλα να προμηθευτούν με πίστωση ως εμψύχωση. Η ανάπτυξη της διεθνούς πολεμικής βιομηχανίας σε μεγάλη κλίμακα σήμαινε τη διατήρηση στενής επαφής με το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Γιατί, αν και το στάδιο των οικονομικών δυσκολιών είχε από

²³⁴ Ιρλανδός εθνικιστής και μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων

²³⁵ Reginald McKenna, βρετανός πολιτικός, βουλευτής με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Διετέλεσε πρώτος λόρδος του ναυαρχείου και υπουργός οικονομικών και εσωτερικών. Ως πρώτος λόρδος του ναυαρχείου πήρε την πρωτοβουλία έναρξης το 1909 ενός κατασκευαστικού προγράμματος πολεμικών πλοίων το οποίο έδωσε στη Μ.Βρετανία σημαντικό πλεονέκτημα επί της Γερμανίας σε ναυπηγική ισχύ.

Πηγή: <http://www.britannica.com/biography/Reginald-McKenna>

²³⁶ (McCormick, 1965, p. 98)

²³⁷ (McCormick, 1965, p. 99)

καιρό ξεπεραστεί, ήταν παρόλα αυτά απαραίτητο να εξασφαλιστεί ότι οι καταναλωτές ήταν αξιόχρεοι. Προκειμένου να διευκολυνθεί το έργο των αγοραστών και των γενικών επιτελείων και να γίνουν τα κοινοβούλια πιο ελαστικά, οι ίδιες οι εταιρείες συχνά κανόνιζαν τα απαιτούμενα δάνεια· κι έτσι μια εξειδικευμένη κατηγορία²³⁸ οικονομικών ειδικών εμφανίστηκε στην πολεμική βιομηχανία, της οποίας οι δραστηριότητες ήταν τόσο σημαντικές όσο η διεύθυνση της προπαγάνδας και η εξασφάλιση παραγγελιών.²³⁹

Ο κύριος Archie de Bear, ο θεατρικός παραγωγός, ο οποίος ήταν διαδοχικά γραμματέας του Arnold Bennett, του Ζαχάρωφ και του Σερ Wilfrid Laurier, πρωθυπουργού του Καναδά, είχε να πει τα εξής για τη σχέση του με τον αντιπρόσωπο της Vickers:

«Τεράστια ποσά πληρώνονταν τακτικά για τις λεπτομέρειες ανώριμων κυβερνητικών σχεδίων σχετικών με την κατασκευή πλοίων και την παραγωγή πολεμοφοδίων γενικά. Αυθεντικές πληροφορίες σχετικά με προπαρασκευαστικά σχέδια για τους προϋπολογισμούς του στρατού και το ναυτικού έφθαναν συχνά στο Παρίσι...κρυφά, αλλά ασταμάτητα, πολύ πριν γνωστοποιηθούν στο κοινοβούλιο από τα σχετικά τμήματα. ... Ο εφοδιασμός με αυτές τις πληροφορίες γινόταν από υψηλά ιστάμενους κρατικούς αξιωματούχους. Βρίσκονταν στην τακτική μισθοδοσία γι' αυτό τον σκοπό και οι ταυτότητές τους μεταμφιέζονταν με κωδικά ονόματα».

Έχει διαψευσθεί ότι είτε η Vickers ή ο Ζαχάρωφ, είχαν σημαντική επιρροή στις βρετανικές κυβερνήσεις ή στις κυβερνητικές υπηρεσίες και ο κύριος J.D.Scott²⁴⁰ έγραψε ότι *Θα ήταν αφελές να φανταστεί κανείς ότι οι προδιαγραφές της επιχειρηματικής δεοντολογίας στα Βαλκάνια και τη Νότιο Αμερική στη δεκαετία του 1870 και του 1880 ήταν οι προδιαγραφές του Whitehall και της Τράπεζας της Αγγλίας. Η δωροδοκία δεν ήταν συμπτωματική ή περιστασιακή, αλλά ζωτική και συστηματική σε κάθε εμπορικό πεδίο. Θα ήταν εξίσου αφελές, ωστόσο, να φανταστεί κανείς ότι όταν ο Ζαχάρωφ πλήρωνε για δωροδοκίες, τα χρήματα που είχαν πληρωθεί εμφανίζονταν στην λογιστική εγγραφή 'Δωροδοκίες' στα λογιστικά βιβλία στο Λονδίνο. Οι αποδείξεις, ό,τι υπάρχει απ' αυτές, είναι ενός εντελώς άλλου είδους, από συμπεράσματα παρατηρήσεων δαπανών, από διακριτικές φράσεις σε ιδιωτικές επιστολές.*²⁴¹

Το πιο πιθανόν είναι ότι τα μεγάλα ποσά που πληρώνονταν στον Ζαχάρωφ δεν προορίζονταν όλα ή τουλάχιστον δεν ήταν προσχεδιασμένα, για την προσωπική του τσέπη, αλλά ήταν δαπάνες για την κάλυψη του συνόλου της οργάνωσης των πωλήσεων στο εξωτερικό. Ο Douglas Vickers²⁴² είχε γράψει στον Ζαχάρωφ προκειμένου «να προνοήσει ελεύθερα στις ευνοϊκές περιόδους για την επέκταση της επιχείρησης, θα θέσουμε στη διάθεσή σου ανά τρίμηνο

²³⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 103)

²³⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 104)

²⁴⁰ Συγγραφέας της Ιστορίας της Vickers (Vickers, A History)

²⁴¹ (McCormick, 1965, pp. 115 - 116)

²⁴² Της οικογενείας που ήταν ιδιοκτήτρια της ομώνυμης επιχείρησης. Ανέλαβε τη διεύθυνση της εταιρείας το 1897. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Douglas_Vickers

ένα ποσό ίσο με το ένα τοις εκατό των ακαθάριστων πωλήσεων της εταιρείας σε πολεμικό υλικό από τις εργασίες σε Αγγλία και Placencia».²⁴³

Όπως έχει προαναφερθεί, στην εταιρεία Vickers τα χρηματοπιστωτικά θέματα διευθετούνταν από τον Σερ Vincent Caillard, στενό πολιτικό φίλο και υποστηρικτή του Joseph Chamberlain²⁴⁴ και χρηματοδότη διεθνούς κλάσεως ο οποίος είχε αποδειχτεί πολύ επιτυχημένος ως προέδρος του συμβουλίου διαχείρισης του οθωμανικού δημόσιου χρέους όσο και στο να διαπραγματεύεται δάνεια στην Ολλανδία και το Βέλγιο. Παρόλα αυτά ήταν ένας εραστής της ποίησης ο οποίος σε ώρες ανάπαυλας αφοσιωνόταν στη μουσική του Blake *Τραγούδια Αθωότητας*.²⁴⁵

Σύμφωνα με το βιβλίο του Philip Noel – Baker *Η Ιδιωτική Κατασκευή Πολεμοφοδίων*, πλην των προμηθειών, ο πιο κοινός και ο πιο επικίνδυνος τρόπος δωροδοκίας ήταν τα χρηματικά δώρα υπό το όνομα «δάνεια». Οι διαθέσιμες αποδείξεις, σύμφωνα με την καταγγελία του, δεν αφήνουν αμφιβολίες ότι τέτοια άμεσα χρηματικά δώρα είχαν στο παρελθόν γίνει αποδεκτά από άτομα όλων των επιπέδων που τα αφορούσε η αγορά πολεμοφοδίων, από υπουργούς μέχρι ταπεινούς κυβερνητικούς επιθεωρητές υπεύθυνους για τη διεκπεραίωση των ήδη κατασκευασμένων αγαθών.²⁴⁶

Απ'τον Σερ Vincent Caillard ο Ζαχάρωφ έμαθε πώς να πραγματοποιεί συναλλαγές μεγάλης κλίμακας. Εκείνη την εποχή η σφαίρα των δραστηριοτήτων του με τη Vickers ήταν ακόμη κάπως περιορισμένη. Η ένταση μεταξύ Ρωσίας και Ιαπωνίας τον πήγε ξανά σε ένα απ'τα πιο επιτυχημένα πεδία εργασίας γι'αυτόν – την Αγία Πετρούπολη. Αν και η Αγγλία εθεωρείτο ως μυστική σύμμαχος της Ιαπωνίας, αυτό δεν εμπόδιζε τις εγγλέζικες εταιρείες να βοηθούν και τους ρώσους. Η ρωσική ανάγκη για πολεμικό υλικό ήταν πολύ σημαντική, αλλά δεν υπήρχε έλλειψη προσφοράς απ'όλες τις χώρες της Ευρώπης. Ο Ζαχάρωφ είχε το πλεονέκτημα επειδή ήξερε πως γίνονταν οι δουλειές στη Ρωσία. Οι μεγαλύτερες παραγγελίες ήταν για τα πολυβόλα Maxim. Αλλά και τα άλλα τμήματα της Vickers θεωρούσαν τη Ρωσία καλό πελάτη. Οι προμήθειες που αποκόμιζε ο Ζαχάρωφ κατά τη διάρκεια του ρωσοϊαπωνικού πολέμου ανήλθαν σε εκατοντάδες χιλιάδων λίρες και επιπλέον επωφελήθηκε απ'την πολεμική έξαρση ως μεγαλομέτοχος της εταιρείας.²⁴⁷

²⁴³ (Allfrey, 1989, p. 76)

²⁴⁴ Joseph Chamberlain (8/7/1836 – 2/7/1914) . Βρετανός πολιτικός ο οποίος ήταν αρχικά ριζοσπάστης φιλελεύθερος, στη συνέχεια, αφού αντιτάχθηκε στην παραχώρηση αυτονομίας στην Ιρλανδία, έγινε φιλελεύθερος – υπέρμαχος της διατήρησης της ένταξης της Ιρλανδίας στο Ηνωμένο Βασίλειο και τελικά υπηρέτησε ως ηγετικός θιασώτης της βρετανικής αυτοκρατορικής ιδέας σε συνασπισμό με τους Συντηρητικούς. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Chamberlain

²⁴⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 104)

²⁴⁶ (Allfrey, 1989, p. 75)

²⁴⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 104)

Το 1905, μετά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο του 1904 – 1905, ο Ζαχάρωφ αναχώρησε ξανά για Ρωσία.²⁴⁸ Του άρεσε να καυχιέται στους επικεφαλής της Vickers στο Λονδίνο ότι, εισερχόμενος στη Ρωσία, οι τσέπες κι οι βαλίτσες του ήταν παραγεμισμένες με χαρτονομίσματα για δωροδοκίες. Ο Σερ George Owens – Thurston, ναυτικός αρχισχεδιαστής της Vickers ήταν εμφανώς δύσπιστος. *«λίγοι άνθρωποι»*, σχολίασε, *«θα μπορούσαν να παραποιήσουν την αλήθεια με έναν τόσο εντελώς πειστικό τρόπο και με τόσο εντελώς έντιμη έκφραση»*.²⁴⁹

Όμως γιατί είχε επανέλθει στη Ρωσία ο Βασίλης Ζαχάρωφ; Αφού η ρωσική κυβέρνηση είχε σε κάποιο βαθμό συνέλθει απ' την στρατιωτική της ήττα και την επανάσταση του 1905²⁵⁰ στο εσωτερικό της χώρας, άρχισε να εργάζεται για να ξαναφτιάξει το στρατό και το ναυτικό. Οι στρατηγοί και οι ναύαρχοι δεν ήλεγχαν την κατάσταση όπως προηγουμένως. Ακόμη και η τσαρική Ρωσία είχε πια κοινοβούλιο κι η Δούμα είχε φωνή, αν και μετρημένη, στις υποθέσεις. Απαίτησε οι παραγγελίες για στρατιωτικούς εξοπλισμούς να βοηθήσουν τη ρωσική βιομηχανία και να δοθούν γι' αυτό, όσο ήταν δυνατό, σε ρωσικές εταιρείες.

Ήταν πιο εύκολο να δημιουργηθεί η ζήτηση από το να καλυφθεί. Γιατί τα κρατικά εργοστάσια δεν ήταν με κανέναν τρόπο επαρκή για την πραγματοποίηση του εξοπλιστικού προγράμματος. Η μεγαλύτερη ιδιωτική βιομηχανία, τα Εργοστάσια Putiloff, ήταν σε δυσμένεια στην Αυλή ως κέντρο κοινωνικής δυσaráσκειας. Νέες βιομηχανίες έπρεπε γι' αυτό να δημιουργηθούν. Οι ρώσοι δεν διέθεταν ούτε επαρκές κεφάλαιο ούτε τεχνικές γνώσεις που να τους καθιστούν ικανούς να φτιάξουν τη δική τους πολεμική βιομηχανία, έτσι ώστε οι μεγάλες αλλοδαπές επιχειρήσεις αποκτούσαν τις παραγγελίες για το ρωσικό στρατό και το ναυτικό, αν και έπρεπε να κατασκευάζουν στην ίδια τη Ρωσία.²⁵¹

Οι πιο σημαντικοί ανταγωνιστές της Vickers και του Ζαχάρωφ στη ρωσική αγορά ήταν η γαλλική Schneider – Creusot και η γερμανική Krupp του Essen. Η Krupp έμεινε εκτός κι αυτό ήταν αποτέλεσμα της εργασίας του κυρίου Schneider απ' το Creusot.²⁵²

Η εταιρεία Schneider υποστηριζόμενη απ' το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών ρίχτηκε στην ρωσική αγορά απευθυνόμενη στις γαλλικές αποταμιεύσεις. Η φίλη χώρα στην Ανατολή θα

²⁴⁸ (Neumann, 1938, pp. 131 - 133)

²⁴⁹ (Allfrey, 1989, p. 86)

²⁵⁰ Η Ρωσική Επανάσταση του 1905 αποκαλούνται τα γεγονότα που σημειώθηκαν στα εδάφη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από το 1905 μέχρι το 1907. Αφορμή της επανάστασης αποτέλεσε η δολοφονία αμάχων εργατών κατά τη διάρκεια ειρηνικής διαμαρτυρίας στην Αγία Πετρούπολη, που έγινε γνωστή και ως ματωμένη Κυριακή, στις 9 (22) Ιανουαρίου 1905. Μετά την ματωμένη Κυριακή σημειώθηκαν απεργίες στον στρατό και ανταρσίες στον στόλο εναντίον της μοναρχίας. Αυτές οι απεργίες είχαν ως αποτέλεσμα το μανιφέστο της 17ης Οκτωβρίου του 1905, το οποίο επέτρεπε ελευθερία συνείδησης, λόγου, συνεδρίασης και ενώσεων. Επίσης δημιουργήθηκε η Βουλή, ένωση του Κρατικού Σοβιέτ και της Κρατικής Δούμας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας (ENCYCLOPEDIA BRITANNICA)

²⁵¹ (Lewinsohn, 1929, p. 105)

²⁵² (Neumann, 1938, p. 133)

μας προστατεύσει απ'τη Γερμανία.²⁵³ Μια ροή χρημάτων μικροεπενδυτών παροχετεύεται απ'το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών και την εταιρεία Schneider προς την Αγία Πετρούπολη. Αυτή είναι η γαλλική μέθοδος της χρήσης του τεχνάσματος του Ζαχάρωφ με τα δάνεια. Οι πιστώσεις του Ζαχάρωφ παρέχονται από πόρους της ίδιας της Vickers ή ενός ομίλου τραπεζών. Τα όπλα της Schneider αποπληρώνονταν με τα χρήματα των γάλλων μικροαποταμιευτών.²⁵⁴

Η πρώτη σκηνή δράσης ήταν τα εργοστάσια Putiloff. Το 1910 το μετοχικό κεφάλαιο των Putiloff αυξήθηκε σημαντικά. Η Schneider – Creusot αγόρασε μετοχές αξίας ενός εκατομμυρίου λιρών. Παρ'όλα αυτά και στο διοικητικό συμβούλιο της Putiloff συνάντησαν τον κύριο Ζαχάρωφ.

Προκειμένου να αποκτήσουν αποκλειστικότητα σε κάποια βιομηχανική μονάδα διεκδίκησαν την ανάληψη της ίδρυσης των νέων ναυπηγείων και εργοστασίων όπλων στο Reval (σημερινό Tallinn, πρωτεύουσα της Εσθονίας). Για αρχή έλαβαν παραγγελία κατασκευής δύο καταδρομικών απ'την Αγία Πετρούπολη. Προκειμένου δε να περάσουν απαρατήρητοι χρησιμοποιούν ως κάλυψη την μικρή γαλλική εταιρεία του Augustin Normand ως προωθητήρα του σχήματος, σκοπεύοντας να εμφανιστούν την τελευταία στιγμή και να αποκτήσουν το 100%. Την τελευταία στιγμή ανακοινώθηκε ότι η Αγία Πετρούπολη ήταν πρόθυμη να²⁵⁵ κάνει την παραχώρηση των Εργοστασίων στο Reval στην εταιρεία του Augustin Normand, αλλά μαζί και στην μικρή αγγλική εταιρεία Beardmore της Γλασκώβης η οποία ενδιαφερόταν επίσης. Μόνο που πίσω απ'την εταιρεία Beardmore εμφανίζεται η εταιρεία Vickers του κυρίου Ζαχάρωφ.

Στο Nikolaieff στη Μαύρη Θάλασσα υπήρχε απ'το 1895 ένα ναυπηγείο. Το 1911 κυκλοφόρησαν φήμες ότι η ρωσική βουλή ετοιμαζόταν να συμφωνήσει σε ένα νέο και ευρύ ναυτικό κατασκευαστικό πρόγραμμα. Αυτό εξώθησε τους γάλλους σε ακόμη μεγαλύτερη δραστηριότητα στην Αγία Πετρούπολη. Τα ναυπηγεία στο Nikolaieff έπρεπε να μεγεθυνθούν από μία καθαρά γαλλική εταιρεία κι αυτή η επιθυμία γνωστοποιήθηκε στην Αγία Πετρούπολη. Οι ρώσοι επίσημοι συναίνεσαν χωρίς δυσκολία και η εταιρεία των ναυπηγείων έγινε γαλλική σύμφωνα με το γαλλικό εμπορικό δίκαιο με έδρα στο Παρίσι. Τότε

²⁵³ Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης της Φραγκφούρτης που τερμάτισε επίσημα τον γαλλο – ρωσικό πόλεμο του 1870, η Γαλλία έχασε τις δύο ανατολικές επαρχίες της, την Αλσατία και τη Λωρραίνη. Όσο σημαντική ήταν από στρατιωτική και οικονομική άποψη η απώλεια των επαρχιών τόσο σημαντικές ήταν για τη Γαλλία οι συναισθηματικές και πολιτικές συνέπειες της απώλειας. Η ανάμνηση των χαμένων επαρχιών, που διατηρήθηκε ζωντανή μέσω της προπαγάνδας πατριωτών καθώς και ορισμένων κατοίκων της Αλσατίας και της Λωρραίνης που προτίμησαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους παρά να βρεθούν υπό γερμανική κυριαρχία, υπήρξε σταθερός παράγοντας της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής μέχρι το 1914 και επιβεβαίωσε ότι η Γαλλία θα παρατασσόταν πάντα εναντίον της Γερμανίας σε κάθε διεθνή σύμβαση. Ακόμη και αν μετά το 1890 οι αξιώσεις της Γαλλίας για εκδίκηση ήταν λιγότερο επίμονες, η προσδοκία της ανάκτησης των χαμένων εδαφών παρέμεινε ζωντανή (Joll, 1990, σσ. 26 - 27)

²⁵⁴ (Neumann, 1938, p. 134)

²⁵⁵ (Neumann, 1938, p. 135)

ανακαλύφθηκε ότι περιλαμβάνονταν μεταξύ των μετόχων ο κύριος Putiloff²⁵⁶ των εργοστασίων Putiloff και ο Βασίλης Ζαχάρωφ ο οποίος κατείχε είκοσι πέντε μετοχές (αργότερα αποκαλύφθηκε ότι κατείχε χίλιες) επί συνόλου δεκαέξι χιλιάδων – αρκετές για να του δώσουν μία ψήφο – και ο οποίος εμφανίστηκε στη γενική συνέλευση των μετόχων.

Τότε η Schneider στράφηκε στο γαλλικό υπουργείο εξωτερικών. Τέθηκε το ζήτημα μέσω της διπλωματικής οδού ότι επρόκειτο για τον ίδιο κύριο Ζαχάρωφ ο οποίος σε αγαστή συνεργασία με την προαιώνια εχθρό Krupp, εξοπλίζουν την προαιώνια εχθρό Ιαπωνία με νέα πολεμικά πλοία και όπλα. Άρα ο κύριος Ζαχάρωφ ήταν συνεταίρος της Krupp. Επομένως η Krupp που μέχρι τότε είχε κρατηθεί έξω απ'τη Ρωσία, συμμετείχε στο αναπτυξιακό σχέδιο του Nikolaieff υπό την κάλυψη του κυρίου Ζαχάρωφ. Επομένως ο κύριος Ζαχάρωφ έπρεπε να διωχτεί.

Το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών πέτυχε να στείλει η κυβέρνηση στην Αγία Πετρούπολη μια επίσημη επιστολή στα ναυπηγεία στο Nikolaieff με την οποία να γνωστοποιείται ότι είχε αποφασιστεί ότι μόνο ρωσικής ιδιοκτησίας εταιρείες θα συμμετείχαν στα ναυπηγοκατασκευαστικά έργα.²⁵⁷ Επομένως είτε θα αποχωρούσαν όλοι οι αλλοδαποί μέτοχοι είτε η εταιρεία δεν θα είχε το δικαίωμα λήψης παραγγελιών. Έτσι, την ίδια μέρα που η ρωσική βουλή ψήφισε τη χορήγηση κονδυλίων εκατόν είκοσι εκατομμυρίων λιρών στερλινών για το νέο ναυπηγοκατασκευαστικό πρόγραμμα, έλαβε χώρα μια παράδοση συνεδρίαση της γενικής συνέλευσης των μετόχων της εταιρείας των ναυπηγείων του Nikolaieff κατά την οποία εκδιώχτηκαν όλοι οι αλλοδαποί μέτοχοι, περιλαμβανομένων των γάλλων και του κυρίου Ζαχάρωφ. Αλλά οι γάλλοι σύντομα επανήλθαν. Παρ'όλα αυτά μαζί με εκείνους που επανήλθαν βρισκόταν και η Banque d'Outre – Mer των Βρυξελλών (Υπερπόντια Τράπεζα των Βρυξελλών) της οποίας η πλειοψηφία των μετοχών βρισκόταν στα χέρια της Deutsche Bank και της τράπεζας Disconto του Βερολίνου. Επομένως οι γάλλοι είχαν εκδιώξει τον κύριο Ζαχάρωφ απ'την εταιρεία κατηγορώντας τον ότι συνεργαζόταν με τους γερμανούς και το αποτέλεσμα ήταν ότι έβαλαν τους ίδιους τους γερμανούς στην ιδιοκτησία της εταιρείας.²⁵⁸

Επιπλέον, η Αγία Πετρούπολη άρχισε να ανακαλύπτει ότι τα αγαθά απ'το Sheffield (της Vickers) δεν ήταν τόσο καλά όσο όφειλαν να είναι. Σύμφωνα με μια ιδιωτική επιστολή του Arthur Raffalowitsch, διατελέσαντος οικονομικού ακολούθου της ρωσικής πρεσβείας στο Παρίσι προς τον ρώσο υπουργό πολέμου Davidoff ο Ζαχάρωφ αντιμετώπιζε δυσχέρειες στην αποπληρωμή ενός λογαριασμού 1.500.000 ρουβλίων, με το ρωσικό γενικό επιτελείο να μην είναι καθόλου συνεργάσιμο.²⁵⁹ Επιπλέον, σύμφωνα με την επιστολή αυτή ο Ζαχάρωφ

²⁵⁶ (Neumann, 1938, p. 136)

²⁵⁷ (Neumann, 1938, p. 137)

²⁵⁸ (Neumann, 1938, p. 138)

²⁵⁹ (Neumann, 1938, p. 139)

επισήμαινε ότι θα χρειαζόνταν τρία με τέσσερα έτη για να κατασκευαστούν θωρακισμένα καταδρομικά στην Μαύρη Θάλασσα σε επαρκή δύναμη για να επιβληθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και υπεύθυνος γι' αυτή την καθυστέρηση ήταν ο προσανατολισμός των ρωσικών εργοστασίων και τραπεζών αποκλειστικά προς το χρηματιστήριο. Ο Raffalowitsch θεώρησε τα σχόλια αυτά αποτέλεσμα πικρίας.

Ο Ζαχάρωφ τελικά φόρτωσε σε πλοία τα όπλα που δεν είχαν παραληφθεί στην Αγία Πετρούπολη και τα έστειλε στην Ιταλία όπου έχοντας κάνει σ' αυτά μικρές τροποποιήσεις τα παρέδωσε εκεί για την εθνική ιταλική σταυροφορία ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (την επίθεση της Ιταλίας στην οθωμανική επαρχία της Τριπολίτιδας – Κυρηναϊκής/σημερινή Λιβύη).²⁶⁰

Ωστόσο η προειδοποίηση που είχε δώσει στον Raffalowitsch δεν είχε γίνει κατανοητή. Μερικούς μήνες αργότερα σε ένα τηλεγράφημα από την Κωνσταντινούπολη που δημοσιεύτηκε στη γερμανική Koelnische Zeitung παρέχονταν οι πληροφορίες ότι η Οθωμανική κυβέρνηση και η αγγλική εταιρεία Vickers είχαν υπογράψει μια συμφωνία σύμφωνα με την οποία η αγγλική επιχείρηση θα ίδρυε μια εταιρία με την ονομασία «Αυτοκρατορική Οθωμανική Εταιρεία, Εταιρεία Ενδιαφερόμενη για θαλάσσιες κατασκευές δεξαμενών πλοίων και πολεμικών ναυπηγείων». Οι μετοχές της δεν θα ήταν διαπραγματεύσιμες και θα μπορούσαν να παραχωρηθούν μόνο με την συναίνεση του ετέρου συμβαλλόμενου. Εάν τα έσοδα της εταιρείας δεν ήταν αρκετά για την πληρωμή κερδών και την απόσβεση του κεφαλαίου, τα ελλείματα θα καλύπτονταν από φορολογικά έσοδα της επαρχίας της Σεβάστειας. Η διαχείριση του Οθωμανικού Χρέους θα καθίστατο υπεύθυνη και αρμόδια για την συλλογή αυτών των φόρων, ενώ η νέα εταιρεία θα ήταν αποκλειστικός προμηθευτής του οθωμανικού ναυτικού. Η εταιρεία αναλάμβανε να ανακαινίσει πλήρως τα ναυπηγεία στο Χρυσό Κέρας και τη Νικομήδεια, να κατασκευάσει πλωτές δεξαμενές πλοίων χωρητικότητας 32.000 τόνων και να κατασκευάσει στη Νικομήδεια ένα σχολείο, οικίες για εργάτες και επισήμους και ένα ισλαμικό τέμενος.

Ο κύριος Ζαχάρωφ υλοποίησε την απειλή του και πήγε στον προαιώνιο εχθρό. Ας σημειωθεί ότι πρόεδρος του συμβουλίου διαχείρισης του Οθωμανικού Χρέους δεν ήταν άλλος απ' τον Σερ Vincent Caillard, ο οποίος ήταν μέλος²⁶¹ του διοικητικού συμβουλίου της Vickers και ο οποίος μαζί με τον φίλο του Βασίλη Ζαχάρωφ είχε μόλις αποπεμφθεί απ' το Nikolaieff.

Στο ίδιο τηλεγράφημα αναφερόταν ότι η εκχώρηση στους αγγέλους ήταν μακράν πιο σημαντική απ' την χρησιμοποίηση μιας γερμανικής στρατιωτικής αποστολής (σαν αυτή που βρισκόταν εκείνη την εποχή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία). Όχι μόνο οι άγγλοι θα είχαν τον de facto έλεγχο του οθωμανικού στόλου, αλλά θα ήλεγχαν επίσης ολόκληρη την

²⁶⁰ (Neumann, 1938, p. 140)

²⁶¹ (Neumann, 1938, p. 141)

παραγωγή των οθωμανικών ναυπηγείων και οπλουργείων. Έτσι θα είχαν τον απόλυτο έλεγχο του οθωμανικού ναυτικού πράγμα που καθιστούσε δευτερεύον το γεγονός ότι ένας γερμανός στρατηγός διοικούσε ένα οθωμανικό σώμα στρατού. Ωστόσο, στο τέλος υπογραμμίζονταν, υπό τη μορφή κάποιας αποζημίωσης μάλλον, ότι η οθωμανική ναυτιλιακή εταιρεία Machsusseh, της οποίας οι διευθυντές ήταν γερμανοί, είχε επίσης ένα μερίδιο μετοχών στην νέα εταιρεία.²⁶²

Εάν ο Ζαχάρωφ είχε μεταπηδήσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αυτό σήμαινε ότι επρόκειτο για μια μεγάλη δύναμη. Κι έτσι οι ιθύνοντες στην Αγία Πετρούπολη επέδειξαν ευελιξία. Μερικές εβδομάδες μετά την κίνηση του Ζαχάρωφ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το φύλλο της παρισινής εφημερίδας Information της 24^{ης} Απριλίου 1913 πληροφορούσε ότι το ρωσικό υπουργικό συμβούλιο είχε αποφασίσει την ανέγερση ενός ιδιωτικού εργοστασίου κανονιών στο Zaritsyn²⁶³ πράγμα που αποτελούσε νίκη της εταιρείας Vickers. Υπογραμμίζονταν ότι ενώ οι αντιπρόσωποι της Le Creusot είχαν στρέψει τις προσπάθειές τους σε μια κατεύθυνση με τις χειρότερες προοπτικές, η καλύτερα πληροφορημένη Vickers ήταν επικεντρωμένη στο να φέρει σε πέρας ένα νέο εργοστάσιο και να εξασφαλίσει παραγγελίες γι' αυτό.²⁶⁴

Πράγματι, το πιο εκλεκτό πράγμα που ο Ζαχάρωφ κατάφερε να εξασφαλίσει ήταν η κατασκευή του προαναφερθέντος τεραστίου οπλουργείου για όπλα και πυρομαχικά στο Zarizyn, στο Βόλγα. Το εγχείρημα, το οποίο εφοδιάστηκε απ' την αρχή με κεφάλαιο £2.500.000,²⁶⁵ ονομάστηκε Εταιρεία Έργων Ρωσικού Πυροβολικού, αλλά η Vickers ανέλαβε ένα μεγάλο μέρος των ιδρυτικών μετοχών και κανόνισε για την περαιτέρω χρηματοδότησή του. Στη συμφωνία, η οποία ολοκληρώθηκε το φθινόπωρο του 1913, η Vickers ανέλαβε την υποχρέωση της κατασκευής και του εξοπλισμού των έργων καθώς και της συνεργασίας, για μια περίοδο δεκαπέντε ετών, στην κατασκευή υλικού για πυροβολικό. Οι άγγλοι έπρεπε να θέσουν τις τεχνικές τους γνώσεις και όλες τις ευρεσιτεχνίες και τις καινοτομίες τους στη διάθεση των ρώσων και έπρεπε να είναι υπεύθυνοι για την επάρκειά τους. Τα έργα στο Zarizyn επρόκειτο να πραγματοποιηθούν σε μια μεγαλειώδη κλίμακα, τέτοια που μέχρι εκείνη τη στιγμή η Ρωσία δεν είχε ξαναδεί. Τα έργα θα απλώνονταν κατά μήκος των ακτών του Βόλγα για πάνω από τρία χιλιόμετρα και τα πλέον βαρέα όπλα, θωρακισμένα μεταλλικά φύλλα, πυργίσκοι (θωρηκτών κοκ) και πυροβολικό και πυρομαχικά κάθε είδους θα κατασκευάζονταν εκεί. Ο Zaharoff είχε καταγράψει ακόμη μία επιτυχία στο ενεργητικό του.²⁶⁶

²⁶² (Neumann, 1938, pp. 142 - 143)

²⁶³ Κατοπινό Στάλινγκραντ, σημερινό Βόλγογκραντ

²⁶⁴ (Neumann, 1938, p. 144)

²⁶⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 106)

²⁶⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 107)

Ένας γάλλος ειδικός στο θέμα, ο Mennevée, εκδότης των Documents politiques έχει επισημάνει για το ίδιο θέμα ότι η ρωσική κυβέρνηση είχε δώσει στην εταιρεία Vickers αυτό που ουσιαστικά ήταν το μονοπώλιο της κατασκευής όπλων, ενώ είχε εγγυηθεί στο εργοστάσιο παραγγελίες αξίας τουλάχιστον δέκα εκατομμυρίων ρουβλιών ετησίως. Σύμφωνα με τον Mennevée οι λόγοι γι' αυτή την στενή σύνδεση ανάμεσα στην ρωσική κυβέρνηση και την εταιρεία Vickers ήταν μυστηριώδεις καθώς οι τιμές της Vickers ήταν υψηλότερες απ' της Le Creusot. Φαινόταν ότι δεν είχε ηττηθεί μόνο η εταιρεία Le Creusot, αλλά κι η ίδια η Γαλλία.²⁶⁷

Ωστόσο, στην εφημερίδα Excelsior²⁶⁸ η οποία ανήκε στην εκδοτική εταιρεία Quotidiens illustrés η οποία ήταν ιδιοκτησία του Βασίλη Ζαχάρωφ υπήρξε μια συνέντευξη του κυρίου Francis Barker,²⁶⁹ ο οποίος ήταν μέλος της εταιρείας Vickers. Δήλωνε ότι στην επιχείρηση στο Zaritzyn τα γαλλικά συμφέροντα είχαν προσεκτικά διαφυλαχθεί αφού οι ρωσικές τράπεζες και η εταιρεία Vickers είχαν αναγνωρίσει την τεχνική αξία της ευρεσιτεχνίας Depot για όπλα μακράς εμβέλειας και είχαν συμβατικά διασφαλίσει την άδεια για τη Ρωσία. Καθώς αυτή η άδεια ήταν ιδιοκτησία της μεταλλουργίας Chatillon – Commantry, αυτή η γαλλική εταιρεία θα συμμετείχε σε όλες τις παραγγελίες που θα αφορούσαν το νέο εργοστάσιο στο Zaritzyn.²⁷⁰

Έτσι, ενώ μια *τριπλή συνεννόηση* της πολεμικής βιομηχανίας πραγματοποιούνταν μ' αυτό τον τρόπο υπό την ηγεσία του Zaharoff, οι κεντροευρωπαϊκές εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών προσπαθούσαν επίσης να αποκτήσουν ερείσματα στη Ρωσία. Η αυστριακή Skoda Works (Εργοστάσια Skoda) ανέλαβε ένα πακέτο μετοχών της Putiloff, όπως είχε κάνει η Schneider – Creusot. Αυστριακές τράπεζες χορήγησαν χρήματα στην πολεμική βιομηχανία της Αγίας Πετρούπολης. Η εταιρεία κατασκευής πλοίων στο Αμβούργο των Blohm & Voss βοήθησε να εξοπλιστεί το ναυπηγείο στον ποταμό Neva, το οποίο η Putiloff είχε αγοράσει με τη βοήθεια της Schneider – Creusot.²⁷¹

Στην επίσημη κομμουνιστική περιοδική έκδοση που αποκαλούνταν Η Εβδομαδιαία της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς βρισκόταν ένα άρθρο με τίτλο «Η Πολιτική του Κεφαλαίου στους Στρατιωτικούς Εξοπλισμούς» που επισήμαινε ότι σε κάθε πολιτική σύμπραξη που είχε οργανώσει η Vickers στη στρατιωτική σφαίρα, δημιουργούσε κι

²⁶⁷ (Neumann, 1938, p. 145)

²⁶⁸ Τέσσερα έτη πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Ζαχάρωφ είχε αποπειραθεί να αποκτήσει ένα μέσο να επηρεάζει ευθέως την κοινή γνώμη. Αγόρασε μετοχές αξίας 250.000 γαλλικών φράγκων στην Quotidiens Illustrés, μια εκδοτική εταιρεία στο Παρίσι η οποία εξέδιδε την εφημερίδα Excelsior. Αν και δεν κατείχε την πλειοψηφία των μετοχών, απέκτησε μια αποφασιστική επιρροή στην εφημερίδα, η οποία είχε μεγάλη κυκλοφορία και όταν ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης του τσάρου, Raffalovitch, πραγματοποιούσε την εκστρατεία του στον παρισινό Τύπο για να ευνοήσει τα ρωσικά δάνεια, φυσικά δεν ξέχασε τον Βασίλη Ζαχάρωφ ο οποίος ήλεγχε την Excelsior (Lewinsohn, 1929, pp. 110 - 111)

²⁶⁹ Στενός φίλος του Ζαχάρωφ. Ο Ζαχάρωφ είχε βαφτίσει το γιό του, Vere. Δεν ήταν γενναιόδωρος σ' αυτό το ρόλο, θεωρώντας τη χειραψία του από μόνη της επαρκή για να παράσχει «τύχη και χρήματα». (Allfrey, 1989, p. 87)

²⁷⁰ (Neumann, 1938, p. 147)

²⁷¹ (Lewinsohn, 1929, p. 107)

άλλη μία αντίθετη. Σε στενότερη συνεργασία με τη Vickers και με τον ίδιο τρόπο ενεργούσαν επιχειρηματικά η Schneider – Creusot και η Krupp. Δυο χρόνια πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Krupp, η Schneider κι η Blohm & Voss – το κυριότερο γερμανικό ναυπηγείο – είχαν οργανώσει μια εμπορική κοινοπραξία για να αποκτήσουν τον έλεγχο των Εργοστασίων Putiloff, πράγμα που τελικά πέτυχαν ύστερα από συνεννόηση με την Vickers – Armstrong. Ταυτόχρονα μ’ αυτή την συνδιαλλαγή των γερμανών – γάλλων – ρώσων κεφαλαιοκρατών των στρατιωτικών εξοπλισμών είχαν αρχίσει οι προετοιμασίες για τον γερμανό – γαλλό – ρωσικό πόλεμο. Ενώ ο γάλλος πρωθυπουργός Poincaré βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη για να θέσει την υπογραφή της Γαλλίας στην πολεμική συνθήκη ενάντια στη Γερμανία, η Krupp και η Creusot υπέγραφαν μια συμφωνία με την οποία αμφότερες δεσμεύονταν να έρθουν σε συνεννόηση σχετικά με την διανομή των παραγγελιών για στρατιωτικούς εξοπλισμούς οι οποίες είχαν αυξηθεί σημαντικά ώστε να μην ανταγωνίζονται η μία την άλλη. Επιπλέον, η γαλλική εταιρεία δεσμεύτηκε να υποστηρίξει την Krupp ενάντια σε κάθε άλλη γερμανίδα ανταγωνίστρια· εάν, για παράδειγμα, η γερμανική εταιρεία Ehrhardt υπέβαλλε μια χαμηλότερη προσφορά απ’ την Krupp, τότε η Schneider έπρεπε να μειοδοτήσει στην Ehrhardt και ακόμη και με ζημία να κερδίσει την προσφορά.²⁷²

Σύμφωνα με τον ιστορικό Richard Davenport – Hines,²⁷³ ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε τέτοια καταστροφή σε οικονομικό και ανθρώπινο επίπεδο, για όλη την Ευρώπη που ο κόσμος αναζητούσε απεγνωσμένα αιτίες και εξηγήσεις. Είχε επικρατήσει η παράλογη άποψη ότι ο πόλεμος είχε υποκινηθεί από τις βιομηχανίες όπλων για να αυξήσουν τα κέρδη τους. Τις δεκαετίες του 1920 και 1930, αριστεροί δημοσιογράφοι και κυρίως κομμουνιστικές οργανώσεις, εξέδωσαν βιβλία, φυλλάδια, δημοσίευσαν άρθρα για τους επονομαζόμενους «Εμπόρους του Πολέμου». Όλα αυτά είχαν καταστήσει τον Ζαχάρωφ μία από τις πιο μισητές προσωπικότητες σε διεθνές επίπεδο.²⁷⁴

~ ~ ~

Κατά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η εταιρεία Vickers, η οποία σε μεγάλο βαθμό ήταν επίσης οικονομικά η εταιρεία του Βασίλη Ζαχάρωφ, ήταν, με το ύψους £10.000.000 μετοχικό της κεφάλαιο, όχι πολύ πίσω απ’ την Armstrong στην κορυφή της αγγλικής πολεμικής βιομηχανίας. Απ’ το πολεμικό υλικό που εξήχθη απ’ την Αγγλία – περισσότερο από £7.500.000 σε όπλα και πυρομαχικά το 1913 – πάνω απ’ το ένα πέμπτο περιήλθε στο μερίδιο της Vickers. Κρινόμενη με βάση το μέγεθος του μετοχικού κεφαλαίου, η Vickers ήταν μεγαλύτερη κι απ’ την Krupp, την οποία σίγουρα ξεπερνούσε με το εύρος των διασυνδέσεων και των περιουσιακών της στοιχείων. Είχε φιλικές σχέσεις με το γερμανικό εργοστάσιο όπλων Loewe & Σία, με ένα μέλος της οικογένειας Loewe να συμμετέχει στο

²⁷² (Neumann, 1938, pp. 152 - 153)

²⁷³ Της (Βρετανικής) Βασιλικής Εταιρείας Ιστορίας (Royal Historical Society)

²⁷⁴ (Αμπαζόγλου, 2005)

διοικητικό συμβούλιο της Vickers. Διατηρούσε εργοστάσια στην Ισπανία, την Ιταλία, τη Ρωσία, την Ιαπωνία και τον Καναδά και μπορούσε να ισχυριστεί ότι ήταν η πιο διεθνής επιχείρηση στρατιωτικών εξοπλισμών στον κόσμο.

Το κύριο μερίδιο σ' αυτό το επίτευγμα ανήκε στον Ζαχάρωφ. Το όνομά του ακόμη ήταν ελάχιστα γνωστό στο κοινό, αλλά στα γραφεία όπου διαμορφώνονταν πολιτικές για τον πόλεμο οι ικανότητές του εκτιμώνταν²⁷⁵ και για τις χρηματοπιστωτικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις οι οποίες βρίσκονταν σε επαφή με τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, δεν ήταν πλέον ξένος. Στο Παρίσι, όπου βρισκόταν η μόνιμη κατοικία του, αν και χωρίς να την χρησιμοποιεί πολύ, εμφανιζόταν επισήμως ως «πληρεξούσιος αντιπρόσωπος της εταιρείας Vickers – Maxim». Επίσης όταν ο Albert Vickers αποσύρθηκε απ' το διοικητικό συμβούλιο της γαλλικής εταιρείας «Le Nickel» την άνοιξη του 1913, τον διαδέχθηκε ο Ζαχάρωφ, τον οποίο παρουσίασαν στη γενική συνέλευση των μετόχων με κολακευτικά λόγια: *«Η επιλογή μας είναι ο κύριος Βασίλης Ζαχάρωφ του οποίου η τεράστια εμπειρία, ως ειδικού και οι ισχυρές βιομηχανικές διασυνδέσεις, είμαστε σίγουροι ότι, θα είναι ιδιαίτερος πολύτιμος για την εταιρεία μας»*. Στο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας «Le Nickel» ο Ζαχάρωφ ήταν ομοτράπεζος των εκπροσώπων του Οίκου των Rothschild.²⁷⁶ Ως έκφραση του ζωηρού ενδιαφέροντος, χάρη στον Hiram Maxim, το οποίο η εταιρεία Vickers έδειξε για την κατασκευή αεροπλάνων, ο Ζαχάρωφ παρείχε τα χρήματα για την ίδρυση μιας έδρας αεροπορίας στη Σορβόνη. Επιπλέον χρηματοδότησε οίκους στρατιωτών και ναυτικών.

Δεν παρέλειψε να λάβει ανταμοιβές για τις πολύπλευρες δραστηριότητές του. Επ' ευκαιρία μιας τεχνικής έκθεσης στο Bordeaux το 1908 (χρηματοδότησε ένα Οίκο Ναυτών), τον έκαναν Ιππότη της Λεγεώνας της Τιμής με πρόταση του υπουργού ναυτικών υποθέσεων. Σίγουρα η ερυθρά ταινία (της διάκρισης) δεν καθιστούσε έναν άνθρωπο διαπρεπή στην παριζιάνικη κοινωνία. Ωστόσο, από εκεί και στο εξής του αποδόθηκαν ταχέως μεγάλες τιμές.²⁷⁷

Από το 1894, μιμούμενος την υψηλή κοινωνία, είχε αποκτήσει μια πολυδάπανη θερινή έδρα, το Château de l'Echelle. Επιπλέον, ήταν υπεύθυνος και για τις τρεις του αδελφές. Η δούκισσα της Marchena/Villafranca με την οποία σχετιζόταν συναισθηματικά και ο ανάπηρος δούκας, ο οποίος λεγόταν ότι ήταν «πολύ πλατωνικός», είχαν εγκατασταθεί σε ένα σπίτι στην οδό Dumont d'Urville 11 με τις δύο κόρες τους, την Christina και την Angèle.

Η σχέση του Ζαχάρωφ με τη δούκισσα φυσικά έδωσε λαβές για κουτσομπολιό πολύ αργότερα. Εκείνη την εποχή φαίνεται ότι είχε γίνει γενικά αποδεκτή – επρόκειτο, άλλωστε, για το τελευταίο μέρος της belle époque – από τους φίλους του και, πιο σημαντικό, απ' τις συζύγους τους. Λέγεται ότι τον συνόδευε στα ταξίδια του, διατηρώντας διαμερίσματα σε

²⁷⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 109)

²⁷⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 110)

²⁷⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 111)

ξενοδοχεία (σουίτες) σε διαφορετικούς ορόφους στα ξενοδοχεία τους και ένα συνεχόμενο διαμέρισμα, το νούμερο 8, στο Orient Express.

Και αναπόφευκτα υπήρχαν εικασίες που περιέβαλλαν την ταυτότητα του πραγματικού γεννήτορα των θυγατέρων της. Στη δεκαετία του 1930, ο ανταποκριτής στο Παρίσι, της Evening Standard έγραψε ένα προσωπικό σημείωμα προς την εφημερίδα του ότι στην πραγματικότητα γενικά υποτίθετο ότι ο Ζαχάρωφ ήταν ο πατέρας των παιδιών της. Η καταγωγή τους είναι άσχετη. Ο Ζαχάρωφ τις μεταχειριζόταν σα να ήταν δικά του παιδιά και αργότερα τις υιοθέτησε.²⁷⁸

Το 1913, με πρόταση του γάλλου υπουργού δημοσίων έργων, έλαβε τη ροζέτα του Αξιωματικού της Λεγεώνας της Τιμής ως ιδρυτής της έδρας αεροπλοΐας.²⁷⁹ Του έκανε μικρό κακό στην εκτίμηση που του είχαν σε υψηλούς κυβερνητικούς κύκλους που ο βουλευτής Albert Thomas, ο οποίος αργότερα έγινε υπουργός πολέμου της Γαλλίας και διευθυντής²⁸⁰ του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, δήλωσε απ' το βήμα της γαλλικής βουλής: « *Οι ρωσικές εφημερίδες έχουν περιγράψει τον Ζαχάρωφ ως τον πιο δραστήριο και πολυμήχανο αντιπρόσωπο του οίκου της Vickers και ως τον πιο σημαντικό ανταγωνιστή της Creusot*». ²⁸¹

Λίγους μήνες αργότερα, όταν τα πλήθη στους δρόμους της Αγίας Πετρούπολης, της Βιέννης και του Βερολίνου διαδήλωναν υπέρ του πολέμου – στις 31 Ιουλίου 1914, την ίδια μέρα που ο Jean Jaurès²⁸² έπεσε ως το πρώτο θύμα της πολεμικής φρενίτιδας στο Παρίσι – ανακοινώθηκε στην εφημερίδα της γαλλικής κυβερνήσεως ότι στον Ζαχαρία Βασίλειο Ζαχάρωφ είχε απονεμηθεί ο τιμητικός τίτλος του Διοικητή της Λεγεώνας της Τιμής με διάταγμα του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας. Ο λόγος που δόθηκε ήταν απλός και μεστός – «*εξαιρετικές υπηρεσίες*» και η πρόταση είχε έρθει απ' τον γάλλο υπουργό εξωτερικών.²⁸³

²⁷⁸ (Allfrey, 1989, p. 78)

²⁷⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 111)

²⁸⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 111)

²⁸¹ (Lewinsohn, 1929, p. 112)

²⁸² Σπουδαίος γάλλος σοσιαλιστής ηγέτης και δεινός ρήτορας (Joll, 1990, σ. 88)

²⁸³ (Lewinsohn, 1929, p. 112)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΌΓΔΩΟ. Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΩΦ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Α΄ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Κατά την περίοδο που προηγήθηκε των βαλκανικών πολέμων η γερμανική Krupp, η Skoda (Αυστροουγγαρία), η γαλλική Schneider και οι βρετανικές Vickers και Armstrong συμμετείχαν όλες στον εξοπλισμό των ανταγωνιζόμενων κρατών. Ιδιαίτερα οι εταιρείες Vickers και Armstrong, ενεπλάκησαν στον ναυπηγικό ανταγωνισμό του 1910 στην Οθωμανική Αυτοκρατορία,²⁸⁴ ενώ η βρετανική Owens – Thurston έλαβε θέσεις στην Αθήνα εν όψει της αναπόφευκτης συνέχειας, τον ελληνικό ανταγωνισμό του 1912. Η συμφωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέληξε την παραγγελία του Reshadich, εκτοπίσματος 23.000 τόνων, η οποία αποσπάστηκε από την Krupp την τελευταία στιγμή. Ο αποφασιστικός παράγοντας ήταν οι βρετανικοί όροι, με την Vickers να χρηματοδοτεί επί του πρακτέου την κατασκευή για τους οθωμανούς. (*«Εάν ο Zed θέλει να αποκομίσει κάποια απ'αυτά τα χρήματα»*), έγραψε ο Albert Vickers στον διευθύνοντα σύμβουλο της Vickers Trevor Dawson, *«είναι πολύ καλοδεχούμενος»*).²⁸⁵

Κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων ο Ζαχάρωφ ελέγετο ότι είχε αναλάβει την κάλυψη των εξόδων του ελληνικού στρατού· μια άλλη πηγή πιο συγκεκριμένα ισχυρίστηκε

²⁸⁴ Το οθωμανικό ναυτικό είχε ατονήσει από τη δεκαετία του 1870 πράγμα που ήταν αποτέλεσμα δεκαετιών μικρής χρηματοδότησης για νέα πλοία, της κακής συντήρησης των υπαρχόντων σκαφών, και της έλλειψης εκπαίδευσης των πληρωμάτων. Προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό του στόλου είχαν πραγματοποιηθεί σπασμωδικά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, συμπεριλαμβανομένης της αποτυχημένης προσπάθειας για την κατασκευή του θωρηκτού Αμπντούλ Καντίρ το 1890, και ενός μεγάλου προγράμματος ανασυγκρότησης που ξεκίνησε στον απόηχο του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, ο οποίος είχε επισημάνει την κακή κατάσταση του στόλου. Ξεκινώντας το 1909, η οθωμανική κυβέρνηση άρχισε να επιδιώκει την αγορά πολεμικών πλοίων από αλλοδαπούς ναυπηγούς για να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη δύναμη του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, ιδιαίτερα το θωρακισμένο καταδρομικό Γεώργιος Αβέρωφ. Ως προσωρινό μέτρο, δύο γερμανικά θωρηκτά, τάξεως Βρανδεμβούργου, το Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα και το Turgut Reis, αγοράστηκαν το 1910.

Η οθωμανική κυβέρνηση στα τέλη του 1911 άρχισε να επιδιώκει την αγορά πιο σύγχρονων πλοίων και ήρθε πρώτα σε επαφή με τον Armstrong Whitworth για τη δυνατότητα απόκτησης του θωρηκτού Ρίο ντε Τζανέιρο το οποίο ήταν υπό κατασκευή για το ναυτικό της Βραζιλίας. Αυτή η συναλλαγή δεν προχώρησε. Έτσι η οθωμανική κυβέρνηση ήρθε σε επαφή με τη Vickers για να παραγγείλετε δύο νέα θωρηκτά. Ο Douglas Gamble, ο οποίος είχε προηγουμένως υπηρετήσει ως ναυτικός σύμβουλος της οθωμανικής κυβέρνησης, εκπόνησε δύο σχέδια πολεμικών πλοίων, το πρώτο εκ των οποίων παραγγέλθηκε ως Mehmed Resad E'. Κατά τη διάρκεια της κατασκευής, το πλοίο μετονομάστηκε σε Resadiye. Ένα δεύτερο πλοίο, που θα ονομαζόταν Φατίχ Σουλτάν Μεχμέτ, παραγγέλθηκε τον Απρίλιο του 1914.

Με την παραγγελία ενός πολεμικού πλοίου τάξεως Resadiye ξεκίνησε μια σημαντική κούρσα ναυτικών εξοπλισμών μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ελλάδας. Σε απάντηση το ελληνικό πολεμικό ναυτικό παρήγγειλε το θωρηκτό Σαλαμίνα το 1912, πράγμα που ώθησε τους οθωμανούς να επανεκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους για το Ρίο ντε Τζανέιρο. Η σύμβαση για την αγορά του πλοίου, το οποίο θα μετονομαζόταν σε Sultân Osmân-ı Evvel, υπεγράφη τον Ιανουάριο του 1914. Αυτό με τη σειρά του προκάλεσε τους έλληνες να παραγγείλουν ένα δεύτερο θωρηκτό, το Βασιλεύς Κωνσταντίνος, πράγμα που απαίτησε την παραγγελία ενός τρίτου οθωμανικού θωρηκτού του Φατίχ Σουλτάν Μεχμέτ κλάσεως Resadiye.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Re%C5%9Fadiye-class_battleship

²⁸⁵ (Allfrey, 1989, p. 92)

ότι συνείσφερε \$2.500.000 το χρόνο για τον πόλεμο. Θα ήταν μια ανεξήγητα δονκιχωτική χειρονομία: ποτέ δεν έτρεφε μεγάλες ελπίδες για την Ελλάδα ως αγορά, αν και ελέγετο ότι έτρεφε φιλοδοξίες να την δει να εμφανίζεται ως δύναμη στην περιοχή. Κι όμως ο πρίγκιπας Χριστόφορος, δήλωσε ότι *«ποτέ δεν παρίστανε τον πατριώτη ή ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι είχε οποιαδήποτε ιδιαίτερη αγάπη για την Ελλάδα ή για οποιαδήποτε άλλη χώρα γι' αυτό το θέμα...ένας ανεξάρτητος επαγγελματίας...με ένα ασυνήθιστο ένστικτο υποστήριξης της νικηφόρας πλευράς»*. Ο γραμματέας του Ζαχάρωφ, απ' την άλλη πλευρά, περιέγραψε την *«σπουδαία πατριωτική του αφοσίωση στην Ελλάδα»*. Βάσει των δικών του αφηγήσεων ο πατριωτισμός του μπορούσε να διεγείρεται, ιδιαίτερα σε περιόδους εθνικής ταπείνωσης, ενώ παραδόξως διατηρούσε μη κολακευτικές απόψεις για εκείνους *«τους έλληνες που κατοικούν στη μητέρα πατρίδα»* σε σύγκριση με τον *«έλληνα του εξωτερικού»* και με μία εξαίρεση είχε πολύ λίγο σεβασμό για τους πολιτικούς της.²⁸⁶

Κατ' άλλους ο ίδιος ο Ζαχάρωφ ελέγετο εναλλακτικά ότι είχε επιδοτήσει την ελληνική κυβέρνηση μέχρι του ύψους των £20.000 το μήνα όταν εξόπλιζε τους βαλκανικούς στρατούς για τη σφοδρή τους επίθεση ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ακόμη και ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε δηλώσει ότι *«ο Ζαχάρωφ έδωσε στην Ελλάδα μεγάλα ποσά σε δάνεια και στρατιωτική βοήθεια κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων»*.^{287 288}

Παραμένει η βάσιμη υπόθεση ότι τα πραγματικά του συναισθήματα επιστρατεύτηκαν απ' τον Βενιζέλο. Ο κρητικός πολιτικός μοιραζόταν πολλά απ' τα ίδια χαρακτηριστικά με τον Ζαχάρωφ: *«ένα αεικίνητο και ανατρεπτικό πνεύμα· τυχοδιωκτικός, συχνά ανατρεπτικός, ενθουσιώδης και παθιασμένος με φιλοδοξίες και ιδιοτροπίες αχαλίνωτες»*. Επιπροσθέτως σ' αυτές τις ιδιοτροπίες, ο έλληνας πολιτικός ήταν επίσης *«πειστικός και εύσχημος»* και ικανός να ασκεί μια σχεδόν υπνωτιστική γοητεία επί των συνομιλητών του. Οι δυο τους είχαν πρωτοσυναντηθεί περίπου έναν χρόνο πριν τους βαλκανικούς πολέμους· η σχέση τους έχει περιγραφεί ως ένας *«παράξενος συνεταιρισμός, με τον καθένα να είναι επιφυλακτικός απέναντι στον άλλο, συνεχώς σε επιφυλακή, όμως εξωτερικά παρουσίαζαν ένα ενωμένο μέτωπο»*. Δεν υπήρχε σ' αυτά ίχνος προσωπικού δεσμού, αλλά μάλλον μια επίγνωση ότι ίσως ο ένας να ήταν χρήσιμος για τον άλλο. Η σύμπραξή τους θα διαρκούσε δέκα έτη.²⁸⁹

Απ' την άλλη πλευρά είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθούν οι αντιδράσεις του Ζαχάρωφ στον απόηχο του πολέμου του 1897 μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου επικράτησε η δεύτερη. Μια συνθήκη ειρήνης κανονίστηκε απ' τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, απ' την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία κέρδισε μια αποζημίωση £4.000.000. Ενεργοποιήθηκαν οι ευαισθησίες του Ζαχάρωφ: *«Είναι παράξενο»*, έγραψε,

²⁸⁶ (Allfrey, 1989, p. 93)

²⁸⁷ (Mennevé, 1928, p. 7)

²⁸⁸ (McCormick, 1965, p. 137)

²⁸⁹ (Allfrey, 1989, p. 94)

«αλλά στην περίπτωσή μου, ο πατριωτισμός μου έχει φθάσει σε πολύ ψηλό σημείο και έχω κάνει πολλά για να βοηθήσω και σκοπεύω να κάνω περισσότερα». Αλλά όταν ο πρακτικός William Shaw υπέδειξε ότι οθωμανοί μπορεί να διέθεταν αυτά τα χρήματα για να αποκαταστήσουν τις απώλειές τους σε όπλα, ο Ζαχάρωφ ήταν περιφρονητικός: «Δε νομίζω ότι το παιχνίδι αξίζει τον κόπο...τόσοι πολλοί κλέφτες θα κυνηγήσουν το μικρό ποσό που είναι διαθέσιμο...δηλαδή σχεδόν δεν αξίζει να αγωνιστεί κανείς για ένα κομμάτι ψωμί». ²⁹⁰

Ανάμεσα στα 1904 και 1914, αν και η έκρηξη στους εξοπλισμούς συνεχίστηκε, τέθηκαν φραγμοί σε κυβερνητικό επίπεδο σε μια σειρά από χώρες. ²⁹¹

Ο Ζαχάρωφ σ' αυτή την εξοπλιστική κούρσα «έπαιζε» και με τις δύο πλευρές. Αν και πάντοτε υποστήριζε στα κατοπινά χρόνια ότι οι γνωριμίες του στη Γερμανία ήταν «στην πραγματικότητα μια απόπειρα εγκαθίδρυσης μιας οργάνωσης συγκέντρωσης πληροφοριών σε εκείνη τη χώρα. Με αυτό τον τρόπο μπορούσα να λέω στους Συμμάχους πολύ περισσότερα για τον εχθρό απ'ότι μπορούσαν οι δικές τους υπηρεσίες κατασκοπείας. Οι δουλειές παρέμεναν δουλειές, ναι, και στην κανονική περίοδο δεν υπάρχει λόγος για να μην πρέπει μια χώρα ή μια ομάδα χωρών, να πουλά όπλα σε άλλες χώρες. Ακόμη και σε εποχή πολέμου, με την προϋπόθεση ότι δεν διακυβεύεται το εθνικό συμφέρον, αυτός ο κανόνας παραμένει σε ισχύ. Πράγματι, η χώρα που προμηθεύει τις περισσότερες άλλες χώρες με όπλα είναι πιθανόν να είναι η ισχυρότερη χώρα για τον απλό λόγο ότι οι άλλες χώρες εξαρτώνται απ' αυτή. Δεν θα δίσταζα και δεν δίστασα να πουλήσω όπλα σε πιθανούς συμμάχους της Γερμανίας ή να συνάψω συμφωνίες με γερμανικές εταιρείες όπλων, παρά το γεγονός ότι η Γερμανία ήταν ο πιθανός εχθρός. Υποστηρίζω ότι η γνώση που αποκτήσαμε για το δυναμικό του εχθρού ήταν υψίστης σημασίας για τους Συμμάχους όταν ήρθε ο πόλεμος. Αλλά, φυσικά, έρχεται μια στιγμή όταν κάποιος πρέπει να διαβεί τον φράχτη, τρόπος του λέγειν, όταν κάποιος πρέπει να καθορίσει τους εχθρούς του και να τους απομονώσει. Και, είτε αρέσει είτε δεν αρέσει στους πολιτικούς, είναι γεγονός ότι όταν έρχεται η στιγμή αυτής της απόφασης, πρέπει να ληφθεί σε επιχειρηματική βάση. Αυτή η βάση ήταν ότι η Εγκάρδια Συνεννόηση είχε συναρμολογήσει εξοπλιστικά συμφέροντα, συνδεδεμένα με άλλα συμφέροντα μέσω των πελατών τους και των συνεταιρών τους στην Ιταλία και την Ιαπωνία. Έτσι στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια υπόθεση όπου ο πελάτης είχε πάντα δίκιο». ²⁹²

Σίγουρα υπήρχαν περισσότερες ευκαιρίες για τον Ζαχάρωφ στο εσωτερικό της Εγκάρδιας Συνεννόησης απ'ότι έξω απ' αυτή για να πραγματοποιήσει μεγαλύτερα κέρδη, ιδιαίτερα εξοπλίζοντας τις αποικιακές αυτοκρατορίες της Βρετανίας και της Γαλλίας. Δεν συναλλασόταν πλέον με ασήμαντους γραφειοκράτες που μπορούσαν να δωροδοκηθούν, αλλά με προεξάρχοντες πολιτικούς που περίμεναν απ' αυτόν να σκέπτεται και πολιτικά. Όπως

²⁹⁰ (Allfrey, 1989, p. 80)

²⁹¹ (McCormick, 1965, p. 86)

²⁹² (McCormick, 1965, p. 87)

έκανε σαφές ο J.D.Scott στην ιστορία της Vickers: «...Ο αντιπρόσωπός τους (της Vickers), ο Βασίλης Ζαχάρωφ, ήταν ήδη μια μυθική σκιά της ισχύς». Αλλά, ενώ στο δικό του μυαλό η απόφαση να δοκιμάσει την τύχη του στο πλευρό της Τριπλής Συμμαχίας είχε ληφθεί, η δημόσια παραδοχή αυτής της απόφασης έπρεπε να καθυστερήσει ακόμη λίγο, γιατί κατά τη γνώμη του ήταν ζωτικό να θέσει το δίκτυό του βαθύτερα στο έδαφος των Κεντρικών Δυνάμεων έτσι ώστε να αποκτούσε γνώσεις για να εξασφαλίσει ότι η νίκη θα κερδιζόταν απ'την πλευρά του.²⁹³ Ο σκοπός του ήταν να διεισδύσει στις εξοπλιστικές εταιρείες του εχθρού, να παίξει και στα δύο ταμπλό, να τις καταστήσει εξαρτώμενες απ' τις προμήθειες της Αντάντ και να τις αποτρέψει απ' το να εφοδιάζουν οποιαδήποτε χώρα ήλπιζαν να πάρουν με το μέρος τους. Το ότι χρησιμοποίησε τη δωροδοκία για να το πετύχει αυτό είναι κάτι που γίνεται παραδεκτό ακόμη και στο 'Vickers: Μια Ιστορία της'.²⁹⁴

Απ' τις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο Ζαχάρωφ το έκανε αμετάκλητα σαφές ότι θα έριχνε όλο του το βάρος με την πλευρά της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Και δεν απέκλινε απ' αυτή την απόφαση. Εργάστηκε αφοσιωμένα, επιμελώς και αδιάλειπτα για τα Συμμαχικά συμφέροντα και συνεργάστηκε πρόθυμα με όλους τους σημαντικούς πολιτικούς που ήταν ανυπόμονοι να συνεχίσουν τον πόλεμο έως ότου διασφαλιζόταν η νίκη. Ανέλαβε ακόμη και προσωπικούς κινδύνους και σωματικούς και δαπανώντας το δικό του ιδιωτικό κεφάλαιο προωθώντας τους Συμμαχικούς σκοπούς. Όλα αυτά πρέπει να του αναγνωριστούν. Αλλά, κάνοντάς το αυτό, υιοθετούσε πάντοτε την στενή οπτική του εργολάβου εξοπλισμών και του οικονομικού χειραγωγού. Αρνήθηκε να αποτελέσει μέρος μιας πορείας προς τη γρήγορη νίκη και είχε αποφασίσει ότι στο τέλος του πολέμου όλα του τα εργοστάσια όπλων και όλες οι πηγές πρώτων υλών παραγωγής πολεμοφοδίων έπρεπε να είναι ανέπαφες. Ό,τι είπε ή έκανε υποδήλωσε ότι αυτοί ήταν οι όροι του και δεν θα τους διαπραγματευόταν. Εάν οποιοσδήποτε πολιτικός σκεφτόταν αλλιώς, τότε ο Ζαχάρωφ θα έβλεπε ότι οι απόψεις του ήταν αυστηρά αντιτιθέμενες και ανατρεπτικές.²⁹⁵

Την ημέρα της επιστράτευσης η βιομηχανία όπλων έγινε, σε κάθε χώρα, ζήτημα εθνικής σημασίας. Μόνο οι μεμψίμοιροι και οι δυσανεστημένοι μπορούσαν να θυμηθούν ότι τα εργοστάσια των μεγάλων πολεμικών βιομηχανιών στο πρόσφατο παρελθόν πωλούσαν σε ξένες χώρες τα όπλα και τα κανόνια με τα οποία οι ίδιοι οι συμπατριώτες τους θα σκοτώνονταν αργότερα. Όποιον διατύπωνε αυτή την παρατήρηση πολύ ηχηρά σύντομα τον σιγούσε η λογοκρισία. Οι μεγάλες εταιρείες στρατιωτικού εξοπλισμού είχαν ξαφνικά γίνει δείκτες της επάρκειας της εθνικής άμυνας και τα ονόματά τους θεωρούνταν ιερά και απαραβίαστα. Όποιος τις προσέβαλλε ήταν σαν να προσέβαλλε την ίδια του την πατρίδα.

²⁹³ (McCormick, 1965, p. 99)

²⁹⁴ (McCormick, 1965, p. 100)

²⁹⁵ (McCormick, 1965, p. 118)

Αν και, αυτονόητα, έπρεπε να υπακούν στις κυβερνητικές εντολές και τις απαιτήσεις των διοικητών του στρατεύματος, στην αρχή ο χαρακτήρας τους ως ιδιωτικών επιχειρήσεων δεν αποτέλεσε πρόβλημα²⁹⁶ και ακόμη λιγότερο στην Αγγλία απ'ότι στις άλλες εμπόλεμες χώρες. Η Αγγλία είχε ιδιαίτερες δυσκολίες να ξεπεράσει, γιατί η εγγλέζικη πολεμική βιομηχανία ήταν πρωταρχικά οργανωμένη για τον εξοπλισμό του στόλου. Η Αγγλία έπρεπε τώρα να διεξάγει έναν στεριανό πόλεμο και ο στρατός ζητούσε όπλα και πυρομαχικά σε ποσότητες απρόβλεπτες ακόμη και από τους πιο έμπειρους επιτελικούς αξωματικούς. Το πυροβολικό προσαρμόστηκε σε έναν κινητικό πόλεμο τέτοιου τύπου που ήταν οικείος απ' τις αποικιακές εκστρατείες. Το απόθεμα πυρομαχικών αποτελούνταν στο μεγαλύτερο βαθμό από βολιδοφόρα βλήματα, καθώς τέτοια χρειαζόταν το εκστρατευτικό σώμα που στάλθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη. Όταν η κινητικότητα των στρατιών τερματίστηκε και άρχισε ο πόλεμος των χαρακωμάτων, η ανεπάρκεια βλημάτων και οβίδων υψηλής εκρηκτικότητας έγινε αμέσως αισθητή.

Οι στρατιωτικές αρχές αποπειράθηκαν να καλύψουν το κενό με μαζικές παραγγελίες. Για λίγους μήνες επικρατούσε σύγχυση, έως ότου η Αγγλία συνήλθε και εφάρμοσε κεντρικό σχεδιασμό αντί ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ένας αυστηρός νόμος για τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, ο οποίος ψηφίστηκε την άνοιξη του 1915, έθεσε όλα τα εργοστάσια όπλων και πυρομαχικών υπό κυβερνητικό έλεγχο. Συστήθηκε ξεχωριστό υπουργείο στρατιωτικών εξοπλισμών υπό την ηγεσία του Lloyd George και τα πράγματα άρχιζαν να κινούνται ταχέως. Οι απεργίες και οι ανταπεργίες τιμωρούνταν με βαριές ποινές κι οι εργοδότες έπρεπε να υπομείνουν τη διοικητική ρύθμιση των μισθών και όλων των άλλων πληρωμών από το υπουργείο στρατιωτικών εξοπλισμών.^{297 298}

Ανάμεσα στις εξοπλιστικές εταιρείες, η Armstrong πέτυχε να ισχυροποιήσει τις προσπάθειες της κι ένα μέλος της εταιρείας ο συνταγματάρχης Glynn West, ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς²⁹⁹ παράγοντες στο υπουργείο εξοπλισμών. Εβδομήντα με ογδόντα χιλιάδες υπάλληλοι, άνδρες και γυναίκες, ενεπλάκησαν μόνο από την Armstrong, αλλά κι οι άλλες εταιρείες στρατιωτικών εξοπλισμών δεν είχαν λόγο να παραπονιούνται για έλλειψη εργασίας. Απ' τις αρχές του 1915 μεγάλες κτηριακές επεκτάσεις πραγματοποιήθηκαν παντού με κρατική υποστήριξη, οι οποίες κόστισαν στην περίπτωση της Armstrong, £500.000· της Vickers £800.000· και της εταιρείας Beardmore, η οποία ήταν συνδεδεμένη με τη Vickers, επιπλέον £700.000. Τα νούμερα για τη συνολική παραγωγή της αγγλικής πολεμικής βιομηχανίας κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι ασύλληπτα: 25.000 πυροβόλα όπλα, 240.000 πολυβόλα,

²⁹⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 115)

²⁹⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 116)

²⁹⁸ Όπως δήλωσε ο Lloyd George ως υπουργός στρατιωτικών εξοπλισμών το μέγεθος της παραγωγής αφορούσε μια τάξη μεγέθους 85.000.000 βλημάτων (Neumann, 1938, p. 163)

²⁹⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 116)

4.000.000 τυφέκια, 258.000.000 οβίδες και βολιδοφόρα βλήματα υψηλής εκρηκτικότητας, 10.000.000 φυσίγγια.

Η Vickers συμμετείχε διακεκριμένα σ' αυτή την παραγωγή. Η ειδικότητά της ήταν ακόμη το πολυβόλο του Maxim, από το οποίο τα εργοστάσια της Vickers κατασκεύασαν πάνω από 100.000 κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά και οι άλλοι κλάδοι της επιχείρησης άνθισαν ασυνήθιστα. Σύμφωνα με τους αριθμούς που δόθηκαν απ' την ίδια την εταιρεία, κατασκεύασε κατά τη διάρκεια του πολέμου τέσσερα θωρηκτά μάχης, τρία θωρακισμένα καταδρομικά, πενήντα τρία υποβρύχια, τρία επικουρικά σκάφη και εξήντα δύο πλοία μικρότερης χωρητικότητας, με συνολικό εκτόπισμα 201.000 τόνους. Τα εργοστάσια της Vickers στο Sheffield παρέδωσαν 2.328 ναυτικά και πεδινά πυροβόλα όπλα και ολμοβόλα διαμετρήματος των δεκαοκτώ ιντσών και πολλούς χιλιάδες τόνους θωρακισμένων φύλλων. Τα μικρότερα όπλα και πολυβόλα κατασκευάζονταν στο Erith. Τα εργοστάσια σε Weybridge και Crayford παρήγαν³⁰⁰ κοντά στα 5.500 αεροπλάνα κατά τη διάρκεια των τεσσάρων χρόνων του πολέμου.

Ακόμη και επί τη βάση των προπολεμικών τιμών αυτά τα συμβόλαια της Vickers – χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι συνδεδεμένες/θυγατρικές εταιρείες – αντιπροσώπευαν μερικές εκατοντάδες εκατομμύρια λίρες. Είναι αλήθεια ότι στα κέρδη της εγγλέζικης πολεμικής βιομηχανίας είχε τεθεί περιορισμός με σχετικό νόμο. Δεν επιτρεπόταν να υπερβούν το 20%. Δηλαδή το καθαρό μέσο κέρδος των δύο προπολεμικών ετών, ή κατ' αναλογία αυτής της περιόδου· κάθε υπέρβαση έπρεπε να αποδίδεται στο υπουργείο οικονομικών. Αλλά, έστω κι αν ο έλεγχος κι η συλλογή του φόρου πολεμικών κερδών ήταν πολύ αυστηρότερα στην Αγγλία απ' ό,τι στην ηπειρωτική Ευρώπη, μπορεί να υπολογιστεί πόσα απέμειναν για τις εταιρείες όταν οι παραγγελίες ήταν τόσο τεράστιες. Η εταιρεία Vickers αύξησε το κεφάλαιό της κατά τη διάρκεια του πολέμου από £10.000.000 σε £13.500.000 – μ' αυτή την αύξηση να αποτελεί μια χλωμή αντανάκλαση των κερδών της.³⁰¹

Η ιστορικός Annie Lacroix – Riz υπογραμμίζει ότι είναι εμφανές ότι οι τράπεζες και οι βιομηχανίες όπλων πραγματοποίησαν τεράστια κέρδη κατά τη διάρκεια του πολέμου γιατί το κράτος ανέλαβε μεγάλο μέρος του κόστους το οποίο κανονικά στα πλαίσια του φιλελεύθερου καπιταλισμού αναλαμβάνεται από τις ιδιωτικές εταιρείες. Για παράδειγμα το κράτος αγόρασε και στη συνέχεια πρόσφερε δωρεάν στη Renault ή σε άλλες ιδιωτικές εταιρείες, κάποια κομμάτια γης ή κράτησε τους μισθούς σε χαμηλά επίπεδα ή δεν απαίτησε από τις εταιρείες να πληρώνουν τους έμμεσους φόρους με αποτέλεσμα ένα μέρος του κεφαλαίου που θα έπρεπε οι εταιρείες να έχουν δαπανήσει να μην το δαπανήσουν, ενώ συγχρόνως χρέωναν το κράτος με υπερβολικά υψηλές τιμές που μπορεί να ήταν διπλάσιες ακόμη και τριπλάσιες απ' τις

³⁰⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 117)

³⁰¹ (Lewinsohn, 1929, p. 118)

συνηθισμένες. Τα κέρδη ήταν τόσο μεγάλα για τις βιομηχανίες όπλων και το πλήγμα τόσο μεγάλο για τον λαό, παρά την προσπάθεια του Τύπου να παρουσιάσει τον πόλεμο ως πατριωτικό θέμα, που τα κράτη αναγκάστηκαν να επιβάλλουν έκτακτους φόρους στις βιομηχανίες όπλων για τα υπέρογκα κέρδη τους κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι φόροι ήταν εξαιρετικά υψηλοί. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, όπως στην Αγγλία, έφταναν στην πλήρη κατάσχεση του συνόλου των πολεμικών κερδών. Όμως, στη φορολογική νομοθεσία σημασία έχει η εφαρμογή της. Και η κατάσχεση δεν έγινε ποτέ. Δηλαδή οι εταιρείες πενταπλασίασαν, δεκαπλασίασαν τα κέρδη τους κατά τη διάρκεια του πολέμου.³⁰²

Για κάποιον σαν τον Ζαχάρωφ υπήρξαν πολλές ευκαιρίες για κέρδη όπως ήταν οι προμήθειες για την προώθηση συναλλαγών πωλώντας σε αντίπαλες πλευρές. Αφετέρου είχε τα κέρδη από το μερίδιό του στη Vickers και αλλού καθώς είχε ιδρύσει και πολλές άλλες επιχειρήσεις. Είναι αδύνατον να γίνει ακριβής υπολογισμός της προσωπικής περιουσίας του που του επέτρεπε να ζει μέσα σε αμύθητα πλούτη: Μέγαρο στο Λονδίνο, στο Παρίσι, το Hôtel de Paris στο Μόντε Κάρλο. Απίστευτη πολυτέλεια, που αντιπροσωπεύει ένα πολύ μικρό ποσοστό της περιουσίας του, στη μεγαλύτερη ακμή της, στις αρχές του 1920.³⁰³

Ο Ζαχάρωφ είχε πράγματι ένα πολύ μεγάλο μερίδιο στα πολεμικά κέρδη της Vickers και η πολιτική του επιρροή αυξήθηκε μαζί με τα πλούτη του. Επισήμως ο έλεγχος των εργοστασίων πολεμοφοδίων ανατέθηκε, στο μέτρο του δυνατού, σε ηγέτες των εργατών και σε δημοφιλείς πολιτικούς, των οποίων τα ονόματα αποτελούσαν εγγύηση ότι η κατασκευή όπλων, οβίδων και θωρακισμένων μεταλλικών φύλλων ήταν φροντίδα της πατρίδας και του κράτους και δεν είχε στόχο την κερδοσκοπία. Αυτό, ωστόσο, δεν απέτρεψε σε καμία περίπτωση τους μεγιστάνες των στρατιωτικών εξοπλισμών απ' το να κινούν τα νήματα απ' το παρασκήνιο.³⁰⁴

Πολιτικά, εκείνες τις ημέρες ο Ζαχάρωφ βρισκόταν πιο κοντά στους βιομήχανους – πολιτικούς όπως ο Caillard και ο Joseph Chamberlain, αν και είχε κάποιες συνδιαλλαγές με τον McKenna³⁰⁵ και, όντας εξίσου ενδιαφερόμενος να έχει και την άλλη πλευρά του νομίσματος, τις αντιδράσεις των εργατών, των συνδικάτων και των αριστερόστροφων πολιτικών, φλέρταρε τέτοιους ριζοσπάστες όπως ο Clemenceau στη Γαλλία και ο T.P.O'Connor³⁰⁶ κι ο Lloyd George στη Βρετανία.³⁰⁷

³⁰² (Αμπαζόγλου, 2005)

³⁰³ (Αμπαζόγλου, 2005)

³⁰⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 118)

³⁰⁵ Reginald McKenna, βρετανός πολιτικός, βουλευτής με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Διετέλεσε πρώτος λόρδος του ναυαρχείου και υπουργός οικονομικών και εσωτερικών. Ως πρώτος λόρδος του ναυαρχείου πήρε την πρωτοβουλία έναρξης το 1909 ενός κατασκευαστικού προγράμματος πολεμικών πλοίων το οποίο έδωσε στη Μ.Βρετανία σημαντικό πλεονέκτημα επί της Γερμανίας σε ναυπηγική ισχύ. Πηγή: <http://www.britannica.com/biography/Reginald-McKenna>

³⁰⁶ Ιρλανδός εθνικιστής και μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων

³⁰⁷ (McCormick, 1965, pp. 100 - 101)

Ο Ζαχάρωφ γνωρίστηκε με τον Joseph Chamberlain μέσω του Σερ Vincent Caillard και οι δύο άνδρες ανακάλυψαν ότι είχαν κοινά ενδιαφέροντα. Η εξέλιξη του Chamberlain από δημαγωγός και ριζοσπάστης αντιβασιλικός σε έναν ιμπεριαλιστή συνάρπαξε τον Ζαχάρωφ και μαζί με τον Chamberlain και τον Caillard συναντιόνταν συχνά για να συζητήσουν για επιχειρηματικές και οικονομικές συμφωνίες. Ήταν μέσω αυτών των συναντήσεων που ο Ζαχάρωφ έμαθε πολλά για τη βρετανική πολιτική.³⁰⁸

Ο Τ.Ρ.Ο' Connor άφησε διακριτικά μια καταγραφή τη συνάντησής του με τον Ζαχάρωφ. Περίμενε να δει «έναν γηραιό, ξεπεσμένο, ντροπαλό άνδρα, λυγισμένο απ' τον χρόνο και την εργασία και με όλη την επιφυλακτικότητα του εθελοντικού αναχωρητισμού. Αντ' αυτών εμφανίστηκε με ζωηρό βηματισμό ένας πολύ ψηλός λεπτός άνδρας με τον αέρα σπουδαίου ξιφομάχου, με ένα μακρύ λεπτό πρόσωπο, ένα ελαφρώς σταχτύ μουστάκι και με γαλάζια – σταχτιά μάτια, χαλύβδινα σε δύναμη, διεισδυτικότητα και θάρρος». Ο ιρλανδός παρατήρησε ότι ήταν «εγγλέζος στις προτιμήσεις και τις κλίσεις, με όλη την ευθύτητα, την ειλικρίνεια και την καλή αίσθηση του χιούμορ ενός εγγλέζου».³⁰⁹

Οι σχέσεις του Ζαχάρωφ με τον George Clemenceau, αλλά ιδιαίτερα με τον αδελφό του Paul, ήταν αναμφίβολα στενότερες από εκείνες με τον Lloyd George, αλλά παρόλα αυτά δεν υπάρχουν έγγραφες αποδείξεις, ενώ και οι δύο έκαψαν τα ιδιωτικά τους έγγραφα. Ο Clemenceau είχε μια ξεκάθαρη και πάγια αρχή την οποία επιδίωκε με προσηλωμένη αποφασιστικότητα: «Σκεφτόταν ψυχρά και πίστευε θερμά». Ο Ζαχάρωφ σεβόταν τον παλαιό πολεμιστή. Οι δυο τους πρωτοσυναντήθηκαν το πιθανότερο κατά την περιοδεία του Clemenceau στη Νότια Αμερική το 1910. Ο Ζαχάρωφ προσέλαβε τον γιο του, τον Michel, ο οποίος ειδικεύτηκε στην ανάπτυξη των επαφών της εταιρείας στη Νότια Αμερική, στο μεταπολεμικό γραφείο της Vickers στο Παρίσι.³¹⁰

Ο Clemenceau πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ζητήσει απ' τον Ζαχάρωφ, μέσω του γιού του Michel, να δημιουργηθεί ένας φάκελος για τον Lloyd George. Γιατί στη Γαλλία ήταν ύποπτος για φιλογερμανική στάση. Ο Ζαχάρωφ είχε αναφέρει σχετικά στον Clemenceau: «Αναμφίβολα ο ουαλός είναι ένας αξιοσημείωτος χαρακτήρας σχεδόν από κάθε άποψη. Θα μπορούσε να είναι ένας τρομερός εχθρός. Για όσο καιρό είναι δεσμευμένος με τις δυνάμεις των Φιλελεύθερων φιλειρηνιστών, έτσι θα είναι τα πράγματα. Αλλά η πραγματική του φιλοδοξία – κι αυτό παραμερίζει όλα τα άλλα, τις πεποιθήσεις του, την ηθική του και τις αρχές του – είναι να γίνει πρωθυπουργός. Θα προσαρμόσει τις πολιτικές του έτσι ώστε να ταιριάζουν σε μια τέτοια πορεία. Θα συμμαχούσε ακόμη και με τους Συντηρητικούς εάν η πρωθυπουργία περνούσε μέσα απ' τη βοήθειά τους».³¹¹

³⁰⁸ (McCormick, 1965, p. 83)

³⁰⁹ (Allfrey, 1989, pp. 114 - 115)

³¹⁰ (Allfrey, 1989, pp. 114 - 115)

³¹¹ (McCormick, 1965, p. 112)

Στο Παρίσι επίσης ο Ζαχάρωφ είχε αποκτήσει πρόσβαση σε κυβερνητικούς κύκλους. Ήρθε σε επαφή με τον πρωθυπουργό, Viviani, με τον Briand³¹² και τον Painlevé^{313, 314}.

Ο Robert Neumann παραθέτει μια μαρτυρία από έναν πρώην πρωθυπουργό της Ελλάδας για ένα περιστατικό με τον Briand:

*«Ο Ζαχάρωφ, ο οποίος κατά τη διάρκεια του πολέμου μετακινούνταν μεταξύ Παρισιού και Λονδίνου, πήγε στον Briand και συζήτησε μαζί του για την οργάνωση του αεροπορικού πολέμου. Όταν ξεκίνησε για να φύγει και βρισκόταν στην έξοδο γύρισε ξαφνικά πίσω – ο μάρτυρας άντλησε τις λεπτομέρειες απ'τον ίδιο τον Briand – τράβηξε έναν σφραγισμένο φάκελο απ'την τσέπη του, τον παρέδωσε στον Briand δίχως λέξη και έφυγε από το δωμάτιο. Στον φάκελο υπήρχε μια ένδειξη που έλεγε 'για τις χήρες των στρατιωτών' και περιείχε μια επιταγή ενός εκατομμυρίου φράγκων. Ο Briand τον κάλεσε, επιθυμώντας να τον ευχαριστήσει, αλλά ο επισκέπτης του βιαζόταν και δεν επέστρεψε».*³¹⁵

Ο Ζαχάρωφ έγινε ο έμπιστος του Lloyd George, του υπουργού στρατιωτικών εξοπλισμών κι αυτές οι προσωπικές σχέσεις συνεχίστηκαν όταν ο τελευταίος έγινε πρωθυπουργός επειδή απέβλεπε στην προώθηση των συμφερόντων της Vickers.³¹⁶ Είχε μέχρι το τέλος του 1914 γίνει αρκετά οικείος με τον Lloyd George και κανείς δεν είχε κάνει περισσότερα για να ενισχύσει αυτή την σχέση απ'τον T.P.O'Connor, ο οποίος θαύμαζε πολύ και τους δύο. Ο Ζαχάρωφ θεωρούσε προσωπικά την προσχώρηση του Lloyd George στις τάξεις των υποστηρικτών του πολέμου ως ένα ανεκτίμητο περιουσιακό στοιχείο – «ένα μακράν σπουδαιότερο περιουσιακό στοιχείο», είπε στον O'Connor, «απ'το να έχεις τον Kitchener ως υπουργό πολέμου. Ο Kitchener είναι τόσο ριζωμένος σε προκαταλήψεις και στη στρατιωτική νοοτροπία που θα μπορούσε να χάσει τον πόλεμο μεταξύ ηλιοβασιλέματος και χαραυγής, ενώ ο Lloyd George θα μπορούσε να τον κερδίσει απλά με την ευκολία του να αλλάζει γνώμη ή να δοκιμάσει κάτι καινούργιο. Κάποιος μπορεί να πουλήσει νέες ιδέες στον Lloyd George. Πρέπει να είναι επικεφαλής της παραγωγής πολεμοφοδίων, γιατί έχει επιχειρηματικό μυαλό».³¹⁷

Η ιστορικός Annie Lacroix – Riz σημειώνει ότι «Ο Ζαχάρωφ βλέπει στον Clemenceau και στον David Lloyd George έναν κοινό τρόπο σκέψης με τον δικό του».³¹⁸

Ο Ζαχάρωφ με τη στενή σχέση του με ένα πλήθος πρωθυπουργικών γραφείων, τη γλωσσομάθειά του, την εμπειρία του στην παρασκηνιακή δράση και τον τεράστιο αριθμό των αθέατων διαύλων με τους οποίους οι γνώσεις και οι διασυνδέσεις του μπορούσαν να

³¹² Υπουργός δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Viviani, μετέπειτα πρωθυπουργός

³¹³ Υπουργός Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση Briand, μετέπειτα πρωθυπουργός

³¹⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 119)

³¹⁵ (Neumann, 1938, p. 170)

³¹⁶ (Lewinsohn, 1929, pp. 118 - 119)

³¹⁷ (McCormick, 1965, p. 121)

³¹⁸ (Αμπαζόγλου, 2005)

χρησιμοποιηθούν, έγινε πολύ ζωτικώτερος για τους Συμμαχικούς σκοπούς απ'ότι ένας απλός πωλητής πολεμοφοδίων.³¹⁹

Άνθρωποι σαν τον Ζαχάρωφ, των οποίων οι διεθνείς σχέσεις ήταν ευρέως διακλαδισμένες, ήταν σε μεγάλη ζήτηση, γιατί μπορούσαν να κινούνται ευκολότερα απ'ότι οι επίσημοι αντιπρόσωποι, μπορούσαν να ενεργούν ως εκπρόσωποι, να κάνουν προτάσεις, να δημιουργούν φιλίες, να υφαίνουν νέα νήματα μεταξύ των συμμαχικών κρατών και μεταξύ εκείνων που ήταν ακόμη ουδέτερα. Δεν σπάνιζαν επίσης οι πολιτικές συναλλαγές ενός είδους που οι κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να αναγνωρίσουν επισήμως, αλλά που έπρεπε να πραγματοποιούνται κρυφά και να μένουν κρυφές. Ο Ζαχάρωφ μπόρεσε να φέρει σ' αυτό τον τομέα τις συνήθειες των αντιπροσώπων διεθνών στρατιωτικών εξοπλισμών. Ήταν ειδικός στο να ενεργεί στο παρασκήνιο και γνώριζε και την τεχνική και την γεωγραφία αυτών των αθέατων δραστηριοτήτων οι οποίες παντού γίνονταν ένα σημαντικό προσάρτημα της υψηλής πολιτικής. Κατείχε επιπλέον το πλεονέκτημα να είναι ελαφροχέρης στις πολιτικές συναλλαγές. Για να εξυπηρετεί τους πολιτικούς, παρείχε τεράστια χρηματικά ποσά για να χρηματοδοτεί υποθέσεις για τις οποίες τα απαιτούμενα μέσα δεν ήταν άμεσα διαθέσιμα στους κρατικούς προϋπολογισμούς.³²⁰

~ ~ ~

Το Briey (είχε καταληφθεί απ'τους γερμανούς επί μακρόν), κοντά στα γαλλογερμανικά σύνορα, όπου, πριν τον πόλεμο, ένα συγκρότημα υψικαμίνων είχε δημιουργηθεί απ'την γαλλική επιτροπή σιδηρομεταλλουργίας, ήταν ένα παράδειγμα της αλληλεξάρτησης των Συμμαχικών και εχθρικών εμπορικών και βιομηχανικών συμφερόντων. Αυτές οι υψικάμινοι είχαν κατασκευαστεί απ'τον κύριο M. de Wendel, ένα μέλος της επιτροπής σιδηρομεταλλουργίας κι η παραγωγή ορυκτών απ'αυτή την περιοχή και τη γειτονική γερμανική περιοχή της Thionville ήταν³²¹ υψίστης σημασίας για τις γερμανικές πολεμικές προσπάθειες. Όμως, τον Αύγουστο του 1914, τίποτε δεν έγινε για την υπεράσπιση του Briey ή για την εξαπόλυση επίθεσης ενάντια στην Thionville, με τις γαλλικές δυνάμεις να έχουν άμεσα αποσυρθεί σε μια απόσταση είκοσι δύο χιλιομέτρων πίσω απ'τα σύνορα, αφήνοντας το ζωτικής σημασίας εργοστάσιο σε γερμανικά χέρια.

Ο Ζαχάρωφ είχε κατηγορηθεί ότι ήταν ο μεσάζων ανάμεσα στα γαλλικά και τα γερμανικά συμφέροντα για την επίτευξη σιωπηρής συμφωνίας σε αυτή την ασυνήθιστη διευθέτηση. Πιο συγκεκριμένα, είχε διατυπωθεί ο ισχυρισμός ότι μέσω της γνωριμίας του με τον Robert Pinot, γενικό γραμματέα της επιτροπής σιδηρομεταλλουργίας, και με αίτημα του τελευταίου³²² ο Ζαχάρωφ έκανε ανεπίσημες έρευνες σε γερμανούς βιομήχανους στην Thionville, ενώ

³¹⁹ (Davenport, 1934, p. 168)

³²⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 119)

³²¹ (McCormick, 1965, p. 123)

³²² Ο Pinot είχε αναστατωθεί εξαιρετικά από συζητήσεις που είχε με τον γάλλο στρατηγό Malleterre ο οποίος ήθελε να βομβαρδίσει το Briey

ταυτόχρονα αναζητούσε να προωθήσει ένα εναλλακτικό σχέδιο αποκλεισμού στο γαλλικό γενικό επιτελείο. Αυτό ήταν ότι οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις στο Briey έπρεπε να αφεθούν ανέπαφες, αλλά αντ' αυτού έπρεπε να εξαπολυθούν επιθέσεις στους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Τελικά, ο de Wendel επανέκτησε το εργοστάσιό του χωρίς ζημιές μετά τον πόλεμο.³²³ Ο γάλλος πολιτικός Barthe³²⁴ δήλωσε στο γαλλικό κοινοβούλιο στις 24 Ιανουαρίου 1919: «οι γερμανοί γνώριζαν ότι, εάν η παραγωγή των ορυκτών τους είχε παρενοχληθεί, ο πόλεμος γι' αυτούς, πρακτικά θα είχε χαθεί».³²⁵

~ ~ ~

Το νικέλιο είναι εξαιρετικά σημαντικό για τους κατασκευαστές πολεμοφοδίων, αλλά η Γερμανία δεν διέθετε νικέλιο. Ωστόσο, υπήρχε μια μεταλλουργία στη Φραγκφούρτη της οποίας ο βασικός μέτοχος ήταν ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ και ένας άλλος μέτοχος ήταν ο Herr Krupp. Τα χρόνια πριν το 1914 αυτή η εταιρεία αγόρασε και αποθήκευσε όσο νικέλιο μπορούσε – παραδιδόμενο απ' την γαλλική εταιρεία Le Nickel, μ' άλλα λόγια απ' τον κύριο Ζαχάρωφ και τους Rothschilds. Στη συνέχεια ξέσπασε ο πόλεμος. Ο γάλλος γερουσιαστής Gaudin de Villaine είπε σε μια ομιλία του σε συνεδρίαση του Σώματος τον Ιανουάριο του 1917: «Την 1^η Οκτωβρίου 1914, ένα νορβηγικό πλοίο φόρτωσε 2.500 τόνους νικελίου στη Νέα Καληδονία για μεταφορά στο Αμβούργο. Το πλοίο συνελήφθη μεσοπέλαγα και οδηγήθηκε στη Βρέστη όπου ανακηρύχθηκε λεία πολέμου απ' τα δικαστήρια. Τότε ήρθε η διαταγή απ' το Παρίσι να αφεθεί να φύγει το πλοίο. Οι τοπικές αρχές αρνήθηκαν. Επ' αυτού ήρθαν νέες οδηγίες απ' τον υπουργό που επιβεβαίωναν την εντολή απελευθέρωσης. Στις 10 Οκτωβρίου το πλοίο συνέχισε το ταξίδι του».³²⁶

Ο Βασίλης Ζαχάρωφ κατηγορήθηκε ότι ήταν εκείνος που είχε πάει στη Βρέστη για να επιθεωρήσει το φορτίο του νικελίου και επηρέασε τον αρμόδιο υπουργό να εμπλακεί και να επιτρέψει στο πλοίο να συνεχίσει.³²⁷

~ ~ ~

Ως έλληνας ο Ζαχάρωφ είχε μοναδική γνώση της βαλκανικής πραγματικότητας, η νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν το προφανές του πεδίο επιχειρήσεων. Κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων απ' το 1911 μέχρι το 1913 πήγαινε κάθε χρόνο στην Αθήνα. Υποστήριξε την κυβέρνηση του Βενιζέλου στις προσπάθειές της ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία με πιστώσεις και με την παράδοση όπλων.³²⁸

³²³ (McCormick, 1965, p. 124)

³²⁴ Γάλλος σοσιαλιστής πολιτικός, μέλος του πολιτικού κόμματος Γαλλικό Τμήμα της Διεθνούς των Εργατών

³²⁵ (McCormick, 1965, pp. 125 - 126)

³²⁶ (Neumann, 1938, p. 165)

³²⁷ (McCormick, 1965, p. 131)

³²⁸ (Lewinsohn, 1929, pp. 119 - 120)

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913), η Ελλάδα διπλασίασε περίπου τη συνολική της έκταση και εμφάνισε μια πληθυσμιακή αύξηση της τάξεως του 80%. Παρά την καθοριστική σημασία συμβολή των ενόπλων της δυνάμεων σε αυτό το λαμπρό αποτέλεσμα, καμμία από τις πλευρές της ελληνικής επιτυχίας δεν θα ήταν εξασφαλισμένη, πολύ δε περισσότερο αυτονόητη, χωρίς τη σταθερή πολιτική κατεύθυνση που είχε χαράξει και τους άκρως επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς που προέκρινε, σε κάθε κρίσιμη καμπή των εξελίξεων, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος προκειμένου να αποφύγει η χώρα το μοιραίο βήμα που θα μπορούσε να την οδηγήσει από το θρίαμβο στην καταστροφή, χρειάστηκε να δώσει σειρά μαχών³²⁹ τόσο με τον επικεφαλής του «στρατιωτικού κόμματος» (και του μιλιταριστικού αντικοινοβουλευτικού πνεύματος) που δεν ήταν άλλος από τον εξαιρετικά δημοφιλή στους στρατιώτες του διάδοχο Κωνσταντίνο, που ανήλθε στο θρόνο μετά τη δολοφονία του Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη το Μάρτιο του 1913, όσο και με την ποικίλων καταβολών και αποχρώσεων εθνικιστική αντιπολίτευση, που έσπευσε να συνταχθεί με τον αρχηγό του στρατού.³³⁰

Τα στοιχεία της μεγάλης κρίσης που επρόκειτο να εκδηλωθεί στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και να οδηγήσει σε αυτό που ονομάστηκε Διχασμός ήταν ήδη αναγνώσιμα – στις τεταμένες σχέσεις του Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων³³¹ – πολύ πριν κάνουν για πρώτη φορά αισθητή και δημόσια την παρουσία τους, με σχετικά ήπιο τρόπο στην αρχή, αμέσως μετά την εναρκτήρια πράξη, δηλαδή το βομβαρδισμό του Βελιγραδίου από αυστριακές δυνάμεις (Ιούλιος 1914) και την πιθανολογούμενη συνδρομή της Βουλγαρίας στην επίθεση εναντίον της Σερβίας, με στόχο την ανατροπή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Μια εξέλιξη δηλαδή που έθετε επί τάπητος τις υποχρεώσεις της Αθήνας απέναντι στη Σερβία, σύμφωνα με τις διατάξεις της Ελληνοσερβικής Συνθήκης Αμοιβαίας Συνεργασίας³³² (Μάιος 1913), όπως τουλάχιστον την ερμήνευε η βενιζελική πλευρά.

Ο Κωνσταντίνος όμως υποστήριζε ότι η εν λόγω Συνθήκη ίσχυε μόνο σε περίπτωση ενδοβαλκανικών συγκρούσεων. Έχοντας επιλέξει οριστικά πλέον το γερμανικό άρμα, ήταν αποφασισμένος να αποτρέψει με κάθε τρόπο την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο. Η αναμφισβήτητη δημοφιλής πολιτική της ουδετερότητας την οποία σταθερά πρόβαλλε μέχρι την αποπομπή του από τις δυνάμεις της Entente το καλοκαίρι του 1917, δεν αντιστοιχούσε σε κάποια διάθεση τηρήσης ίσων αποστάσεων έναντι των δύο εμπόλεμων συνασπισμών. Ήταν απλώς η φιλογερμανικότερη δυνατή πολιτική που μπορούσε να ακολουθήσει μια χώρα της οποίας η γεωγραφική θέση την καθιστούσε όμηρο των διαθέσεων του πανίσχυρου

³²⁹ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 220)

³³⁰ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 221)

³³¹ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 225)

³³² (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 226)

βρετανικού στόλου που κυριαρχούσε τότε στην ανατολική Μεσόγειο. Σε συνεχή τηλεγραφική επικοινωνία με τον γυναικαδελφό του γερμανό αυτοκράτορα – ερήμην ακόμη και των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων του – είχε εξασφαλίσει την πλήρη έγκριση του Βερολίνου στο ζήτημα αυτό, σε όλες τις φάσεις του πολέμου στα Βαλκάνια.³³³

Οι συνεχείς αντιφάσεις, οι υπαναχωρήσεις, οι ψευδείς διαβεβαιώσεις και οι παραπλανητικές ενέργειες του κωνσταντινικού καθεστώτος που τόσο συχνά εξόργιζαν τις βενιζελικές εφημερίδες και τον ευρωπαϊκό Τύπο, ιδιαίτερα τον γαλλικό, ήταν απόρροια αυτής ακριβώς της αδυναμίας του απέναντι στους πολύ ισχυρότερους, τοπικά, αντιπάλους των Κεντρικών Αυτοκρατοριών.³³⁴

Το είδος της αναμέτρησης μεταξύ των αντιπάλων συνασπισμών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου – μιας αναμέτρησης όπου «το σύνολο του λαού της Γαλλίας», για παράδειγμα, ή της Αγγλίας, αντιμετώπιζε «το σύνολο των γερμανών» – καθώς και οι ανάλογης σφοδρότητας εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ αντιπάλων πολιτικών μέσα στα παραπάνω πολεμικά πλαίσια – και ο ελληνικός Διχασμός ήταν μίας τέτοιας μορφής σύγκρουση – καθιστούσαν τη «μαζική» έντυπη προπαγάνδα τόσο μεγάλης σημασίας όπλο, που κανένα από τα εμπλεκόμενα μέρη δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ήταν υπεράνω των προπαγανδιστικών μεθόδων που χρησιμοποιούν συστηματικά την πλαστογραφία και την παραπληροφόρηση.³³⁵

Σύμφωνα με εν μέρει ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες από τους βιογράφους του Ζαχάρωφ μια εντεινόμενη προπαγάνδα είχε αρχίσει κι απ' τις δύο πλευρές στην Αθήνα. Κάθε πλευρά είχε θέσει στην Ελλάδα ένα δίκτυο υποκινητών και κατασκόπων. Το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων που ενεπλάκησαν είχαν ελάχιστο ενδιαφέρον για τον σκοπό τον οποίο πληρώνονταν να προωθούν και περιστασιακά αυτομολούσαν προς την άλλη πλευρά.

Στην Αθήνα, όπου οι μυστικές υπηρεσίες των Κεντρικών Δυνάμεων και της Εγκάρδιας Συνεννόησης είχαν τα στρατηγεία τους,³³⁶ η αμοιβαία κατασκοπεία είχε οδηγήσει στη δημιουργία ενός είδους ανταλλαγής πληροφοριών. Η «εχθρική» κατασκοπεία είχε εξελιχθεί έτσι σε συντροφική συνεργασία με τους πράκτορες των γερμανικών και των γαλλικών μυστικών υπηρεσιών να έχουν φθάσει μέχρι του σημείου να καταρτίζουν κοινά ειρηνευτικά σχέδια.

Ωστόσο, αυτού του είδους η συνεργασία δεν έκανε τα τμήματα των μυστικών υπηρεσιών λιγότερο επιζήμια. Οι παρασχόμενες πληροφορίες έμπαιναν στις επίσημες αναφορές των διπλωματών και συντελούσαν σε σημαντικές αποφάσεις, κινήσεις στρατευμάτων, ναυτικές επιδείξεις στρατιωτικής ισχύος, σε αποκλεισμούς λιμοκτονίας και σε ταραχές.

³³³ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 227)

³³⁴ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 228)

³³⁵ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σ. 229)

³³⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 121)

Η Γερμανία είχε κάνει την αρχή στον τομέα της προπαγάνδας. Ένας γερμανός πράκτορας, ονόματι βαρόνος von Schenck, είχε ιδρύσει μια υπηρεσία για την προετοιμασία της κοινής γνώμης στην Ελλάδα. Μπόρεσε να καταγράψει αρκετές αρχικές επιτυχίες, αφού το έργο του ήταν σύμφωνο με την επιθυμία των ελλήνων για ουδετερότητα. Η «υπηρεσία» δύσκολα θα αποκαλούνταν «μυστική», αφού κάθε στάδιο της γερμανικής προπαγάνδας έβρισκε την αντήχησή του στις χώρες της Εγκάρδιας Συνεννόησης. Το όνομα του von Schenck είχε γίνει διάσημο στον αγγλέζικο και γαλλικό³³⁷ Τύπο.

Γι' αυτό το λόγο σε πολιτικούς κύκλους του Παρισιού εκφράστηκε η επιθυμία να εξαπολυθεί μια εξίσου αποτελεσματική αντιπροπαγάνδα. Δεν αρκούσε να αλλάξει ο γάλλος πρέσβης στην Αθήνα και ο πλοίαρχος de Roquefeuil, ένας αξιωματικός της εμπιστοσύνης του Lacaze, υπουργού ναυτικών θεμάτων, επιστρατεύτηκε ως ναυτικός ακόλουθος, για να ενεργήσει ως διευθυντής του τμήματος πληροφοριών της γαλλικής αντιπροσωπείας και ταυτόχρονα για να οργανώσει προπαγάνδα η οποία θα εξισορροπούσε εκείνη του βαρόνου von Schenck. Ωστόσο, καταπιάστηκε με το θέμα με πολύ ωμό και στρατιωτικό τρόπο πιέζοντας ευθέως τους Έλληνες να κηρύξουν τον πόλεμο στη Γερμανία, πράγμα που ο λαός με κανέναν τρόπο δεν ήθελε.³³⁸

Σύμφωνα με τον γάλλο ναύαρχο d'Artugue du Fournet, ο de Roquefeuil «επινοούσε σκάνδαλα, έκανε κρυφές συλλήψεις, διατηρούσε ιδιωτική και πολιτική αστυνομία. Συνέλεξε εικοσιπέντε χιλιάδες υπομνήματα τα οποία κάλυπταν κάθε σημαντικό άτομο στην Ελλάδα· εγκατέστησε μια αποθήκη εκρηκτικών στο προσάρτημα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών και τοποθέτησε πολεμοφόδια σε ένα σαπιοκάραβο που βρισκόταν σε στάσιμα νερά στο λιμάνι του Πειραιά, ενώ επιπλέον απέκτησε στενό σύνδεσμο με τον ίδιο τον Von Schenck».³³⁹

Στην Αθήνα η ένταση μεταξύ του Βενιζέλου και του Βασιλιά είχε φτάσει σε σημείο ρήξης.³⁴⁰ Ο πρώτος αναγκάστηκε να υποβάλλει παραίτηση απ' την πρωθυπουργία και³⁴¹ με την πλειοψηφία του κοινοβουλίου εναντίον του (βασιλιά), τώρα επιθυμούσε να εκδιώξει τον Κωνσταντίνο απ' τη χώρα. Ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι Ρωμανός, ενημέρωσε για το σχέδιο τον γάλλο υπουργό εξωτερικών Briand και ρώτησε εάν η γαλλική κυβέρνηση ήταν προετοιμασμένη να υποστηρίξει οικονομικά τον Βενιζέλο σε μια τέτοια κίνηση.

³³⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 122)

³³⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 123)

³³⁹ (Davenport, 1934, p. 188)

³⁴⁰ Η πρόταση συμμετοχής της Ελλάδας στην αγγλογαλλική επιχείρηση ενάντια στην σύμμαχο της Γερμανίας Οθωμανική Αυτοκρατορία για την κατάληψη των Δαρδανελλίων, δεν έγινε δεκτή από τον Κωνσταντίνο και ο Βενιζέλος υποχρεώθηκε να παραιτηθεί (Μάιος 1915). Στις εκλογές που ακολούθησαν το κόμμα των Φιλελευθέρων εξασφάλισε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (187 – 316), αλλά αυτό καθόλου δεν επτόησε τον κάτοχο του θρόνου, που ήταν πεπεισμένος, όπως φάνηκε λίγους μήνες αργότερα ότι «αι νήφοι πρέπει να ζυγίζονται και όχι να αθροίζονται». Ο Βενιζέλος επανήλθε στο πρωθυπουργικό γραφείο τον Αύγουστο του 1915, αλλά αποπέμφθηκε για δεύτερη φορά από τον Κωνσταντίνο στις 5 Οκτωβρίου 1915, λίγους μόνο μήνες μετά τη σαφή υπέρ αυτού και του κόμματός του εκλογική ετυμηγορία. (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σσ. 230 - 232)

³⁴¹ (Lewinsohn, 1929, p. 123)

Ο Briand ενθουσιάστηκε, αλλά δήλωσε ότι η γαλλική κυβέρνηση, για λόγους νομιμότητας, δεν μπορούσε να χορηγήσει στον Βενιζέλο ένα κανονικό δάνειο για τους σκοπούς του, απ' τη στιγμή που ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος ήταν ακόμη επικεφαλής του ελληνικού κράτους ως ο αναγνωρισμένος ηγεμόνας του. Αλλά, προκειμένου να δείξει τη συμπάθειά του,³⁴² ενημέρωσε αμέσως το γάλλο πρέσβη στην Αθήνα ότι θα του έστελνε 350.000 φράγκα για την υποστήριξη του Βενιζέλου. Στη συνέχεια κάλεσε τον Ζαχάρωφ – αυτά κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων του 1915 – και συζήτησε μαζί του λεπτομερώς το πολιτικό σχέδιο της εκστρατείας την οποία ο Βενιζέλος και ο γάλλος πρέσβης στην Αθήνα επρόκειτο να πραγματοποιήσουν.

Ο Ζαχάρωφ προσφέρθηκε να χρηματοδοτήσει την εκστρατεία ενάντια στον βασιλιά Κωνσταντίνο και στις 28 Δεκεμβρίου, ο Briand μπόρεσε να πληροφορήσει τον Guillemain, το γάλλο πρέσβη στην Αθήνα, ότι ο Ζαχάρωφ είχε παράσχει αρκετά εκατομμύρια φράγκα για τη Συμμαχική προπαγάνδα στην Ελλάδα.³⁴³

Ο Ζαχάρωφ μπορούσε να αξιώνει για τον εαυτό του τα εύσημα της προώθησης σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο. Επιπλέον, ως καλός επιχειρηματίας δεν αμελούσε, ακόμη και κατά τη διάρκεια του πολέμου, να προσπαθεί να διατηρεί μια καλή φήμη. Ακριβώς όπως είχε δωρίσει στη Σορβόνη μια έδρα αεροπλοΐας πριν τον πόλεμο, κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών ίδρυσε μια έδρα αεροπλοΐας στο πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης και έθεσε το ποσό των £25.000 στη διάθεση της αγγλικής κυβέρνησης για τον ίδιο σκοπό. Συνείσφερε 200.000 γαλλικά φράγκα για ένα στρατιωτικό νοσοκομείο στο Biarritz. Συνολικά, όπως η εφημερίδα Temps ανακοίνωσε το καλοκαίρι του 1918, ο Ζαχάρωφ διένειμε τουλάχιστον 50.000.000 γαλλικά φράγκα για τους συμμαχικούς σκοπούς κατά τη διάρκεια του πολέμου.³⁴⁴

³⁴² Προτού ο Briand εμπλέξει το ενδιαφέρον του, είχε θέσει ένα σχέδιο στη βρετανική κυβέρνηση ώστε να εξασφαλίσει με πλάγια μέσα τους έλληνες. Στα μέσα του Δεκέμβρη, ο Asquith (βρετανός πρωθυπουργός) πληροφόρησε τον Maurice Hankey (γραμματέα του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου) για «ένα μυστικό γνωστό μόνο στον McKenna (υπουργό οικονομικών) και στον ίδιο, δηλαδή, ότι έχουν στείλει έναν έμπιστο έλληνα, έναν πολύ μεγάλο μέτοχο της Vickers ο οποίος ζει στο Παρίσι, με £1.400.000 στην τσέπη του για να εξαγοράσει ολόκληρη την ελληνική διοίκηση και κυβέρνηση. Προφανώς ο McKenna γνώριζε ότι ο άνθρωπος ήταν αξιόπιστος και είχε επιμείνει στην αποδοχή του απ' τον πρωθυπουργό. ...» (Allfrey, 1989, p. 130) (Maiolo & Insall, 2012, p. 819)

³⁴³ (Lewinsohn, 1929, p. 124)

³⁴⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 129)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΈΝΑΤΟ. Η ΠΑΡΟΧΗ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ Ή Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΩΣ ΥΠΕΡΚΑΤΑΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΓΚΑΡΔΙΑΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗΣ

Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Ζαχάρωφ στάλθηκε σε ποικίλες μυστικές αποστολές απ' τον Lloyd George και αυτές οι δραστηριότητες σίγουρα έδωσαν υπόσταση στον ισχυρισμό που διατύπωσε ο Alkin Johnson αναπτύσσοντας διεξοδικά το θέμα στη γαλλική επιθεώρηση, La Lumière ότι ήταν «ένας υπερκατάσκοπος στον κύκλο του Lloyd George». Η ζωή του συχνά ήταν σε κίνδυνο και η τρωτότητα της θέσης του φάνηκε ακόμη και εντός έδρας όταν στις πρώτες ημέρες του πολέμου το εξοχικό του στη Γαλλία βρέθηκε στην εμπόλεμη ζώνη και λεηλατήθηκε απ' τους γερμανούς και ο ίδιος ο Ζαχάρωφ και οι υπηρέτες του διέφυγαν καθώς οι ουλάνοι (γερμανικό ιππικό) εισέρχονταν στην περιοχή.³⁴⁵

Επίσης φημολογούνταν ότι το Πότσδαμ³⁴⁶ είχε επικηρύξει τον Ζαχάρωφ με μεγάλη αμοιβή. Σίγουρα οι γερμανοί έδωσαν μεγάλη προσοχή στις μετακινήσεις του.

~ ~ ~ ~ ~

Α' Μέρος

Ο Ζαχάρωφ έθεσε το σχέδιό του για την εξαγορά της οθωμανικής κυβέρνησης υπόψη της βρετανικής κυβέρνησης το καλοκαίρι ένα χρόνο προτού η Ελλάδα μπει στον πόλεμο.³⁴⁷

Ο ισχυρός άνδρας της οθωμανικής κυβέρνησης ήταν ο Enver Πασάς, ένας εκ των ιδρυτών αξιωματικών του κινήματος των Νεότουρκων³⁴⁸ ο οποίος το 1914 έγινε υπουργός πολέμου ύστερα από μια περίοδο ως στρατιωτικός ακόλουθος στο Βερολίνο. Επρόκειτο να αποτελέσει ένα εκ των μελών της τριανδρίας,³⁴⁹ μαζί με τον Talaat Μπέη και τον Jemal Πασά, τον

³⁴⁵ (McCormick, 1965, p. 146)

³⁴⁶ Στο Πότσδαμ της Γερμανίας βρισκόταν το Νέο Ανάκτορο το οποίο μέχρι το 1918 αποτελούσε την προτιμώμενη κατοικία του αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β' και της αυτοκράτειρας Αυγούστας.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/New_Palace_%28Potsdam%29

³⁴⁷ (Allfrey, 1989, p. 134) (Maiolo & Insall, 2012, pp. 827 - 828)

³⁴⁸ Η Οθωμανική Εταιρεία Ενώσεως και Προόδου ήταν ένα επαναστατικό κίνημα που ιδρύθηκε τον Μάιο 1889 από τέσσερεις δόκιμους αξιωματικούς της στρατιωτικής ιατρικής σχολής. Βασικός σκοπός του κινήματος των «Νεότουρκων» ήταν να αντικαταστήσει τον σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίντ με έναν άλλο σουλτάνο και να αποκαταστήσει το συνταγματικό καθεστώς, προωθώντας ταυτόχρονα τον οθωμανικό πολιτισμό και την πολιτική ελευθερία του ατόμου. Το σημαντικότερο στέλεχός τους στο εξωτερικό ήταν ο Αχμέτ Ρίζα μπέη του οποίου οι απόψεις για επίτευξη των ανωτέρω με άξονα τον τουρκικό εθνικισμό επικράτησαν. Το σύνθημα «Ένωση και Πρόοδος» είχε τη μεγαλύτερη απήχηση στους μουσουλμάνους τούρκους (Κούτσης, 1992, σσ. 47 - 48, 50)

³⁴⁹ Μετά τη δολοφονία του μεγάλου βεζίρη στρατηγού Μαχμούτ Σέβκετ (μέλους των Νεότουρκων) από οπαδούς της αντιπολίτευσης το 1913, οι Νεότουρκοι βρήκαν την ευκαιρία να εγκαθιδρύσουν δικτατορία. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης καταργήθηκαν, οι ηγέτες τους φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν και μια νέα εποχή αδιάστακτης πολιτικής καταπίεσης άρχισε. Τυπικά, αρχηγός της νέας κυβέρνησης ήταν ο αιγυπτιακής καταγωγής πρίγκιπας Μεχμέτ Σαΐντ Χάλιμ πασά, αλλά στην πραγματικότητα την εξουσία ασκούσαν οι τρεις ισχυροί ηγέτες της Επιτροπής Ενώσεως και Προόδου: Ο Τάλαατ, ο Τζεμάλ και ο Ενβέρ. Η κυριαρχία των Νεότουρκων έληξε τελικά με την στρατιωτική

υπουργό ναυτικών, που κυβέρνησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε ολόκληρη τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Ο Enver και ο Ζαχάρωφ επρόκειτο να παίξουν ως το τέλος έναν ιδιαίτερο ρόλο μαζί στην ουδέτερη Ελβετία.

Στις 23 Ιανουαρίου 1916, ο Ζαχάρωφ έγραψε στον Σερ Vincent Caillard, μέσω του γραμματέα της εταιρείας, του John Coffin, προσφέροντας την παραίτησή του απ' την εταιρεία με την οποία είχε σχετιστεί για τόσα πολλά χρόνια. Ο Caillard πρέπει να είχε μεταδώσει αυτές τις παράδοξες ειδήσεις στους συναδέλφους του διευθυντές, αλλά φαίνεται τη θεώρησαν μια προσωρινή εκκεντρικότητα από μέρους του Ζαχάρωφ και τη φύλαξαν σ' ένα συρτάρι μέχρι να τελειώσει ο πόλεμος.³⁵⁰

Στο πλαίσιο των προσπαθειών για τερματισμό του πολέμου, που εκδηλώνονται όσο αυτός διαρκεί, η μελέτη αυτή εξετάζει την περίπτωση όπου εμπλέκεται ο Ζαχάρωφ³⁵¹ με την έγκριση του πρωθυπουργού της Μ.Βρετανίας Lloyd George. Ο Ζαχάρωφ, ο οποίος είχε διατηρήσει επαφές με οθωμανούς ηγέτες σύμφωνα με στοιχεία που υπάρχουν, συνάντησε στη Γενεύη τον Μάιο του 1917 τον Abdul Kerim, αντιπρόσωπο του Enver πασά. Το θέμα της συνάντησης ήταν να επιτευχθεί μέσω δωροδοκίας η υποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων στη Μεσοποταμία και την Παλαιστίνη σε προεπιλεγμένα σημεία απ' τον Ζαχάρωφ και επιπλέον τα τουρκικά στρατεύματα και στις δύο πλευρές των Δαρδανελίων να επιτρέψουν στους Συμμάχους να αποβιβαστούν και να τους παραδώσουν τα οχυρά ώστε να περάσει ο συμμαχικός στόλος μέσα από τα Στενά.³⁵²

Σίγουρα επρόκειτο για έναν πολύ φιλόδοξο, αν όχι ανεδαφικό, στόχο αφού η επιτυχία του εν λόγω σχεδίου φαίνεται ότι θα απαιτούσε να έχει λάβει χώρα η σχεδόν ολοκληρωτική αποσύνθεση της οθωμανικής ηγεσίας. Αυτό φαίνεται ότι το γνώριζαν κι οι εμπλεκόμενοι αξιωματούχοι απ' την πλευρά της Μ.Βρετανίας. Άφησαν όμως τα πράγματα να εξελιχθούν επειδή

- Δεν θα γινόταν καμία μεταφορά χρημάτων δίχως απτά αποτελέσματα,
- Υπήρχε η εκτίμηση ότι επρόκειτο για μία ευκαιρία απόκτησης πολύτιμων πληροφοριών,

ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/Τουρκίας το 1918, όταν η Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου αυτοδιαλύθηκε και οι ηγέτες της δραπέτευσαν στο εξωτερικό (Κούτσης, 1992, σ. 61)

³⁵⁰ (Allfrey, 1989, p. 141)

³⁵¹ Σύμφωνα με την καταγραφή της 2/6/1916 του ημερολογίου του γραμματέα του μικρού πολεμικού υπουργικού συμβουλίου Maurice Hankey, ο πρωθυπουργός Asquith, του είχε πει, παρουσία του Reginald McKenna, υπουργού οικονομικών εκείνη την εποχή, ότι ο Ζαχάρωφ είχε ένα φιλόδοξο σχέδιο να εξαγοράσει για £4 εκατομμύρια ολόκληρο το κόμμα των Νεότουρκων, το οποίο θα παρέδιδε την Κωνσταντινούπολη και τα Δαρδανέλλια στους Συμμάχους και θα εξασφάλιζε την Αμερική. Φαινόταν παρατραβηγμένο και απίθανο να επιτύχει, αλλά καθώς δεν θα υπήρχε πληρωμή μέχρι να υπήρχαν απτά αποτελέσματα δεν φαινόταν να υπάρχει ένσταση να του επιτραπεί να προσπαθήσει. (Allfrey, 1989, p. 140) (Maiolo & Insall, 2012, p. 819)

³⁵² (Allfrey, 1989, pp. 142 - 143)

- Θεωρούνταν ότι η αποσκίρτηση έστω και ορισμένων οθωμανών ηγετών θα μπορούσε να έχει μείζων στρατηγικό αντίκτυπο.³⁵³

Η σχετική αλληλογραφία αποτελείται κυρίως από μακρά υπομνήματα του Βασίλη Ζαχάρωφ στη Γαλλία προς τον Σερ Vincent Caillard στο Λονδίνο, οποίος με τη σειρά του συναλλασσόταν απευθείας με τον βρετανό πρωθυπουργό. Το πρώτο υπόμνημα του Ζαχάρωφ συντάχθηκε και συνοψίσθηκε στο Λονδίνο· μετά απ'αυτά, καθώς τα πράγματα επιταχύνονταν, οι αναφορές του ήταν γραμμένες στο χέρι, συχνά στο τρένο που τον μετέφερε πίσω στη Γαλλία και δακτυλογραφούνταν στο Λονδίνο για μετάδοση στον «πρόεδρο», τον Lloyd George. Αυτές αποκαλύπτουν επιτέλους την αυθεντική φωνή του ανθρώπου του μυστηρίου.³⁵⁴

Επί του προκειμένου, το ποσό το οποίο ζήτησαν οι οθωμανοί ηγέτες για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις της Entente ήταν \$10.000.000 με τα \$2.000.000 από αυτά να έχει ζητηθεί να καταβληθούν ως μια προκαταβολική αντιμισθία. Ωστόσο, σε περίπτωση κατάρρευσης των διαπραγματεύσεων η αντιμισθία των \$2.000.000 δεν θα επιστρεφόταν. Η υπόθεση αυτή πέρασε από διάφορα στάδια μέχρι να συζητηθεί στην πρώτη συνεδρίαση του ανώτατου πολεμικού συμβουλίου προς τα τέλη Νοέμβρη στο οποίο, ο Maurice Hankey³⁵⁵ σημείωσε στο ημερολόγιό του, ο Clemenceau, ο πρωθυπουργός από τα μέσα του μήνα, ενημέρωσε τον Lloyd George ότι θα σύναπτε ειρήνη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία με οποιουσδήποτε όρους και έδωσε ελευθερία κινήσεων στον βρετανό πρωθυπουργό για να διαπραγματευτεί.

Ο Ζαχάρωφ, πάλι σύμφωνα με τον Hankey, ανέφερε ότι ο Enver ήταν απρόθυμος να διαπραγματευτεί. Αυτό είναι περίεργο. Ο Ζαχάρωφ ίσως κάλλιστα να είχε εκνευριστεί και να βρισκόταν στα πρόθυρα της απόγνωσης, θεωρώντας ότι υπήρχε έλλειψη καλοπιστίας στους οθωμανούς, αλλά πρέπει να πίστευε ότι ακόμη υπήρχε μία ευκαιρία.³⁵⁶ Και δεν υπήρξε επιβεβαίωση ότι είχε συναντήσει ο ίδιος τον Enver.

Ο Ζαχάρωφ ανέφερε επίσης ότι οι οθωμανοί βρίσκονταν σε κατάσταση σημαντικής κατάρπτωσης. Είχαν ελλείψεις τροφίμων και καλούσαν μάταια τους γερμανούς για να τους βοηθήσουν. Επιπλέον είχαν έλλειψη γαιάνθρακα, με αποτέλεσμα οι σιδηροδρομικές τους συγκοινωνίες να έχουν αποδιοργανωθεί· αυτό τους απέτρεψε απ'το να κάνουν οποιαδήποτε απόπειρα να ανακτήσουν τη Βαγδάτη.

Το Πολεμικό Συμβούλιο φαίνεται συγχρόνως να είχε συμμεριστεί την αισιοδοξία του πρωθυπουργού. Υπήρχε, άλλωστε, η ανάγκη να ληφθεί μια συλλογική κυβερνητική απόφαση για τους όρους που θα παρέχονταν στους οθωμανούς τούρκους· ο ίδιος ο Ζαχάρωφ πίεζε για

³⁵³ (Maiolo & Insall, 2012, p. 828)

³⁵⁴ (Allfrey, 1989, p. 144)

³⁵⁵ Γραμματέας του μικρού Πολεμικού Υπουργικού Συμβουλίου της Μ.Βρετανίας υπό τον Lloyd George και προηγούμενα του ευρύτερου υπό τον Asquith

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Maurice_Hankey,1st_Baron_Hankey#Life_and_career

³⁵⁶ (Allfrey, 1989, p. 148)

ρητές οδηγίες σχετικά με το οθωμανικό χρέος³⁵⁷ και εδαφικούς σχεδιασμούς εν όψει της εξελισσόμενης κατάστασης στη Ρωσία.

Ο βρετανός υπουργός εξωτερικών, ο Balfour, είχε εκδόσει την διακήρυξη³⁵⁸ του η οποία διευθετούσε το μέλλον της Παλαιστίνης πέντε ημέρες πριν' παρέμενε ο καθορισμός του κόστους μιας πιθανής διευθέτησης με τους οθωμανούς τούρκους. Τα κεντρικά σημεία της συμφωνίας, τα οποία ο υπουργός οικονομικών Bonar Law επιβεβαίωσε με τον πρωθυπουργό την ίδια μέρα, έλεγαν:

- *«Να δοθεί ως προσωπική του γνώμη ότι οι Σύμμαχοι δεν επιθυμούν την καταστροφή του ανεξάρτητου Οθωμανικού κράτους ούτε την παράδοση της Κωνσταντινούπολης, αλλά να εξασφαλιστεί η ελευθερία διέλευσης στα Στενά.*
- *Η Αραβία να είναι ανεξάρτητη.*
- *Η Μεσοποταμία κι η Παλαιστίνη να είναι προτεκτοράτα σε αναλογία με την Αίγυπτο πριν τον πόλεμο.*
- *Αυτονομία για τη Συρία και την Αρμενία.*
- *Οι διομολογήσεις να παραμείνουν καταργημένες και να υπάρξει γενναιόδωρη μεταχείριση στην Τουρκία σε σχέση με την οικονομική διαχείριση».*

Πρέπει να αμφισβητηθεί το εάν οι οθωμανοί τούρκοι θα είχαν αποδεχθεί μια «προσωπική³⁵⁹ γνώμη» ως επαρκή εγγύηση σε τόσο βαρύνοντα ζητήματα. Ίσως ο Ζαχάρωφ έκανε μια τακτική παράλειψη της επιφύλαξης.

Δυο ημέρες αργότερα η Ιερουσαλήμ βρισκόταν υπό την κατοχή των δυνάμεων του βρετανού στρατηγού Allenby και ο Ζαχάρωφ είχε φύγει για Ελβετία. Ωστόσο, ο Lloyd George προετοίμαζε μια παράλληλη πρωτοβουλία. Φαίνεται ότι σ' αυτή την ουδέτερη χώρα υπήρχε άγνωστος αριθμός οθωμανών τούρκων, λίγο πολύ δυσαρεστημένων, που αναζητούσε ευκαιρίες. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Mouktar Μπέη, επικεφαλής μιας αποστολής της ερυθράς ημισελήνου, ο οποίος, αν και ήταν φίλος του Talaat, έτεινε προς μια διευθέτηση με τους Συμμάχους· ένας άλλος ήταν ο Dr Parodi, αντιπρόσωπος μιας αντιπολιτευτικής φατρίας, ο οποίος έκανε ίσως επαφή μέσω του βρετανού πρέσβη στη Βέρνη, του Σερ Horace Rumbold. Ο Philip Kerr, ο ιδιαίτερος γραμματέας του Lloyd George, συνοδευόμενος απ' τον στρατηγό Jan Smuts, τον συνάντησε εκεί στις 18 Δεκεμβρίου.

Ο Parodi παραδέχθηκε στον Kerr ότι οποιαδήποτε ειρηνευτική κίνηση επικρατούσε έπρεπε να προέλθει απ' το εσωτερικό της κυβερνώσας Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο

³⁵⁷ Ο Caillard τώρα το τοποθετούσε σε «ο,τιδήποτε από £150.000.000 μέχρι £2.000.000.000»

³⁵⁸ Στις 2 Νοεμβρίου 1917 και μετά από σχετικές συνομιλίες με τη Διεθνή Σιωνιστική Οργάνωση, ο λόρδος Μπάλφουρ απέστειλε επίσημη επιστολή στον βρετανό σιωνιστή λόρδο Ουόλτερ Ρόθτσαϊλντ γνωστοποιώντας του την απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να υποστηρίξει την ίδρυση εβραϊκής εθνικής εστίας στην Παλαιστίνη, υπό τον όρο ότι δεν θα παραβιάζονταν τα θρησκευτικά και πολιτικά δικαιώματα τόσο του εκεί υπάρχοντος πληθυσμού όσο και των άλλων εβραίων που κατοικούσαν σ' άλλες χώρες (Κούτσης, 1992, σ. 91)

³⁵⁹ (Allfrey, 1989, p. 149)

στην οποία ο γερμανόφιλος τομέας, υπό την ηγεσία ενός αισιόδοξου για τη γερμανική νίκη Enver και του Talaat σίγουρου για μια ειρήνη ως προϊόν διαπραγματεύσεων βάσει του status quo, είχε την πρωτοκαθεδρία. Η ισορροπία απόψεων ίσως να μετατοπιζόταν, εισηγήθηκε ο Parodi, εάν θα έθεταν οι Σύμμαχοι τους όρους τους για ειρήνη με έναν σαφή και ακριβή τρόπο (αυτό το έκανε ο Lloyd George σε μια ομιλία στις αρχές του νέου έτους). Η κύρια έγνοια της αντιπολίτευσης ήταν τα χρήματα: η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρωστούσε στη Γερμανία £300.000.000 και θα απαιτούνταν εξωτερική βοήθεια για να παραμείνει ανεξάρτητη (Δεν υπήρχε ακόμη προηγούμενο αποκήρυξης των πολεμικών χρεών). Ο Kerr έμεινε με την εντύπωση ότι οποιαδήποτε χωριστή ειρήνη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν εφικτή, αλλά επανέλαβε στον Parodi, για να το πει στους φίλους του, τις προτάσεις που είχαν ήδη σκιαγραφηθεί απ' τον Bonar Law.

Αυτό θα είχε επιβεβαιώσει την πεποίθηση του Lloyd George ότι ο πιο σίγουρος δρόμος προς την επιτυχία ήταν να διαπραγματευτεί απευθείας με τον Enver. Ο Ζαχάρωφ ήδη έστρωνε το έδαφος προς αυτό τον στόχο. Η επόμενη απόδειξη είναι το δικό του υπόμνημα προς τον Cail- lard, γραμμένο στο χέρι με μολύβι, αλλά χωρίς ημερομηνία. Τώρα πια είχε την αρμοδιότητα να καταβάλλει την αντιμισθία συντήρησης, πράγμα που έκανε, κανονίζοντας μ' αυτό τον τρόπο μια συνάντηση με τον Enver, ο οποίος ασχολούνταν με μια μηνιαία επιθεώρηση του μετώπου στην Παλαιστίνη και τη Μεσοποταμία, προς το τέλος Ιανουαρίου. Από το προαναφερθέν υπόμνημα πληροφορούμαστε, μεταξύ άλλων, ότι *«στο Πολεμικό Συμβούλιο των Κεντρικών Δυνάμεων, που πραγματοποιήθηκε στο αρχηγείο την περασμένη εβδομάδα, υπό την προεδρία του Kaiser...ο Hindenburg απάντησε ότι τη στιγμή που οι Σύμμαχοι νικιόνταν άσχημα στο Δυτικό Μέτωπο, όπως θα γινόταν σίγουρα, θα εκλιπαρούσαν γονυκλινείς για ειρήνη και δεν θα έπρεπε να εγκαταλείψουν μονάχα την Παλαιστίνη και την Μεσοποταμία, αλλά θα υποχρεώνονταν να δώσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το Aden, μέρος του Περσικού Κόλπου, την Αίγυπτο και το μέρος της Ελλάδας το οποίο είχαν ληστέψει απ' την Οθωμανική Αυτοκρατορία... Στην ίδια συνεδρίαση η Βουλγαρία επέμεινε σε μια ταχεία και συντριπτική επίθεση στους Συμμάχους στη Θεσσαλονίκη, προτού να έχει χρόνο η Ελλάδα να κηρύξει επιστράτευση και συμφωνήθηκε αυτό να υπόκειται σε διαβούλευση μεταξύ του Kaiser και του Βασιλιά Ferdinand (της Βουλγαρίας) το προσεχές Σάββατο, στο τραίνο.*

*Οι βούλγαροι είπαν ότι οι δυνάμεις στη Θεσσαλονίκη, όπως είναι τώρα, δεν είναι αρκετά ισχυρές για να προβάλλουν σοβαρή άμυνα».*³⁶⁰

Το βρετανικό υπουργείο πολέμου έστειλε τις υποδείξεις του στον πρωθυπουργό λίγες ημέρες αργότερα. Προτεινόταν να συμφωνηθεί ότι σε περίπτωση που διανοιγόταν ελεύθερος διάπλους διαμέσου των Δαρδανελίων στα βρετανικά υποβρύχια και προσφερόταν εκεί μια ευνοϊκή κατάσταση για να τορπιλιστούν τα γερμανικά πολεμικά πλοία Goeben & Breslau και

³⁶⁰ (Allfrey, 1989, pp. 150 - 151)

υπήρχε επιστροφή διαμέσου των Δαρδανελλίων θα πληρωνόταν το ποσό των \$5.000.000. Στη συνέχεια προτεινόταν να συμφωνηθεί ότι σε περίπτωση που όλα τα τουρκικά στρατεύματα στην Παλαιστίνη και στον σιδηρόδρομο της Hejaz αποσύρονταν βόρεια της σιδηροδρομικής γραμμής από τη Haifa προς το Dera'a³⁶¹ ένα ποσό \$2.000.000 θα πληρωνόταν και θα δίνονταν κάποιες εγγυήσεις. Πιο συγκεκριμένα, δεν θα πραγματοποιούνταν πλήγματα κατά των τουρκικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια της απόσυρσης, ενώ η Παλαιστίνη δεν θα προσαρτούνταν ή ενσωματωνόταν στη Βρετανική Αυτοκρατορία.³⁶²

Λίγες ημέρες αργότερα μια τροποποίηση στάλθηκε βιαστικά απ' την Downing Street στον Caillard βάσει της οποίας \$10.000.000 θα δίνονταν για να εξασφαλιστεί μόνιμα ο ασφαλής διάπλους των Δαρδανελλίων και της Θάλασσας του Μαρμαρά. Αυτό θα είχε ως συνέπεια την εκκένωση των οχυρών και των αμυντικών εγκαταστάσεων στα Δαρδανέλλια και στα νησιά της Θάλασσας του Μαρμαρά και την κατάληψή τους από βρετανικές δυνάμεις. Όταν το παραπάνω θα ήταν διασφαλισμένο θα καταβαλλόταν προσπάθεια να εξασφαλιστεί ο ανεφοδιασμός της Κωνσταντινούπολης από τη νότια Ρωσία μέσω Βοσπόρου, ο οποίος θα έπρεπε να είναι ανοιχτός.³⁶³

Στα τέλη του Ιανουαρίου του 1918 ο Ζαχάρωφ αναχώρησε για Γενεύη μέσω Ιταλίας. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού αντιμετώπισε σημαντικές δυσχέρειες τόσο σε ιταλικό όσο και στο ελβετικό έδαφος όπου οι αρχές τον είχαν υπό κράτηση για ένα διάστημα έως ότου ελεγχθεί το ποιόν του. Όταν τελικά αφίχθη στην Γενεύη βρέθηκε αντιμέτωπος με έναν Enver ο οποίος υπαναχώρησε από ότι είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή συμφωνηθεί ισχυριζόμενος ότι ο αντιπρόσωπός του ο Abdul Kerim είχε υπερβεί τις οδηγίες του ενεργώντας με τρόπο που δεν είχε εξουσιοδοτηθεί να το κάνει. Κατά συνέπεια ό,τι χρήματα είχαν μεταβιβαστεί από τον Ζαχάρωφ στον Abdul Kerim θα επιστρέφονταν στο ακέραιο σύμφωνα με τα λεγόμενα του Enver, αν και ο Abdul Kerim δήλωσε προς στιγμήν ότι θα παρακρατούσε την προκαταβολή – αντιμισθία των \$2.000.000.

Επιπλέον, σε ιδιαίτερη συνάντηση του Abdul Kerim με τον Ζαχάρωφ ο πρώτος ισχυρίστηκε ότι ο Enver είχε υπαναχωρήσει λόγω φόβου για τις συνέπειες μιας τέτοιας συναλλαγής. Γενικότερα, φάνηκε να υφίσταται κάποιο ρήγμα μεταξύ Abdul Kerim και Enver.^{364 365}

Από τα προαναφερθέντα γεγονότα δημιουργούνται ερωτηματικά σχετικά με την απουσία προστασίας και κάλυψης του Ζαχάρωφ τη στιγμή που αυτός είχε κληθεί να διεκπεραιώσει μια τόσο σημαντική αποστολή που θα συνέβαλλε στον τερματισμό του πολέμου. Γι' αυτό το

³⁶¹ Η Dera'a είναι μια πόλη στη νοτιοδυτική Συρία, η οποία βρίσκεται περίπου 13 χιλιόμετρα βορείως των συνόρων με την Ιορδανία. Πηγή: <https://en.wikipedia.org/wiki/Daraa>

³⁶² (Allfrey, 1989, p. 153)

³⁶³ Η χρονική περίοδος από το 1917 έως το 1922 ήταν για την Ουκρανία (Νότια Ρωσία) μια χαοτική περίοδος αδιάκοπου πολέμου. Επομένως μπορεί να υποτεθεί βασίμως ότι η θεώρηση της Downing Street σ' αυτό το σημείο ήταν εσφαλμένη

³⁶⁴ (Allfrey, 1989, pp. 154 - 157)

³⁶⁵ (Maiolo & Insall, 2012, pp. 832 - 833)

ζήτημα το μόνο που μπορεί να σημειωθεί είναι ότι όσο κι αν φαίνεται παράδοξο αυτή ήταν η κατάσταση. Ενδεχομένως να επικρατούσε η αντίληψη ότι οι πιθανότητες επιτυχίας της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας ήταν περιορισμένες με αποτέλεσμα να μην της αποδίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα τη στιγμή μάλιστα που γίνονταν και άλλες προσπάθειες ειρήνευσης όπως αυτή του πρίγκιπα Σίξτου των Βουρβόνων της Πάρμας, γαμπρού του αυτοκράτορα Καρόλου της Αυστροουγγαρίας.³⁶⁶

Σε έναν ανάλογο προβληματισμό σχετικά την επικοινωνία μεταξύ Ζαχάρωφ και Caillard οι Joseph Maiolo & Tony Insall επισημαίνουν τον ερασιτεχνισμό των δρώντων οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τις συνηθισμένες εμπορικές τηλεγραφικές εταιρείες για την επικοινωνία τους καθώς και ολοφάνερα κωδικά ονόματα για τους πρωθυπουργούς της Αγγλίας και της Γαλλίας.³⁶⁷

Β' Μέρος

Όταν ο Ζαχάρωφ επέστρεψε από την Ελβετία πληροφορήθηκε ότι η παραίτησή του δεν είχε γίνει αποδεκτή (είχε συνεχίσει να εισπράττει χρήματα για τις ίδιες δαπάνες «*εάν ήταν απαραίτητο να τις αναλάβει*» έλαβε £30.000 το 1917). Σε μία συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου με πλήρη σύνθεση, η Vickers εισηγήθηκε να αφεθεί η συζήτηση του οριστικού οικονομικού διακανονισμού μέχρι «*να έχουμε τη χαρά να σε δούμε προσεχώς*».

Αν και η ίδια του η απάντηση δε μπορεί ποτέ να ήταν εν αμφιβόλω, ο Ζαχάρωφ καθυστέρησε πάνω από ένα μήνα προτού αναγνωρίσει «*τον πολύ κολακευτικό*³⁶⁸ *και ενθαρρυντικό*» τόνο του αιτήματος. Ίσως να σκέφτηκε ότι η περηφάνεια απαιτούσε να μην απαντήσει με υπερβολική βιασύνη, αλλά το ότι πραγματικά συγκινήθηκε φάνηκε από ένα τηλεγράφημα που έστειλε στον Σερ Trevor Dawson μόλις δυο ημέρες αργότερα.

Ο Ζαχάρωφ ήταν πίσω στην οικογένεια ύστερα από δύο χρόνια εξορίας. Και σαν απόδειξη ότι είχε χάσει λιγοστό χρόνο για να ξαναβρεί τον παλιό του εαυτό, ο ίδιος John Coffin μέσω του οποίου είχε διοχετεύσει την παραίτησή του ανέφερε τον Ιούλιο στον Caillard ότι «*ο Σερ BZ μου λέει ότι έχει κανονίσει μαζί σου το ποσό των £30.000 ή £35.000 να πληρωθεί έναντι της προμήθειάς του, του 1%*».³⁶⁹

Γιατί μέχρι τότε είχε γίνει ένας «Σερ». Στις 14 Μαρτίου 1918, είχε γίνει ένας ιππότης της κλάσεως του μεγαλόσταυρου του τάγματος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας – μια τιμητική

³⁶⁶ (Joll, 1990, σ. 302)

³⁶⁷ (Maiolo & Insall, 2012, p. 820)

³⁶⁸ (Allfrey, 1989, p. 159)

³⁶⁹ (Allfrey, 1989, p. 160)

διάκριση στην περίπτωση του καθώς ήταν γάλλος πολίτης. Και μπορεί να ειπωθεί ότι την είχε κερδίσει· λίγοι κύριοι της ηλικίας του μπορούσαν να την έχουν αποκτήσει.

Καθώς ξεκίνησε ξανά, οι υπηρεσίες του αντιμετώπιζονταν πιο σοβαρά. Βρισκόταν εν αναμονή για την προαγωγή του σε ένα από τα παλαιότερα τάγματα της ιπποσύνης (του Bath) και στην υψηλότερη κλάση του (τον μεγαλόσταυρο). Ότι υπήρχαν φόβοι ότι αυτή η ξαφνική άνοδος ίσως προκαλούσε σχόλια είναι εμφανές από μια επιστολή απ'τον υπουργό εξωτερικών Arthur Balfour προς τον λόρδο Derby. Απαντώντας ο Derby σημειώνει ότι του φαινόταν λίγο νωρίς να δινόταν πάλι κάτι στον Ζαχάρωφ. Ο Derby αναγνωρίζει ότι δίχως αμφιβολία ο Ζαχάρωφ ήταν ένας εξαιρετικά χρήσιμος άνθρωπος ο οποίος εμφανώς ήθελε να παίξει το παιχνίδι για τη Μ.Βρετανία και είχε σημαντική επιρροή σε γαλλικούς πολιτικούς κύκλους.

Τέλος ο Derby επισήμαινε ότι ο Ζαχάρωφ δεν δικαιούνταν να αποκαλείται Σερ Βασίλης επειδή δεν είχε λάβει το «χρίσμα» το οποίο απαιτούνταν για να γίνει κάποιος ιπότης, δεχόμενος ένα χτύπημα στον ώμο με ένα ξίφος.³⁷⁰

Όμως ο Derby έσφαλε για τη χρήση του τίτλου. Ήταν τιμητικός. Αναμφίβολα ο Ζαχάρωφ θεωρούσε τις λεπτολογίες ως άσχετες αφηρημένες έννοιες. Θα οριζόταν δεόντως επίτιμος ιπότης κλάσεως μεγαλόσταυρου του τάγματος του Bath την 1^η Ιανουαρίου 1919.

Ενώ εξετάζονταν οι ηθικές ανταμοιβές του, ο Ζαχάρωφ βρισκόταν στην Ελβετία ξανά. Ως συνήθως ανέφερε για την επίσκεψή του στον Caillard, ο οποίος πέρασε τις πληροφορίες στον Πρόεδρο Lloyd George στις 24 Αυγούστου. Από την αλληλογραφία Ζαχάρωφ – Caillard προκύπτει ότι ο Enver αντιμετώπιζε προβλήματα αμφισβήτησης, αλλά είχε πλέον αποκαταστήσει τη θέση και το γόητρό του στην Επιτροπή για την Πρόοδο και την Ενότητα. Επίσης ο Enver διαβίβαζε μέσω Abdul Kerim στον Ζαχάρωφ ότι δεν είχε πλήρη εμπιστοσύνη στον διπλωματικό απεσταλμένο³⁷¹ που του είχαν στείλει οι Σύμμαχοι και γι'αυτό προτιμούσε να συνδιαλλαγεί με τον Ζαχάρωφ. Η έλλειψη ενημέρωσης για την ύπαρξη μιας παράλληλης ειρηνευτικής πρωτοβουλίας φαίνεται ότι ξένισε τον Ζαχάρωφ ο οποίος παρόλα αυτά συνέχισε

³⁷⁰ (Allfrey, 1989, p. 161)

³⁷¹ Μια πρωτοβουλία της βρετανικής κυβέρνησης για έναρξη ειρηνευτικών συνομιλιών ή τουλάχιστον για αναγνωριστικούς λόγους, έλαβε χώρα στα τέλη της άνοιξης του 1917. Ο εγγλέζος απεσταλμένος ήταν ο βουλευτής Aubrey Herbert, ο οποίος είχε υπηρετήσει στην πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη και έχαιρε της φιλίας πολλών προεξαρχόντων οθωμανών υπηκόων.

Ο Herbert παρουσίασε τις ειρηνευτικές προτάσεις των οθωμανών στον βρετανό υπουργό εξωτερικών Arthur Balfour και στον βρετανό πρωθυπουργό Lloyd George. Ο Maurice Hankey ήταν κι αυτός παρών· φαίνεται ότι είχε μόνο προειδοποιήσει τον προϊστάμενό του ότι η πρωτοβουλία, η οποία εμφανώς προερχόταν απ'την πλευρά των οθωμανών, ίσως να ήταν ένα «τέχνασμα για να διαιρέσει τους Συμμάχους». (Ο Lloyd George είχε ήδη πληροφορηθεί τη γαλλική και την ιταλική κυβέρνηση για αυτή την πρωτοβουλία και είχε εξασφαλίσει τη συναίνεσή τους).

Ο Lloyd George είχε στην κατοχή του όταν είδε τον Herbert ένα υπόμνημα του Ζαχάρωφ που σκιαγραφούσε τα αποτελέσματα της πιο πρόσφατης συνάντησης του Ζαχάρωφ στην Γενεύη με τον διπλωματικό απεσταλμένο του Enver, τον Abdul Kerim, η οποία είχε γίνει μόνο ένα μήνα πριν τις συναντήσεις του Herbert στην Ελβετία. (Allfrey, 1989, pp. 141 - 143) (Maiolo & Insall, 2012, p. 830)

να δηλώνει ότι οι προσωπικοί υλικοί του πόροι παρέμεναν στη διάθεση της Entente όπως και στο παρελθόν.

Στη συνέχεια πληροφορούμαστε ότι ο Kerim ενημέρωσε τον Ζαχάρωφ ότι επείκειτο απόσυρση των στρατευμάτων των Κεντρικών Δυνάμεων σε γραμμές που θα βρίσκονταν πολύ μακριά πίσω απ' τις παρούσες σε ορισμένους τομείς, ενώ τμήματα του Βελγίου θα εκκενώνονταν. Παράλληλα μεταφέρεται μια εικόνα αμφισβήτησης της Γερμανίας απ' τους αυστριακούς, τους τούρκους και τους βούλγαρους συμμάχους της. Προκύπτει επίσης ότι υπήρχε στενότητα πολεμοφοδίων και γενικότερα εφοδίων αναγκαίων για τη διεξαγωγή της πολεμικής προσπάθειας την οποία οι γερμανοί προσπαθούσαν να την αντισταθμίσουν υποσχόμενοι στους συμμάχους τους τη χορήγηση μεγάλων χρηματικών ποσών.

Γενικότερα εμφανίζεται μια εικόνα επικράτησης έντονης δυσπιστίας, τριβών και ηττοπάθειας στο εσωτερικό των Κεντρικών Δυνάμεων. Στο πλαίσιο αυτό φλέγον ζήτημα φαίνεται ότι ήταν η αποτυχία του υποβρυχιακού πολέμου, οι πρώτες επιτυχημένες επιθέσεις από την πλευρά της Entente με χρήση αρμάτων μάχης, καθώς κι η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο.

Τέλος προκύπτει ότι ο Abdul Kerim επισήμανε στον Ζαχάρωφ την ανάγκη ύπαρξης άμεσα διαθέσιμων χρηματικών ποσών τόσο στο πλαίσιο των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων με τον Enver (\$25.000.000) όσο και στο πλαίσιο της παροχής προς τους Συμμάχους μιας αυτολεξεί αναφοράς των συνεδριάσεων όλων των Πολεμικών Συμβουλίων των Κεντρικών Δυνάμεων στις οποίες ήταν παρόντες οι τούρκοι αντιπρόσωποι (Ο Kerim θεωρούσε ότι αξίζαν πολλά εκατομμύρια).

Ο Ζαχάρωφ καταλήγει τονίζοντας στον Caillard ότι η αξιοπιστία του Abdul Kerim είχε επαληθευτεί από τα πράγματα.^{372 373}

Ο Caillard συνάντησε τον Lloyd George και συμφώνησαν σε μια πορεία μελλοντικής δράσης. Αυτό αναμφίβολα συνοψίσθηκε σε μια επιστολή την οποία έστειλε η Downing Street στον λόρδο Reading κι η οποία θα διαβιβαζόταν στην οδό Hoche (κατοικία Ζαχάρωφ) αμέσως.

Προς στιγμήν ο ίδιος ο Enver είχε άλλες υποχρεώσεις. Σε αναζήτηση βραχυπρόθεσμων κερδών, είχε παροχετεύσει όλα τα στρατεύματα που προορίζονταν να ενισχύσουν το μέτωπο στη Συρία για να παγιώσει τα εφαιρικά κέρδη που είχαν κερδηθεί απ' τη Ρωσία στον Καύκασο με τη συνθήκη του Brest – Litovsk.^{374 375} Στην Παλαιστίνη οι τουρκικές δυνάμεις, με τις σιδηροδρομικές συνδέσεις τους αποκομμένες, είχαν αιχμαλωτιστεί. Την 1^η Οκτωβρίου ο βρετανός στρατιωτικός Allenby μπήκε στη Δαμασκό και συνέχισε την προέλαση προς το Χαλέπι.

³⁷² (Allfrey, 1989, pp. 162 - 165)

³⁷³ (Maiolo & Insall, 2012, p. 833)

³⁷⁴ (Allfrey, 1989, p. 166)

³⁷⁵ (Maiolo & Insall, 2012, p. 833)

Η ευνοϊκή εξέλιξη των συμμαχικών επιχειρήσεων είχε αποτέλεσμα να μειωθεί η πίεση για χωριστές συμφωνίες με τον εχθρό.

Κατά την τρίτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου ο Caillard πληροφόρησε τον Lloyd George ότι ο Ζαχάρωφ είχε λάβει μία άλλη πρόσκληση να πάει στην Ελβετία και ότι θα ξεκινούσε αμέσως μόλις τα έγγραφά του ήταν εντάξει. Λίγες ημέρες αργότερα αυτό ανακλήθηκε απ'τον Kerim: ακόμη είχαν τις ίδιες απόψεις, αλλά με τον Enver να έχει αναχωρήσει για Βιέννη, μια νέα συνάντηση θα κανονιζόταν.

Η πρόσκληση έφθασε, αλλά η γαλλική λογοκρισία καθυστέρησε τη συμβουλή του Ζαχάρωφ προς τον Caillard. (Ο Ζαχάρωφ ακόμη εμπιστευόταν τους ταχυδρομικούς σάκους αν και ο Caillard τον είχε ήδη προειδοποιήσει ότι μία απ'τις επιστολές του είχε ανοιχτεί). Ο Caillard είχε στο μεταξύ λάβει ένα μήνυμα απ'τον πρωθυπουργό. Κατά συνέπεια τηλεγράφησε στον Ζαχάρωφ να μην μετακινηθεί ακόμη κι αν προσκαλούνταν απ'τους τούρκους. Αυτό δεν τον πρόφθασε. Είχε ήδη φύγει ξανά. Ο Ζαχάρωφ επιστρέφοντας έγραψε στον Caillard στις 3 Οκτωβρίου 1918 για να του αναφέρει σχετικά ότι συναντήθηκε με τους Enver και Abdul Kerim στη Γενεύη. Ο Ζαχάρωφ ήρθε στο θέμα της εκπλήρωσης των συμφωνηθέντων, ενώ παράλληλα δήλωσε διατεθειμένος να τοποθετήσει \$1.000.000 σε πίστωση του Enver ως ένδειξη καλής πίστης. Ο Enver αντέτεινε, όντας σε ένταση, ότι είχε υπάρξει κάποια παρεξήγηση και ότι δεν τον ενδιέφεραν καθόλου τα χρήματα και γι'αυτό το λόγο είχε επιστρέψει τα χρήματα που είχαν τοποθετηθεί σε διάθεσή του.

Ο Enver συνεχίζοντας υποστήριξε ότι δεν ήθελε η Τουρκία να δράσει μονάχη της κάνοντας χωριστή ειρήνη. Είπε στον Ζαχάρωφ ότι βρισκόταν στο σημείο να πείσει την Ουγγαρία και στη συνέχεια να σύρουν μαζί την Αυστρία σε ειρηνευτικές συνομιλίες. Ο Enver απαντώντας σε ερώτηση του Ζαχάρωφ δήλωσε ότι πίστευε ότι για την ευόδωση του σχεδίου θα απαιτούνταν 10 εκατομμύρια φράγκα για τους τούρκους του και 15 εκατομμύρια για τους ούγγρους, συνολικά 25.000.000 φράγκα (δηλαδή \$5.000.000 – λίγο πάνω από £1.000.000).

Ο Ζαχάρωφ εκμεταλλεύτηκε αμέσως την πρόταση του Enver δηλώνοντας ότι θα τοποθετούσε 5 εκατομμύρια φράγκα σε διάθεσή του άμεσα και συνεννοήθηκαν για τα περαιτέρω.

Όταν ο Ζαχάρωφ του είπε ότι ήταν πρόθυμος να πληρώσει τον Abdul Kerim γενναιόδωρα με αντάλλαγμα την παράδοση πλήρων αναφορών του Πολεμικού Συμβουλίου ο Enver τον απέφυγε δηλώνοντας ότι δεν επρόκειτο να υπάρξουν ακόμη πολλές συνεδριάσεις του.³⁷⁶

Στο Παρίσι, βρήκε το τηλεγράφημα του Caillard να τον περιμένει και είχε μόλις καταβάλλει στον Enver τα 5.000.000 φράγκα – περίπου £200.000 – και ακύρωσε την καταβολή ενός παρόμοιου ποσού ανεξόφλητου από πριν απ'τον Enver και τον Kerim. Όμως ίσως να είχε υποστηρίξει ότι η μεταγενέστερη επιτυχής ολοκλήρωση της αποστολής του ήταν επαρκής

³⁷⁶ (Allfrey, 1989, pp. 166 - 169)

δικαιολόγηση. Ο Caillard σίγουρα το πίστευε. Προωθώντας αυτή την αναφορά προς τον Lloyd George στις 10 Οκτωβρίου, εξέφρασε την ελπίδα ότι, εν όψει του «*σπουδαίου της ενδιαφέροντος και σημασίας*», ο πρωθυπουργός θα συμφωνούσε ότι ήταν ευτυχές που το περιοριστικό του τηλεγράφημα προς τον Ζαχάρωφ είχε φθάσει υπερβολικά αργά, χάρη στη γαλλική λογοκρισία.

Αλλά τα γεγονότα τους προσπέρασαν. Στα μέσα του Σεπτέμβρη οι Συμμαχικές δυνάμεις στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από χρόνια απραξίας, είχαν τελικά αναλάβει πρωτοβουλία και μέχρι το τέλος του μήνα οι βούλγαροι, πεινασμένοι, εξαντλημένοι και ανεπαρκώς εξοπλισμένοι, ζήτησαν ανακωχή, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την Αυστρία. Εν μέρει λόγω αυτής της κατάρρευσης παρακινήθηκε η γερμανική ανώτατη διοίκηση να διαπραγματευτεί.

Στο μεταξύ οι ίδιοι οι τούρκοι, με την πρωτεύουσα τους τώρα να απειλείται απ' τις δυνάμεις που απελευθερώθηκαν απ' τη Θεσσαλονίκη, αποφάσισαν να τα παρατήσουν³⁷⁷ και στις 30 Οκτωβρίου υπέγραψαν ανακωχή στο βρετανικό βαρύ θωρηκτό Αγαμέμνων.

Σε ό, τι αφορά τον Enver, παρά την απώλεια των ελπίδων του για το παρόν και την απαισιοδοξία του για το μέλλον, ποτέ δεν φάνηκε να ήταν έτοιμος για μια διευθέτηση. Εάν ήταν πιο αποφασιστικός, θα είχε βρει υποστήριξη για τις ενέργειές του πολύ κοντά· υπήρχε ο Izzet Πασάς, ένας αντίπαλος του πολέμου από παλιά ο οποίος βρισκόταν σε μια θέση διοίκησης του στρατού απ' το καλοκαίρι.

Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τίποτε για τους λόγους του Ζαχάρωφ να αρνηθεί την νωρίτερη προσφορά από τον Enver στην οποία ο Kerim αναφέρεται ακροθιγώς. Ίσως ο Ζαχάρωφ να ήταν υπερβολικά δειλός στην διακινδύνευση των χρημάτων των άλλων ανθρώπων για τα οποία έδειξε σημάδια εμμονών, σε ένα προσύμφωνο το οποίο έφερε υπερβολικά λίγες πιθανότητες επιτυχίας, αλλά αμέσως μόλις ο Enver έκανε μια σταθερή πρόταση στην τελευταία συνάντησή τους, συμμορφώθηκε αμέσως δίχως να υπάρχουν οποιεσδήποτε εμφανείς σταθερές εγγυήσεις.

Μέσα σε εβδομάδες απ' την επιστροφή του Ζαχάρωφ στο Παρίσι, η Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο διαλύθηκε. Ο Izzet Πασάς ανέλαβε τα εναπομείναντα ηνία της εξουσίας προκειμένου να διαπραγματευτεί με τους βρετανούς. Ο Kerim προσχώρησε στον περίγυρο του Σουλτάνου και ταυτίστηκε μαζί του.³⁷⁸ Ο Enver πρώτα συνεργάστηκε με τους λευκορώσους (τους ρώσους αντεπαναστάτες), μετά έκανε μεταστροφή για να υποστηρίξει τους μπολσεβίκους στον Καύκασο. Σταλμένος απ' αυτούς στο Τουρκεστάν όπου το όνειρό του για μια ανατολίτικη ισλαμική αυτοκρατορία αναβίωσε, προσχώρησε στους ντόπιους αντάρτες και σκοτώθηκε οδηγώντας μια δύναμη ενάντια στον Κόκκινο Στρατό κοντά στη

³⁷⁷ (Allfrey, 1989, p. 169)

³⁷⁸ (Allfrey, 1989, p. 170)

Bukhara³⁷⁹ τον Αύγουστο του 1922, ένα χρόνο αφότου δολοφονήθηκε ο Talaat στη Γερμανία από εκδικητικούς αρμενίους.

Προτού υπογραφεί η τουρκική εκεχειρία, ο Ζαχάρωφ αντιλήφθηκε τα προβλήματά του. Δεν είχε υπερβεί τις οδηγίες του – πραγματικά απολάμβανε εμφανώς αρκετά ευρείες διακριτικές αρμοδιότητες – αλλά τα πράγματα τον είχαν ξεπεράσει.³⁸⁰

Γ' Μέρος

Την τελευταία χρονιά του πολέμου ο Ζαχάρωφ έκανε μια απ' τις πιο τολμηρές του κινήσεις όταν, σύμφωνα με τις προσωπικές οδηγίες του Lloyd George, πήγε στη Γερμανία, μεταμφιεσμένος με τη στολή ενός βούλγαρου στρατιωτικού γιατρού. Αποδεικνύονται πολλά για την ικανότητα του Lloyd George να πείθει ότι μπόρεσε να δελεάσει έναν απ' τους πιο ισχυρούς ανθρώπους στην Ευρώπη να διακινδυνεύσει το κεφάλι του παίζοντας το ρόλο ενός κοινού κατασκόπου σε εχθρικό έδαφος. Ίσως ο Ζαχάρωφ να βασίστηκε στις νεφελώδεις, και μόλις και μετά βίας απτές διασυνδέσεις του, με την Γερμανία ως διασφάλιση σε περίπτωση που πιανόταν. Πιο πιθανόν η απόλαυσή του για δολοπλοκίες κι η αίσθησή του της πονηριάς να τον έκανε να διασκεδάζει απόλυτα το ρόλο· απαιτούσε το θάρρος το οποίο δεν έλειπε ποτέ απ' τον Ζαχάρωφ, γιατί οι γερμανοί ήταν επίμονοι στις προσπάθειές τους να αιχμαλωτίσουν τον εργολάβο εξοπλισμών.³⁸¹

Η διήγηση του ίδιου του Ζαχάρωφ για αυτή την αποστολή λέει πολύ λίγα και δεν πρέπει να αποδοθεί πολλή αξιοπιστία στις λεπτομέρειές της. Το 1933 είπε στη Rosita Forbes: *«Κατά τη διάρκεια του πολέμου πήγα στη Γερμανία για να ανακαλύψω ορισμένα πράγματα που ο Lloyd George ήθελε να μάθω, με την στολή ενός βούλγαρου γιατρού. Πλήρωσα πολλά για αυτή τη στολή και ο άνθρωπος που την πούλησε πέθανε.*

Πήρα τις πληροφορίες που ήθελα και ήμουν στο τρένο κατευθυνόμενος προς τα σύνορα όταν για μεγάλη μου τρομάρα παρατήρησα ότι ένας γερμανός αξιωματικός, που καθόταν απέναντί μου, δεν έπαιρνε τα μάτια του από πάνω μου. Για τρεις ολόκληρες ώρες ήμουν υποχρεωμένος να παραμένω εκεί, με τα μάτια του πάνω μου.

Επιτέλους, όταν τα σύνορα ήταν κοντά, δεν μπόρεσα να αντέξω άλλο. Τον ρώτησα γιατί ενδιαφερόταν τόσο πολύ για το παρουσιαστικό μου.

‘Κύριε Γιατρέ’, είπε, ‘πρέπει να με συγχωρήσετε εάν σας ενοχλώ, αλλά είστε ακριβώς σαν τον σύζυγο της αδελφής μου που έχει αναφερθεί ως αγνοούμενος’.

³⁷⁹ Πόλη μνημείο του σημερινού Ουζμπεκιστάν ευρισκόμενη στο δρόμο του μεταξιού.

Πηγή: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bukhara>

³⁸⁰ (Allfrey, 1989, p. 171)

³⁸¹ (McCormick, 1965, p. 153)

Δόξα σοι ο Θεός! Θα μπορούσα να έχω φιλήσει τον άνθρωπο και στα δύο μάγουλα, ανακουφίστηκα τόσο πολύ».

Στην επιστροφή του πίσω στο Παρίσι ο Ζαχάρωφ συναντήθηκε με τον Clemenceau που τον περίμενε στον σιδηροδρομικό σταθμό. Ο γάλλος πρωθυπουργός τον ρώτησε εάν είχε επιτύχει στην αποστολή του και με την κατάφαση του Ζαχάρωφ ο Clemenceau του εξήγησε ότι έπρεπε να συναντήσει αμέσως μετά τον Lloyd George στο Λονδίνο. Ο Ζαχάρωφ στη συνέχεια περιέγραψε πως πήγε στο Λονδίνο με το επόμενο τρένο και πλοίο «για να τον υποδεχθεί ο κύριος Lloyd George με τον Μεγαλόσταυρο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στην τσέπη. Λένε ότι οι πληροφορίες που έφερα τερμάτισαν τον πόλεμο».

Το εάν τον συνάντησε ο Lloyd George με την απόδοση μιας τιμητικής διάκρισης στην τσέπη είναι ανοιχτό σε αμφισβήτηση· μπορεί κάλλιστα να ήταν ένα τυπικό παράδειγμα διάνθισης του λόγου απ' τον Ζαχάρωφ.³⁸²

Ποιες ήταν οι «πληροφορίες που τερμάτισαν τον πόλεμο;» Ήταν μονάχα κομψασμός ή ήταν, όπως υπαινίχθη ο Clemenceau, ζωτικής σημασίας; Ένα Σοβιετικό έγγραφο σταλμένο στον αντιπρόσωπό τους στην Τουρκία το 1921 παρείχε μια μερική απάντηση – με τη σήμανση «μυστικό και εμπιστευτικό» έγραφε: «Πρέπει να τονιστεί στους τούρκους ότι ο Ζαχάρωφ σχεδιάζει πόλεμο, ότι κάθε του σκοπός είναι να δει τους έλληνες εγκατεστημένους στην Κωνσταντινούπολη. Επιδιώκει να υπονομεύσει την Τουρκία αποκτώντας μυστικά τον έλεγχο των τουρκικών τραπεζών. Τώρα είναι σαφές ποιος ήταν ο πραγματικός σκοπός πίσω απ' την μυστική αποστολή του Ζαχάρωφ στη Γερμανία το 1918. Ως αντιπρόσωπος της βρετανικής εταιρείας Vickers και ως ο άνθρωπος που χρηματοδότησε τα Εργοστάσια Όπλων Putiloff, πήγε στη Γερμανία για να ανακαλύψει πόσο κοντά ήμασταν στο να επεκτείνουμε την επανάσταση στις όχθες του Ρήνου. Αυτές τις πληροφορίες απέκτησε και εξαιτίας αυτών μπόρεσε να συμβουλέψει τους Συμμάχους ότι η Γερμανία μπορούσε να εξαναγκαστεί σε εκχειρίδα μέχρι το φθινόπωρο του 1918, όταν δεν περίμεναν να νικήσουν τους γερμανούς πριν το 1919. Ήταν ο Ζαχάρωφ αυτός που ανέκοψε τη δεύτερη φάση της επανάστασης».³⁸³

Η αλήθεια ήταν ότι είχαν έρθει πληροφορίες στον Lloyd George από τη Χάγη ότι ο Ludendorff, ο γερμανός στρατηγός, πίστευε ότι, «Τα πράγματα είναι χάλια απ' την άνοιξη (1918) έχουμε χάσει σημαντικά εδάφη. Αλλά παίρνω θάρρος απ' το γεγονός ότι ο Βασίλης Ζαχάρωφ, ο οποίος βρίσκεται σε θέση να γνωρίζει, έχει συμβουλέψει τους Συμμάχους ενάντια στην προσδοκία ήττας μας αυτή τη χρονιά. Εάν ο Ζαχάρωφ πραγματικά το πιστεύει αυτό, μας δίνει χρόνο αποκατάστασης, αλλά όλα εξαρτώνται απ' τους ρώσους». Στο μεταξύ ο Lloyd George είχε πληροφορηθεί από τη Χάγη ότι ο σουηδός πρέσβης είχε αναφέρει: «Ο Βασίλης Ζαχάρωφ έχει αλλάξει γνώμη στο θέμα για μια επιπλέον εκστρατεία το 1919 ώστε να μπορεί να επιτευχθεί

³⁸² (McCormick, 1965, pp. 154 - 155)

³⁸³ (McCormick, 1965, pp. 155 - 156)

η νίκη. Ανησυχεί πάρα πολύ με την πιθανότητα σοσιαλιστικών εξεγέρσεων συμπαθούντων τους μπολσεβίκους και τώρα πιστεύει ότι η Γερμανία δεν μπορεί να αντισταθεί και στους Συμμάχους και σε μια επανάσταση στο εσωτερικό της ίδιας της επικράτειάς της».

Ο Ζαχάρωφ είχε εξεταστεί απ'τον Lloyd George στο Παρίσι ενώπιον του Clemenceau και ρωτήθηκε: «Ποια απ' τις δυο εκδοχές είναι σωστή. Τι πιστεύεις πραγματικά;»

Τότε, σύμφωνα με τον Michel Clemenceau, ο οποίος ενεργούσε ως σύμβουλος του γάλλου πρωθυπουργού, ο Ζαχάρωφ απάντησε: «Είναι αλήθεια ότι δεν νομίζω ότι η Γερμανία θα μπορούσε να νικηθεί μέχρι τον επόμενο χρόνο. Είναι επίσης αλήθεια ότι εάν περιμένουμε μέχρι τότε οι μπολσεβίκοι ίσως το εκμεταλλευθούν. Να θυμάστε ότι το Βερολίνο είναι κατά κάποιον τρόπο μια ευκολότερη λεία για τους κομμουνιστές απ'ότι είναι για εμάς. Δεν θα μπορούσαμε να φθάσουμε στο Βερολίνο νικώντας τις γερμανικές στρατιές πριν την επόμενη άνοιξη, αλλά οι μπολσεβίκοι ίσως να καταλάβουν την εξουσία εκεί πολύ πριν απ' αυτό. Αλλά η μόνη ακριβής απάντηση σε αυτές τις εικασίες δεν μπορεί να αποκτηθεί παρά μόνο απ' την ίδια τη Γερμανία».

«Τότε», απάντησε ο Lloyd George, «πρέπει να πας εκεί και να μάθεις».

Ο Clemenceau ρώτησε τον Ζαχάρωφ πως θα ένοιωθε αν πήγαινε «στη φωλιά του λύκου».³⁸⁴

Προς έκπληξη όλων, διηγήθηκε ο Michel Clemenceau, ο Ζαχάρωφ είπε πολύ σοβαρά ότι εάν οι δύο πολιτικές προσωπικότητες επιθυμούσαν να πάει στη Γερμανία, αυτό θα μπορούσε να κανονιστεί. Ο Lloyd George απάντησε αμέσως ότι το ήθελε.³⁸⁵

Το τι συνέβη στη Γερμανία όταν ο Ζαχάρωφ πραγματοποίησε την αποστολή του δεν είναι σαφές, αλλά το ότι πήγε στο Βερολίνο και στο Πότσδαμ είναι βέβαιο. Φαίνεται ότι είχε παραμείνει αυστηρά σε ανωνυμία, αλλά μέσω ενός μυστικού πράκτορα εγκατεστημένου εκεί έστειλε ένα μυστικό μήνυμα στον Hert Krupp δίχως να αποκαλύπτει που βρισκόταν. Ήταν μια θαρραλέα πράξη, γιατί ο Krupp έλεγε συνεχώς στη γερμανική ανώτατη διοίκηση ότι η σύλληψη του Βασίλη Ζαχάρωφ άξιζε όσο η παράδοση μιας ολόκληρης μεραρχίας. Αλλά ξανά ο Ζαχάρωφ επέλεξε την ψυχολογική στιγμή για να απευθύνει έκκληση στον Krupp – όχι σε συναισθηματική βάση, αλλά ως μια έκκληση στην τσέπη του Krupp, προειδοποιώντας τον

³⁸⁴ (McCormick, 1965, p. 156)

³⁸⁵ Ο Ζαχάρωφ επέμεινε ότι έπρεπε να του επιτραπεί να εξαφανιστεί για λίγες εβδομάδες: πρέπει να διανεμηθεί μέσω του Τύπου ή μέσω διαρροών και φημών, ότι επρόκειτο να πάει στην Αθήνα. Μετά έκανε τα σχέδιά του για την ανάληψη μιας νέας ταυτότητας. Ένας βούλγαρος στρατιωτικός γιατρός απήχθη ενώ επισκεπτόταν την Ελβετία και μεταφέρθηκε στη Γαλλία απ' τις γαλλικές μυστικές υπηρεσίες. Ο Ζαχάρωφ εξέτασε το γιατρό, πήρε από εκείνον όλα του τα έγγραφα και όλες τις λεπτομέρειες της οικογένειάς και της σταδιοδρομίας του και μετά τον ανέκρινε στενά για την μονάδα στην οποία ανήκε, πως είχε περάσει τα τελευταία δύο χρόνια και ποιοι ήταν οι φίλοι κι εχθροί του, έως ότου ο αντιπρόσωπος της Vickers γνώριζε αρκετά για να υποδυθεί αυτό τον ρόλο. Κι οι δύο άνδρες ήταν περίπου του ίδιου ύψους και του ίδιου σωματότυπου. Στο πρόσωπο δεν υπήρχε ομοιότητα μεταξύ των δύο ανδρών και ο Ζαχάρωφ γνώριζε ότι έπρεπε να αποφύγει την επαφή με όποιον ήξερε ο βούλγαρος γιατρός. Σε αντάλλαγμα γι' αυτές τις πληροφορίες υποσχέθηκαν στον βούλγαρο ότι θα τον απελευθέρωναν και ότι θα του έδιναν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό. Στην πραγματικότητα τον δηλητηρίασαν και του πήραν πίσω τα χρήματα απ' τη στολή του. (McCormick, 1965, p. 157)

ότι εάν δεν κανονιζόταν ανακωχή, ο Krupp ίσως να έβρισκε τα εργοστάσιά του κατασχεμένα από τους μπολσεβίκους.³⁸⁶

Ο Ζαχάρωφ ανακάλυψε όλες τις λεπτομέρειες των σχεδίων των μπολσεβίκων για την επόμενη χρονιά. Έμαθε ότι σχεδίαζαν να ιδρύσουν την Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή πριν το τέλος του 1918 (στην πραγματικότητα δεν ιδρύθηκε μέχρι τον Μάρτιο της επόμενης χρονιάς)· έμαθε ότι η Μόσχα δεν επρόκειτο να είναι τίποτα άλλο από μια προσωρινή πρωτεύουσα για τον παγκόσμιο κομμουνισμό, αλλά ότι η εξέλιξη των γεγονότων έπρεπε να μετακινηθεί στο Βερολίνο³⁸⁷. Επιπλέον ανακάλυψε ότι ο Zinoviev³⁸⁸ έδινε μόνο λίγους μήνες προτού ο κομμουνισμός διατρέξει την Ευρώπη με επαναστατικές μεθόδους, φθάνοντας στη Βρετανία μέσα σε ένα χρόνο, ενώ ο αραβικός κόσμος θα διεγείρόταν σε έναν «ιερό πόλεμο ενάντια στον βρετανικό και γαλλικό ιμπεριαλισμό». Αναμφίβολα ο τελευταίος σχεδιασμός θα είχε δώσει τη χαριστική βολή στα σχέδια του Ζαχάρωφ για πετρελαϊκή ανάπτυξη τα οποία θα αναλυθούν αργότερα.

Αυτές ήταν οι πληροφορίες που πήγε πίσω στον Lloyd George.

Ο Σερ Basil Thomson, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την οργάνωση αντικατασκοπείας ενάντια στις προσπάθειες των μπολσεβίκων να προετοιμάσουν επανάσταση στη Βρετανία, είχε δηλώσει: «Οι απόψεις του Ζαχάρωφ ήταν αναμφίβολα ένας συγκλονισμός για το βρετανικό υπουργικό συμβούλιο. Μας έδωσε έναν πλούτο λεπτομερών πληροφοριών για τα σχέδια των μπολσεβίκων, προειδοποίησε για κομμουνιστικά χτυπήματα στα ανατολικά της Γερμανίας και για την εξέγερση του Bela Kun στην Ουγγαρία, όπου και τα δύο συνέβησαν. Μέρες προτού πάει στη Γερμανία, ο Ζαχάρωφ είχε αποκτήσει πολλά απ' αυτά τα σχέδια στην Ελβετία όπου, στη Basle (Βασιλεία), μπόρεσε να αποκτήσει ειδήσεις από πρώτο χέρι για τους ρώσους επαναστάτες που συζητούσαν για πολιτική στα café. Και ήταν εντελώς ξεκάθαρο ότι οι Σύμμαχοι ήταν αντιμέτωποι με μια μεγαλύτερη απειλή για την ασφάλειά τους απ' την εξωτερική επανάσταση η οποία θα εισαγόταν στις επικράτειές τους απ' ότι συνιστούσαν οι σταδιακά καταρρέοντες γερμανοί. Ακόμη και στη βρετανική αστυνομία συνέβη το απίστευτο: ιδρύθηκε ένα συνδικάτο αστυνομικών, στελεχωμένο από κομμουνιστές, και γίνονταν σχέδια για μια απεργία της αστυνομίας στις 30 Αυγούστου 1918».³⁸⁹

³⁸⁶ (McCormick, 1965, p. 157)

³⁸⁷ Είναι πιθανό σε αυτό το σημείο ο Ζαχάρωφ να εντυφούσε σε προπαγάνδα

³⁸⁸ Ο Grigory Yevseevich Zinoviev, ήταν ένας μπολσεβίκος επαναστάτης και σοβιετικός κομμουνιστής πολιτικός. Ήταν ένας από τα επτά μέλη του πρώτου Πολιτικού Γραφείου, που ιδρύθηκε το 1917 για να διευθύνει την επανάσταση των μπολσεβίκων: Lenin, Zinoviev, Kamenev, Trotsky, Stalin, Sokolnikov και Bubnov. Ο Zinoviev ήταν ευρύτερα γνωστός ως ο επί μακρόν επικεφαλής της Κομμουνιστικής Διεθνούς και ως ο αρχιτέκτονας μερικών αποτυχημένων προσπαθειών μεταμόρφωσης της Γερμανίας σε κομμουνιστική χώρα στις αρχές τις δεκαετίας του 1920.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Grigory_Zinoviev

³⁸⁹ (McCormick, 1965, p. 158)

Περίμενε ο Lloyd George γι'αυτές τις ειδήσεις απ'τον Ζαχάρωφ προτού αποφασίσει; Η αλήθεια ήταν ότι ενώ ο Ζαχάρωφ απεχθανόταν να δει τον πόλεμο να τελειώνει πρώιμα, η απειλή επανάστασης στη Γερμανία, με την απειλή των μπολσεβίκων να επεκτείνεται και με σχεδόν σίγουρη την προοπτική της Αυστροουγγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να εγκαταλείβουν την Γερμανία, σήμαιναν ότι το τέλος ήταν ορατό. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν έπρεπε να αφεθεί να παγιωθεί ως ουδέτερη, ενώ οι Σύμμαχοι φθείρονταν με αρνητικές εχθροπραξίες στο Δυτικό Μέτωπο. Μια μεγάλη κίνηση μπροστά ήταν ζωτικά απαραίτητη.³⁹⁰

~ ~ ~

Ήταν αλήθεια ότι ο Ζαχάρωφ είχε υποστηρίξει τον Lloyd George κατά τη διάρκεια του πολέμου, είχε διαπραγματευτεί για τη Βρετανία και είχε κερδίσει εύνοια για βρετανικές εταιρείες καθώς και είχε καταφέρει πολλές εκχωρήσεις απ'τους γάλλους και άλλους. Εκείνη τη στιγμή ήταν αποφασισμένος να ζητήσει κάτι σε ανταπόδοση.

«Θέλω ελευθερία κινήσεων για να κατευθύνω τα θέματα στη Μέση Ανατολή. Η κρίση είναι κοντά. Και θέλω να υποστηρίξεις κάθε ελληνική κίνηση ενάντια στους τούρκους», είπε στον Lloyd George.

Πήρε την απάντηση που περίμενε στα γενέθλιά του. Ο Lloyd George ήρθε να τον δει και είπε σχεδόν αδιάφορα: *«Μου λένε ότι είναι τα γενέθλιά σου σήμερα. Θα ήθελα να σου δώσω ένα δώρο που θα σε κάνει πραγματικά ευτυχισμένο. Έτσι πήγαινε και πες στο φίλο σου το Βενιζέλο ότι σου κάνω δώρο τη Μικρά Ασία»*.

Σύμφωνα με τον Σερ Βασίλη, ζήτησε επίσης απ'τον Lloyd George μια εξασφάλιση ότι η Κύπρος θα αποδιδόταν στην Ελλάδα *«αμέσως μόλις διευθετείτο η τουρκική υπόθεση»*. Ο Lloyd George ανταποκρίθηκε γράφοντας μια επιστολή στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου, λέγοντας, *«Οι επιθυμίες των κατοίκων της Κύπρου για ένωση με την Ελλάδα θα ληφθούν υπόψη ευμενώς και προσεκτικά απ'την κυβέρνηση όταν εξετάσει το μέλλον της»*.³⁹¹

Οι προαναφερθείσες περιγραφές δεν υποδηλώνουν ότι οι σχετικές εξελίξεις καθορίστηκαν αποκλειστικά ή μονοσήμαντα απ'τις προσωπικές σχέσεις του Βασίλη Ζαχάρωφ με τον άγγλο πρωθυπουργό. Όπου όμως η γενικότερη πορεία των εξελίξεων το επέτρεπε μπορεί να υποτεθεί ότι δεν υπήρχε αντίθεση στην πραγματοποίηση κάποιων ουσιαστικών ή επιφανειακών χειρισμών και χειρονομιών προς την πλευρά του.

³⁹⁰ (McCormick, 1965, p. 159)

³⁹¹ (McCormick, 1965, p. 177)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ, ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ – Α΄ ΜΕΡΟΣ

Το τέλος του πολέμου έφερε τον Ζαχάρωφ στο απόγειο της δύναμης και του πλούτου του. Όποιος είχε βοηθήσει για τη νίκη – για παράδειγμα οι μεγάλοι εργολάβοι στρατιωτικών εξοπλισμών – άξιζε τις ευχαριστίες του έθνους. Όταν πολιτικές και διπλωματικές υπηρεσίες προστίθεντο σ'εκείνους που ήταν συνδεδεμένοι με τους εξοπλισμούς, όπως στην περίπτωση του Ζαχάρωφ, το κράτος έπρεπε να δείξει την ευγνωμοσύνη του πολλαπλάσια.

Όπως προαναφέρθηκε, είχε τιμηθεί ως ιππότης του τάγματος του Bath, κλάσεως μεγαλόσταυρου και η διάκριση που του είχε απονεμηθεί απ'τον πρόεδρο της γαλλικής δημοκρατίας δεν ήταν λιγότερο λαμπρή.³⁹² Το 1919 του χορηγήθηκε μια ακόμη σπουδαιότερη διάκριση, ξανά με πρόταση του γάλλου υπουργού εξωτερικών, ο μεγαλόσταυρος της Λεγεώνας της Τιμής.³⁹³ Επρόκειτο για την υψηλότερη διάκριση που είχε τη δυνατότητα να απονεμίσει ο Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας.³⁹⁴

Προκειμένου να καταδείξει την ευγνωμοσύνη του με ταιριαστό τρόπο στην Αγγλία, δώρισε μια έδρα γαλλικής φιλολογίας³⁹⁵ στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Η έδρα στην Οξφόρδη έλαβε το όνομα του στρατάρχη Foch. Η Οξφόρδη έδειξε την αναγνώρισή της για το δώρο του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ δίνοντάς του το τιμητικό δίπλωμα του Διδάκτορα Αστικού Δικαίου.³⁹⁶

³⁹⁷

Η Catherine Durandin,³⁹⁸ υποστηρίζει σχετικά: «Ως προς τον τεράστιο αριθμό παρασήμων που έλαβε, πιστεύω ότι ήταν μέρος του παιχνιδιού. Δεν σε εκτιμούν, μα προσποιούνται ότι σε εκτιμούν και σε παρασημοφορούν. Υπάρχει ένα κράμα αλήθειας και υποκρισίας που χαρακτηρίζει την προσωπικότητά του και μάλλον ήταν πολύ περήφανος που μάζεψε τόσα παράσημα».³⁹⁹

Ο Ζαχάρωφ επέτρεψε να φωτογραφηθεί φορώντας τον ιστορικό μανδύα ενός Ιππότη του Bath, αλλά κατά βάθος είχαν γι'αυτόν τόσο λίγη χρησιμότητα τα διακριτικά της επίσημης

³⁹² (Lewinsohn, 1929, p. 133)

³⁹³ (Lewinsohn, 1929, p. 134)

³⁹⁴ (Allfrey, 1989, p. 182)

³⁹⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 134)

³⁹⁶ Υπάρχει μια ειρωνική παραποίηση: για μόνο μία φορά ο θρύλος ήταν υπερβολικά γενναιόδωρος απέναντί του. Οι βιογραφίες του και η Encyclopaedia Britannica του αποδίδουν μια δίδυμη Έδρα Στρατάρχου Haig της Αγγλικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού (Σορβόνη) σε αναλογία με την Έδρα Στρατάρχου Foch της Γαλλικής Φιλολογίας που χορήγησε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Θα είχε αποτελέσει έναν ευτυχή σύνδεσμο εάν είχε υπάρξει. Ωστόσο, πράγματι τον Δεκέμβριο του 1926, αφού είχε μάθει ότι ο πρύτανης του πανεπιστημίου του Παρισιού του είχε ζητήσει χρήματα δύο φορές στην οδό Hoche, του έστειλε 50.000 γαλλικά φράγκα απ'το Μόντε Κάρλο μόλις του διαβίβασαν την «επισφαλή θέση» του Πανεπιστημίου (Allfrey, 1989, p. 179)

³⁹⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 135)

³⁹⁸ Διδάκτωρ Ιστορίας/Συγγραφέας – INALCO (Εθνικό Ινστιτούτο της Γαλλίας για τις Γλώσσες και τους Πολιτισμούς της Ανατολής – Institut national des langues et civilisations orientales)

³⁹⁹ (Αμπαζόγλου, 2005)

τελετής του απόστολου Ιακώβου όση είχε και το καπέλο του διδάκτορα της Οξφόρδης. Γνώριζε καλύτερα απ' τον καθένα ότι τα τάγματα κι οι τίτλοι έχουν χειροπιαστή αξία όσο υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν σ' αυτά. Γιατί για τον Ζαχάρωφ, έναν κοσμοπολίτη έλληνα, ήταν διπλά σημαντικό να καταμετράται στους επίλεκτους ενός έθνους. Ένας εγγλέζος ιππότης και ένας κάτοχος του Μεγαλόσταυρου της Λεγεώνας της Τιμής μπορούσε να απευθυνθεί στις κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας ως φυσικούς του συμμάχους εάν αντιμετώπιζε δυσχέρειες.⁴⁰⁰

Η ειρήνη είχε σίγουρα αποκατασταθεί στη δυτική και κεντρική Ευρώπη, αλλά στην Ανατολή τα γεγονότα βρίσκονταν ακόμη σε εξέλιξη. Στη Ρωσία, ξένα στρατεύματα προσπαθούσαν να καταβάλλουν τη σοβιετική εξουσία από βορά και νότο. Η προοπτική ήταν μακράν πιο σοβαρή στα άκρα της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Υπήρχαν δυνάμεις στο εσωτερικό της Ελλάδας που δεν τους αρκούσε που η Τουρκία είχε σχεδόν αποκλειστεί απ' την Ευρώπη και που τα σύνορα της Ελλάδας είχαν αξιοσημείωτα επεκταθεί προς βορράν και ολόκληρη η Θράκη θα της ανήκε. Στα μάτια των εθνικιστών ελλήνων, υπό την ηγεσία του Βενιζέλου, τριγύριζε το όραμα μιας Ελλάδας η οποία θα μπορούσε να κυριαρχεί και στις δύο πλευρές του Αιγαίου Πελάγους, σε ευρωπαϊκό και ασιατικό έδαφος κατά τον ίδιο τρόπο.⁴⁰¹

Ο Lloyd George ήταν αποφασισμένος να υποστηρίξει την Ελλάδα στα πλαίσια της βρετανικής πολιτικής. Οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές εμφάνισαν αντιρρήσεις, έτσι ώστε ο Βενιζέλος έπρεπε να παραιτηθεί απ' την ανοιχτή υποστήριξη της Αγγλίας, αν και ήταν σίγουρος για την παραπάνω από βολική ουδετερότητα της βρετανικής κυβέρνησης. Επιπρόσθετα, είχε ως σύμμαχο έναν εργολάβο στρατιωτικών εξοπλισμών.

Τα χρήματα και οι προμήθειες όπλων του Ζαχάρωφ ήταν αποτελεσματικά. Τα ελληνικά στρατεύματα βάδισαν εμπρός γρήγορα απ' τη Σμύρνη και τη θάλασσα του Μαρμαρά και το τουρκικό κράτος, το οποίο βρισκόταν σε διαδικασία μεταμόρφωσης, δεν μπορούσε να τα συγκρατήσει. Σε λίγες εβδομάδες κατέλαβαν μεγάλο μέρος της ακτής της Ανατολίας και θα είχαν προχωρήσει ακόμη περισσότερο, ανεμπόδιστοι, εάν η Ιταλία μαζί με τη Γαλλία, δεν είχαν σταματήσει την ελληνική επίθεση. Η ειρήνη που συμφωνήθηκε στις Σέβρες δεν επιβεβαίωσε όλες τις ελληνικές διεκδικήσεις, αλλά η Ελλάδα έλαβε τη Σμύρνη^{402 403} μαζί με μια ευρεία ενδοχώρα ως εντεταλμένο έδαφος.

⁴⁰⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 135)

⁴⁰¹ (Lewinsohn, 1929, p. 136)

⁴⁰² Μια μαρτυρία δημοσιεύτηκε το 1961 στα απομνημονεύματα του κυρίου Θεόδωρου Πετρακόπουλου για τον ρόλο του Ζαχάρωφ στην απόβαση (στη Σμύρνη). Ο Πετρακόπουλος την άνοιξη του 1919, ήταν μαζί με την ελληνική αντιπροσωπεία (στην ειρηνευτική διάσκεψη των Παρισίων του 1919) και διέμενε στο ίδιο ξενοδοχείο που διέμενε κι αυτή, το Mercédès. Ακολουθεί η διήγησή του: «Ένα απόγευμα, έφθασε (ο Ζαχάρωφ) στο ξενοδοχείο Mercédès, πολύ συγκινημένος και ζήτησε να δει αμέσως τον Βενιζέλο, στον οποίο ανακοίνωσε, με δάκρυα στα μάτια, ότι η Σμύρνη θα εκχωρούνταν στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος τον πήρε στα μπράτσα του και τον αγκάλιασε κι ο Ζαχάρωφ του διηγήθηκε ό,τι ακολουθεί: 'Σήμερα το μεσημέρι είχα τον Clemenceau στο σπίτι μου για να γευματίσουμε. Τον παρακάλεσα εκ νέου με επιμονή να υποστηρίξει όλες τις διεκδικήσεις, επειδή ήταν δίκαιες και μου το υποσχέθηκε. Τη στιγμή

Ωστόσο την ίδια εποχή, ο νεαρός βασιλιάς Αλέξανδρος της Ελλάδας, ο δευτερότοκος του εξορισμένου Κωνσταντίνου, δέχθηκε επίθεση από μια μαϊμού. Βαριά σηναιμία ήταν η διάγνωση. Ενώ ο Βασιλιάς βρισκόταν άρρωστος στο κρεβάτι οι πιο έξαλλες φήμες κυκλοφορούσαν στην Αθήνα. Θεωρήθηκε ότι ο Αλέξανδρος είχε υπάρξει θύμα απόπειρας δολοφονίας. Σε κάθε περίπτωση, το δάγκωμα της μαϊμούς του κόστισε τη ζωή.

Το φλέγον ζήτημα της διαδοχής⁴⁰⁴ άνοιξε ξανά. Ο νεαρότερος αδελφός του τελευταίου βασιλιά αρνήθηκε να ανέλθει στο θρόνο όσο ο πατέρας του ήταν ζωντανός. Οι οπαδοί του Κωνσταντίνου έγιναν ξανά δραστήριοι και οι μάζες εξοργίστηκαν με την κατάσταση πολιορκίας την οποία ακόμη υπέμενε η πρωτεύουσα. Προκειμένου⁴⁰⁵ να ξεθυμάνει το λαϊκό αίσθημα, αποφασίστηκε να συγκληθεί Εθνική Συντακτική Συνέλευση.

Το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν καταστροφικό για τον Βενιζέλο. Ενάντια σε κάθε προσδοκία, οι βενιζελικοί πήραν μόνο 118 θέσεις στο κοινοβούλιο, ενώ τα κόμματα της αντιπολίτευσης πήραν 250 με αποτέλεσμα ο Βενιζέλος να αναχωρήσει για το εξωτερικό.

Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος ανακλήθηκε με δημοψήφισμα παρά τις προειδοποιήσεις των συμμαχικών κυβερνήσεων. Μάταια η νέα ελληνική κυβέρνηση διαβεβαίωνε ότι θα συνέχιζε να διατηρεί φιλικές σχέσεις με την Εγκάρδια Συνεννόηση· η Γαλλία ήταν δυσαρεστημένη με την πορεία των γεγονότων στην Αθήνα και ακόμη και στην Αγγλία οι αντιπάθειες αυξάνονταν. Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος συνέχισε την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου χωρίς αλλαγές, αν και με λιγότερη επιδεξιότητα και μικρότερη προοπτική επιτυχίας. Την άνοιξη του 1921 άρχισε ξανά μια επίθεση ενάντια στους τούρκους, πηγαίνοντας ο ίδιος στο γενικό στρατηγείο στη Σμύρνη. Αυτή τη φορά, ωστόσο, η εκστρατεία δεν προχώρησε τόσο

που επρόκειτο να αναχωρήσει, τον συγκράτησα στην πόρτα του γραφείου μου και δίνοντάς του το χέρι, τον παρακάλεσα με θερμή να συμβάλλει στην απόδοση της Σμύρνης στην Ελλάδα. Ο Clemenceau μου έσφιξε το χέρι για τα πατριωτικά μου αισθήματα και μου είπε ότι μπορούσα να είμαι σίγουρος ότι η επιθυμία μου θα πραγματοποιούνταν. Όταν άκουσα τα λόγια του σωριάστηκα λιπόθυμος σε μια πολυθρόνα και ο Clemenceau έμεινε στο πλευρό μου μέχρι να ξαναβρώ τις αισθήσεις μου και μου είπε εκ νέου ότι η Σμύρνη θα δινόταν στην Ελλάδα». (Kitsikis, 1963, pp. 364 - 365)

⁴⁰³ (Lewinsohn, 1929, p. 140)

⁴⁰⁴ Γι' αυτό το θέμα υπάρχει ένα τηλεγράφημα του Δημήτριου Κακλαμάνου (έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο) σταλμένο στον έλληνα ΥΠΕΞ στην Αθήνα: «Λονδίνο, 19 Νοεμβρίου 1920. Εμπιστευτικό. Ο κύριος Ζαχάρωφ έχοντας υποβάλλει στον βασιλιά της Αγγλίας, ως δική του προσωπική ιδέα, την υποψηφιότητα ενός εγγλέζου πρίγκηπα, ενημερώθηκε απ' τον βασιλιά ότι η αποδοχή μιας τέτοιας υποψηφιότητας θα ήταν αδύνατη...» (Kitsikis, 1963, p. 367) Από αυτή την κίνηση μπορεί να ερμηνευτεί ως μια προσπάθεια δυναστικής σύνδεσης της Ελλάδας με τη Μ.Βρετανία προκειμένου η Ελλάδα να έχει αυξημένες πιθανότητες υποστήριξης. Η δε άρνηση πιθανώς να αποτελεί επιθυμία μη μόνιμης σύνδεσης της Μ.Βρετανίας με την Ελλάδα στα πλαίσια της εξυπηρέτησης των πάγιων βρετανικών συμφερόντων και διατήρησης ελευθερίας κινήσεων.

Η επιλογή ήταν μεταξύ της ανακήρυξης της αβασίλευτης ή της διατήρησης της βασιλευομένης δημοκρατίας. Το όνομα του Ζαχάρωφ προτεινόταν εναλλακτικά ως προέδρου και βασιλιά: ανεπίσημα φυσικά. Απέρριψε και τις δύο προσφορές σχεδόν αμέσως μόλις αναφέρθηκαν, αλλά προτού γίνει γνωστή η άρνησή του, ακούστηκε μια ανεπιβεβαίωτη φήμη ότι ίσως να σκεφτόταν την ανάληψη της προεδρείας εάν η Ελλάδα συγκροτούσε μια δημοκρατία στη βάση του γαλλικού συντάγματος. Αλλά τίποτα δεν έγινε. (Davenport, 1934, p. 232) Μάλλον βάσει του γαλλικού συντάγματος ο ανώτατος άρχων θα απολάμβανε αυξημένων εξουσιών

⁴⁰⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 141)

ομαλά όσο την προηγούμενη χρονιά. Στο μεταξύ, η τούρκικη εθνική κυβέρνηση στην Άγκυρα είχε ενδυναμωθεί και η πρώτη ελληνική προέλαση ακολουθήθηκε από ισχυρές αντεπιθέσεις.

Η Γαλλία συνεργαζόταν ολοένα και πιο απερίφραστα με την πλευρά της Τουρκίας και ακόμη και το Λονδίνο⁴⁰⁶ σταδιακά κουραζόταν απ' την πολιτική της Ελλάδας. Είχε υποστηριχτεί ότι ο Ζαχάρωφ ήταν σύμβουλος του Lloyd George στην πολιτική αυτή. Σύμφωνα με τον Lewinsohn και τους κατοπινούς βιογράφους του Ζαχάρωφ ο βουλευτής των Συντηρητικών Walter Guinness⁴⁰⁷ υποστήριξε σε συνεδρίαση της Βουλής των Κοινοτήτων ότι πιθανότατα ήταν ο Ζαχάρωφ εκείνος που εισηγούνταν αυτή την πολιτική.⁴⁰⁸ Επιπλέον, για πρώτη φορά η Βουλή των Κοινοτήτων άκουσε τη φράση «μυστηριώδης άνθρωπος της Ευρώπης», η οποία, ύστερα από αναρίθμητες επαναλήψεις, έγινε η μονίμως χρησιμοποιούμενη φράση για την περιγραφή του Ζαχάρωφ.

Στη Γαλλία ο γερουσιαστής Henry de Jouvenel,⁴⁰⁹ αρχισυντάκτης της εφημερίδας Le Matin και κατοπινός κυβερνήτης της Συρίας, άρχισε την επίθεση στον Ζαχάρωφ:

«Όσο μυστηριώδης και να είναι, ο Βασίλης Ζαχάρωφ δεν είναι άγνωστος στη Γαλλία. Πριν τον πόλεμο έριχνε καταρακτωδώς δώρα στα ευγνώμονα ιδρύματά μας. Σε μία περίπτωση αγόρασε μια εφημερίδα η οποία ήταν μονάχα κατά το ήμισυ πολιτική, αλλά αυτό θεωρήθηκε ως παραξενιά ενός μαικήνα. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ίδρυσε ένα πρακτορείο για να κρατάει ενήμερο το γαλλικό Τύπο και το οποίο, ήταν στην πραγματικότητα, ο πιο επιδέξιος τρόπος να τον εμπνέει και να τον κατευθύνει.

Ο πρώτος που αναστατώθηκε ήταν, νομίζω, ο Clemenceau.⁴¹⁰ Όταν αυτή η πολιτική προσωπικότητα ήρθε στην εξουσία, ο Ζαχάρωφ, όπως οποιοσδήποτε άλλος, απειλήθηκε. Ωστόσο τα πράγματα κανονίστηκαν θαυμαστά, γιατί αμέσως μετά ο Ζαχάρωφ έλαβε το Μεγαλόσταυρο της Λεγεώνας της Τιμής. Από τότε κάποιои απ' την οικογένεια του Clemenceau

⁴⁰⁶ Για τη Βρετανία ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν βασικά μια διπλωματική τραγωδία. Σήμανε το τέλος μιας μακροχρόνιας πολιτικής που στόχευε στη διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε να αποτελεί τον προμαχόνα κατά του ρωσικού επεκτατισμού που απειλούσε να κόψει το νήμα ζωής της βρετανικής αυτοκρατορίας. Η ειρωνεία της τύχης ήταν ότι η Αγγλία ηγήθηκε της συμμαχίας που κατέστρεψε τον παραδοσιακό της φίλο. Εκείνο που ήταν ακόμη πιο οδυνηρό για τη Βρετανία είναι το γεγονός ότι η ήττα της Τουρκίας θα έπρεπε να είναι όχι μόνο στρατιωτική, αλλά και πολιτική. Με λίγα λόγια, θα έπρεπε να διαλυθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι ενδεικτικό επίσης των διαφορετικών αποχρώσεων στην άσκηση της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής ότι η «ινδική» σχολή διπλωματικής σκέψης ήταν κατηγορηματικά αντίθετη προς την ιδέα ν' αναλάβει η Βρετανία την προώθηση μιας εκτεταμένης αραβικής εξέγερσης εναντίον του χαλίφη του Ισλάμ (δηλαδή του Οθωμανού Σουλτάνου), καθώς και προς το ενδεχόμενο να συμμετέχουν ενεργά αραβικές δυνάμεις στην εκστρατεία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/Τουρκίας. Επιπλέον, αντετίθετο στη δημιουργία ανεξάρτητου αραβικού κράτους σε αντικατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. (Κούτσης, 1992, σσ. 76 - 77, 79)

⁴⁰⁷ Αργότερα διετέλεσε υπουργός Γεωργίας στην κυβέρνηση Baldwin

⁴⁰⁸ (Lewinsohn, 1929, pp. 142 - 144)

⁴⁰⁹ Ο Henry de Jouvenel ήταν φίλος του Briand και εχθρός του Clemenceau, ενώ η εφημερίδα Matin είχε γίνει όργανο της Standard Oil (Neumann, 1938, p. 233)

⁴¹⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 146)

σύνηψαν επιχειρηματικές σχέσεις με τον Ζαχάρωφ. Ο Ζαχάρωφ ήταν ο πρώτος που επισκέφτηκε ο Clemenceau ύστερα απ'την επιστροφή του απ'το ταξίδι του στην Ινδία. Ο Ζαχάρωφ πρέπει να είναι άμεσα ή έμμεσα ο κύριος μέτοχος στην εφημερίδα στην κατοχή της οποίας η κλίκα του Clemenceau προσεχώς θα εισέλθει.

Δεν επικρίνουμε αυτό τον κεφαλαιούχο, ο οποίος είναι κοσμοπολίτης, ο οποίος κατέχει πάνω από ένα δισεκατομμύριο, ο οποίος γεννήθηκε στην Ελλάδα και ο οποίος χρίσθηκε ιππότης στην Αγγλία και η Γαλλία του απένειμε το Μεγαλόσταυρο της Λεγεώνας της Τιμής, ο οποίος έχει εκμεταλλευτεί την πολιτική επιρροή που απέκτησε, εδώ και αλλού, προς όφελος της γενέθλιας χώρας του. Το σκανδαλώδες είναι μονάχα η υποστήριξη που του δίνεται, γιατί η πατρίδα του δεν είναι ούτε η Γαλλία ούτε η Αγγλία. Τα έθνη είναι αζολύπητα όταν επιτρέπουν να γίνονται υποζύγια στην υπηρεσία του διεθνούς κεφαλαίου!

Ευτυχώς η γαλλική πολιτική έχει ξανακερδίσει την ανεξαρτησία της, ακόμη και σε σχέση με τον κύριο Ζαχάρωφ.

Ο στρατάρχης Lyautey πρόσφατα συνέχαιρε τον εαυτό του για τις φιλικές διαβουλεύσεις μεταξύ Γαλλίας και Τουρκίας. Εάν τα γεγονότα στη Melilla⁴¹¹ δεν είχαν αρνητικές αντιδράσεις στη γαλλική ζώνη, αυτό οφείλεται, πιστεύει ο στρατάρχης, σε μεγάλο βαθμό στην κραυγή η οποία⁴¹² απλώνεται διαμέσου όλου του κόσμου του Ισλάμ στις ακτές του Ατλαντικού Ωκεανού, ανακοινώνοντας ότι η Γαλλία είναι ξανά έτοιμη να γίνει προστάτρια του Ισλάμ.

Όταν η Αγγλία υπολογίσει τι θα της κοστίσει μια πολιτική στα μέτρα του Ζαχάρωφ, απ'την Αίγυπτο ως την Ινδία, θα είναι αναμφίβολα έτοιμη να ειρηνεύσει με το Ισλάμ. Τότε θα μπορεί να υπολογίζει στις καλές μας υπηρεσίες, εάν τις επιθυμεί. Ανάμεσα στην Αγγλία και εμάς – ό,τι και να νομίζουν ο Lloyd George και ο λόρδος Curzon – δεν υπάρχει διαφορά συμφερόντων, αλλά μόνο διαφορά θέασης».

Η προειδοποίηση του κυρίου de Jouvenel, ξεκάθαρα κατευθυνόμενη προς την Αγγλία, δεν επηρέασε τον Lloyd George. Το Παρίσι ήταν όλο και περισσότερο ακλόνητα αποφασισμένο να αποκλίνει από την αγγλική πολιτική στην Ανατολή.^{413 414}

Στο μεταξύ, ο Συντηρητικός υπουργός εξωτερικών, ο λόρδος Curzon, προσπαθούσε να έρθει σε συμφωνία για το ανατολικό ζήτημα με τη Γαλλία και την Ιταλία στο Παρίσι. Η ομαδοποίηση ήταν σαφής – η Γαλλία, που τώρα κυβερνιόταν απ'τον Poincaré, υποστήριζε τα συμφέροντα της Τουρκίας, ενώ η Αγγλία επιδοκίμαζε τις αξιώσεις της Ελλάδας. Ήταν ένας αρκετά σαθρός⁴¹⁵ συμβιβασμός στον οποίο συμφώνησαν ύστερα από θυελλώδεις συζητήσεις και ο οποίος επρόκειτο να παράσχει τη βάση για την ελληνοτουρκική συνθήκη (Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη των Παρισίων – Μάρτιος 1922). Τα Στενά της

⁴¹¹ Πόλη που βρίσκεται στο Μαρόκο

⁴¹² (Lewinsohn, 1929, p. 147)

⁴¹³ (Mennevé, 1928, p. 11)

⁴¹⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 148)

⁴¹⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 150)

Κωνσταντινούπολης θα ελέγχονταν από μια διεθνή επιτροπή· η Ανατολική Θράκη θα αποδιδόταν στην Ελλάδα· η Αδριανούπολη και (το πιο σημαντικό απ'όλα) η Σμύρνη θα αποτελούσαν ιδιαίτερες περιπτώσεις. Αν και τα ελληνικά στρατεύματα θα αποσύρονταν απ'την Ανατολία, θα τους δίνονταν μερικοί μήνες για να ολοκληρώσουν την εκκένωση.

Η Ελλάδα είχε κάθε λόγο να συμφωνήσει σε εκχειρία μ'αυτούς τους όρους, αλλά η τουρκική κυβέρνηση θεώρησε ότι της στερούσαν τις στρατιωτικές της επιτυχίες. Η τουρκική κυβέρνηση επέμεινε στην εκκένωση της Μικράς Ασίας ως προϋπόθεση για την συνθήκη.⁴¹⁶

Παράλληλα με τις στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση του μετώπου στη Μ.Ασία, η ελληνική ήττα θεωρούνταν σε όλο τον κόσμο ως ήττα της Αγγλίας και στο Λονδίνο ο κόσμος ήταν επαρκώς ενημερωμένος για να καταλάβει και να παραδεχτεί την απώλεια γοήτρου. Η πολιτική του Lloyd George είχε κάνει μεγάλη ζημιά στο βρετανικό όνομα στο μουσουλμανικό κόσμο και είχε βοηθήσει τη Γαλλία, προστάτρια των τούρκων, να θριαμβεύσει.

Στον εγγλέζικο Τύπο, ακόμη και στις πιο σοβαρές και προσεκτικές εφημερίδες, δηλώνονταν ανοιχτά ότι ο Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ ήταν ο σύμβουλος της κυβέρνησης σε όλα τα θέματα που άπτονταν της Ελλάδας και ότι ήταν ο πραγματικός πρωτεργάτης ολόκληρης της καταστροφής.⁴¹⁷ Οι επιθέσεις ενάντια στον Ζαχάρωφ δεν μείωναν σε τίποτα τις ευθύνες του πρωθυπουργού. Από αριστερά και δεξιά, διατυπωνόταν η απαίτηση ότι ο Lloyd George έπρεπε να αναλάβει τις ευθύνες της ήττας του και να παραιτηθεί. Αλλά ο άνθρωπος που βρισκόταν στην κυβέρνηση για δεκαεπτά χρόνια και κυβερνούσε τη χώρα για έξι, προσπάθησε να δείξει με μια ομιλία στο Manchester τι σπουδαίους και ειρηνικούς στόχους είχε επιδιώξει με την πολιτική του για την Ανατολή: επιθυμούσε να διασφαλίσει την ελευθερία του εμπορίου στον Βόσπορο, να κρατήσει τον πόλεμο έξω απ'την Ευρώπη και να αποτρέψει το ξέπασμα τουρκικών φρικαλεοτήτων στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη. Θα υπερασπιζόταν αυτή την πολιτική ενάντια σε όλες τις επιθέσεις, γιατί ήταν σοφή και ωφέλιμη· και γι'αυτό δεν είχε πρόθεση να παραιτηθεί. Τέσσερις ημέρες αργότερα, στη λέσχη Carlton, συντηρητικοί αποφάσισαν με μεγάλη πλειοψηφία να αποσυρθούν απ'τον συνασπισμό.⁴¹⁸ Ο Lloyd George δεν είχε άλλη επιλογή απ'το να παραιτηθεί.⁴¹⁹

~ ~ ~

⁴¹⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 152)

⁴¹⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 154)

⁴¹⁸ Στη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1922, απλοί βουλευτές των Συντηρητικών αποφάσισαν να ανατρέψουν τον ηγέτη τους Austen Chamberlain και να αποσυρθούν απ'την κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Lloyd George. Οι βουλευτές ψήφισαν 187 – 87 την απόσυρση απ'τον συνασπισμό, ύστερα από ομιλίες των Bonar Law και Stanley Baldwin, με τον Baldwin να μιλάει για τον Lloyd George ως μια «δραστήρια δύναμη» η οποία θα διασπούσε το κόμμα των Συντηρητικών. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/David_Lloyd_George

⁴¹⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 155)

Στις οξύτερες αντιπαραθέσεις που χαρακτηρίζουν το χώρο της εκμετάλλευσης του πετρελαίου ο Ζαχάρωφ εμπλέκεται δυναμικά όπως επισημαίνει ο Karl Hoffman σε μια σειρά βιβλίων που εκδόθηκαν περί το 1927 από την Σχολή Πολιτικών Επιστημών του Βερολίνου. Ο Herr Hoffman, ο οποίος είχε εντρυφήσει βαθιά στο θέμα του, έγραψε:

«Τα μέτρα που είχαν ληφθεί στο Παρίσι απ'τον όμιλο Shell τις ημέρες μετά τον πόλεμο, λήφθηκαν σε συνεννόηση με την Παμπαρισινή (de l'Union Parisienne) Τράπεζα. Αυτή, απ'την εποχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, βρισκόταν υπό την επιρροή κυρίως του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ, ενός εκ γενετής έλληνα, ο οποίος στον φανταχτερό κόσμο του Παρισιού ήταν ο αντιπρόσωπος κι η ενσάρκωση των βρετανικών πετρελαϊκών και βιομηχανικών συμφερόντων, δηλαδή της εταιρείας Vickers – Armstrong.⁴²⁰ Εκεί εμφανιζόταν ως ένας “γάλλος τραπεζίτης”. Μόνο αργότερα συνειδητοποίησε το κοινό στο Παρίσι ότι αποτελούσε έναν απ'τους πιο ισχυρούς εμπνευστές της βρετανικής πολιτικής».⁴²¹

Τον Αύγουστο του 1919 ο Βασίλης Ζαχάρωφ ίδρυσε μια εταιρεία που ονομαζόταν «Vickers française». Δεν είχε πραγματική επιχειρηματική λειτουργία να εκπληρώσει, όπως μπορούσε να φανεί απ'το γεγονός ότι αποκήρυξε την παραγωγή πολεμοφοδίων έτσι ώστε να μην ενοχλήσει τους φίλους στην Le Creusot. Αλλά, πάνω απ'όλα, το όνομα Vickers έχασε την αγγλική χροιά του στα γαλλικά αυτιά· εν συνεχεία, υπήρχε τότε μια «γαλλική βιομηχανία» στη Γαλλία και επιπλέον το νέο ίδρυμα του έδωσε την ευκαιρία να ανταποδώσει μια χάρη. Όπως επισημαίνει ο Mennevé:

«Σε ενδιαφερόμενους κύκλους έχει επιβεβαιωθεί ότι ο κύριος Michel Clemenceau, συγγενής του Georges Clemenceau, είναι μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Vickers française».

Ο ισχυρισμός του Mennevé διαψεύθηκε με αγανάχτηση. Η διάψευση στεκόταν καλά για δεκαπέντε έτη μέχρι που μια Επιτροπή της Γερουσίας των Ηνωμένων Πολιτειών βρήκε τον κύριο Michel Clemenceau – ως αντιπρόσωπο του κυρίου Ζαχάρωφ στην Νότιο Αμερική.

Το ενδεχόμενο τα νέα πετρελαϊκά κοιτάσματα στην γαλλική Αλγερία να αποδεικνύονταν παραγωγικά προκάλεσε νέα ένταση.⁴²²

Οι βρετανοί⁴²³ από το 1915 είχαν διαπιστώσει την ύπαρξη πετρελαϊκών κοιτασμάτων στη γαλλική Αλγερία. Τότε ο λόρδος Murray,⁴²⁴ απεσταλμένος της πετρελαϊκής εταιρείας

⁴²⁰ Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι δύο μεγαλύτερες πολεμικές βιομηχανίες της Μ.Βρετανίας, η Vickers και η Armstrong συγχωνεύτηκαν αποτελώντας την Vickers – Armstrong. Το εν λόγω θέμα θα αναλυθεί περαιτέρω στη συνέχεια

⁴²¹ (Neumann, 1938, p. 204)

⁴²² (Neumann, 1938, p. 207)

⁴²³ Στις αρχές του Ιανουαρίου του 1914, ο Lloyd George πήγε στην Αλγερία για διακοπές, αλλά δεν ήταν αυτό που είχε στο μυαλό του ο βρετανός υπουργός των οικονομικών. Είχε πληροφορηθεί μυστικά ότι είχε αντληθεί πετρέλαιο σε αυτή την προσαρτημένη στη μητροπολιτική Γαλλία περιοχή και ότι υπήρχαν εξαιρετικές ευκαιρίες για τη Βρετανία να αποκτήσει εκχωρήσεις εκεί. Αποδείξεις γι'αυτό παρείχε ένας αξιωματούχος της Εταιρείας Πετρελαϊκών Μελετών και Ερευνών, από τον οποίο είχε ζητηθεί να υποβάλλει αναφορά για την αλγερινή επίσκεψη του Lloyd George για

S.Pearson και Σία, είχε προσπαθήσει να αποκτήσει μια πετρελαϊκή εκχώρηση η οποία επρόκειτο να συμπεριλάβει πάνω από 730.000 εκτάρια απ'ότι ήταν εμφανώς περιοχή της Αλγερίας που περιείχε πετρέλαιο. Ύστερα από μακρές διαπραγματεύσεις, η εκχώρηση απορρίφθηκε για εθνικούς λόγους. Τον Ιανουάριο του 1919 η Αγγλία είχε γίνει πειστική. Ότι και να κόστιζε, έπρεπε να αποκτηθεί η αλγερινή εκχώρηση προτού οι γάλλοι σκεφτούν να κλείσουν την περιοχή στους βρετανούς. Και τότε ο κύριος Ζαχάρωφ έλαβε μέρος στο παιχνίδι. Η εκχώρηση για εκείνη την αλγερινή πετρελαϊκή εταιρεία – την Εταιρεία Μελετών, Ερευνών και Εκμετάλλευσης Πετρελαίων στην Αλγερία – η οποία είχε απορριφθεί για τον λόρδο Murray, εξασφαλίστηκε απ'τον κύριο Βασίλη Ζαχάρωφ. Ο κύριος Ζαχάρωφ είχε συμφωνήσει ότι μόνο το ένα τρίτο των μελών του διοικητικού συμβουλίου θα προερχόταν απ'την Αγγλία και τα δύο τρίτα θα προέρχονταν απ'τη Γαλλία. Οι εγγλέζοι ήταν ο λόρδος Murray που του είχαν αρνηθεί την εκχώρηση κι ένας άλλος κύριος. Οι γάλλοι ήταν ο κύριος Léon Pissard της Τράπεζας του Σηκουάνα⁴²⁵ – φίλος του Poincaré – ο οποίος είχε περιγραφεί ως «αχυράνθρωπος του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ ο οποίος, άλλωστε, ήλεγχε τις επιχειρήσεις του κυρίου Pissard», και ο κύριος Nicolas Piétri της Τράπεζας Σηκουάνα, ο οποίος είχε περιγραφεί ως «στενός φίλος του Clemenceau και του Ζαχάρωφ, των οποίων ήταν αντιπρόσωπος», και τελικά ένας άνθρωπος υπεράνω πάσης υποψίας, ο κύριος Maurice Carrier, ο οποίος δεν είχε καμία σχέση με την Τράπεζα Σηκουάνα – αλλά μόνο με μια άλλη εταιρεία του Ζαχάρωφ, την «Le Nickel».⁴²⁶

Έτσι ο Ζαχάρωφ απέκτησε τον έλεγχο των αλγερινών πετρελαϊκών πηγών. Ο Mennevé, ο ειδικός των Documents politiques τονίζει σχετικά:

«Μέχρι το 1920 λειτούργησαν δώδεκα πηγάδια. Τότε με έναν παράδοξο τρόπο οι γεωτρήσεις απέβησαν ανεπιτυχείς αν και είχαν πραγματοποιηθεί σε μια περιοχή που ήταν εξαιρετικά υποσχόμενη. Αργότερα έπρεπε όλες να εγκαταλειφθούν, μια περίπτωση η οποία σε ενδιαφερόμενους κύκλους έδωσε έδαφος σε μερικές πολύ παράξενες φήμες. Είχε γίνει γνωστό ότι ήταν προς το συμφέρον του αλλοδαπού πετρελαϊκού τραστ η Γαλλία να μην αφεθεί να ανακαλύψει οποιαδήποτε πετρελαϊκά πηγάδια σε δικό της έδαφος ή σε οποιοδήποτε απ'τα αποικιακά της εδάφη, γιατί τότε θα παρέμενε μόνιμα υπό τον έλεγχο των αλλοδαπών παραγωγών πετρελαίου».

Αυτό σήμαινε ότι ο κύριος Βασίλης Ζαχάρωφ είχε αποκτήσει τον έλεγχο των αλγερινών πετρελαϊκών κοιτασμάτων όχι για να τα εκμεταλλευθεί, αλλά για να αποτρέψει την

γαλλικά πετρελαϊκά συμφέροντα, ο οποίος «είχε τις σχετικές πληροφορίες απ'τον Βασίλη Ζαχάρωφ» (McCormick, 1965, p. 113)

⁴²⁴ Alexander Murray, ένας από τους στενότερους συνεργάτες του Lloyd George, γραμματέας της κοινοβουλευτικής ομάδας των Φιλελευθέρων και Κύρης του Elibank (τίτλος ευγενείας) (McCormick, 1965, p. 114)

⁴²⁵ Συμφερόντων Βασίλη Ζαχάρωφ

⁴²⁶ (Neumann, 1938, pp. 208 - 209)

εκμετάλλευσή τους. Και, καθώς η Γαλλία χρειαζόταν πετρέλαιο, έπρεπε για ακόμη μία φορά να αναβιώσει τις προσδοκίες της στη Μοσούλη και να πραγματοποιήσει εισαγωγές.⁴²⁷

Στο μεταξύ, είχε ανακαλυφθεί μια σημαντική ανακρίβεια στην συμφωνία Sykes – Picot,⁴²⁸ ότι σε αυτήν υπήρχε αναφορά της Συρίας και της Μοσούλης αλλά προφανώς – προκειμένου να απλοποιηθούν τα πράγματα – μόνο μιας Συρίας η οποία στα ανατολικά έφθανε το βιλαέτι της Μοσούλης χωρίς οποιαδήποτε συγκεκριμένη δέσμευση ότι το ανατολικό σύνορο αυτής της Συρίας έπρεπε να εξαιρεθεί, περιλαμβάνει ή να τέμνει τις πετρελαιοφόρες περιοχές.⁴²⁹

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Lloyd George και Clemenceau παρέμειναν τόσο μυστικές όσο και ολόκληρη η μάχη για τη Μοσούλη ανάμεσα σε Αγγλία και Γαλλία – μέχρι την καμπή της χρονιάς 1919 – 1920. Τότε η Βρετανία δεν μπόρεσε να αντέξει άλλο πια και παρέδωσε στη Γαλλία – όχι τη Μοσούλη, αλλά τουλάχιστον την πολλάκις υπεσχημένη Συρία. Και τα πράγματα προχώρησαν έτσι: την 1^η Ιανουαρίου 1920 η Βρετανία παρέδωσε τη Συρία και τον Μάρτιο οι σύριοι δρούσοι εξεγέρθηκαν και έδειξαν στους νέους γάλλους κυρίαρχους της περιοχής ότι δεν ήταν παρά κυρίαρχοι της γης και μόνο. Επρόκειτο για ένα ακανθώδες ζήτημα. Δύο χρόνια αργότερα οι γάλλοι – με την ευκαιρία της αντιμετώπισης ακόμη μίας εξέγερσης βρήκαν τους δρούσους και δύο άλλες φυλές να κατέχουν όπλα κατασκευασμένα απ'τη Vickers – δήλωσαν ξεκάθαρα και κατευναστικά ότι εάν δεν ήταν η Αγγλία πίσω απ'τις εξεγέρσεις των δρούσων, τότε τουλάχιστον ήταν ο κύριος Βασίλης Ζαχάρωφ. Οι γάλλοι έπνιξαν τις εξεγέρσεις στο αίμα.

Οι διαμάχες, μεταξύ άλλων, για την απόδοση των πετρελαιοφόρων περιοχών, κράτησαν απ'τον Ιανουάριο μέχρι τα μέσα Απριλίου 1920. Στα μέσα Απριλίου πήραν τη μορφή συνομιλιών. Εκείνη την εποχή η διάσκεψη του Σαν Ρέμο⁴³⁰ επρόκειτο να διευθετήσει και να

⁴²⁷ (Neumann, 1938, p. 210)

⁴²⁸ Στις 28 Απριλίου και στις 16 Μαΐου 1916 ο Σερ Mark Sykes, ο οποίος ενήργησε ως πληρεξούσιος του Σερ Edward Grey, του υπουργού εξωτερικών της Μ.Βρετανίας, σύνηψε με τον κύριο Georges Picot, εξουσιοδοτημένο διπλωματικό απεσταλμένο του κυρίου Paul Cambon, του γάλλου πρέσβη στο Λονδίνο, μια συμφωνία η οποία δήλωνε, πρώτον, ότι οι γάλλοι θα αντιπροσωπεύονταν από κοινού με τους βρετανούς στα πολεμικά μέτωπα της Ανατολής, και, δεύτερον, ότι οι βρετανοί θα υποστήριζαν τις γαλλικές διεκδικήσεις στη Συρία και τη Μοσούλη (Neumann, 1938, p. 198) Επίσης, ο Herr Hoffmann της Σχολής Πολιτικών Επιστημών στο Βερολίνο έχει υπογραμμίσει: «Σύμφωνα με τα μυστικά πρακτικά των συνεδριάσεων των πρωθυπουργών της Μ.Βρετανίας, της Γαλλίας, και της Ιταλίας και του προέδρου των ΗΠΑ στην ειρηνευτική διάσκεψη των Παρισίων που ακολούθησε το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Lloyd George, είχε, απ'τον Δεκέμβριο του 1918, κάνει τον Clemenceau να συμφωνήσει στην παράδοση της Παλαιστίνης στην Βρετανία και στην πολιτική αποκήρυξη της Μοσούλης. Αυτή η διευθέτηση ήταν τόσο ευαίσθητη που ακόμη και ο Pichon, αναπληρωτής του Clemenceau και γάλλος ΥΠΕΞ, την πληροφορήθηκε μονάχα αφού είχε γίνει. Σε αντάλλαγμα η Γαλλία θα λάμβανε ένα μερίδιο της πετρελαϊκής λείας και – ελευθερία κινήσεων στη Γερμανία κατά τη διάρκεια της ανακαωχής» (Neumann, 1938, p. 213)

⁴²⁹ (Neumann, 1938, p. 212)

⁴³⁰ Η Συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο ρύθμισε, μεταξύ άλλων, τον καταμερισμό των κοιτασμάτων πετρελαίου της Μεσοποταμίας. Όπως έχει προαναφερθεί, το Δεκέμβριο του 1918 ο Lloyd George και ο Clemenceau είχαν συμφωνήσει να μεταφερθεί η Μοσούλη από τη γαλλική στην αγγλική σφαίρα επιρροής. Σε αντάλλαγμα, η Βρετανία υποσχέθηκε να εκχωρήσει στη Γαλλία συμμετοχή στην εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων της περιοχής αυτής. Πριν την έναρξη του πολέμου, η

εγγυηθεί για πάντα την μοίρα της περιοχής της Μοσούλης. Τελικά οι γάλλοι πήραν ένα 25 τοις εκατό και οι άγγλοι το 75 τοις εκατό του πετρελαίου της Μοσούλης. Οι αμερικανοί, παρά τις διαμαρτυρίες, δεν πήραν κάτι.⁴³¹

Αυτή ήταν η πετρελαϊκή ειρήνη του Σαν Ρέμο. Τη στιγμή που οι υπογράφωντες έθεταν τα ονόματά τους στη συμφωνία αλληλουποβλέπονταν. Με αυτή την κατάληξη τα γεγονότα που συνέβησαν στη συνέχεια στην Ανατολή προχώρησαν από μόνα τους. Οι γάλλοι έπρεπε να ξεκαθαρίσουν τους λογαριασμούς τους με τους βρετανούς συμμάχους – εχθρούς.

Έτσι οι γάλλοι διαπίστωσαν ότι μια νέα Τουρκία στη θέση της παλαιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αφυπνισθεί με πρωτεύουσά της την Άγκυρα και με εχθρικές διαθέσεις απέναντι στην Αγγλία. Αυτό το νέο κράτος, εχθρικό απέναντι στην Αγγλία και με γαλλική υποστήριξη θα γινόταν ο πρωταρχικός κίνδυνος για τους βρετανούς. Οι βρετανοί θα μπορούσαν να έχουν προχωρήσει σε κάποια διευθέτηση επί του θέματος, αλλά οι γάλλοι είχαν αποκλείσει αυτή την οδό. Έτσι το νέο κράτος θα έπρεπε να καταστραφεί. Το να αναλάβουν οι ίδιοι οι βρετανοί αυτό το έργο ήταν αδύνατο αφού θα προκαλείτο γενική εξέγερση του Ισλάμ παντού.⁴³² Κι αφού οι γάλλοι είχαν πετύχει να ανοίξουν αυτό το μέτωπο ο Lloyd George απ' την πλευρά του ήταν υποχρεωμένος να στείλει νέα στρατεύματα στην γραμμή πυρός. Και αφού δεν υπήρχαν διαθέσιμα βρετανικά στρατεύματα, έψαξε αλλού.⁴³³

Από την έρευνα του Robert Neumann στο θέμα αυτό προκύπτει ότι σύμφωνα με την πληρέστερη εκδοχή η συμμετοχή του Ζαχάρωφ στον πόλεμο εξηγείται από το γεγονός ότι ήταν πράκτορας των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών και ενεργούσε σύμφωνα με τις οδηγίες του Lloyd George.⁴³⁴ Η πολιτική δε του Lloyd George για την Εγγύς Ανατολή, η οποία είχε κατηγορηθεί πολύ, δεν εφευρέθηκε απ' τον Lloyd George. Ήταν αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας που είχε σηματοδοτεί απ' την συνθήκη του Macmahon με τον Hussein,⁴³⁵ την

οθωμανική κυβέρνηση είχε εκχωρήσει τέτοια δικαιώματα στην Τουρκική Εταιρεία Πετρελαίου, η ιδιοκτησία της οποίας ήταν κατά 75% βρετανική και 25% γερμανική. Η συμφωνία Λογκ – Μπέρεγκερ που μονογραφήθηκε τον Απρίλιο του 1919, προέβλεπε τη μεταβίβαση των μεριδίων της Γερμανίας στη Γαλλία καθώς και την κατασκευή δύο αγωγών που θα διέσχιζαν τη Συρία για να μεταφέρουν πετρέλαιο από τη Μοσούλη σε λιμάνια της Μεσογείου. Όμως, με την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ Παρισιού και Λονδίνου, η βρετανική κυβέρνηση αρνήθηκε να επικυρώσει τη συμφωνία αυτή. Η ρύθμιση των αγγλογαλλικών διαφορών στη Συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο συνετέλεσε φυσικά στη σύναψη μιας νέας αγγλογαλλικής συμφωνίας που περιείχε τα κυριότερα σημεία της προηγούμενης και που εξασφάλιζε για τη Γαλλία ένα σημαντικό ρόλο στην εκμετάλλευση του πετρελαϊκού πλούτου της Μεσοποταμίας. (Κούτσης, 1992, σσ. 104 - 105), (Nouschi, 1999, σ. 111)

⁴³¹ (Neumann, 1938, pp. 213 - 215)

⁴³² Επειδή ο οθωμανός σουλτάνος ήταν και χαλίφης των απανταχού μουσουλμάνων.

⁴³³ (Neumann, 1938, p. 215)

⁴³⁴ (Neumann, 1938, p. 217)

⁴³⁵ Την άνοιξη του 1915 ο Φάουσαλ, γιος του Σαρίφ Χουσάιν (κυβερνήτη του δυτικού τμήματος της αραβικής χερσονήσου) διαπίστωσε ότι ο αραβικός πληθυσμός ήταν πολύ δυσαρεστημένος με το οθωμανικό καθεστώς και ότι οι άραβες εθνικιστές ήταν πρόθυμοι να υποστηρίξουν μια συμμαχία με τη Βρετανία υπό συγκεκριμένους όρους. Οι όροι αυτοί, γνωστοί ως το Πρωτόκολλο της Δαμασκού, θα αποτελέσουν τη βάση των εδαφικών διεκδικήσεων που θα προβάλλει ο Χουσάιν στις διαπραγματεύσεις του με τους άγγλους. Η συμφωνία που προέκυψε περιλαμβάνεται σε μια σειρά διπλωματικών εγγράφων που αντάλλαξαν ο Σαρίφ Χουσάιν και ο Χένρι Μακμάχον. Τα βασικά της

συμφωνία Sykes – Picot, την υποχωρητικότητα του Σερ Edward Grey⁴³⁶ προς τους γάλλους και άλλα πράγματα. Ο Lloyd George συνέχισε την πολιτική του ως λογική συνέπεια αυτού του περιβάλλοντος. Αυτό δεν πρέπει να παραβλέπεται, ακόμη κι αν πιστευόταν ότι ο επικεφαλής πολιτικός διευθυντής μιας παγκόσμιας αυτοκρατορίας έπρεπε να έχει χειριστεί τα πράγματα ταυτόχρονα πιο επιδέξια και πιο ήρεμα.⁴³⁷

Υπήρξε ένα είδος κρίσης εμπιστοσύνης μεταξύ των γάλλων και του Βασίλη Ζαχάρωφ εξαιτίας των τυφεκίων της Vickers που βρέθηκαν στην κατοχή των δροσών. Και οι αμερικανοί, οι οποίοι είχαν απωθηθεί, είχαν επιστρέψει. Την άνοιξη του 1920 μια αποστολή υπό την ηγεσία των κυρίων Alfred Cotton Bedford και Walter Clark Teagle της αμερικανικής Standard Oil άρχισε να ασκεί πιέσεις στο Παρίσι. Η κατάκτηση της γαλλικής αγοράς και της Μοσούλης⁴³⁸ ήταν ο στόχος της. Τα γαλλικά πετρελαϊκά συμφέροντα μετ'αυτών έπαψαν να είναι αντικείμενο αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί μια στενή αγγλογαλλική διένεξη· έγιναν ένα από τα αντικείμενα σπουδαίου ανταγωνισμού ανάμεσα στις δύο αγγλοσαξονικές παγκόσμιες δυνάμεις. Δηλαδή ο αγγλογαλλικός πόλεμος απ'εκείνη τη στιγμή έγινε μέρος ενός ευρύτερου αγγλοαμερικανικού πολέμου.

Ο πρώτος αμερικανικός αντικειμενικός στόχος στο νέο στάδιο του πολέμου ήταν η έξωση του κυρίου Ζαχάρωφ και της Shell απ'την γαλλική εσωτερική αγορά. Εάν ο κύριος Ζαχάρωφ κατείχε για την διεύρυνση των επιχειρήσεων της Shell την Παμπαρισινή Τράπεζα, η Standard Oil ανέλαβε την δεύτερη μεγαλύτερη τράπεζα, την ανταγωνίστρια Τράπεζα του Παρισιού και των Κάτω Χωρών. Ο Herr Hofman της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Βερολίνου υποστήριξε ότι επετράπη στην Τράπεζα του Παρισιού και των Κάτω Χωρών να προσχωρήσει στην αμερικανική πλευρά με την προϋπόθεση ότι θα «παρέδιδε στο εγγλέζικο κεφάλαιο» την συμμετοχή της στην Ρωσο – Ασιατική Τράπεζα. Η Ρωσο – Ασιατική Τράπεζα ήταν η τράπεζα που κατείχε την εκχώρηση για τον Ανατολικό Κινεζικό Σιδηρόδρομο, αυτή τη γραμμή που ξεκινούσε απ'τον υπερσιβηρικό σιδηρόδρομο που δίνει πρόσβαση στον

σημεία έχουν ως εξής. Ο Χουσάιν υποσχέθηκε να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/Τουρκίας και να συγκεντρώσει έναν αραβικό στρατό ο οποίος θα συμμετείχε στη βρετανική στρατιωτική εκστρατεία εναντίον των οθωμανών. Από την πλευρά του, και με ρητή εντολή της βρετανικής κυβέρνησης, ο Μακμάχον δεσμεύτηκε να υποστηρίξει την ανεξαρτησία των αραβόφωνων περιοχών που μνημονεύονταν στο Πρωτόκολλο, πλην του παράκτιου εκείνου τμήματος που βρίσκεται δυτικά των περιφερειών της Δαμασκού, του Χομς, της Χάμα και του Χαλεπιού – δηλαδή το Λίβανο και την Κιλικία. Επιπλέον, η Βρετανία ανέλαβε να εγγυηθεί την ασφάλεια των ιερών τόπων του Ισλάμ εναντίον οποιουδήποτε εισβολέα, να βοηθήσει στην εδραίωση των νέων αραβικών κυβερνήσεων και να καταβάλλει στον Χουσάιν μια οικονομική επιχορήγηση ύψους 200 χιλιάδων στερλίνων μηνιαίως. Ο γιος του Χουσάιν, ο Φάυσάλ δέχτηκε τη ρύθμιση του καθεστώτος των εξαιρουμένων περιοχών για μετά τη λήξη του πολέμου (Κούτσης, 1992, σσ. 80 - 81, 84)

⁴³⁶ Ο Lloyd George ήταν πεπεισμένος ότι ο Picot είχε πάρει όσα περισσότερα μπορούσε απ'τον Sykes (αντιπρόσωπο του Σερ Edward Grey), «έναν ανήσυχο, ανυπόμονο άνθρωπο», ο οποίος είχε παραχωρήσει τη Συρία και τη Μοσούλη (Allfrey, 1989, pp. 192 - 193)

⁴³⁷ (Neumann, 1938, pp. 219 - 220)

⁴³⁸ (Neumann, 1938, p. 223)

Ειρηνικό.⁴³⁹ Με άλλα λόγια, ο Ζαχάρωφ έπρεπε να παραχωρήσει έδαφος εμπρός στην επίθεση της Standard Oil στον τραπεζικό κόσμο του Παρισιού, αλλά, ως αποζημίωση, είχε αποκτήσει επιρροή στο ανατολικό πεδίο μάχης.

Σε εκείνη τη διαπραγμάτευση επί του Ανατολικού Κινεζικού Σιδηροδρόμου, η Standard Oil φάνηκε να είχε κρατήσει και κάτι για τον εαυτό της. Στο διοικητικό συμβούλιο της Τράπεζας Σηκουάνα, δηλαδή στο ίδιο το αρχηγείο του Βασίλη Ζαχάρωφ, εμφανίστηκε ο κύριος Edward Tuck, ανιπροσωπεύοντας ένα σημαντικό μειοψηφικό ποσοστό. Τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι ο κύριος Tuck εκπροσωπούσε της Standard Oil Γαλλίας.⁴⁴⁰

Παράλληλα με τα παραπάνω, η εφημερίδα Tribune de Paris πληροφορούσε ότι η τιμή κατασκευής την οποία ο κύριος Ζαχάρωφ χρέωνε στην Ναυτική Εταιρεία της Δύσης είχε συντελέσει στην επιβολή βαρέων χρεών επάνω της, στην παρεμπόδισή της επιχειρηματικής της λειτουργίας και στην αργά ή γρήγορα αποτυχία της εταιρείας και στην εξαφάνισή της η οποία επίσης συμπαρέσυρε τα εκατομμύρια των άτυχων μετόχων. Όταν ο Ζαχάρωφ διαπραγματευόταν με την Vickers την κατασκευή μερικών πλοίων για την Ναυτική Εταιρεία της Δύσης έλαβε προμήθεια £7 τον τόνο. Με μια παράδοση 200.000 τόνων αποχώρησε με £1.400.000.⁴⁴¹

Γι' αυτό το σκοπό, η Ναυτική της Δύσης χρησιμοποίησε, τρόπος του λέγειν, και το τελευταίο φράγκο που είχε στα σεντούκια της για να εγγραφεί για όσες μετοχές μπορούσε να αποκτήσει στην νέα Γενική Εταιρεία Πετρελαίων. Αφού διεκπεραιώθηκε εκείνη η συναλλαγή, η Ναυτική Εταιρεία της Δύσης δεν ήταν τίποτα άλλο από ένα άδειο κέλυφος. Έτσι ένας ελιγμός σε υποχώρηση με τον οποίο ο Βασίλης Ζαχάρωφ έσωσε και το τελευταίο φράγκο που είχε επενδύσει – πίσω απ' την κάλυψη της ίδρυσης μιας εταιρείας και της αύξησης του κεφαλαίου της, πράγμα που πρέπει να έδωσε την εντύπωση στους μη επαίοντες ότι ο Βασίλης Ζαχάρωφ δεν αποσυρόταν απ' το γαλλικό πεδίο μάχης, αλλά συνέχιζε σταθερά την προέλασή του.

Στην πραγματικότητα είχε χάσει τη μάχη. Ο Βασίλης Ζαχάρωφ σιώπησε την αρχιεπικρίτριά του στο Παρίσι, την εφημερίδα Petit Parisien, μεταβιβάζοντάς της την παλαιά του εφημερίδα Excelsior. Την 1^η Ιανουαρίου 1921 η Petit Parisien έγινε αγγλόφιλη. Και τότε η Standard Oil μέσω της Τράπεζας του Παρισιού και των Κάτω Χωρών απέκτησε τον έλεγχο της μέχρι τότε αγγλόφιλης Matin, η οποία αμέσως άρχισε να βάζει ενάντια στον Βασίλη Ζαχάρωφ και τους εγγλέζους. Έτσι την τελευταία στιγμή ο Βασίλης Ζαχάρωφ έπρεπε να ενδυναμώσει την οπισθοφυλακή του έτσι ώστε να καλύψει τουλάχιστον την υποχώρησή του απ' τις επιθέσεις των «ελεύθερων σκοπευτών».⁴⁴² Ο Menevée μας πληροφορεί για το πώς το έκανε:

⁴³⁹ (Neumann, 1938, p. 224)

⁴⁴⁰ (Neumann, 1938, p. 225)

⁴⁴¹ (Neumann, 1938, p. 226)

⁴⁴² (Neumann, 1938, p. 227)

«Γι' αυτό το σκοπό ο Ζαχάρωφ χρησιμοποίησε εκείνες τις προσωπικότητες της γαλλικής πολιτικής ζωής των οποίων οι πολιτικές στρατηγικές είχαν εναρμονιστεί καλά με τους στόχους της Βρετανίας, του κυρίου Georges Clemenceau και των διαφόρων δορυφόρων του απ' τον κύριο André Tardieu μέχρι τον κύριο Nicolas Piétri. Έτσι μια νέα ημερήσια εφημερίδα εμφανίστηκε, η *Echo National*, της οποίας ο ιδρυτής ήταν ο Georges Clemenceau και της οποίας ο πολιτικός διευθυντής ήταν ο κύριος André Tardieu».

Έτσι τα αντίπαλα στρατόπεδα έβαλλαν το ένα εναντίον του άλλου χρησιμοποιώντας εφημερίδες. Ορίστε ένα τυπικό απόσπασμα από ένα κύριο άρθρο της *Echo National*:

«Σίγουρα χρειαζόταν ένας Briand ή ένας Franklin – Bouillon⁴⁴³ για να μας μπλέξουν σε μια διαμάχη με την Αγγλία για αυτούς τους τούρκους της Άγκυρας με έναν τρόπο που δεν θα είχαν διακινδυνεύσει να το κάνουν όταν ήταν ζήτημα διασφάλισης του γερμανικού χρέους στη Γαλλία».

Η *Echo National* λειτούργησε για ένα χρόνο, μετά εξαφανίστηκε. Έτσι απέμεινε μόνο το άλλο μέτωπο, εκείνο της Ανατολής, το οποίο ήταν υπέρτατης σημασίας για τον μεγάλο στόχο του πολέμου, την κατάκτηση της Μοσούλης. Απ' τη στιγμή που ο Ζαχάρωφ δεν είχε ηττηθεί στην Ανατολή το παιχνίδι παιζόταν ακόμη. Εάν πετύχαινε να τορπιλίσει την γαλλική πολιτική στην Ανατολή νικώντας τελικά την τελευταία προστατευόμενη της Γαλλίας, την Άγκυρα, τότε η έξωσή των πετρελαϊκών στρατιών του Ζαχάρωφ απ' τη Γαλλία θα ήταν μόνο ένα μεμονωμένο περιστατικό.⁴⁴⁴

Ένας αμερικανός ερευνητής, ο Scott Nearing, επισημαίνει στο βιβλίο του Πετρέλαιο και τα Σπέρματα του Πολέμου (*Oil and the Germs of War*) που εκδόθηκε το 1923:

«Ο πόλεμος στην Ανατολία μεταξύ των τούρκων της Άγκυρας και των ελλήνων, ο οποίος ήταν ταυτόχρονα ένας πόλεμος μεταξύ της γαλλικής και της εγγλέζικης πετρελαϊκής πολιτικής, συνεχίστηκε σε ειδική σχέση με το πετρελαϊκό ζήτημα της Μεσοποταμίας – Μικράς Ασίας και στην πραγματικότητα σε σχέση με την πλειοδοσία των σημαντικών πετρελαϊκών συμφερόντων. Η Ελλάδα πολέμησε υπό τις διαταγές της Shell, η οποία είχε καταφύγει πίσω απ' την βρετανική κυβέρνηση κι η Τουρκία υπό τις διαταγές του ομίλου της Standard Oil, του οποίου η πλευρά ως παγκόσμια δύναμη υποστηριζόταν όχι απ' τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά απ' τη Γαλλία».

Έτσι η ιδιωτική ιστορία του Βασίλη Ζαχάρωφ γίνεται πραγματική παγκόσμια ιστορία.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Στις 20 Οκτωβρίου 1921, μόλις πέντε εβδομάδες μετά τη μάχη του Σαγγάριου, ο γάλλος διπλωμάτης Ενρί Φρανκλίν – Μπουϊγιόν και ο υπουργός των Εξωτερικών της Άγκυρας Γιουσούφ Κεμάλ μπέη υπέγραψαν συμφωνία που προέβλεπε την οριστική αποχώρηση των γάλλων απ' την Κιλικία, με αντάλλαγμα την εκχώρηση σ' αυτούς οικονομικών προνομίων στην Τουρκία. Δεδομένου ότι οι γαλλικές δυνάμεις είχαν ήδη ηττηθεί απ' τους κεμαλιστές ένα χρόνο νωρίτερα, η συμφωνία αυτή δεν επέφερε καμία ουσιαστική αλλαγή στη στρατιωτική κατάσταση. Ο πολιτικός της αντίκτυπος, όμως, ήταν πράγματι σημαντικός. Η Βρετανία, η οποία αναγνώριζε ακόμα τη νομιμότητα της κυβερνήσεως του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη, διαμαρτυρήθηκε έντονα για τη μονομερή αυτή ενέργεια χωρίς όμως να πετύχει ουσιαστικά τίποτα (Κούτσης, 1992, σσ. 115 - 116)

⁴⁴⁴ (Neumann, 1938, p. 228)

⁴⁴⁵ (Neumann, 1938, p. 229)

Ο Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ έδωσε τέσσερα εκατομμύρια λίρες απ'την τσέπη του για τον εξοπλισμό των ελληνικών στρατευμάτων για την εκστρατεία στην Μ.Ασία σύμφωνα με τον άγγλο βουλευτή των Συντηρητικών Aubrey Herbert. Άλλοι υπολογισμοί των ιδιωτικών δαπανών του Ζαχάρωφ προχωρούν πολύ μακρύτερα απ'τον Aubrey Herbert – στα τριάντα εκατομμύρια λίρες. Αλλά αυτό το τελευταίο νούμερο δοσμένο από κομμουνιστικές πηγές αποτελεί αναμφίβολα υπερβολή.⁴⁴⁶

Ο Σερ Henry Wilson, φίλος και συνεργάτης του Lloyd George παλαιότερα, έγραφε:

Ο κύριος Lloyd George έχει ποντάρει σε κουτσό άλογο. Δεν θα ειρηνεύσουμε ποτέ στην Παλαιστίνη ή τη Μεσοποταμία ή την Αίγυπτο ή την Ινδία έως ότου ερωτοτροπήσουμε με τους τούρκους. Ίσως να είναι πολύ ανήθικο ή όχι· αποτελεί ένα γεγονός. Μπορεί κάποιος να μου πει γιατί ο κύριος Lloyd George υποστήριξε τους έλληνες; Δεν ξέρω και πρόκειται να τον ρωτήσω αμέσως μόλις έχω την ευκαιρία. Γνωρίζω ότι δεν ήταν από συμβουλή του Nathaniel Curzon ή του βρετανού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη ή του λόρδου Reading. Τουλάχιστον αυτό έχει φανεί προς τα έξω. Ήμουν στο γαλλικό υπουργείο εξωτερικών όταν οι τρεις⁴⁴⁷ τους περιλαμβανομένου του Lloyd George έδωσαν τη Σμύρνη στους έλληνες και εγώ έπρεπε να κανονίσω να πάνε εκεί στρατεύματα. Δεν μου έπεφτε λόγος στη λήψη της απόφασης. Ήταν ζήτημα υψηλής πολιτικής. Ο Βενιζέλος πήγε αμέσως μαζί μου στο ξενοδοχείο μου, το Αστόρια. Ήταν πάντοτε ένας καλός φίλος και του είπα καθαρά ότι είχε καταστρέψει τη χώρα του. Απέρριψε περιφρονητικά αυτή την άποψη. Είπα: 'Εάν πάτε στη Σμύρνη πρέπει να φθάσετε ως την Αρμενία ή να φύγετε'. Αυτό δεν ήταν ζύπνιο. Ήταν απλά κοινή λογική. Δεν μπορεί να κρατηθεί μια παραθαλάσσια πόλη με τους τούρκους να βρίσκονται ολόγυρα στους λόφους σαν τους λύκους που προσμένουν με λαχτάρα. Έτσι πήραν τη Σμύρνη και έπρεπε να πάρουν το σιδηρόδρομο και εκείνη τη στιγμή έχασαν το σιδηρόδρομο και θα έπρεπε να φύγουν έγκαιρα. Αλλά γιατί ο Lloyd George τους υποστήριξε; Το έκανε για να ευχαριστήσει τον Ζαχάρωφ ή το έκανε επειδή ο Βενιζέλος του είπε ότι οι έλληνες ήταν τόσο παραγωγικοί που θα οικίζαν την Ασία της Εγγύς Ανατολής σε δύο ή τρία χρόνια;»⁴⁴⁸

Προκειμένου να κάνει την βρετανική ήττα πιο απροκάλυπτη το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών υπέγραψε την συνθήκη της Άγκυρας με την οποία απέδωσε την Μοσούλη, η οποία προφανώς τότε δεν μπορούσε να αποκτηθεί απ'τη Γαλλία, στους τούρκους.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ (Neumann, 1938, p. 230)

⁴⁴⁷ Οι άλλοι δύο είναι ο πρόεδρος Wilson των ΗΠΑ και ο γάλλος πρωθυπουργός Clemenceau

⁴⁴⁸ (Neumann, 1938, pp. 237 - 238)

⁴⁴⁹ (Neumann, 1938, p. 239)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ. Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ – Β΄ ΜΕΡΟΣ

Ποια ήταν η πραγματική κατάσταση στον πόλεμο για την Μοσούλη; Η Ελλάδα είχε καταστραφεί. Ο κύριος Ζαχάρωφ είχε αναγκαστεί σε σημαντική υποχώρηση στο εσωτερικό της Γαλλίας και προς στιγμήν είχε εξαφανιστεί. Ο Lloyd George είχε πέσει. Στα τέλη του 1922 η Βρετανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε μια δύσκολη οικονομικά κατάσταση. Αυτό που στηνόταν τότε απ' το Λονδίνο ήταν μια τολμηρή, πολύπλοκη και έντεχνη πολιτική επανόρθωσης. Ενορχηστρωτής της ήταν ο βρετανός υπουργός εξωτερικών προερχόμενος απ' το κόμμα των Συντηρητικών, ο λόρδος Curzon.

Πρώτη του ενέργεια ήταν να διασπάσει την αμερικανική ακμή του τριγώνου Γαλλία – ΗΠΑ – Τουρκία. Δεν ήταν ποτέ ακατόρθωτο για τους αγγλοσάξονες να συνεννοηθούν. Στις ΗΠΑ υπήρχαν διάφορες ομάδες ενδιαφερόμενες για τη Μοσούλη. Ανάμεσά τους η πραγματική μεγάλη δύναμη ήταν η Standard Oil. Όπως προσidiaζε σε μια μεγάλη δύναμη, δεν προσέφυγε καθόλου σε νόμιμα δικαιώματα, αλλά απαίτησε την εφαρμογή της αρχής των «ανοιχτών θυρών». Ενάντια σ' αυτή δεν υπάρχει επιχειρηματολογία· το μόνο που μπορεί να κάνει κανείς είναι να αποπληρώσει. Έτσι ακόμη μία φορά μια συνθήκη υπογράφεται. Ονομάζεται συνθήκη Cadman⁴⁵⁰ και σύμφωνα μ' αυτή η Βρετανία υπόσχεται το ένα τέταρτο του πετρελαίου της Μοσούλης στην Standard Oil.

⁴⁵⁰ Το Λονδίνο έστειλε τον Cadman, αξιωματούχο της Αγγλοπερσικής Πετρελαϊκής Εταιρείας (σημερινής BP), στην Αμερική για να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με το Αμερικανικό Πετρελαϊκό Ινστιτούτο και ίσως για να κερδίσει χρόνο. Ο ίδιος ο λόρδος Curzon περίμενε μέχρι τον Φεβρουάριο του 1921, μέχρι ο νεοκλεγείς αμερικανός πρόεδρος Warren Harding να αναλάβει τα καθήκοντά του, προτού προχωρήσει σε επίσημη διαμαρτυρία για ό,τι αποκαλούσε άδικους ισχυρισμούς της Αμερικής περί βρετανικής εμπορικής κακής διαγωγής. Σε μια μακρά αναφορά, ο λόρδος Curzon περιέγραφε την προέλευση της εκχώρησης του Σιδηροδρόμου της Βαγδάτης στην Deutsche Bank απ' τον σουλτάνο το 1898, την επισημοποίησή της σε συνθήκη το 1903, τη μεταβίβασή της στην Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία το 1912, την βρετανικής έμπνευσης συγχώνευσή της με την Αγγλοπερσική ακριβώς πριν το ξέσπασμα του πολέμου το 1914, την κατάσχεσή της ως περιουσία του εχθρού μετά τον πόλεμο, τη διαδρομή της μέσω μιας διαδοχής αγγλογαλλικών μεταπολεμικών πετρελαϊκών συμφωνιών και τελικά την παράδοσή της στους γάλλους ως λεία πολέμου στο Σαν Ρέμο τον Απρίλιο του 1920. Όλα αυτά ήταν τελείως νόμιμα, επιχειρηματολόγησε ο λόρδος Curzon. Με αυτά, ο λόρδος Curzon επέπληξε την Αμερική για την προώθηση αποκλειστικών μονοπωλίων στην Αϊτή και στις Φιλιππίνες, ενώ επέκρινε τη Βρετανία για παρόμοιες δράσεις στο Ιράκ.

Τίποτα απ' αυτά δεν είχε σημασία για τους αμερικανούς διαμορφωτές πολιτικής. Οι θύρες στο Ιράκ έπρεπε να ανοίξουν.

Οι διαπραγματεύσεις μετακινήθηκαν στην Αγγλία στις αρχές του 1922. Στις 9 Απριλίου, ο Cadman διαβουλευτήκε από κοινού με τον πρόεδρο της Αγγλοπερσικής Charles Greenway και τον πρόεδρο της Standard Oil A.C. Bedford. Ο Bedford εισήγησε ότι το όλο ζήτημα του ιρακινού πετρελαίου είχε πολιτικοποιηθεί υπερβολικά, με διπλωμάτες, νομοθέτες και διακανονιστές να έχουν την εποπτεία του. Φυσικά, αυτή ήταν η αρχική στρατηγική του Αμερικανικού Πετρελαϊκού Ινστιτούτου, να χρησιμοποιήσει κυβερνητικές και διπλωματικές πηγές για να πιέσει τη Βρετανία. Ίσως, είπε ο Bedford, είχε έρθει η ώρα να μετατραπεί η κρίση σε μία καθαρά εμπορική διαπραμάτευση.

Το αδιέξοδο θα μπορούσε να εξαφανιστεί εάν απλά επιτρεπόταν στην Αμερική να προσχωρήσει στο εκκολλημένο καρτέλ της Αγγλοπερσικής, της Shell και της Γαλλίας ως ισότιμο μέλος της Τουρκικής Πετρελαϊκής. Ο Bedford αποκάλυψε ότι ένας συνεταιρισμός αμερικανικών εταιρειών ήταν έτοιμος να

συνεργαστεί με την Standard Oil για να δημιουργήσουν έναν αμερικανικό πετρελαϊκό συνασπισμό στη Μεσοποταμία. Ο Greenway καλωσόρισε την ευκαιρία. Και οι δύο συμφώνησαν να επηρεάσουν ο καθένας την κυβέρνησή του για έναν τύπο συνυπολογισμού που θα διέλυε όλα τα αμερικανικά παράπονα περί μονοπωλίου.

Μ'άλλα λόγια, η θύρα προς το ιρακινό πετρέλαιο θα δημιουργούνταν και θα παρέμενε ανοιχτή ακριβώς τόσο χρονικό διάστημα όσο για να εισέλθει το αμερικανικό πετρέλαιο. Αυτή η θύρα μετά θα έκλεινε πίσω του. Αλλά πώς;

Τίποτε δεν μπορούσε να είναι πιο πολύπλοκο. Τρεις κυβερνήσεις και αναρίθμητες εμπορικές επιχειρήσεις, όλες κυβερνητικά ελεγχόμενες ή ρυθμιζόμενες, απαιτούνταν να βρουν συμβιβαστική λύση επί του μεριδίου τους για τα δισεκατομμύρια που βρίσκονταν κάτω απ'το ιρακινό έδαφος. Κάθε ποσοστιαία μονάδα καθαγιάστηκε ως απαραίτητο εθνικό επιβεβλημένο καθήκον. Σ'αυτές τις εύθραυστες διαπραγματεύσεις, όλοι όσοι κέρδισαν το έκαναν εις βάρος των άλλων. Αλλά κανείς δεν μπορούσε να κερδίσει αν δεν συμφωνούσαν όλοι.

Στα μέσα του Ιουλίου του 1922, αντιπρόσωποι του Αμερικανικού Πετρελαϊκού Ινστιτούτου, υπό την ηγεσία του προέδρου της Standard Oil Teagle, εργάστηκαν σε κυβερνητικά γραφεία και σε εταιρικές αίθουσες συνεδριάσεων στο Λονδίνο και στο Παρίσι. Στις πρώτες συνεδριάσεις τέθηκαν οι ευγενικές αρχές του Wilson της διαφάνειας, του ισότιμου εμπορίου και ένα μερίδιο του πλούτου αφιερωμένο στον ντόπιο πληθυσμό – αυτό για να συμμορφωθούν με τις εκφράσεις του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών. Το τέχνασμα για να πετύχουν ισότητα ανάμεσα σε όλες τις χώρες ήταν ένα καλοδουλεμένο σχέδιο υπενοικίασης στο οποίο μετρημένα κομμάτια γης πλούσιων ιρακινών πετρελαϊκών κοιτασμάτων θα διαφιμίζονταν περιοδικά σε ορισμένες πετρελαϊκές εκδόσεις στην Ολλανδία, τις ΗΠΑ, την Αγγλία και τη Γαλλία – εκ των οποίων όλες συμμετείχαν ήδη με τα ελεγχόμενα ή διακανονισμένα καρτέλ τους. Ένα χρόνο μετά τη διαφήμιση, αυτά τα κομμάτια γης θα δημοπρατούνταν στον υψηλότερο πλειοδότη, βασικά μεταξύ τους, όπως αποφασίστηκε σε μια ειδική διαδικασία από την Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία, τα οποία θα ανήκαν στις ίδιες. Ο «αυτόχθων πληθυσμός» – η κυβέρνηση του Faisal – θα λάμβανε δικαιώματα εξόρυξης.

Αφού μερικές αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες, υπό την ηγεσία της Standard Oil, ενεργούσαν μαζί στην αμερικανική κοινοπραξία, ο σχεδιασμός δεν παραβίαζε τους αντιμονοπωλιακούς νόμους. Οι ποιήλες πετρελαϊκές εταιρείες, επτά αρχικά – η Standard Oil του New Jersey, η Standard Oil της New York, η Gulf Corporation, η Atlantic Refining, η Sinclair Oil και δύο μικρότερες εταιρείες – θα δημιουργούσαν τελικά αυτό που ονομάστηκε Αναπτυξιακή Εταιρεία Εγγύς Ανατολής για να αντιπροσωπεύσουν τη συμμετοχή τους στο αναδυόμενο δέσμιο πολυεθνικό εγχείρημα της Τουρκικής Πετρελαϊκής Εταιρείας. Στις 22 Αυγούστου, το ΥΠΕΞ των ΗΠΑ ενέκρινε τις αρχές ως επιβεβαιωτικές του δόγματος του ισότιμου εμπορίου των Ανοιχτών Θυρών. Το κράτος κατέστησε σαφές ότι θα συνέχιζε να ενίσταται για την εγκυρότητα και τη νομιμότητα της Τουρκικής Πετρελαϊκής Εταιρείας και τη μορφή της του Σαν Ρέμο έως ότου συμμετάσχουν οι εταιρείες των ΗΠΑ. (Black, 2004, pp. 267 - 269)

Ακριβώς μέσω της διάσκεψης στη Λωζάνη, διευθυντικά στελέχη πετρελαϊκών εταιρειών και κυβερνητικοί αξιωματούχοι συνέχισαν να συγκεντρώνονται σε διάφορες πρωτεύουσες. Οι γάλλοι και η Shell ήταν απρόθυμοι να μειώσουν τη συμμετοχή τους ή να αποδεχθούν έναν νέο συνεταιρο. Αλλά τελικά, στις 12 Δεκεμβρίου 1922, στο Λονδίνο, και οι βρετανοί και οι αμερικάνοι έδωσαν λίγα για να αποκτήσουν ένα μνημιώδες κέρδος. Η Αγγλοπερσική η οποία ήλεγχε χοντρικά το μισό της Τουρκικής Πετρελαϊκής, συμφώνησε να μεταβιβάσει περίπου το μισό από το μερίδιό της στην αμερικανική κοινοπραξία. Μόλις μεταβιβάστηκε, η βρετανική Αγγλοπερσική, η υπό εξέλιξη γαλλική εταιρεία, η Αγγλοσαξονική της αγγλο – ολλανδικής Shell και η νέα αμερικανική κοινοπραξία θα κατείχαν η καθεμία από ένα τέταρτο της Τουρκικής Πετρελαϊκής Εταιρείας. Για να αποζημιωθεί η Αγγλοπερσική που περιέκοψε τη συμμετοχή της στο μισό, η Αγγλοπερσική θα λάμβανε 10 τοις εκατό απ'το πετρέλαιο της Τουρκικής Πετρελαϊκής Εταιρείας δωρεάν. Όλοι θα ήταν ευχαριστημένοι.

Όχι όλοι. Υπήρχε και κάτι ακόμη: ο Gulbekian. Ο κύριος «πέντε τοις εκατό» ακόμη κατείχε το αρχικό κομμάτι του στην Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία. Έτσι το σχέδιο άλλαξε. Κάθε μία από τις τέσσερις γιγαντιαίες πετρελαϊκές επιχειρήσεις θα μείωνε το δικό της τέταρτο του μεριδίου της κατά μία ποσοστιαία μονάδα στο 24 τοις εκατό. Αυτό έκανε συνολικά 96 τοις εκατό. Κάθε μία από τις τέσσερις ισότιμες συνεταιίρους θα πρόσφερε μετά 1 τοις εκατό του μεριδίου της, για να δημιουργηθεί ένα 4 τοις εκατό άνευ δικαιώματος ψήφου προνομιούχο μερίδιο για τον Gulbekian – ναι, κάτω απ'το προηγούμενο πέντε τοις εκατό του, αλλά τότε, όλοι είχαν μειώσει τα μερίδιά τους για το κοινό καλό. Αυτό φαινόταν δίκαιο.

Ωστόσο ο Gulbekian δεν συμφώνησε. Τελικά ύστερα από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις ο Gulbekian εξανάγκασε τις άλλες τέσσερις συνεταιίρους να του εκχωρήσουν από 1,25 τοις εκατό η

Έτσι με την θυσία του ενός τετάρτου των λαφύρων ο λόρδος Curzon πέτυχε να διασπάσει την αμερικανική ακμή του εχθρικού τριγώνου. Απ'εκεί και πέρα η Αμερική βρισκόταν στην πλευρά των βρετανών. Στη συνέχεια απέμεναν μόνο οι γάλλοι και οι τούρκοι – η κατάσταση δεν ήταν τόσο επικίνδυνη. Και προκειμένου να διευθετηθεί η απόλυτη σύγκυση στην Εγγύς Ανατολή συγκαλείται η διάσκεψη στην Λωζάνη,⁴⁵¹ ο καλύτερος δρόμος σε μια περίπτωση όπου οι γνώμες είναι πολύ διχασμένες είναι να τεθούν όλοι ενώπιον ενός τετελεσμένου γεγονότος. Έτσι τον Οκτώβριο του 1922 βρετανοί αξιωματικοί οδηγούν τα στρατεύματα του βασιλιά του (υπό βρετανική εντολή) Ιράκ Φεϊζάλ στη Μοσούλη. Μ'αυτό η σκηνή για τη διάσκεψη της Λωζάνης έχει στηθεί.

Οι ΗΠΑ και η Μ.Βρετανία είχαν αντιπαραταχθεί ενάντια στην Τουρκία και τη Γαλλία. Η διάσκεψη ξεκίνησε με έναν ελάχιστο περισπασμό. Οι τούρκοι τέθηκαν ενώπιον μιας έτοιμης συνθήκης η οποία φαινόταν με έναν αξιοσημείωτο τρόπο ως τελεσίγραφο και με την αποδοχή του οποίου – οι τούρκοι είχαν πέντε μέρες προθεσμία να αποφασίσουν – η Τουρκία παραδεχόταν την εγκυρότητα των πετρελαϊκών εκχωρήσεων Βαγδάτης – Μοσούλης που είχαν αποδοθεί στην Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία, ο έλεγχος της οποίας βρισκόταν σε εγγλέζικα χέρια. Οι τούρκοι ήταν έξω φρενών, αλλά διαπραγματεύτηκαν. Και ξαφνικά κατά τη διάρκεια των πέντε ημερών του τελεσιγράφου εμφανίστηκε ο κύριος Βασίλης Ζαχάρωφ, ο οποίος από την πτώση του φίλου του, του Lloyd George είχε θεωρηθεί απ'όλους εξαφανισμένος, κατεστραμμένος, και τελειωμένος. Και σύντομα έγινε εμφανές ότι ο γηραιός κύριος δεν ήταν ούτε χρεωκοπημένος ούτε ηττημένος.⁴⁵²

Ο Robert Neumann παραθέτει τη μαρτυρία ενός ελληνογάλλου τραπεζίτη ως εξής:

«Όταν συνέβη η καταστροφή της Σμύρνης ο Βενιζέλος ήταν στην Αμερική. Επέστρεψε αμέσως στην Ευρώπη και εφόρμησε στον αγώνα στο Λονδίνο με όλο του τον πατριωτισμό και όλη του την διαπραγματευτική επιδεξιότητα, έτσι ώστε η Ελλάδα να μην αφεθεί αβοήθητη. Δεν μπόρεσε να κάνει κάτι για να βοηθήσει. Γιατί; Επειδή ο Ζαχάρωφ τον μαχαίρωσε πίσωπλάτα. Δεν έδινε πεντάρα για την Ελλάδα. Για εκείνον η Ελλάδα ήταν μονάχα μία πράξη του θεατρικού έργου. Έστρεψε όλη του την ενέργεια στην καταστροφή της διάσκεψης της Λωζάνης έτσι ώστε να ψαρέψει σε θολά νερά. Μετά ο κύριος Ζαχάρωφ πηγαινοερχόταν ανάμεσα σε Λονδίνο και Παρίσι και υπήρξε η σημαντική ρήξη στη διάσκεψη. Οι τούρκοι πολύ πιθανά θα είχαν

καθεμιά προκειμένου τελικά αυτός να παραμείνει στο πέντε τοις εκατό του, ενώ οι άλλες συνεταίροι περιορίστηκαν σε 23, 75 τοις εκατό η κάθε μια. (Black, 2004, pp. 271 - 272, 288)

⁴⁵¹ Η ανακωχή που οι δυνάμεις της Entente διαπραγματεύτηκαν – και για λογαριασμό της Ελλάδας – στα Μουδανιά της Μικράς Ασίας, προέβλεπε τη σύγκληση Συνδιασκέψεως που θα επεξεργαζόταν νέα συνθήκη ειρήνης, αντί εκείνης των Σεβρών.

Η Συνδιάσκεψη εγκαινίασε τις εργασίες της στις 20 Νοεμβρίου του 1922 στη Λωζάνη. Η Συνδιάσκεψη ωστόσο δεν είχε ως μόνο ή κύριο, αντικείμενό της τις ελληνοτουρκικές διαφορές, αλλά και την επαναδιαπραγμάτευση, μεταξύ άλλων, ζητημάτων όπως ήταν η τύχη των «κουρδικών περιοχών» της τέως Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το πετρελαιοφόρο τμήμα των οποίων το διεκδικούσε το Ιράκ (δηλαδή το Λονδίνο) (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σσ. 303, 309 - 310)

⁴⁵² (Neumann, 1938, pp. 241 - 243)

αποδεχθεί τους βρετανικούς όρους, αλλά ενώ η περίοδος του τελεσιγράφου διαρκούσε ακόμη, ξαφνικά όλα πήγαν στραβά. Πρώτα απ'όλα οι βρετανοί είπαν στους τούρκους ότι δεν θα έπρεπε μόνο να παρατήσουν τη Μοσούλη, αλλά έπρεπε να παραδώσουν τα ναυπηγεία και τα οπλοργεία που είχαν κατασκευαστεί πριν απ'τον πόλεμο στον Βόσπορο απ'την εταιρεία Vickers. Αυτός ήταν ο κύριος Ζαχάρωφ. Δεύτερον, οι γάλλοι διακήρυξαν ότι οι βρετανοί υπονόμευαν την κατοχή του Ruhr και ο κύριος Ζαχάρωφ ήταν σίγουρα ένας απ'τους κύριους δρώντες στο ζήτημα του Ruhr. Οι τούρκοι, φυσικά ενήμεροι για τη διαμάχη ανάμεσα σε Γαλλία και Αγγλία, απέρριψαν το τελεσίγραφο και διέλυσαν την διάσκεψη αποσυρόμενοι. Έτσι ο Ζαχάρωφ τορπιλίζοντας τη διάσκεψη, πήρε αυτό που ήθελε. Όλοι ήταν με όλους στα μαχαίρια και αυτός πράγματι ψάρεψε στα θολά νερά».⁴⁵³

Πραγματικά ο κύριος Βασίλης Ζαχάρωφ τορπίλισε την πρώτη φάση της διάσκεψης της Λωζάνης; Σε κάθε περίπτωση αυτός ο ισχυρισμός υπεραπλουστεύει την κατάσταση. Όταν ο λόρδος Curzon με τις απαιτήσεις του οδήγησε τους τούρκους εκτός διάσκεψης – δεν ήταν μόνο ζήτημα της Μοσούλης, αλλά επίσης και των Στενών και υπήρχαν και άλλα ζητήματα – ο απροσπέλαστος και απασχολημένος Ζαχάρωφ ήταν ξεκάθαρα εκεί και μπόρεσε να εξασφαλίσει ότι οι αξιώσεις του, για την «Δεξαμενές και τα Ναυπηγεία του Άνω Βοσπόρου»⁴⁵⁴ τις οποίες είχε προσπαθήσει μάταια να αποκαταστήσει για πρώτη φορά ένα χρόνο πριν μέσω της Τράπεζας Μεσογείου παραμονές της ελληνικής επίθεσης, έπρεπε να περιληφθούν ανάμεσα στις επίσημες απαιτήσεις της Βρετανίας. Και εάν η ιστορία του ελληνογάλλου τραπεζίτη ότι αυτό διέλυσε τη διάσκεψη είναι λίγο υπερβολική, υπάρχουν στοιχεία ακρίβειας σ'αυτή. Ένα απ'τα μηνύματα που στάλθηκε εκείνη την περίοδο απ'το παρισινό ειδησεογραφικό πρακτορείο, Sans – Fil, αρχίζει έτσι:

«Το ζήτημα της ανανέωσης της εκχώρησης την οποία πριν τον πόλεμο η Τουρκία είχε δώσει στην εταιρεία Vickers για την ανέγερση των τουρκικών ναυπηγείων και την κατασκευή

⁴⁵³ (Neumann, 1938, pp. 245 - 246)

⁴⁵⁴ Κατά τη διάρκεια της πρώτης ελληνικής επίθεσης, το καλοκαίρι του 1920, μια θυγατρική εταιρία αναπτύχθηκε από την Τράπεζα του Σηκουάνα. Με την δημόσια συμμετοχή της Vickers, οι φίλοι και συνάδελφοι του Ζαχάρωφ ίδρυσαν την Γαλλική Εταιρεία Ναυπηγείων και Δεξαμενών Πλοίων. Το αντικείμενο αυτής της εταιρείας ήταν πιθανότατα όχι τόσο πολύ η κατασκευή μιάς νέας δεξαμενής ή αποβάθρας όσο η ανάληψη της ιδιοκτησίας των εκτενών ναυπηγείων της Οθωμανικής Εταιρείας Δεξαμενών και Ναυπηγείων Άνω Βοσπόρου.

Το σχέδιο ήταν ήδη τελειωμένο και το κεφάλαιο της εταιρείας ναυπηγείων του Ζαχάρωφ θα αυξανόταν από 1.000.000 σε 15.000.000 γαλλικά φράγκα προκειμένου να πραγματοποιηθεί η συγχώνευση, όταν η Οθωμανική Κυβέρνηση, στο μέσον σκληρού αγώνα με την Ελλάδα, είδε εγκαίρως προς τα πού φύσαγε ο άνεμος. Δεν αισθανόταν καμία ροπή να παραδώσει ένα απ'τα σημαντικότερά της ναυτιλιακά κέντρα στον άνθρωπο που χρηματοδοτούσε την Ελλάδα. Αδύναμη, όπως ήταν κι η θέση της στο Βόσπορο, πέτυχε ωστόσο να καθυστερήσει την μεταβίβαση των ναυπηγείων, και μετά την νίκη επί της Ελλάδας, αντιστάθηκε με τον πιο αποφασιστικό τρόπο στην απαίτηση, τώρα επίσημα διατυπωμένη απ' την Αγγλική Κυβέρνηση, ότι θα έπρεπε να παραχωρηθούν στην Vickers και την Armstrong (Lewinsohn, 1929, p. 171)

*πολεμικών πλοίων ήταν ένας απ'τους λόγους που διαλύθηκε η πρώτη φάση της διάσκεψης της Λωζάνης».*⁴⁵⁵

Σύμφωνα με γερμανούς συγγραφείς οι γάλλοι είχαν δώσει την έγκρισή τους να ασκηθεί πίεση να επηρεαστούν οι τούρκοι στην πρώτη φάση της διάσκεψης της Λωζάνης, μόνο με την προϋπόθεση ότι θα είχαν ελευθερία κινήσεων στο Ruhr. Αλλά ο λόρδος Curzon εάν πετύχαινε να εμπλέξει όλη την ισχύ και την προσοχή της Γαλλίας στο Ruhr θα είχε πλήρη ελευθερία κινήσεων στην Ανατολή. Έτσι καλοδέχτηκε τη γαλλική δράση στο Ruhr και ενδιαφερόταν να εξασφαλίσει ότι οι γάλλοι θα εμπλέκονταν όσο το δυνατόν για περισσότερο χρόνο και βαθύτερα στο Ruhr.⁴⁵⁶ Η λογική συνέχεια, μετά, ήταν να υποστηρίξει όχι μόνο τους γάλλους, αλλά και τους γερμανούς.⁴⁵⁷ Η Γερμανία υποστηρίχτηκε με επιδέξια στήριξη του μάρκου το οποίο τότε στροβιλιζόταν στον πληθωρισμό. Πρώτα απ'τον σφοδρό ανταγωνιστή της Standard Oil, John Pierpont Morgan⁴⁵⁸ και στη συνέχεια απ'την Παμπαρισινή Τράπεζα του Βασίλη Ζαχάρωφ.

Στη συνέχεια ο λόρδος Curzon είχε πάρει τους αμερικανούς με το μέρος του. Επομένως μπόρεσε να σπάσει την γαλλοτουρκική συμμαχία και να απομονώσει τους τούρκους, ενώ παράλληλα κρατούσε τους γάλλους απασχολημένους στο Ruhr.⁴⁵⁹

Έτσι κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών του 1923 η Τουρκία ήταν απομονωμένη και αντιμέτωπη με τις ΗΠΑ και την Μ.Βρετανία τις οποίες στήριζε ο Ζαχάρωφ στη συγκεκριμένη περίπτωση για να εξυπηρετήσει δικούς του σκοπούς. Ότι απέμενε ήταν να την φέρουν στο δρόμο της βρετανικής πολιτικής. Ένα τηλεγράφημα απ'το Λονδίνο στην *Matin* έγραφε:

Ο τουρκικός Τύπος μόλις ανακοίνωσε ότι «ο μυστηριώδης άνθρωπος της Ευρώπης» ετοιμάζεται για έναν νέο πόλεμο. Σύμφωνα με αυτό οι έλληνες προετοιμάζονται να συνεχίσουν τις εχθροπραξίες στην Ανατολική Θράκη.⁴⁶⁰ Η Tewid Efkiar ανακοινώνει ότι ο

⁴⁵⁵ (Neumann, 1938, p. 246)

⁴⁵⁶ Η γαλλική κυβέρνηση του Πουανκαρέ αποφάσισε να λάβει άμεσα μέτρα εναντίον της Γερμανίας για το ζήτημα των επανορθώσεων. Αν η Γερμανία δεν παρέδιδε τον άνθρακα και την ξυλεία που όφειλε στη Γαλλία με βάση τους όρους της συνθήκης, τότε, σύμφωνα με το επιχείρημα του Πουανκαρέ, οι γάλλοι θα πήγαιναν και θα έπαιρναν τα οφειλόμενα μόνοι τους. Στις 11 Ιανουαρίου του 1923 γαλλικά και βελγικά στρατεύματα κατέλαβαν την κοιλάδα του Ρουρ για να προβούν στις λεγόμενες, κατά τον Πουανκαρέ, *gages productifs* (παραγωγικές εγγυήσεις), καταλαμβάνοντας τα ορυχεία με σκοπό να εξασφαλίσουν τη λειτουργία τους προς όφελος της Γαλλίας (Joll, 1990, σσ. 386 - 387)

⁴⁵⁷ Η αντίδραση της Γερμανίας ακολούθησε, με την υποστήριξη όλων σχεδόν των γερμανών, τη στάση της παθητικής αντίστασης προς τη Γαλλία. Ακόμη και το γερμανικό κομμουνιστικό κόμμα, που είχε αρχίσει να είναι εξίσου εχθρικό προς τη γερμανική όσο και προς τη γαλλική κυβέρνηση, αποφάσισε σύντομα να υποστηρίξει την εκστρατεία εναντίον των γάλλων, οι γερμανοί κομμουνιστές υποστήριξαν την παθητική αντίσταση (Joll, 1990, σ. 387)

⁴⁵⁸ (Neumann, 1938, p. 247)

⁴⁵⁹ (Neumann, 1938, p. 249)

⁴⁶⁰ Η Μικρά Ασία είχε οριστικά χαθεί για την Ελλάδα, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι είχαν επιτευχθεί οι τουρκικοί πολεμικοί στόχοι. Μόνο η άμεση παραχώρηση ολόκληρης της ανατολικής Θράκης στην κυβέρνηση της Άγκυρας, διακήρυξε ο Κεμάλ θα μπορούσε να αποτρέψει τη σύγκρουση μεταξύ του

Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ έχει αγοράσει 150.000 τυφέκια, τα οποία έχουν σταλεί ακτοπλοϊκώς στη Θεσσαλονίκη και σύντομα θα σταλούν στο μέτωπο. Η ίδια εφημερίδα μαθαίνει απ' την Αθήνα ότι ο Ζαχάρωφ έχει πάρει χρήματα από μέλη της ελληνικής κοινότητας στο Παρίσι. Ο σπουδαίος τραπεζίτης έχει πει στον κύριο Βενιζέλο ότι είναι έτοιμος να υποστηρίξει οικονομικά μια επαναστατική κυβέρνηση στην Αθήνα.

Όλα αυτά ίσως να εξυπηρετούσαν για τα καλά να φοβήσουν τον Κεμάλ Ατατούρκ και να τον κάνουν πιο πειθήνιο στην βρετανική πολιτική για τη Μοσούλη.⁴⁶¹

Απ' το Βελιγράδι υπήρχε η εξής πληροφόρηση:

*«Το κέντρο του δημοκρατικού κινήματος είναι η Θεσσαλονίκη. Επικεφαλής του κινήματος είναι ο Βενιζέλος και ο πρώην διοικητής της ελληνικής στρατιάς Θράκης, Στρατηγός Πάγκαλος και επίσης ο Ναύαρχος Χατζηκυριάκος. Στη Θεσσαλονίκη και τη Δυτική Θράκη υπάρχει φόβος ότι μπορεί να υπάρξει ένοπλη σύγκρουση ανάμεσα στους βασιλόφρονες και τους δημοκρατικούς. Το δημοκρατικό κίνημα χρηματοδοτείται από τους έλληνες τραπεζίτες Ζαχάρωφ και Μπενάκη».*⁴⁶²

Κατά τη δεύτερη φάση της διάσκεψης της Λωζάνης, που ήταν και η τελευταία, όλα εκτυλίχθηκαν σύμφωνα με τις πολιτικές ιδέες του κυρίου Bonar Law⁴⁶³ και σύμφωνα με την εμπορική στρατηγική του κυρίου Ζαχάρωφ.

Με το ξεκίνημα της δεύτερης φάσης της διάσκεψης της Λωζάνης το γερμανικό μάρκο άρχισε ξανά να πέφτει. Απ' τη στιγμή που οι τούρκοι είχαν απομονωθεί η συγκράτηση του γερμανικού μάρκου είχε εκπληρώσει το σκοπό της. Ήταν πια ώρα η γαλλο – γερμανική περιπέτεια να εκκαθαριστεί και να επιτραπεί στη Γαλλία να σημειώσει κάτι σαν νίκη στο Ruhr. Έτσι η αδιαφορία τύλιξε το μάρκο – ήδη ολίσθαινε αργά, αλλά σίγουρα προς την

συμμαχικού και του τουρκικού στρατού στην ουδέτερη ζώνη των Στενών. Η κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου, που είχε διαδεχθεί εκείνη του Πρωτοπαπαδάκη μετά την κατάρρευση του μετώπου, δέχθηκε στωικά την απόφαση των Δυνάμεων, προσφέροντας, επιπλέον, και την κατανόησή της για τις «σοβαρές συνέπειες που θα είχε για την Αγγλία ένας πόλεμος με την Τουρκία, χωρίς την ενεργό συμμετοχή και των άλλων δύο εταίρων της Entente». Την ίδια στάση όμως, κατόπιν προτροπής του Βενιζέλου, τήρησε τελικά και η Επανάσταση του Στρατού και του Στόλου, του συνταγματάρχη Ν.Πλαστήρα, η οποία ανέτρεψε το κωνσταντινικό καθεστώς στις 15 Σεπτεμβρίου.

Η ανατολική Θράκη, ωστόσο, από στρατιωτική άποψη, κάθε άλλο παρά «χαμένη» θα μπορούσε να θεωρηθεί για την Ελλάδα. Η Ελλάδα, συνεπώς, κατέληξε στην απόφαση να αποχωρήσει από την ανατολική Θράκη – όπως και έγινε σύμφωνα με την ανακωχή των Μουδανιών (11 Οκτωβρίου 1922) – όχι για στρατιωτικούς, αλλά για πολιτικούς λόγους: Για να μην υποχρεωθεί η Αγγλία να συγκρουστεί, ενδεχομένως, με την κεμαλική Τουρκία.

Κατά την επανάληψη των εργασιών της Συνδιάσκεψης της Λωζάνης η τακτική των τριών «συμμάχων» της Entente ήταν, μεταξύ άλλων, να χρησιμοποιούν και την απειλή του ελληνικού στρατού της Θράκης – ο οποίος, σε περίπτωση ρήξης, άφηναν να εννοηθεί ότι θα είχε και τη δική τους ενεργό υποστήριξη ή τουλάχιστον εκείνη της Αγγλίας – προκειμένου να αποσπάσουν από την Άγκυρα τους ευνοϊκότερους δυνατούς συμβιβασμούς στα υπό συζήτηση θέματα (ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, 2003, σσ. 298 - 301, 313 - 314)

⁴⁶¹ (Neumann, 1938, p. 252)

⁴⁶² (Neumann, 1938, pp. 252 - 253)

⁴⁶³ Andrew Bonar Law: Βρετανός πολιτικός με το κόμμα των Συντηρητικών. Διετέλεσε πρωθυπουργός της Μ.Βρετανίας από τις 23/10/1922 έως τις 20/5/1923.

Πηγή: <http://www.britannica.com/biography/Bonar-Law>

άβυσσο – σίγουρα, αλλά αργά, γιατί κατά τη διάρκεια της διάσκεψης οι γάλλοι έπρεπε να κρατιούνται ακόμη υπό έλεγχο. Οι τούρκοι ισχυρίζονταν ότι στη Μοσούλη, εκτός απ' εκείνες τις μειονότητες που παρ' όλες τις εκτοπίσεις και τις σφαγές είχαν με κάποιο μυστηριώδη τρόπο καταφέρει να συνεχίσουν να υπάρχουν, ζούσαν 281.000 κούρδοι, 146.000 τούρκοι και 46.000 άραβες⁴⁶⁴ και καθώς οι κούρδοι ήταν τουρανικό φύλο και γι' αυτό συνυπολογίζονταν με τους τούρκους, το ποσοστό του πληθυσμού από φυλετικής άποψης πήγαινε στο 85 τοις εκατό υπέρ των τούρκων. Αλλά οι βρετανοί ισχυρίζονταν ότι στη Μοσούλη υπήρχαν 454.000 κούρδοι, 185.000 άραβες και μόνο 65.000 τούρκοι. Και σύμφωνα με εγγλέζους μελετητές, οι κούρδοι δεν ήταν τουρανικό αλλά ιρανικό φύλο.⁴⁶⁴

Έτσι που το ποσοστό των τούρκων στην περιοχή της Μοσούλης δεν ήταν 85 αλλά 8 τοις εκατό. Απευθύνθηκε έκκληση στην Βρετανία και την Τουρκία να συνεδριάσουν κατ' ιδίαν και να διευθετήσουν αυτές τις μικρές διαστάσεις απόψεων. Μ' αυτή τη λύση ολοκληρώθηκε η διάσκεψη. Το γερμανικό μάρκο, χωρίς κανένα πολιτικό ενδιαφέρον πλέον, εγκαταλείφθηκε πλήρως και λίγες ημέρες αργότερα βυθίστηκε στην άβυσσο.⁴⁶⁵

Ο Κεμάλ Πασάς τον Μάρτιο του 1924 κατήργησε το χαλιφάτο. Ως εκ τούτου μια διένεξη με την Τουρκία, δεν αποτελούσε κίνδυνο για την Αγγλία με την πανισλαμική έννοια. Ήταν δυνατό πια να διακινδυνευτεί μια αποτυχία στη συνεννόηση για τη Μοσούλη. Και όταν η Αγγλία δεν μπόρεσε να έρθει σε συμφωνία με τους τούρκους, η Κοινωνία των Εθνών (πρόδρομος του ΟΗΕ) στο τέλος του 1924 έστειλε μια τριμελή επιτροπή στη Μοσούλη να ερευνήσει επί τόπου ποια ήταν η πραγματική κατάσταση σε σχέση με το μειονοτικό πρόβλημα και εάν οι κούρδοι θα έπρεπε να θεωρηθούν τουρανικό, ιρανικό ή άλλης προελεύσεως φύλο.

Τέλη Ιανουαρίου η τριμελής επιτροπή που είχε σταλεί απ' την Κοινωνία των Εθνών έφθασε στη Μοσούλη και στο αρχές Φεβρουαρίου ξέσπασε μια εξέγερση των κούρδων ενάντια στους τούρκους. Ένα θρησκευτικό, εθνικιστικό, συντηρητικό κίνημα ενάντια στις προσπάθειες εκδυτικισμού της Άγκυρας.⁴⁶⁶

Στις 11 Μαρτίου εμφανίστηκε σε μια αναφορά απ' την Κωνσταντινούπολη για πρώτη φορά αυτή η πρόταση:

«Υπάρχει μια γενική τάση να αποδίδεται η προέλευση της εξέγερσης σε βρετανική υποκίνηση. Έχουν βρεθεί επιστολές απευθυνόμενες σε ηγέτες της κουρδικής εξέγερσης. Στάλθηκαν από έναν αλλοδαπό κατασκευαστή πολεμοφοδίων».

⁴⁶⁴ (Neumann, 1938, p. 258)

⁴⁶⁵ Αλλά το κόστος της παθητικής αντίστασης ήταν εξαιρετικά βαρύ. Μετά τη διακοπή της παραγωγής στο Ρουρ και την παρατεταμένη και αποτελεσματική απεργία των σιδηροδρομικών, η οικονομική κατάσταση έγινε απελπιστική. Το νόμισμα έχασε την αξία του: τα πιεστήρια μόλις και μετά βίας προλάβαιναν την πτώση της αξίας των χαρτονομισμάτων, ενώ για τη μεταφορά χρημάτων που απαιτούσε η πληρωμή ακόμη και μικρών λογαριασμών χρειάζονταν χειράμαξες (Joll, 1990, σσ. 387 - 388)

⁴⁶⁶ (Neumann, 1938, p. 259)

Το ότι εκείνος ο «αλλοδαπός κατασκευαστής πολεμοφοδίων» δεν ήταν άλλος απ'τον Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ αποτελεί ισχυρισμό ενός τούρκου ειδικού, του καλά πληροφορημένου Otto Lehmann – Russbueldt στο η Αιματηρή Διεθνής Βιομηχανία Εξοπλισμών (1929), του Βιογραφικού Αρχείου του Βερολίνου και μερικών εφημερίδων.⁴⁶⁷

Η πετρελαϊκή – πολιτική σημασία της κουρδικής εξέγερσης αποκαλύφθηκε αργότερα – στις 15 Μαρτίου. Εκείνη την ημέρα το Reuters ανέφερε απ'τη Βαγδάτη:

«Μια σύμβαση που θα παραμείνει σε ισχύ για εβδομήντα πέντε έτη υπογράφηκε εχθές ανάμεσα στην Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία και την κυβέρνηση του Ιράκ. Αφορά το πετρελαϊκό δυναμικό αυτής της χώρας και προνοεί για την κατασκευή ενός αγωγού πετρελαίου προς τη Μεσόγειο. Η συμμετοχή της Τουρκικής Πετρελαϊκής Εταιρείας θα μοιραστεί εξίσου στους τέσσερεις ενδιαφερόμενους ομίλους με ένα συνδυασμένο κεφάλαιο £1.000.000.000 στερλινών, δηλαδή την Αγγλοπερσική Πετρελαϊκή Εταιρεία, την Royal Dutch Shell Corporation, επτά απ'τις σπουδαιότερες αμερικανικές εταιρείες (περιλαμβανομένης της εταιρείας Standard Oil) και εξηναπέντε γαλλικές εταιρείες. Η σύμβαση προβλέπει ότι πάντοτε θα είναι πρόεδρος ένας βρετανός υπήκοος».

Αυτή ήταν η πετρελαϊκή ειρήνη της Μοσούλης.

Ταυτόχρονα με την εξέγερση των κούρδων ενάντια στους τούρκους, είχαν εξεγερθεί οι δρούσοι ενάντια στους γάλλους. Φανήκαν πολύ καλά οπλισμένοι και μάλιστα με προϊόντα της Vickers, αν και δεν κατέστη δυνατό να αποσαφηνισθεί από πού ήρθαν. Αλλά αφού στις 15 Μαρτίου είχε συναφθεί ειρήνη ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις, οι κούρδοι κι οι δρούσοι έπαψαν να έχουν ενδιαφέρον κι οι προσπάθειές τους για ανεξαρτησία, θρησκευτικές και εθνικές, αποτελούσαν μονάχα μια ενόχληση. Κι οι δύο συνετρίβησαν αιματηρά. Οι κούρδοι απ'τους τούρκους, οι δρούσοι απ'τους γάλλους με την αρωγή των βρετανών.⁴⁶⁸

Τα Χριστούγεννα του 1925 με βάση τα πορίσματα της επιτροπής που είχε μελετήσει επί τόπου τα ζητήματα, η ΚτΕ αποφάσισε να απογοητεύσει τους τούρκους και εκχώρησε τη Μοσούλη στο Ιράκ.

Ο ισχυρισμός που ακολουθεί διατυπώθηκε στη Γαλλία απ'τον Henry de Jouvenel, ο οποίος δεν ήταν αγγλόφιλος:

«Στις αρχές του 1916, όταν η απόφαση της Κοινωνίας των Εθνών για τη Μοσούλη σχεδόν προκάλεσε έναν αγγλοτουρκικό πόλεμο, η Βρετανία πρόσφερε την Κιλικία στην Ιταλία ως δόλωμα. Ήταν η εποχή που ήμουν Υπατος Αρμοστής για τη Συρία σε μια επίσκεψη στην Άγκυρα. Προσωπικά δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι η συνεννόηση που είχε τότε επιτευχθεί ανάμεσα στη Βρετανία και την τουρκική κυβέρνηση οφειλόταν στον φόβο των

⁴⁶⁷ (Neumann, 1938, p. 260)

⁴⁶⁸ (Neumann, 1938, p. 261)

τούρκων ότι οι ιταλοί θα αποβιβάζονταν στην Κιλικία. Οι τούρκοι ενέδωσαν στους βρετανούς κι οι ιταλοί είδαν τις ελπίδες τους για περιπέτεια διαψευσμένες». ⁴⁶⁹

Σε ό,τι αφορούσε την πετρελαϊκή λεία, μετά από μια αρχική επιτυχία και μετά από βαρύγδουπες δηλώσεις, σιγανά και αργά το ζήτημα κατέπεσε. Μερικοί ισχυρίστηκαν ότι υπήρχε μια πετρελαϊκή θάλασσα που αναμένει εκμετάλλευση και ότι η εκμετάλλευσή της καθυστερείται μόνο για λόγους ελέγχου της αγοράς και των τιμών· άλλοι υποστήριξαν ότι η παραγωγική αξία των κοιτασμάτων της Μεσοποταμίας είχε πέσει μακράν έξω (προς τα κάτω) απ'τους αρχικούς υπολογισμούς (1938).

Τέλος παρατίθεται η επιστολή του Vahan Cardashian, πληρεξουσίου της αντιπροσωπείας της Δημοκρατίας της Αρμενίας, προς τον Γερουσιαστή των ΗΠΑ Borah:

«Απευθύνω την κατηγορία ότι δύο μέλη του υπουργικού συμβουλίου χρησιμοποίησαν την υπόθεση των αρμενίων στη διάσκεψη της Λωζάνης ως αντικείμενο αντιπραγματισμού και εισήλθαν σε μια συνωμοσία το αποτέλεσμα της οποίας ήταν ότι για ένα μερίδιο στα πετρέλαια της Μοσούλης σχεδόν ένα εκατομμύριο αρμένιοι εκδιώχτηκαν απ'τα σπίτια τους και ότι τώρα δολοπλοκίες είναι επί ποδός για να αποκτηθούν τα πετρελαϊκά κοιτάσματα στην περιοχή απ'όπου έφυγαν αυτά τα θύματα. Απευθύνω την κατηγορία ότι αυτοί οι άνθρωποι κι οι συνεργοί τους έχουν χρησιμοποιήσει το βρετανικό υπουργείο εξωτερικών ως πρόθυμο εργαλείο τους σ'αυτή την αδικία και το χρησιμοποιούν ακόμη για να πραγματοποιήσουν τα φαύλα σχέδιά τους. Μια κυβέρνηση που έχει παραδώσει τα νόμιμα δικαιώματα της Αμερικής και από τότε έχει υπάρξει τόσο αδιάντροπη που γέμισε τον αέρα με λανθασμένα στοιχεία, φήμες και ψέματα προκειμένου να εκτρέψει την προσοχή του κοινού απ'τις σκανδαλώδεις μηχανορραφίες της – μια τέτοια κυβέρνηση, λέω, ότι δεν θα διστάσει και δεν έχει διστάσει, για χάρη μερικών προστατευόμενων της και για το πετρέλαιο, να θυσιάσει το αρμενικό έθνος και την πατρίδα μας». ⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ (Neumann, 1938, p. 262)

⁴⁷⁰ (Neumann, 1938, pp. 263 - 264)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΠΩΛΕΙΕΣ

«Εγώ έχω μια ερώτηση σχετικά με τον Ζαχάρωφ. Πώς εξηγείται αυτό το κράμα κυνισμού και διαστροφής με τον ρομαντισμό στην προσωπική του ζωή. Για μένα, αυτό παραμένει ένα μυστήριο. Αυτό το κράμα κυνισμού και παιδικού ονείρου και τρελού έρωτα, στον οποίο έμεινε πιστός για πολύ καιρό. Αυτή η αντίθεση είναι το ενδιαφέρον στην προσωπικότητά του. Κι αυτό είναι που τον σώζει, τελικά και όχι ότι ήταν ο ιππότης της καπιταλιστικής βιομηχανίας».

Catherine Durandin^{471 472}

Ο Ζαχάρωφ, μετά από τριάντα τέσσερα χρόνια αναμονής – κατά τη διάρκεια των οποίων σχετιζόταν συναισθηματικά μαζί της – προκειμένου αυτή να καταστεί χήρα, νυμφεύτηκε μια ισπανίδα αριστοκράτις, τη δούκισσα της Villafranca η οποία απεβίωσε ύστερα από δεκαοκτώ μήνες έγγαμου βίου, στις πρώτες ημέρες της άνοιξης του 1926 προκαλώντας ένα σοβαρότατο πλήγμα στον Ζαχάρωφ.^{473 474 475 476 477}

~ ~ ~

Ελέγετο ότι το ανεπιτυχές ζήτημα της μικρασιατικής εκστρατείας κόστισε στον Ζαχάρωφ τη μισή του περιουσία. Αν και αυτό είναι σίγουρα υπερβολή, οι απώλειές του, ακόμη και σε σύγκριση με τα πλούτη του, ήταν τεράστιες. Παραδόσεις όπλων επί πιστώσει και χρηματικά δάνεια δεν ήταν πλέον δυνατά και, ίσως ακόμη πιο σημαντικό, ο σπουδαίος οργανισμός που είχε χτίσει κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Ανατολή είχε τώρα γίνει άχρηστος και ανούσιος, αν και συνέχιζε να είναι μια τρύπα στην τσέπη του.⁴⁷⁸

Η βάση απ'όπου επιχειρούσε ο Ζαχάρωφ μετά τον πόλεμο ήταν ακόμη η Vickers' αλλά μετέφερε εκτός ένα ακόμη μεγαλύτερο μέρος της δύναμης και της περιουσίας του, όπως είχαν κάνει πολλοί διευθυντές τραπεζών σε άλλες χώρες. Παράλληλα με τη Vickers έχτισε ένα είδος ιδιωτικής επιχείρησης το οποίο ήταν λιγότερο σταθερό και περισσότερο ικανό για ελιγμούς και το οποίο γι'αυτό τον λόγο μπορούσε να χρησιμοποιεί για τους σκοπούς του πιο βολικά από την δυσκίνητη παλαιά βρετανική εταιρεία στρατιωτικών εξοπλισμών.

⁴⁷¹ Δρ Ιστορίας – INALCO (Εθνικό Ινστιτούτο της Γαλλίας για τις Γλώσσες και τους Πολιτισμούς της Ανατολής – Institut national des langues et civilisations orientales)

⁴⁷² (Αμπαζόγλου, 2005)

⁴⁷³ (Lewinsohn, 1929, pp. 205 - 207)

⁴⁷⁴ (Neumann, 1938, pp. 276, 280)

⁴⁷⁵ (Allfrey, 1989, pp. 227 - 228)

⁴⁷⁶ Τρεις μήνες μετά την απώλεια της συζύγου του υιοθέτησε επίσημα τις προγονές του (Allfrey, 1989, p. 245)

⁴⁷⁷ (McCormick, 1965, pp. 202 - 205)

⁴⁷⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 167)

Το κεντρικό σημείο του ιδιωτικού οργανισμού του Ζαχάρωφ ήταν ένα τραπεζικό ίδρυμα, το οποίο χρησιμοποιούσε ως τραπεζική του έδρα και με τη βοήθεια του οποίου χρηματοδότησε την εκστρατεία στην Ανατολία. Το όνομά του ήταν Τράπεζα του Σηκουάνα.⁴⁷⁹

Οι άλλες εταιρείες του Ζαχάρωφ στην Ανατολή πέρασαν σοβαρή κρίση μετά την ελληνική καταστροφή, και⁴⁸⁰ τελικά η Τράπεζα του Σηκουάνα, η μητρική εταιρεία του ιδιωτικού οργανισμού, έπρεπε να συνειδητοποιήσει ότι το παιχνίδι είχε τελειώσει. Όταν οι ζημιές από τις αποτυχημένες επενδύσεις του Ζαχάρωφ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισαν να συσσωρεύονται, η τράπεζα χρειάστηκε κεφάλαιο. Ο Ζαχάρωφ πρώτα απ' όλα προσπάθησε να φέρει νέο αίμα στην τράπεζα. Το διοικητικό συμβούλιο κοσμήθηκε με νέα και και λαμπρά ονόματα όπως ενός πρώην νομάρχη του Σηκουάνα και ενός υποκόμη. Αυτά τα τεχνάσματα αποδείχτηκαν ανεπαρκή. Στις αρχές του 1925 η Τράπεζα του Σηκουάνα πέρασε ξανά δριμεία κρίση και τίποτα άλλο παρά μια ριζοσπαστική ανακατασκευή δεν θα ήταν χρήσιμο. Τα εναπομείναντα περιουσιακά στοιχεία της τράπεζας τοποθετήθηκαν σε ένα νέο ίδρυμα, την Παριζιάνικη Εταιρεία Τραπεζικών Λειτουργιών, η οποία ξεκίνησε πολλά υποσχόμενη με ένα κεφάλαιο 60.000.000 φράγκων. Μερικοί απ' τους έμπιστους συνεργάτες του Ζαχάρωφ μεταπήδησαν επίσης στον νέο οργανισμό, αλλά άλλοι οικονομικοί όμιλοι φάνηκε να δεσπόζουν.

Τα οικονομικά αποτελέσματα της αποτυχίας της εκστρατείας του Ζαχάρωφ στην Ανατολή θα ήταν πιθανότατα πολύ χειρότερα γι' αυτόν εάν δεν κατείχε ισχυρές εφεδρείες αλλού.⁴⁸¹

~ ~ ~ ~ ~

Όπως σε όλες τις άλλες χώρες, η πολεμική βιομηχανία στην Αγγλία έκανε τεράστια κέρδη κατά τη διάρκεια του πολέμου και δεν ήταν εύκολο να μπει ξαφνικά φρένο στο νικητήριο όχημα με το οποίο προχωρούσε για τέσσερα χρόνια. Ήταν προφανές ότι τα εργοστάσια της πολεμικής περιόδου, τα οποία είχαν μεγαλώσει σε τεράστιες αναλογίες, έπρεπε να προσαρμοστούν σε άλλους σκοπούς και να στραφούν σε υπολογισμούς άλλων πεδίων, αλλά δεν υπήρχε ακόμη σκέψη μιας ριζοσπαστικής και συστηματικής μείωσης.⁴⁸²

Η Διάσκεψη για τον Ναυτικό Αφοπλισμό στην Ουάσιγκτον, η οποία συγκλήθηκε απ' τις ΗΠΑ, αναστάτωσε τους υπολογισμούς της πολεμικής βιομηχανίας.⁴⁸³ Το χρηματιστήριο, το οποίο ενδιαφερόταν για τις σημαντικές ασφάλειες στρατιωτικών εξοπλισμών, βρισκόταν σε πυρετό. Οι τρέχουσες τιμές των εταιρειών στρατιωτικών εξοπλισμών κατέρρευσαν απ' την προηγούμενη της Διάσκεψης και υπήρξε ακραία νευρικήτητα στα διοικητικά συμβούλια. Η Vickers, για την οποία ο κίνδυνος ήταν ο μεγαλύτερος, αποφάσισε να μην διανείμει μέρος στους κατόχους κοινών μετοχών, αν και τα καθαρά κέρδη την προηγούμενη χρονιά ήταν

⁴⁷⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 169)

⁴⁸⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 171)

⁴⁸¹ (Lewinsohn, 1929, p. 172)

⁴⁸² (Lewinsohn, 1929, p. 177)

⁴⁸³ (Lewinsohn, 1929, p. 178)

πάνω από μισό εκατομμύριο λίρες και ένα άλλο μισό εκατομμύριο είχε μεταφερθεί απ' το 1919.

Υπό αυτές τις συνθήκες η Vickers σκέφτηκε σοβαρά εάν συνέχιζε να είναι συνετή η διατήρηση ολόκληρου του οργανισμού της. Για να είναι ασφαλής, ήθελε να είναι σίγουρη για μια αγορά σε άλλα πεδία. Ενώ η μείωση προχωρούσε πολύ προσεκτικά και αργά, άρχισε να αναπτύσσει νέες γραμμές παραγωγής τόσο ενθουσιωδώς ωσάν ο πόλεμος⁴⁸⁴ να συνεχιζόταν και δεν υπήρχε ανάγκη ανησυχίας για την αγορά. Η επέκταση στην Αγγλία συνοδεύτηκε από μια ακόμη πιο ραγδαία μεγέθυνση της Vickers στο εξωτερικό.⁴⁸⁵

Ύστερα από ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ήταν εμφανές ότι η Vickers είχε υπερβεί τα εσκαμμένα. Οι νέες δραστηριότητες έφεραν μαζί τους νέα προβλήματα για το διοικητικό συμβούλιο. Δεν μπορούσαν να επιβλέπονται πλέον και να ελέγχονται με ομοιόμορφο τρόπο απ' τα κεντρικά γραφεία και η οικονομική της θέση γινόταν όλο και πιο πολύ επισφαλής. Η εταιρεία κατείχε επαρκή μέσα για να καλύπτει τις υποχρεώσεις της και μπόρεσε να διανείμει κι ένα μικρό μέρισμα στους μετόχους της· αλλά το φορτίο που είχε αναλάβει χωρίς επιβεβλημένο λόγο, μετά τον πόλεμο, απείλησε σταδιακά να την βυθίσει.⁴⁸⁶ Οι μεγάλες πιστώσεις που είχε παράσχει στα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης είχαν, στο μεγαλύτερο μέρος, χαθεί λόγω του πληθωρισμού και τα έσοδά της δεν ανταποκρίνονταν επαρκώς στο επενδεδυμένο κεφάλαιο.

Η Vickers αναγνώρισε, νωρίτερα από πολλές άλλες εγγλέζικες βιομηχανικές επιχειρήσεις, ότι αυτή η κατάσταση δεν μπορούσε να συνεχιστεί. Το διοικητικό συμβούλιο ήταν έτοιμο να αναλάβει αποφασιστικά μέτρα αναδιοργάνωσης, για να καταστήσει την εταιρεία υγιή και δυναμική ξανά. Μια επιτροπή των πιο σημαντικών άγγλων κεφαλαιούχων και οργανωτών συγκροτήθηκε για να ερευνήσει την κατάσταση και να κάνει διορθωτικές προτάσεις. Η αναφορά αυτών των επιτρόπων, η οποία εκδόθηκε τον Δεκέμβριο του 1925, δεν ήταν ούτε κολακευτική για το διοικητικό συμβούλιο ούτε ευχάριστη για τους μετόχους. Ορισμένα από τα διαθέσιμα περιουσιακά στοιχεία αξίζαν πολύ λιγότερα απ' όσα είχαν δηλωθεί στον ισολογισμό. Το ποσό των £12.500.000 θα θεωρούνταν ως χαμένο και ήταν αδύνατο να διατηρηθεί η επιχείρηση στην κλίμακα που βρισκόταν. Μόνο μια αυστηρή συγκέντρωση μπορούσε να βοηθήσει και εκείνες οι επιχειρήσεις τα συμφέροντα των οποίων δεν είχαν οργανική σύνδεση με την μητρική εταιρεία θα έπρεπε να απορριφθούν. Ήταν απαραίτητο να μειωθεί το μετοχικό κεφάλαιο στο ένα τρίτο για να αποκατασταθεί η επιχειρηματική λειτουργία σε κερδοφόρα βάση.

Μεταφρασμένο σε καθημερινή γλώσσα, αυτό σήμαινε ότι η Vickers αντιμετώπιζε κίνδυνο χρεωκοπίας. Οι μέτοχοι έπρεπε να παραιτηθούν από τα δύο τρίτα για να μην τα χάσουν όλα.

⁴⁸⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 179)

⁴⁸⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 180)

⁴⁸⁶ (Lewinsohn, 1929, p. 182)

Η Vickers εξαφανίστηκε απότομα⁴⁸⁷ απ' τις τάξεις των παγκοσμίων τραστ, αν και ακόμη λογαριαζόταν ανάμεσα στις σημαντικές επιχειρήσεις της αγγλέζικης βαριάς βιομηχανίας.

Η κατάρρευση της Vickers προκάλεσε ενδιαφέρον σε όλο τον κόσμο. Είχαν γίνει τόσο ειρηνικοί οι καιροί που δεν υπήρχε χώρος πλέον για μια μεγάλη επιχείρηση πολεμοφοδίων ή επρόκειτο απλά για ένα υπεραισιόδοξο διοικητικό συμβούλιο το οποίο προκάλεσε την ίδια του την τιμωρία. Λίγους μήνες αργότερα δυσχέρειες στην εταιρεία Armstrong έδειξαν ότι η μοίρα της Vickers δεν ήταν, σε κάθε περίπτωση, μοναδική. Η άλλη σημαντική αγγλέζικη επιχείρηση πολεμοφοδίων είχε επίσης βρεθεί σε δύσκολη θέση με το να δραστηριοποιηθεί σε κάθε δυνατό είδος βιομηχανίας. Είχε χάσει πάνω από £10.000.000 αφού είχε πραγματοποιήσει τεράστια πολεμικά κέρδη και η καταστροφή εμφανιζόταν να είναι ακόμη πιο σοβαρή απ' ό,τι αυτή της Vickers. Το διοικητικό συμβούλιο ζήτησε απ' τους πιστωτές της εταιρείας πενταετές χρεωστάσιο.

Ωστόσο, το αγγλικό κοινό δεν είχε διάθεση να ανεχθεί ήσυχα μια δεύτερη καταστροφή στη βιομηχανία πολεμοφοδίων. Η Armstrong δεν συγχωρέθηκε τόσο εύκολα όσο η Vickers, αλλά έπρεπε να πληρώσει για την οικονομική της κατάρρευση με την απώλεια της ανεξαρτησίας της. Ύστερα από χρονοβόρες διαπραγματεύσεις, η Armstrong και η Vickers συγχωνεύτηκαν σε μία εταιρεία και η Vickers, που ήταν αυτή που εξυγίανε τον εαυτό της πρώτη, είχε το αποφασιστικό πλεονέκτημα. Όχι μόνο εμφανιζόταν πρώτο το όνομα της Vickers στην νέα εταιρεία Vickers Armstrong AE,⁴⁸⁸ αλλά η εταιρεία Vickers παρείχε επίσης τη βάση για τον νέο οργανισμό και, ενώ οι μέτοχοι της Vickers έλαβαν £8.500.000 του μετοχικού κεφαλαίου της νέας εταιρείας, εκείνοι της Armstrong έλαβαν μόνο £4.500.000. Δυσάρεστο καθώς ήταν το αποτέλεσμα και για τις δύο, η Vickers ήταν ο αληθινός νικητής στον ανταγωνισμό που είχε κρατήσει για δεκαετίες ανάμεσα στις δύο σπουδαιότερες αγγλέζικες εταιρείες πολεμοφοδίων.

Οι ζημιές της Vickers κόστισαν επίσης στον Ζαχάρωφ μια τεράστια περιουσία, αν και είχε αποσυρθεί και επενδύσει το μεγαλύτερο μέρος του ιδιωτικού του κεφαλαίου σε άλλες, πιο προσοδοφόρες επιχειρήσεις. Το όνομά του σχεδόν δεν αναφέρθηκε κατά τη διάρκεια της όλης διαδικασίας αναδιοργάνωσης. Ο άνθρωπος που είχε υπάρξει η κινητήρια δύναμη της Vickers κατά τη διάρκεια των είκοσι ετών που είχε γνωρίσει την ταχύτερη πρόοδό της, συνέχισε να βρίσκεται στο παρασκήνιο την εποχή της παρακμής της εταιρείας. Μόνο εκείνοι που βρίσκονταν στον στενό εσωτερικό κύκλο της Vickers ήξεραν ότι ακόμη συμμετείχε πολύ σοβαρά στη λήψη των αποφάσεων και ότι τα πράγματα ήταν πιο ζωντανά τους ένα δυο μήνες του χρόνου που ο γηραιός άνδρας ήταν στα γραφεία.

⁴⁸⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 183)

⁴⁸⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 184)

Μόνο μια φορά ολόκληρο το διοικητικό συμβούλιο της Vickers συγκεντρώθηκε για έναν μικρό εορτασμό προς τιμήν του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ. Στις 14 Οκτωβρίου 1927, ακριβώς την εποχή της τελικής μάχης για την ίδρυση της Εταιρείας Vickers Armstrong, ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της Vickers παρέδωσε στον Σερ Βασίλη μια κούπα προς τιμήν της πεντηκοστής επετείου της σύνδεσής του με την εταιρεία.⁴⁸⁹

Η κούπα έφερε την επιγραφή:

*«Απευθυνόμενο στον Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ, από τον πρόεδρο και τους διευθυντές της Vickers ΑΕ για την συμπλήρωση πενήντα ετών σύνδεσης με την εταιρεία και ως σημάδι της μεγάλης τους αναγνώρισης για την πολύτιμη εργασία που έχει κάνει γι' αυτούς, της ειλικρινούς τους ευγνωμοσύνης και της υψηλής τους εκτίμησης».*⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 185)

⁴⁹⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 186)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ίδια του η οικογένεια μίκραινε. Η αδελφή του η Χαρίκλεια είχε πεθάνει το 1928, ακολουθούμενη απ' τη Ζωή η Σεβαστή, που είχε υπηρετήσει ως νοσοκόμα κατά τη διάρκεια του πολέμου, *«η τρίτη μου και τελευταία, και σύντροφος της ζωής μου εδώ»*, πέθανε στα τέλη του 1932. Καμία δεν είχε παντρευτεί.

Ο Τύπος είχε αρχίσει να πεθαίνει τον αδελφό τους. Ο Σερ Mark Jenkinson θα του έστελνε ευγενικά, αποκόμματα εφημερίδων που είκαζαν την αβέβαιη υγεία του. *«Είναι εμφανές ότι έχω διασκεδάσει το κοινό»*, απάντησε ο Σερ Βασίλης. *«Τώρα που οι εφημερίδες θεωρούν ότι δεν ενδιαφέρω πια τους αναγνώστες, είτε επινοούν ότι αποσύρομαι ή ότι πεθαίνω και οφείλω να σου πω σε ό,τι αφορά τη Vickers – το σχολείο μου – ελπίζω να πεθάνω εργαζόμενος»*.

Ο ευρωπαϊκός Τύπος *«συνέχισε αυτό το βιολί»* για δέκα πλήρη έτη. Σε κάθε πρόβλεψη του θανάτου του από διαφορετικές πρωτεύουσες, ο Σερ Mark του έστελνε ένα τηλεγράφημα με το οποίο εξέφραζε τη συμπάθειά του, ενώ κάθε φορά λάμβανε μια εύθυμη απάντηση. Τον Ιανουάριο του 1932 είχε φημολογηθεί ότι ήταν σοβαρά άρρωστος με γρίπη. *«Μόλις έλαβα το τηλεγράφημά σου»*, έγραψε ο Σερ Βασίλης. *«Ο Τύπος προσπαθεί να με σκοτώσει έξι φορές το χρόνο. Νομίζω ότι σου είπα κάποτε να μην πιστεύεις αυτές τις αναφορές έως ότου σε πληροφορήσω ο ίδιος για τον θάνατό μου, για τον οποίο δεν βιάζομαι»*. Τον επόμενο Μάρτιο αναφέρθηκε ξανά ότι ήταν σοβαρά άρρωστος στο Μόντε Κάρλο· εκείνο το καλοκαίρι μια εφημερίδα στο Βουκουρέστι ανακοίνωσε ότι ήταν *«επικίνδυνα άρρωστος και ότι βρισκόταν στο κρεβάτι του θανάτου»*, ακολουθούμενη από μια αναφορά από Λονδίνο ότι είχε πεθάνει. Το επόμενο πρωινό αυτό διαψεύστηκε απ' το Παρίσι: *«Σήμερα ο Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ ένιωθε καλά όπως πάντα και πήγε μια βόλτα με την ηλεκτροκίνητη πολυθρόνα του στο πάρκο της πανέμορφης εξοχικής του κατοικίας, Château Balincourt»*.

Η ζωή στην πανέμορφη εξοχική του κατοικία, περιβαλλόμενος από τις υιοθετημένες κόρες του και τις οικογένειές τους, ήταν καλά τακτοποιημένη και ακριβής και το ημερήσιο πρόγραμμα αμετάβλητο.

Τον Οκτώβριο, με *«εξαιρετη υγεία για την ηλικία του και αξιοσημείωτα ζωντάνια»*, γιόρτασε τα ογδοηκοστά έβδομα γενέθλιά του ήσυχα στο Παρίσι.⁴⁹¹ Έφυγε σχεδόν αμέσως για τον καλοκαιρινό ήλιο. Εντοπίστηκε κουκουλωμένος με την κουβέρτα του στην αναπηρική του πολυθρόνα να τον σπρώχνουν κατά μήκος μιας κλασσικής διαδρομής πεζοπορίας, του Περιπάτου των Εγγλέζων (Θα είχε εξασφαλιστεί ότι η καρέκλα χωρούσε στο αυτοκίνητο για το ταξίδι των δέκα μιλίων για Νίκαια).

Στις 26 Νοεμβρίου 1936, πήγε για τη συνηθισμένη βόλτα του και δείπνησε με την κόρη του την Angèle στα διαμερίσματά του στο Hôtel de Paris. Ήταν συνήθειά του να του ετοιμάζουν

⁴⁹¹ (Allfrey, 1989, pp. 254 - 255)

ένα καυτό μπάνιο κάθε βράδυ και να το αφήνουν κατά τη διάρκεια της νύχτας έτσι ώστε μέχρι το πρωί να έφθανε σε θερμοκρασία δωματίου. Το επόμενο πρωινό, την Παρασκευή, τον βρήκαν νεκρό στο μπάνιο.

Η απόλυτη ειρωνεία της ζωής του ήταν ότι ύστερα από τόσα πολλά χρόνια εικασιών για την καταγωγή του, η ημερομηνία και ο τόπος γέννησής του δόθηκαν εμπιστευτικά ως 20 Οκτωβρίου 1850 στο Φανάρι, εκείνη τη συνοικία της Κωνσταντινούπολης όπου οι πλούσιοι έλληνες έμποροι και τραπεζίτες στέγαζαν τις ζωές τους.

Στις τρεις η ώρα τα ξημερώματα της επόμενης ημέρας μια νεκροφόρα έφυγε απ'το Μονακό. Το τελευταίο του ταξίδι τερματίστηκε στο Balincourt τα μεσάνυχτα. Σε μια μικρή οικογενειακή τελετή – με την οικογένεια να περιλαμβάνει το εσωτερικό και εξωτερικό προσωπικό και τους εργάτες της έπαυλης – που την πραγματοποίησε ένας ελληνορθόδοξος ιερέας που ήρθε απ'το Παρίσι, ο Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ τοποθετήθηκε για να ησυχάσει πλάι στη δούκισσα στο ιδιωτικό παρεκκλήσι που βρισκόταν στην περιοχή.

Ο δήμαρχος της Aptonville παρείχε τον μόνο καταγεγραμμένο επικήδειο φόρο τιμής. *«Ήταν γενναιόδωρος και αδιάλειπτα ευγενικός...όταν πρωτοήρθε εδώ ο προκάτοχός μου του είπε ότι δεν υπήρχαν φτωχοί στην περιοχή. Όταν ο Σερ Βασίλης ανακάλυψε ότι ο δήμαρχος έσφαλλε ήταν πάντοτε έτοιμος να βάλει το χέρι στην τσέπη».*

Αυτό δεν ήταν απλά μια επιτύμβια υποκρισία. Ένα επακόλουθο της νεκρολογίας της εφημερίδας The Times απ'τον «J.G.K.» έδωσε έμφαση στην ίδια συμπόνια. *«Η πλευρά του χαρακτήρα του Σερ Βασίλη η οποία με συγκίνησε περισσότερο και στους λιγοστούς που τίμησε με τον τίτλο του 'Φίλου' ήταν η σφοδρή του συμπάθεια για τους φτωχούς, τους ασθενείς και τους δυστυχείς...».* Περιγράφοντας τον εαυτό του ως τον «ζήτουλα» για το μέγα νοσοκομείο της λεωφόρου Ormond για πολλά χρόνια, σε πέντε περιπτώσεις ο Σερ Βασίλης του είχε στείλει επιταγές των £1.000 η κάθεμία για να δωρίσει παιδικά κρεβάτια, μια ευεργεσία που διέφυγε απ'όλη τη συνηθισμένη δημοσιότητα.⁴⁹²

Ο πιο συντηρητικός υπολογισμός για τα πλούτη του ανέρχεται σε όχι λιγότερα από £30.000.000. Δίχως ο ίδιος να είναι τόσο ακριβής, ο Σερ Βασίλης παρόλα αυτά αναφέρθηκε ότι είχε πει σε έναν φίλο στο Balincourt: *«Είμαι ο έβδομος πλουσιότερος άνθρωπος στον κόσμο».*

Το νούμερο φαίνεται ότι εξήχθη από μια δήλωση που αποδόθηκε στον J.Ridgely Carter της Morgan Harjes & Σία το 1931. *«Ο Ζαχάρωφ είναι πελάτης μας και αξίζει ίσως £30 εκατομμύρια».*

Πρέπει να επισημανθεί ότι είχε φορτωθεί από φήμες για απώλειες μεταξύ £3.000.000 και £4.000.000 στα χρόνια της παρακμής· αυτό ίσως να περιλάμβανε οικονομικές απώλειες σχετιζόμενες με την ελληνική περιπέτεια στη Μ.Ασία.

⁴⁹² (Allfrey, 1989, p. 256)

Τελικά, κληροδότησε όλα του τα υπάρχοντα στις νόμιμα υιοθετημένες θυγατέρες του, τρία πέμπτα στην Cristina Walford και δύο πέμπτα στην Angèle de Bourbon. Ολόκληρο το προσωπικό του κληρονόμησε το ισόποσο των μισών απ'όσα είχαν κερδίσει κατά τη διάρκεια της παροχής των υπηρεσιών τους σ'αυτόν.⁴⁹³

~ ~ ~

Ο Peter Martland⁴⁹⁴ επισημαίνει:

*«Έχω την άποψη ότι ο Ζαχάρωφ έβγαλε πολλά χρήματα κάνοντας πράγματα που σήμερα θα τα θεωρούσαμε ανήθικα. Για την εποχή του όμως, δεν ήταν εγκληματίας πολέμου. Δεν έστειλε ανθρώπους σε θαλάμους αερίων. Ήταν ο μεσάζοντας που χρειάζονταν οι κυβερνήσεις για να αγοράσουν όπλα. Όπως έκαναν πάντα και κάνουν ακόμη και σήμερα. Η εξυπνάδα του έγκειται στο γεγονός ότι ήταν ο σωστός άνθρωπος, με τα σωστά προϊόντα, τη σωστή στιγμή».*⁴⁹⁵

Ο Σερ Βασίλης δεν ξεχωρίζει ιδιαίτερα στις τάξεις των πλουτοκρατών της ύστερης βικτωριανής και εδουαρδιανής εποχής, αυτοδημιούργητων και συχνά ξένων σωμάτων, στο μεγαλύτερο τους μέρος μια αρπακτική και άσπλαχνη γενιά καινούργιων ανθρώπων με νέα ήθη, στην περίπτωση του ένα παρακλάδι με περισσότερο αξιαγάπητα χαρακτηριστικά. Υπήρξαν δύο ανθεκτικά νήματα στη ζωή του: η Vickers, «το σχολείο» του και μια ισχυρότερη Ελλάδα. Είχε ροπή προς το άλλο φύλο και παρόλα αυτά παρέμεινε πιστός στη δούκισσά του για σαράντα χρόνια. Ήταν ένας άνθρωπος που επιβίωσε από έναν παλαιότερο εξαφανισμένο κόσμο, καθ'οδόν προς τη δημιουργία του θρύλου του.⁴⁹⁶

Μια σοβαρότερη αιτιολογία για τη φήμη του αναπτύχθηκε από την εφημερίδα Manchester Guardian στη νεκρολογία του. «Αν και υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποτεθεί ότι οι επιχειρηματικές του μέθοδοι ήταν είτε περισσότερο είτε λιγότερο ηθικές απ'εκείνες άλλων ανθρώπων, ήταν ευρέως θεωρούμενο ότι επειδή ήταν η πρωσοποποίηση ενός κακού συστήματος, πρέπει επίσης να είχε υπάρξει κακός άνθρωπος». Οποιαδήποτε ηθική κρίση είναι περιττή. Είναι αδιαφιλονίκητο ότι, με βάση τα λόγια ενός φίλου και συναδέλφου διάρκειας τριάντα χρόνων, ήταν «πραγματικά ένας εξαιρετος άνθρωπος».⁴⁹⁷

Ο H.G.Wells γράφει στο βιβλίο του «Η Εργασία, ο Πλούτος και η Ευτυχία της Ανθρωπότητας», σχετικά με τον Βασίλη Ζαχάρωφ:

«Αναμφισβήτητα αυτός ο άνθρωπος έχει αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στον εξοπλισμό και την προώθηση της ανθρώπινης σφαγής. Και είναι άδικο και παράλογο να κατηγορηθεί που το έκανε. Είναι τόσο φθηνό και εύκολο για τους συναισθηματικούς ειρηνιστές να είναι αγανακτισμένοι μαζί του, αλλά όλοι μας είμαστε μπλεγμένοι στην πολυπλοκότητα των διαδικασιών που τον έκαναν πλούσιο και όλοι μας έχουμε συμμετάχει στις ευθύνες του.

⁴⁹³ (Allfrey, 1989, pp. 258 - 259)

⁴⁹⁴ Διδάκτωρ Ιστορίας Cambridge University

⁴⁹⁵ (Αμπαζόγλου, 2005)

⁴⁹⁶ (Allfrey, 1989, pp. 261 - 262, 265)

⁴⁹⁷ (Allfrey, 1989, p. 266)

Περιστάσεις πέρα απ'τον έλεγχό του οικοδόμησαν την ιδεολογία του. Άπλα έχει υπάρξει αρκετά σεμνός για να μην αμφισβητεί τα πρότυπα του κόσμου γι'αυτόν, αλλά να τον παρατηρεί πιστά και έξυπνα. Είναι σαφές ότι πάντοτε αποδεχόταν ως δικαιολογία για τα εγχειρήματά του την επιδίωξη να 'κάνει λεφτά'. Η χρηματική επιτυχία όφειλε να είναι ένδειξη κοινωνικής υπηρεσίας. Εάν δεν είναι, το σφάλμα πρωταρχικά αφορά το πολιτικό και επιχειρηματικό σύστημα και μόνο δευτερευόντως τα άτομα που 'κάνουν λεφτά'. Η οργάνωση των σκοτωμών είναι συμφυής με την αποδεκτή από εμάς ιδεολογία. Η εικόνα ενός ανατολίτη έλληνα, κατακλυσμένου από τα πλούτη του, κοσμημένου με τις υψηλότερες τιμές που η Γαλλία, η Βρετανία και η Οξφόρδη μπορούν να απονείμουν, ο οποίος ψυχαγώγησε τον εαυτό του διευθύνοντας ένα ανάκτορο τυχερών παιχνιδιών στα στερνά του χρόνια, παρουσίασε έναντι ενός υποβάθρου αναρίθμητων εκατομμυρίων ανδρών ακρωτηριασμένων, βασανισμένων, με εγκαύματα και νεκρών ίσως μια αποτελεσματική καταγγελία των πολιτικών μας παραδόσεων, η οποία όμως σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί προσωπική καταδίκη. Εκατομμύρια απ'τους σύγχρονούς του θα είχαν παίξει το ίδιο παιχνίδι εάν το είχαν σκεφτεί και ήξεραν πώς να το κάνουν. Δεν υπήρχε κάτι στις προσωπικότητές τους που να το αποτρέπει. Εάν κάτι είναι στραβό, τότε αυτό βρίσκεται στις μορφωτικές επιρροές και στις πολιτικές και οικονομικές ευκαιρίες που δημιούργησαν εκείνες τις προσωπικότητες».⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ (Neumann, 1938, pp. 292 - 293)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο ΖΑΧΑΡΩΦ ΣΤΟ ΜΟΝΑΚΟ

Η αγορά του καζίνο του Μόντε Κάρλο ήταν αν και όχι η μεγαλύτερη απ' τις επιχειρήσεις, ήταν πιθανότατα η καλύτερη και σίγουρα η λιγότερο ενοχλητική.⁴⁹⁹

Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζει το Καζίνο του Μόντε Κάρλο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο αναλαμβάνει να επιλύσει ο ηγεμών του κρατιδίου, πρίγκιπας Louis με τη βοήθεια του Βασίλη Ζαχάρωφ, ο οποίος δεν ήταν άγνωστος στο Μονακό. Είχε περάσει τους χειμώνες του για πολλά έτη σ' αυτή τη χώρα που του θύμιζε την γενέθλια γη του· αλλά εκεί οι κάτοικοι καταλάβαιναν πως⁵⁰⁰ να εμπορευματοποιούν τη Φύση μακράν καλύτερα απ' ότι έκαναν οι άνθρωποι στο Αιγαίο Πέλαγος.

Αφού προσφέρθηκε η ευκαιρία, ο Ζαχάρωφ δεν είχε αντίρρηση να συμμετέχει στις επιχειρήσεις της Riviera. Οι επιχειρηματικές συνθήκες ίσως να ήταν δυσμενείς, αλλά το ένστικτο του τζόγου ήταν μονιμότερο από μια οικονομική βουτιά ή ένα υποτιμημένο νόμισμα. Η Ευρώπη θα ήταν αξιόχρεη ξανά σε λίγα χρόνια και θα πλήρωνε φόρο τιμής στο Μόντε Κάρλο.⁵⁰¹

Έτσι επιχειρηματολογούσε ο Ζαχάρωφ – και τοποθέτησε £1.000.000 στη διάθεση του καζίνο. Μ' αυτό το κεφάλαιο πίσω του ο Πρίγκιπας μπορούσε να θέσει σε σοβαρή εφαρμογή τα σχέδιά του για αναδιοργάνωση. Ενώ ο Camille Blanc, ο πρόεδρος της εταιρείας του καζίνο, έλειπε, ο Πρίγκιπας έθεσε σε εφαρμογή μια απόφαση του διοικητικού συμβουλίου ότι στο μέλλον οι σημαντικότερες αποφάσεις θα έπρεπε να φέρουν μια δεύτερη υπογραφή, πλέον αυτής του προέδρου.

Όταν ο Camille Blanc πληροφορήθηκε αυτή την ανάμειξη στα παλαιά του δικαιώματα ενοχλήθηκε. Αν και δεν μπορούσαν να τον εκθρονίσουν, η πρόθεση ήταν να τον θέσουν υπό

⁴⁹⁹ (Lewinsohn, 1929, p. 190)

⁵⁰⁰ (Lewinsohn, 1929, p. 196)

⁵⁰¹ Ο γάλλος συγγραφέας Mennevé, δήλωνε ότι η κατάσταση που κατέστησε δυνατή την απόκτηση του ελέγχου επί των προνομίων διεξαγωγής των τυχερών παιχνιδιών στο Μόντε Κάρλο απ' τον Ζαχάρωφ ήταν αρκετά διαφορετική απ' ό,τι γενικά πιστευόταν. «Για λόγους τόσο μυστηριώδεις», λέει ο Mennevé, «όσο κι η ίδια του η προσωπικότητα – ίσως για τον εαυτό του, ίσως για να προωθήσει την βρετανική πολιτική, ίσως ακόμα και για να διασφαλίσει ένα άτομο ιδιαίτερα αγαπητό γι' αυτόν με ένα είδος κληροδοτούμενης περιουσίας – ο Ζαχάρωφ διείδε την δυνατότητα να γίνει κρυφός ιδιοκτήτης του... Μονακό... και απέκτησε, στις 17 Ιουλίου 1918, απ' τον Clemenceau, πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών, μια μυστική συνθήκη η οποία αποσύνδεσε το πριγκιπάτο απ' τα κυριαρχικά δικαιώματα που ασκούσε εκεί η Γαλλία... και το έκανε ένα εντελώς ανεξάρτητο και χωριστό κράτος». Κι έτσι ο Ζαχάρωφ απέκτησε την «αυτοκρατορία» του τελικά. Το 1921, η γαλλική γερουσία δημιούργησε μεγάλη πολιτική αναταραχή επί της υπόθεσης απ' την οποία ο Ζαχάρωφ δεν έμεινε ανέπαφος. (Mennevé, 1928, pp. 22 - 29) (Davenport, 1934, pp. 289 - 290) Σύμφωνα με τον Robert Neumann ο Ζαχάρωφ αποφάσισε τελικά να αγοράσει το Καζίνο μόνο όταν πληροφορήθηκε ότι στα αρχεία της μπάγκας υπήρχε το μεγαλύτερο «Who's Who» στον κόσμο, με εξαντλητικές πληροφορίες σχετικά με το παρελθόν, το παρόν, το μέλλον και τις διασυνδέσεις οποιουδήποτε είχε οποιαδήποτε σημασία και είχε εισέλθει στην επικράτεια του Μονακό. (Neumann, 1938, p. 282)

έλεγχο και αυτός ο έλεγχος θα ασκούνταν προφανώς από έναν έμπιστο εκπρόσωπο του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ. Αυτή ήταν η ευγνωμοσύνη του βασιλικού οίκου στη δυναστεία των Blanc για την μετατροπή της χώρας, που είχε παραμεληθεί και επιβαρυνθεί με χρέη, σε ένα παράδεισο. Αλλά η δυσανασχέτηση δεν ήταν χρήσιμη. Απ'την άλλη πλευρά επρόκειτο για έναν αντίπαλο με τον οποίο ήταν αδύνατο να έρθει⁵⁰² σε δημόσια αντιπαράθεση. Ο Ζαχάρωφ, συνασπισμένος με τον Πρίγκιπα, αποτελούσε μια ανώτερη δύναμη ενώπιον της οποίας ακόμη και ο οίκος των Blanc ήταν υποχρεωμένος να συνθηκολογήσει. Προκειμένου να διατηρήσει μια εξωτερική αξιοπρέπεια, ο ηλικιωμένος Camille Blanc, παραιτήθηκε απ'την προεδρία της εταιρείας του καζίνο στις αρχές του 1923 για λόγους υγείας. Ως σίγουρο σημάδι, ωστόσο, ότι δεν επρόκειτο μόνο για την προσωπική ευημερία ενός γηραιού κυρίου η οποία βρισκόταν υπό αμφισβήτηση, ο διευθυντής του καζίνο, Louis Brun, αποσύρθηκε ταυτόχρονα.

Νέοι άνθρωποι ανέλαβαν τη διοίκηση του Μόντε Κάρλο – οι έμπιστοι πράκτορες του νικηφόρου Ζαχάρωφ. Ο Alfred Delpierre, για τον οποίο ο Ζαχάρωφ, σύμφωνα με το καταστατικό, κατέθεσε ένα πακέτο μετοχών, έγινε πρόεδρος και ένας άλλος απ'τους έμπιστους του Ζαχάρωφ, ο René Léon, έγινε διευθυντής. Δύο επιπλέον θέσεις στο διοικητικό συμβούλιο καλύφθηκαν απ'αυτόν, και, προκειμένου να χορηγήσει νέα διάκριση στην εταιρεία, ο αδελφός του κυρίου Barthou, του πρώην γάλλου πρωθυπουργού, συμμετείχε επίσης στο διοικητικό συμβούλιο. Ο κύριος έλεγχος, ωστόσο – δεν υπάρχει καμία αμφιβολία γι'αυτό – ήταν έκτοτε στα χέρια του Σερ Βασίλη Ζαχάρωφ.

Με το νέο καθεστώς ένα νέο πνεύμα εισήλθε στο καζίνο. Υπό το σκήπτρο της οικογένειας Blanc το Μόντε Κάρλο διατήρησε μερικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, παρά τα ετερόκλητα πλήθη που σύχναζαν σ'αυτό. Ο Camille Blanc παρακολουθούσε τους καλεσμένους του με πατρική ανοχή ή αυστηρότητα. Τους κατασκόπευε με έναν ολόκληρο στρατό μυστικής αστυνομίας και πετούσε έξω με συνοπτικές διαδικασίες όποιον προκαλούσε⁵⁰³ βάσιμες υποψίες. Οι άλλοι γίνονταν δεκτοί, όπως ήταν, στην οικογένεια. Μπορούσαν να μουν και να βγουν απ'τις αίθουσες των τυχερών παιχνιδιών δίχως επισημότητες και χωρίς να πληρώνουν εισιτήριο. Έπαιζαν με παιδιάστικο ενθουσιασμό· τίποτε δεν τους εμπόδιζε ή δεν τους αποσπούσε. Όταν είχαν χάσει αρκετά, η εταιρεία του καζίνο ήταν αρκετά μεγαλόψυχη ώστε να τους προσφέρει τα εισιτήρια επιστροφής στο σπίτι τους. Σε ειδικές περιπτώσεις όταν κάποιος έχανε την περιουσία του μετά από ποικίλες διακυμάνσεις στο Μόντε Κάρλο, το διοικητικό συμβούλιο το τραβούσε τόσο πολύ στο θέμα της φιλάνθρωπης φροντίδας ώστε να παράσχει μια μόνιμη ετήσια χορηγία για το ευγενές της θύμα. Ο κόσμος δεν έπρεπε να μπορεί να πει ότι ήταν δυνατόν για έναν εκατομμυριούχο να καταστραφεί στο Μόντε Κάρλο.

⁵⁰² (Lewinsohn, 1929, p. 197)

⁵⁰³ (Lewinsohn, 1929, p. 198)

Αυτό το πατρικό και προνοητικό σύστημα έφθασε στο τέλος του τότε. Το διοικητικό συμβούλιο του Ζαχάρωφ μετέτρεψε το καζίνο σε μια πρέπουσα και ανιαρή επιχείρηση. Κατέστη απαραίτητη η αγορά εισιτηρίου στο σχετικό εκδοτήριο κι η πληρωμή επιλέον χρέωσης για την εισδοχή στις πιο υψιπετείς αίθουσες τυχερών παιχνιδιών, όπου τα στοιχήματα ήταν μεγαλύτερα. Εάν οι επισκέπτες του Μόντε Κάρλο ήθελαν περιστασιακά να λείψουν για μια μέρα απ'το καζίνο, αυτό δεν θεωρούνταν ως αμάρτημα ενάντια στο ιερό πνεύμα του τόπου. Μπορούσαν να περνούν το χρόνο τους σε μια ποικιλία ασχολιών, γιατί η εταιρεία του καζίνο έθεσε στη διάθεσή τους γήπεδα τέννις, γκολφ και πόλο κι ο καθένας περνούσε καλά σύμφωνα με το δικό του γούστο.

Ο Ζαχάρωφ προσπάθησε, ακόμη και στο νέο του τομέα, να παραμείνει όσο το δυνατόν στο παρασκήνιο, αλλά το Μόντε Κάρλο παραήταν μικρό και σύντομα έγινε γνωστό ότι ο γηραιός κύριος με το λευκό μυτερό γένι, ο οποίος έμενε⁵⁰⁴ στο Hôtel de Paris, ήταν ο διάδοχος του Camille Blanc, το ξενοδοχείο και όλη η δόξα τριγύρω ανήκαν σ'αυτόν.⁵⁰⁵

Ο πρώτος του δυσφημιστής ήταν ο Sylvian Fabie, εκδότης ενός ιταμού εβδομαδιαίου εντύπου, με τίτλο *Όλα Προχωρούν*. Το *Όλα Προχωρούν* τύπωσε μια σειρά από δολοπλόκα, αλλά αναποτελεσματικά άρθρα κατά του Ζαχάρωφ, χρεώνοντάς του ότι διοικούσε τις υποθέσεις του Μονακό δεσποτικά, ενώ υποστήριζε ότι ο κόσμος θα ήταν καλύτερος εάν τα καζίνο ρίχνονταν στη θάλασσα. Ο Fabie αγνοήθηκε πλήρως.⁵⁰⁶

Όμως ο Ζαχάρωφ δεν ήταν δημοφιλής κυβερνήτης. Αυτό τον επιφυλακτικό άνθρωπο, με το σοβαρό και το σχεδόν απειλητικό παρουσιαστικό, τον απέφευγαν κατά προτίμηση. Είναι γνωστό ότι πολλά άτομα που απευθύνθηκαν σ'αυτόν για κάποιο ασήμαντο θέμα έλαβαν μια πολύ τραχειά απόκριση. Ωστόσο, αυτό λάμπρυνε την αίγλη του. Ο κόσμος στο Μόντε Κάρλο δεν αισθάνεται ευσεβές δέος για τους πλούσιους. Είναι εξοικειωμένοι με τους εκατομμυριούχους θαμώνες που έλκονται απ'τις αίθουσες των τυχερών παιχνιδιών χρόνο με το χρόνο. Αλλά ο Σερ Βασίλης πρέπει να ήταν ένα διακεκριμένο πρόσωπο μιας πολύ ξεχωριστής τάξης, γιατί ποτέ δεν τον έβλεπαν στο καζίνο, στη λέσχη, ή στα τραπέζια.

Υπό το καθεστώς Ζαχάρωφ τα έσοδα της εταιρείας καζίνο ανέβηκαν γρήγορα στα εκατό και μετά στα εκατόν δέκα εκατομμύρια φράγκα. Αφότου πραγματοποιήθηκε η διοικητική αναδιοργάνωση, οι δαπάνες μειώθηκαν κατά μερικά εκατομμύρια φράγκα, έτσι ώστε η εταιρεία να μπορεί να διανείμει στους μετόχους την άνοιξη του 1925 ένα μέρισμα ρεκόρ πολύ πάνω από εκατό τοις εκατό – συνολικά 43.700.000 φράγκα και ο κύριος μέτοχος ήταν ο Σερ Βασίλης Ζαχάρωφ, ο οποίος δεν ήταν ανάγκη⁵⁰⁷ να μετανιώσει που είχε επενδύσει ένα μικρό μέρος της περιουσίας του στο Μόντε Κάρλο.

⁵⁰⁴ (Lewinsohn, 1929, p. 199)

⁵⁰⁵ (Lewinsohn, 1929, p. 200)

⁵⁰⁶ (Davenport, 1934, pp. 288 - 289)

⁵⁰⁷ (Lewinsohn, 1929, p. 201)

Αν και ο ανταγωνισμός από τα νεότερα καζίνο στη Γαλλία, στο Zoppot/Sopot (Πολωνία) και στην Αδριατική έγινε πιο έντονος κατά τη διάρκεια των επομένων χρόνων, το καζίνο στο Μόντε Κάρλο συνέχισε να αποφέρει τεράστια κέρδη. Η εταιρεία μπόρεσε σε τρία χρόνια να βάλει περίπου 50.000.000 φράγκα για την επέκταση των κτηρίων του καζίνο και την αγορά ενός ξενοδοχείου, χωρίς ζημιά στα μερίσματα. Σε λίγα χρόνια ο Ζαχάρωφ είχε πάρει πίσω το «στοίχημά» του και πραγματοποίησε μεγαλύτερα κέρδη απ'ότι αν τίναζε την μπάνκα στον αέρα κάθε λίγους μήνες.

Αφού είχε λειτουργήσει παρασκηνακά για πέντε χρόνια διευθύνοντας το καζίνο του Μόντε Κάρλο, χωρίς να έχει καθήσει στα τραπέζια ούτε μια φορά, αποσύρθηκε απ'αυτή την προσοδοφόρα επιχείρηση. Πούλησε τις μετοχές του, τις οποίες είχε αποκτήσει φθηνά κατά τη διάρκεια της κρίσης, σε μια πολύ υψηλότερη τιμή. Ένα μεγάλο μέρος το ανέλαβε ο παριζιάνικος τραπεζικός οίκος Daniel Dreyfus & Σία και ένας καινούργιος άνθρωπος, ο Count Pastré, μπήκε στο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας του καζίνο ως σημάδι της αλλαγής ιδιοκτησίας. Ο Ζαχάρωφ κράτησε μόνο το Hôtel de Paris και από εκεί κι ύστερα πέρασε τα φθίνοντα χρόνια του σε πραγματική συνταξιοδότηση στη Riviera. Δεν του ήταν εύκολο να πει «αντίο», αλλά αισθανόταν ότι είχε έρθει η ώρα. Ένας σοφός παίχτης σηκώνεται απ'το τραπέζι αφού έχει κερδίσει το παιχνίδι.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ (Lewinsohn, 1929, p. 202)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allfrey, A. (1989). *MAN of ARMS. The life and Legend of Sir Basil Zaharoff*. London, Great Britain: WEIDENFELD & NICOLSON.
- Asquith, H. H. (1928). *Memories & Reflections 1852 - 1927* (Vol. I & II out of II). London: Cassell.
- Balfour, J. K. (1964). *Ataturk: The Rebirth of a Nation*.
- Barnes, J. (1937). *Half a Life Left*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Beaverbrook, L. (1963). *The Decline and Fall of Lloyd George*.
- BERDOW, W. (1927). *Alfred Krupp*. Berlin.
- Berstein, S., & Milza, P. (1992). *Ιστορία της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815 - 1919* (Τόμ. II). (Κ. Λιβιεράτος, Επιμ., & Α. Κ. Δημητρακόπουλος, Μεταφρ.) Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1997.
- Bertie, V. (1924). *The Diary of Lord Bertie of Thame 1914 - 1918*.
- Black, E. (2004). *BANKING ON BAGHDAD. Inside Iraq's 7.000 - Year History of War, Profit and Conflict*. Hoboken, New Jersey, United States of America: John Wiley & Sons, Inc.
- Bonsal, S. (1944). *Unfinished Business*. London: Michael Joseph.
- Boothby, R. J. (1947). *Lord Boothby: I Fight to Live*. London: Victor Gollancz.
- Brockway, F. (1933). *The Bloody Traffic*. London: Victor Gollancz.
- Bruun, G. (1943). *Clemenceau*. Harvard.
- Burns, E. (1934). *Karl Liebknecht*.
- Butler, R. B., & J.P.T. & Lambert, M. (1963). *Documents on British Foreign Policy: 1919 - 39* (Vol. XIII). London: H.M.S.O.
- Cadeaux, G. (1923). *Les Magnats des Ruhr*. Paris.
- Callwell, M. G. (1927). *F.M. Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*.
- Cavalcanti, A. (Réalisateur). (1928). *Yvette* [Film]. Paris.
- Chiantera - Stutte, P. (2008, May). Space, Großraum and Mitteleuropa in Some Debates of the Early Twentieth Century. *European Journal of Social Theory*, 11 (2), pp. 185 - 201.
- Christopher of Greece, P. (1938). *Memoirs of H.R.H Prince Christopher of Greece*.
- Clay, S. H. (1937). *Lord Norman*. London: Macmillan.
- Colvin, I. (1951). *Chief of Intelligence*. Victor Gollancz .
- Compton - Hall, R. (1983). *Submarine Boats*.
- Constant, S. (1979). *Foxy Ferdinand, Tsar of Bulgaria*.
- Cookridge, E. (1978). *Orient Express*. New York.
- COSMIN, S. (1923). *L' Entente et la Grece Pendant la Guerre*. Paris.
- Courtney, C. (1951). *Unlocking Adventure*. Jarrolds.

- Davenport, G. (1934). *ZAHAROFF, High Priest of War*. Boston: Lothrop, Lee and Shepard Company.
- Delluc, L. (Réalisateur). (1921). *Fièvre* [Film]. Paris.
- DEVILLE, A. (1919). *L' Entente, la Grece et la Bulgairie. Notes d'Histoire et Souvenirs*. Paris.
- Djemal, P. (1922). *Memoirs of a Turkish Statesman*.
- Dovzhenko, A. (Director). (1929). *Arsenal (Арсенал)* [Motion Picture]. Soviet Union.
- Du Fournet, D. (1920). *Souvenirs de Guerre d'un Admiral*. Paris.
- Dujin, N. (2006). “ Un attaché naval dans la grande guerre : le commandant de Roquefeuil à Athènes (1915-1917) ”. *Guerres mondiales et conflits contemporains* , 224 (4), 95 - 109.
- Elvey, M. (Director). (1918). *The Life Story of David Lloyd George* [Motion Picture].
- ENCYCLOAPEDIA BRITANNICA. (n.d.). *Russian Revolution of 1905*. Retrieved June 16, 2016, from ENCYCLOAPEDIA BRITANNICA: <http://www.britannica.com/event/Russian-Revolution-of-1905>
- ENGELBRECHT, H. C., & HANIGHEN, F. C. (1934). *Marchands de mort. ESSAI SUR L'INDUSTRIE INTERNATIONALE DES ARMES*. (E. FLAMMARION, Éd., & R. DE JOUVENEL, Trad.) LAGNY, FRANCE: E. GREVIN.
- Ferrier, R. W. 'French Oil Policy, 1917 - 30', *Enterprise and History*. D.C.Coleman and Peter Mathias.
- Fischer, L. (1927). *Oil Imperialism*. London: G. Allen & Unwin.
- Flynn, J. T. (1941). BASIL ZAHAROFF: The Warmaker. In *Men of Wealth. The Story of Twelve Significant Fortunes from the Renaissance to the Present Day* (pp. 337 - 372). New York: Simon and Schuster.
- Forbes, R. (1940). *These Men I Knew*.
- Frobernius, H. (1898). *Alfried Krupp: Ein Lebensbild*. Berlin: Reisner.
- Fyfe, H. (1934). *T.P.O'Connor*.
- Galtier - Boissiere, J., & Lefebvre, R. (1934). *Les Marchands de Canons*. Le Crapouillot.
- Goldberg, G. (1970). *The Peace to End Peace, The Paris Peace Conference of 1919*. London, Great Britain: SIR ISAAC PITMAN AND SONS LTD.
- Goldstein, E. (1991). *Winning the peace: British diplomatic strategy, peace planning, and the Paris Peace Conference, 1916 - 1920*. Oxford, Great Britain: CLARENDON PRESS.
- Hobsbawn, E. (1994). *Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ. Ο ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝΑΣ* (2η ελληνική εκδ.). (Β. Καπετανγιάννης, Μεταφρ.) Θεμέλιο, 2010.
- Hoffman, K. *Oelpolitik und Angelsaechischer Imperialismus*. Hamburg.
- Holt, E. (1976). *The Tiger*.
- HORTON, G. *The Blight of Asia*. New York: Bobbs - Merrill Company.

- Hugues, H. (Director). (1930). *Hell's Angels* [Motion Picture].
- Huteau, J. (1932). *Les Industries de Mort*. Paris.
- Ingram, R. (Director). (1921). *The Four Horsemen of the Apocalypse* [Motion Picture].
- Iorga, N. (1925). *Histoire des états balcaniques jusqu'à 1924*. Paris: Librairie Universitaire J. GAMBER.
- James, A. S. (1955). *The Eyes of the Navy: A Biographical Study of Admiral Sir Reginald Hall*. London: Methuen.
- Japhet, S. (1931). *Recollections From My Bussiness Life*. privately printed.
- Joll, J. (1990). *Η Ευρώπη, 1870 - 1970*. (Λ. Ι. Χασιώτης, Επιμ., & Ε. Κ. Βόγλη, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2006.
- KATZENSTEUST, L. (1906). *Les Deux Krupp et Leur Oeuvre*. Paris.
- Kitsikis, D. (1963). *PROPAGANDE ET PRESSIONS EN POLITIQUE INTERNATIONALE. La Grèce et ses revendications à la Conférence de la Paix (1919 - 1920)*. Paris: PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE.
- Le Rider, J. (2008, May). Mitteleuropa, Zentraleuropa, Mittelosteuropa: A Mental Map of Central Europe. *European Journal of Social Theory*, 11 (2), pp. 155 - 169.
- Lewinsohn, R. (1929). *THE MAN BEHIND THE SCENES. THE CAREER OF SIR BASIL ZAHAROFF. "The Mystery Man of Europe"*. London: VICTOR GOLLANCZ LTD.
- L'Herbier, M., & L'Herbier, M. -A. (Réalisateurs). (1928). *L'Argent* [Film].
- Lloyd George, D. E.-G. (1938). *War Memoirs of David Lloyd George* (Vol. I & II out of II). London: Odhams Press.
- Lockhart, B. (1973). *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart 1915 - 38*. Kenneth Young.
- Mackenzie, E. M. (1940). *Athenian Memories*. Chatto & Windus.
- Macmillan, G. (1954). *Honours for Sale; The Strange Story of Maundy Gregory*. London: Richards Press.
- Maiolo, J., & Insall, T. (2012). Sir Basil Zaharoff and Sir Vincent Caillard as Instruments of British Policy towards Greece and the Ottoman Empire during the Asquith and Lloyd George Administrations, 1915 - 8. *The International History Review*, 34 (4), 819 - 839.
- Manchester, W. (1969). *The Arms of Krupp*.
- Maxim, H. (1915). *My Life*.
- McCormick, D. (1965). *PEDDLER OF DEATH. The Life and Times of Sir Basil Zaharoff*. United States of America: HOLT, RINEHART AND WINSTON.
- Mejcher, H. (1976). *Imperial Quest for Oil: Iraq 1910 - 1928*. London, England: Ithaca Press.
- Menne, B. (1937). *Krupp Deutschlands Kanonkonige*. Zurich.
- Mennevée, R. (1928). *Sir Basil Zaharoff : l'homme mystérieux de l'Europe*. Paris: LES DOCUMENTS POLITIQUES.

- Milestone, L. (Director). (1930). *All Quiet on the Western Front* [Motion Picture].
- Millward, R., & Singleton, J. (Eds.). (2002). *The Political Economy of Nationalisation in Britain, 1920–1950*. London: Cambridge University Press.
- Moine, J.-M. (2006). « Basil Zaharoff (1849-1936), le « marchand de canons » ». *Ethnologie française*, 36 (1), 139 - 152.
- Morel, E. D. (1916). *Truth & War*. London: National Labour Press.
- Mottelay, P. (1920). *Life and Work of Sir Hiram Maxim*.
- Murphy, W. S. (1987). *Father of the Submarine*.
- Neumann, R. (1938). *ZAHAROFF, THE ARMAMENTS KING*. (R. T. Clark, Trans.) London, Great Britain: READERS' UNION LIMITED - GEORGE ALLEN & UNWIN LTD.
- Nichols, B. (1926). *Twentyfive*. Jonathan Cape.
- Noel - Baker, P. (1936). *The Private Manufacture of Armaments*. Victor Gollancz.
- Nouschi, A. (1999). *Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΣΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ*. (Γ. Παρίσης, Επιμ., & Κ. ΤΣΙΚΕΡΔΑΝΟΣ, Μεταφρ.) Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 2003.
- Paleologue, M. (1947). *Journal 1913 - 14*. Paris.
- Phokas - Kosmetatos, C. (1928). *The Tragedy of Greece*. London: Kegan - Paul, Trench, Trubner.
- RAPHAEL, G. (1925). *Krupp et Thyssen*. Paris.
- REGNAULT, R. (1920). *La Conquete d'Athens, Juin-Juillet, 1917*. Paris.
- Riddell, L. (1933). *Intimate Diary of the Peace Conference and After*.
- Riddell, L. (1933). *Lord Riddell's War Diary 1914 - 1918*.
- Roskill, S. (1970). *Hankey: Man of Secrets 1877 - 1918*.
- Billon, Y., Carré, J. -M. (Producers), Sapaut, D., Knecht, C. (Writers), Beaurenaut, J. -P., & Billon, Y. (Directors). (2004). *THE EPIC OF BLACK GOLD - First Part: The golden age of the majors* [Motion Picture].
- SARRAIL, M. G. (1920). *Mon Commandement en Orient*. Paris.
- Scott, J. (1962). *Vickers: A History*. Weidenfeld & Nicolson.
- Sharp, A. (1991). *The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris, 1919* (2nd Edition ed.). London: THE MACMILLAN PRESS LTD.
- Smith, G. , & C. H. (1960). *The Aeroplane: An Historical Survey of its Origins and Developments*. London: H.M.S.O.
- Spender, J., & Asquith, H. S. (1932). *Life of Herbert Henry Asquith, Lord Oxford & Asquith* (Vol. I & II out of II). London: Hutchinson.
- Steed, H. W. (1924). *Through Thirty Years: 1892 - 1922* (Vol. I & II out of II). London: Heinemann.
- Storrs, S. R. (1937). *Orientations*.

- Sylvester, A. (1947). *The Real Lloyd George*. London: Cassel.
- Thomson, S. B. (1931). *The Allied Secret Service in Greece*. London: Hutchinson.
- Trebilcock, C. (1981). *The Industrialization of the Continental Powers*.
- Trebilcock, C. (1977). *The Vickers Brothers: Armaments and Enterprise 1854 - 1914*.
- Tuma, E. H. (1978). *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία* (2η ελληνική: 2000 εκδ., Τόμ. II). (Μ. Π. Χατζηπροκοπίου, Μεταφρ.) Gutenberg.
- Vigo - Gaumont, J. (Réalisateur). (1930). *A Propos de Nice* [Film].
- Watson, D. (1974). *Georges Clemenceau*.
- Wheeler - Bennett, J. W. (1967). *The Nemesis Power. The German Army in Politics 1918 - 1945*. Macmillan.
- Young, G. (1960). *The Fall & Rise of Alfred Krupp*. London: Cassell.
- Αλλαμάνη, Έ., Βεργόπουλος, Κ., & Βερέμης, Α. (1970 - 2000). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ* (Τόμ. ΙΕ'). Αθήνα: ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ.
- Αμπαζόγλου, Ό., Martin, G. (Παραγωγοί), Αμπαζόγλου, Ά. (Συγγραφέας), & Αμπαζόγλου, Ά. (Σκηνοθέτης). (2005). *Ζαχάρωφ, Ο Μυστηριώδης Έλληνας της Ευρώπης* [Ταινία]. Ελλάδα.
- ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. Ν. (2003). *"Η ΕΥΓΕΝΗΣ ΜΑΣ ΤΥΦΛΩΣΙΣ..." ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ "ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ" ΑΠΟ ΤΗΝ ΉΤΤΑ ΤΟΥ 1897 ΕΩΣ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ* (4η εκδ.). ΑΘΗΝΑ: ΒΙΒΛΙΟΡΑΜΑ.
- Δημητρακόπουλος, Ο. (Επιμ.). (1980). *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ*. Αθήνα: Εκδόσεις: ΣΤΡΑΤΗΣ Γ. ΦΙΛΙΠΠΟΤΗΣ.
- Καρδάσης, Β. (1998). *ΕΛΛΗΝΕΣ ΟΜΟΓΕΝΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΡΩΣΙΑ 1775 - 1861*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Κούτσης, Α. Σ. (1992). *ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ* (Τόμ. Ι). ΑΘΗΝΑ: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ.
- Λούβη, Λ. (2005). Η Ευρώπη στον ελληνικό σατιρικό Τύπο του 19ου αιώνα. Στο Σ. Πατούρα - Σπανού (Επιμ.), *ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Ιστορική Προσέγγιση* (σσ. 299 - 328). Αθήνα: ΕΘΝΙΚΟ ΊΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ.
- Παπαγεωργίου, Σ. Π. (2003). *ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, 1821 - 1862* (2η Έκδοση εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαγεωργίου, Σ. Π. (1997). *ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ "Άξιοι της Εθνικής ευνωμοσύνης"* (Β' εκδ.). Αθήνα: ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ.
- Παπαγεωργίου, Σ. Π. (1996). *Η πρώτη περίοδος της "Αγγλοκρατίας" στην Κύπρο, 1878-1914 : πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπαστράτης, Π. (1988). ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΈΝΩΣΗ. Στο Λ. Λούβη, Μ. Mazower, Α. Δημαράς, Ν. Παντελάκης, Α. Ιωαννίδης, Γ. Πάσχος, και συν., Γ. Θ.

Μαυρογορδάτος, & Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *BENIZEΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ* (σσ. 417 - 437). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Παπαστράτης, Π. (2005). Ο ρόλος της διασποράς στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στο Σ. Πατούρα - Σπανού (Επιμ.), *ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Ιστορική Προσέγγιση* (σσ. 329 - 347). Αθήνα: ΕΘΝΙΚΟ ΊΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ.

Στεφανάκης, Δ. (2012). *Φιλμ νουάρ*. Αθήνα: Ψυχογιός.